

รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น
ฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัย
การพัฒนาและยกระดับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นประเด็นเกษตรกรรมยั่งยืน
: Model เพื่อการปรับใช้และขยายผล

โดย

นางสาวอรุณี เวียงแสง และคณะ

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น

รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัย

การพัฒนาและยกระดับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นประเด็นเกษตรกรรมยั่งยืน
: Model เพื่อการปรับใช้และขยายผล

โดย

นางสาวอรุณี เวียงแสง

นางสาวชิตกัญญา เข้มราช

นายสุเมธ ปานจำลอง

นางสาวภัทรา มาน้อย

นางสาวเสาวดี ศรีฟ้า

นายกิตติศัพท์ วันทา

นางอาภา พงศ์ศิริแสน

นางพรพิตา คลังภูเขียว

นายนิรัตน์ ศรีขำนิ

นางสาวสุภาพรรณ ไกรฤกษ์

นางวันเพ็ญ พรินทรากุล

เมษายน 2554

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 4 ประการคือ 1) เพื่อพัฒนาระดับ องค์ความรู้ ในการจัดการ ปัญหาสู่การกำหนด “รูปแบบ/วิธีการในการจัดการ” (Model) ที่สามารถนำไปใช้ได้ 2) เพื่อพัฒนา โจทย์วิจัยสู่การจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบายจากผลงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่สอดคล้องกับปัญหาด้าน เกษตรยั่งยืน 3) เพื่อพัฒนาระดับ องค์ความรู้ คนรู้ สู่ความเป็นวิชาการ และ 3) เพื่อกำหนด เป้าหมายและวิสัยทัศน์ในการขับเคลื่อนงานเกษตรยั่งยืน และบทบาทของ CBR ในขบวนขับเคลื่อน ทั้งนี้โดยมีจุดเน้นที่วัตถุประสงค์ข้อที่ 1) เพื่อให้ได้โมเดลในการปรับใช้และขยายผล ส่วนในข้อ 2) และ ข้อ 3) นั้นให้ได้เพียงประเด็นวิจัย และผู้สนใจที่จะทำวิจัยเท่านั้น

ขอบเขตของการวิจัยกำหนดไว้เป็น 2 ภาค คือภาคเหนือและอีสาน โดยเป็นพื้นที่ที่มีการ สนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น บนฐานกลุ่มและเครือข่ายงานเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นหลัก กระบวนการวิจัยเริ่มจากการวิเคราะห์สถานการณ์เกษตรยั่งยืนในพื้นที่ สังเคราะห์ทุนเดิมงานวิจัยเพื่อ ท้องถิ่นโดยแบ่งตามประเด็นย่อยงานวิจัย เพื่อประเมินสถานภาพความรู้ คนรู้ พื้นที่รูปธรรม กลุ่มและ เครือข่ายที่เกิดขึ้นจากงานวิจัย หรือถูกยกระดับอย่างชัดเจนผ่านงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น หลังจากนั้นก็ คัดเลือกประเด็นการสังเคราะห์สู่โมเดล ใน 2 เรื่องหลักคือ “การออกจากหนี้ด้วยวิถีเกษตรกรรม ยั่งยืน” และ “ตลาดทางเลือก” เมื่อได้ประเด็นแล้วได้กำหนดกรอบเนื้อหาการสังเคราะห์ความรู้สู่โมเดล เครื่องมือที่ใช้ กลุ่มเป้าหมายทั้งในระดับฟาร์ม และระดับกลุ่ม เครือข่าย และระดับโครงการวิจัย มีการ คัดเลือกทีมสังเคราะห์ กำหนดบทบาทหน้าที่ วางแผนการทำงาน และดำเนินการตามแผน โดยมีทีมที่ ปรึกษา ทีมวิชาการสนับสนุนเป็นระยะ ๆ มีเวทีระดับต่าง ๆ เช่น เวทีทีมวิจัย 12 ครั้ง เวทีเครือข่าย ระดับจังหวัด 4 ครั้ง เวทีระดับภาค 4 ครั้ง เวทีระดับทวิภาค 4 ครั้ง รวม 24 ครั้ง บุคคลที่เกี่ยวข้อง และมีส่วนร่วมหลักในกระบวนการวิจัย กว่า 30 คน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายการเรียนรู้ร่วมในระหว่าง ทำวิจัยของภาคีที่เกี่ยวข้อง

ผลการสังเคราะห์ พบว่า การจัดทำโมเดลด้านสังคม มีความซับซ้อน มีตัวแปรมากมายที่ เกี่ยวข้อง และภายใต้โมเดลใหญ่จะมีโมเดลย่อย ๆ ซ้อนอยู่เป็นชั้น ๆ การถอดวิธีการแลกระบวนการ ในการจัดการจึงมีบริบทเป็นตัวกำกับ หรืออธิบายเสมอ จากการสังเคราะห์หาตัวร่วมหลักของ กรณีศึกษาทั้ง 2 ภาค สามารถสรุป โมเดล “การออกจากหนี้ด้วยวิถีเกษตรกรรมยั่งยืน” = “การปรับ แนวคิด + ยุทธศาสตร์” (Software) + “องค์ประกอบที่จำเป็น” (Hardware) โดย “การปรับแนวคิด + ยุทธศาสตร์” ประกอบด้วย 4 เรื่อง คือ 1) การปรับแนวคิด วิธีคิด ทักษะคิด ที่สามารถนำไปสู่การ ปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ ตั้งแต่ทัศนคติต่อ “หนี้สิน” รวมถึงกระบวนการออกจากหนี้ 2) ยุทธศาสตร์ ลดรายจ่าย ลดรายจ่ายด้านการผลิต การดำรงชีวิตและรายจ่ายทางสังคม 3) ยุทธศาสตร์เพิ่มรายได้ ได้แก่ รายได้ทั้งในและนอกภาคการผลิต 4) ยุทธศาสตร์การสร้างคามยั่งยืน ในขณะที่ “องค์ประกอบ ที่จำเป็น” ประกอบด้วย 4 ส่วน คือ 1) มีทุนภายในที่ดี 2) มีกลุ่ม เครือข่าย 3) มีการสนับสนุนที่ดี ทั้ง ด้านความรู้ ปัจจัยการผลิต และจิตใจ ในเวลาที่เหมาะสม 4) มีนโยบายที่เอื้อ สำหรับผลที่เกิดขึ้นใน

กระบวนการออกจากหนี้ เกษตรกรสามารถจัดการหนี้ได้ แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ 1) ปลดหนี้ได้ 2) ลดหนี้ และ 3) คงหนี้หรือไม่ก่อหนี้เพิ่ม

โมเดลการพัฒนาให้เกิดตลาดทางเลือก โดยสังเคราะห์เป็น “รูปแบบ/วิธีการ (Model)” ของการจัดการตลาดทางเลือก ในแบบง่าย (Input-process-product) ได้ดังนี้ ปัจจัยนำเข้า (Input) ประกอบไปด้วย 5 ส่วนสำคัญๆ คือ 1) การพัฒนาแนวคิดและอุดมการณ์ที่เกี่ยวข้อง 2) การสนับสนุนองค์ความรู้และประสบการณ์ที่เกี่ยวข้อง 3) การพัฒนาเครือข่ายผู้ผลิตผู้บริโภค 4) การพัฒนาระบบการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ และ 5) การสนับสนุนด้านงบประมาณและสถานที่ กระบวนการ (Process) ประกอบไปด้วย 4 ส่วนสำคัญๆ คือ 1) การปรับเปลี่ยนวิธีคิดของเกษตรกร 2) การปรับวิถีการผลิตจากเดิมมาสู่แนวทางเกษตรกรรมยั่งยืน 3) การเลือกทำตลาดในรูปแบบที่เหมาะสมกับผลผลิต และผสมผสานตลาดหลายๆ รูปแบบที่เหมาะสมกับบริบทพื้นที่และสอดคล้องกับทุนเดิมของชุมชน (ได้แก่ ทุนธรรมชาติ ทุนกายภาพ ทุนการเงิน ทุนมนุษย์ และทุนทางสังคม) ทั้งนี้ รูปแบบที่เหมาะสมอาจเป็นรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งเป็นหลัก หรือ การผสมผสานตลาดหลายๆ รูปแบบก็ได้ 4) การพัฒนาตลาดทางเลือกในแต่ละรูปแบบอย่างมีประสิทธิภาพ โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้อง ผลที่เกิดขึ้น (Output) จากการการจัดการตลาดทางเลือกโดยเกษตรกรมีหลายมิติด้วยกัน อาทิเช่น ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคมวัฒนธรรม ด้านสิ่งแวดล้อม 1) ผลตอบแทนด้านเศรษฐกิจ 2) เกิดแรงจูงใจด้านเกษตรกรรมยั่งยืน 3) พื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมอาหารท้องถิ่นรวมถึงพันธุกรรมพื้นบ้าน 4) เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน 5) เกิดรูปแบบตลาดและการบริโภคที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

ผลด้านอื่น ๆ ที่เกิดจากงานวิจัยคือสามารถจัดทำระบบฐานข้อมูล 2 ภาค เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา ได้แก่ ฐานข้อมูลกรณีศึกษาจำนวน 3 ฟาร์ม กลุ่ม-เครือข่ายที่เกี่ยวข้อง ทำเนียบนักวิชาการในพื้นที่ศึกษา ข้อมูลบริบทพื้นที่ เป็นต้น อีกทั้งได้ทิศทางการดำเนินงานที่ถือว่าเป็นยุทธศาสตร์การทำงานระดับภาคร่วมด้วย

ส่วนการนำโมเดลไปปรับใช้นั้น ผู้เกี่ยวข้องจะได้นำผลการสังเคราะห์ไปจัดการ นำเสนอในรูปแบบที่เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายเฉพาะ ที่มี 3 กลุ่มหลักคือเกษตรกร พี่เลี้ยงหรือองค์กรสนับสนุนเกษตรกร และสื่อมวลชน ด้วยสื่อที่หลากหลาย เช่นกระบวนการจัดทำหลักสูตรในศูนย์เรียนรู้ในพื้นที่ ชุมชนความรู้ แผ่นพับ บทความทางวิชาการ และคู่มือ เป็นต้น เพราะโมเดลที่ได้ไม่สามารถใช้ได้กับทุกคน ทุกกลุ่ม ทุกพื้นที่ และมีบริบทเฉพาะเป็นตัวกำหนด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ตัวเกษตรกรเองว่าจะสามารถรับรู้ เข้าใจ วิถีเกษตรกรรมยั่งยืน ได้มากน้อยเพียงใด สามารถปรับแนวคิด หลักการ และพฤติกรรมได้หรือไม่ เพราะเงื่อนไขนี้คือหัวใจของความสำเร็จของโมเดล “การออกจากหนี้ด้วยวิถีเกษตรกรรมยั่งยืน”

สารบัญ

	หน้า
บอกเล่าเพื่อความเข้าใจร่วมกัน	ก
บทคัดย่อ	ค
สารบัญ	จ
บทที่ 1 บทนำและบริบทพื้นที่วิจัย	
1.1 รายละเอียดโครงการวิจัย	1
1.2 สถานการณ์และบริบทการเปลี่ยนแปลงภาคเหนือ-อีสาน	11
บทที่ 2 ทบทวนเอกสารเกะตริยั้งยั้งและหนี้สินเกะตริกร	
2.1 แนวคิด หลักการและรูปแบบเกะตริยั้งยั้ง	28
2.2 นโยบายเกะตริกรรมยั้งยั้งในประเทศไทย	44
2.3 สถานการณ์และนโยบายการจัดการหนี้สินเกะตริกร	56
บทที่ 3 กระบวนการวิจัย	
3.1 กระบวนการและขั้นตอนการวิจัย	73
3.2 การคัดเลือกทีมงาน การสร้างความเข้าใจและการกำหนดบทบาท	76
3.3 การคัดเลือกประเด็นการถอดโมเดลและกำหนดกรอบคำถาม	77
3.4 นิยามศัพท์	82
3.5 คำย่อ	82
บทที่ 4 โมเดลเพื่อการปรับใช้และขยายผล	
4.1 โมเดลการออกจากหนี้ด้วยวิถีเกะตริกรรมยั้งยั้ง	83
4.1.1 โมเดลการออกจากหนี้ ภาพรวม	84
4.1.2 โมเดลการออกจากหนี้ ภาคเหนือ	95
4.1.3 โมเดลระดับพื้นที่กรณีแม่ฮ่องสอน	119
4.2 โมเดลตลาดทางเลือก	123
4.2.1 โมเดลตลาดหลากหลายรูปแบบโดยเกะตริกรภาคเหนือ	123
4.2.2 โมเดลตลาดนัดทางเลือกฯ ภาคอีสาน	141
4.3 ฐานข้อมูลเพื่อการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเกะตริยั้งยั้ง	153
4.4 เป้าหมายและวิสัยทัศน์ในการขับเคลื่อนงานฯ	177
บทที่ 5 วิเคราะห์ผล สรุปและข้อเสนอแนะ	
5.1 วิเคราะห์การบรรลุวัตถุประสงค์	181
5.2 สรุปและวิเคราะห์ผลการสังเคราะห์สู่โมเดล	185
5.3 ข้อเสนอแนะ	191

	หน้า
บรรณานุกรม	193
ภาคผนวก	
ภาคผนวก 1 สรุปย่อเวทีและกิจกรรมในโครงการวิจัย	195
ภาคผนวก 2 แนวคำถามประกอบการสัมภาษณ์เกษตรกร	206

ส่วนที่ 1

บทนำและบริบทของพื้นที่

1.1 รายละเอียดโครงการวิจัย

1) หลักการและเหตุผล

ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ได้สนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น มาครบ 10 ปี และได้จัดให้มีงาน 10 ปี งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นขึ้น เมื่อเดือนมีนาคม 2552 ซึ่งในการจัด เวทีนั้นได้มีการสังเคราะห์งานวิจัย ในประเด็นต่าง ๆ ในระดับภาค ประเทศ เพื่อนำเสนอผลงาน และ บทเรียนในช่วง 10 ปี

จากกระบวนการสังเคราะห์งาน 10 ปี ทำให้ได้ข้อเสนอแนะต่อการดำเนินงานในอนาคต จากภาคีที่หลากหลาย อย่างไรก็ตามเครือข่ายคนหนุ่มนักวิจัยภาคเหนือและภาคอีสาน วิเคราะห์ ร่วมกันแล้วเห็นว่าสิ่งที่น่าสนใจมากที่สุดมี 3 เรื่อง คือ 1) การนำข้อมูลความรู้ และผู้รู้ จากงานวิจัย ไปขับเคลื่อนเชิงนโยบาย ที่สามารถตอบปัญหาหลักของสังคมที่เป็นปัจจุบันได้ 2) การพัฒนา ยกระดับ องค์ความรู้ ด้านกระบวนการ วิธีการ ในการจัดการปัญหาบางเรื่องไปสู่การกำหนด “รูปแบบในการจัดการ” (Model) ที่สามารถนำไปใช้ได้เลย โดยไม่จำเป็นต้องวิจัยซ้ำอีก และ 3) การ พัฒนายกระดับ องค์ความรู้ ผู้รู้ สู่ความเป็นวิชาการ หรือ “ทฤษฎี” ที่สามารถสื่อสารกับแวดวง วิชาการ เพื่อขยายการรับรู้หรือการยอมรับของนักวิชาการ

จากข้อเสนอดังกล่าว ทีมหนุ่มนักวิจัยทั่วประเทศได้จัดประชุมร่วมกันในวันที่ 27-28 สิงหาคม 2552 เพื่อทบทวนข้อเสนอที่สามารถผลักดันไปสู่การปฏิบัติ และเห็นว่าควรพัฒนารูปแบบการ ทำงานให้เป็น “โครงการวิจัย” เพื่อให้มีคำถาม วัตถุประสงค์ กิจกรรมวิจัย ทีมงาน กรอบเวลาและ งบประมาณที่ชัดเจน จัดการได้ง่าย และเป็นจริงให้มากที่สุด เพราะทีมหนุ่มนักวิจัยส่วนใหญ่มีหน้าที่ หลักในการบริหารจัดการโครงการวิจัยอยู่แล้ว ดังนั้นอาจต้องแสวงหาบุคคลที่เหมาะสมมาเป็น หัวหน้าโครงการ โดยทีมหนุ่มนักวิจัยในระดับต่าง ๆ และนักวิจัยที่เกี่ยวข้อง จะเป็นผู้ประสาน หรือให้ ข้อมูล ตามความเหมาะสม

นอกจากนี้ได้มีการคัดเลือกประเด็นในการวิจัย โดยพิจารณาจากจำนวนโครงการ คุณภาพของโครงการ ประเด็นที่สอดคล้องกับปัญหาสังคม และครอบคลุมหลายภาค หรือทุกภาค รวมถึงงบประมาณ คนที่พร้อม เป็นต้น และได้ข้อสรุป 5 ประเด็น ได้แก่ การศึกษา การจัดการ ทรัพยากรน้ำ การท่องเที่ยวโดยชุมชน เกษตรกรรมยั่งยืน และการทำงานร่วมกับ อปท.

บทบาทของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community base research : CBR) ในประเด็นเกษตร ยั่งยืนนั้น เริ่มในภาคเหนือตอนบนในปี 2542 เป็น “ชุดโครงการเกษตรยั่งยืน” 7 โครงการ เมื่อมี Node พื้นที่ ในช่วงต่อมา มีการขึ้นโจทย์วิจัยจากความสนใจของนักวิจัยที่กระจายอยู่ทั่วประเทศ ต่อมา มีการสังเคราะห์งานเพื่อกำหนดยุทธศาสตร์ CBR เช่น ภาคเหนือตอนบนในปี 2545 ภาค

อีสานตอนล่างในปี 2550 และมีการจัดการความรู้ด้านเกษตรยั่งยืนในระดับจังหวัดที่ แม่ฮ่องสอน ส่วนในพื้นที่อื่น ๆ ยังเป็นการขึ้นใจทยอยแบบกระจายทุกประเด็นอยู่

ในการสังเคราะห์ผลงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เพื่อนำเสนอในงานมหกรรม 10 ปี วิจัยเพื่อท้องถิ่น นั้น เครือข่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคเหนือมีการสังเคราะห์งาน โดยได้เชิญอ.พฤษัย ยิบมันตศิริ มานำเสนอผลการวิเคราะห์สถานการณ์ด้านอาหารของโลก และประเทศไทย พบว่าประเด็นที่น่าเป็นห่วงอย่างยิ่ง คือ ด้านราคาอาหารที่เพิ่มสูงขึ้น ความมั่นคงด้านอาหาร และแนวโน้มของการขาดแคลนอาหาร อันเนื่องมาจากวิกฤตพลังงานและวิกฤตโลกร้อน เกษตรกรต้องมีความสามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงให้สามารถยืนหยัดและเผชิญกับแรงกดดัน หรือภาวะเครียด และสามารถฟื้นตัวกลับสู่สภาพปกติให้ได้ ซึ่งกระบวนการวิจัยและพัฒนาสู่เกษตรยั่งยืน เป็นแนวทางหนึ่งที่สามารถสร้างภาวะนี้สู่เกษตรกรได้ ผลการสังเคราะห์งานวิจัยประเด็นเกษตรยั่งยืนภาคเหนือพบว่าสามารถแบ่งประเด็นงานวิจัยเกษตรยั่งยืนออกเป็น 5 กลุ่มหลัก ได้แก่ 1) ระบบการผลิตและเทคโนโลยีเกษตรยั่งยืน 2) การตลาดและองค์กรผู้บริโภค 3) การขยายผลเกษตรยั่งยืน 4) การกำหนดมาตรฐาน 5) การเสริมสร้างศักยภาพองค์กรเกษตรกรและการร่วมมือระหว่างองค์กร ซึ่งได้ประมวลองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นในแต่ละกลุ่มไว้เบื้องต้นแล้วภายใต้บริบทเฉพาะของโครงการวิจัย สิ่งที่เกิดขึ้นได้ก่อให้เกิดการสร้างคุณค่าและความหมาย ในกระบวนการขับเคลื่อนเกษตรยั่งยืน ดังนี้

- การแสดงความหมายและขอบเขตของเกษตรยั่งยืน
- สร้างความเชื่อมโยงของกิจกรรมทำให้เห็นความเป็นระบบของเกษตรยั่งยืน
- เกิดกรณีศึกษาที่แสดงความสำเร็จของชุมชนเกษตรยั่งยืนเกิดขึ้นในหลายพื้นที่หลายระดับ ถึงแม้นโยบายและแนวทางปฏิบัติของรัฐจะยังไม่ชัดเจน
- เกิดการขยายผลของ “เทคโนโลยีอิงนิเวศน์” ทั้งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ เกิดจากการชักนำขององค์กรพัฒนาเอกชน รัฐ และจากเกษตรกรสู่เกษตรกรเอง
- เกิดการเติบโตของเกษตรกรระดับชุมชน
- เกิดการเชื่อมโยงการพัฒนาเกษตรยั่งยืนสู่เรื่องอาหาร

นอกจากนี้ยังพบว่างานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีบทบาทในการพัฒนาคนและเครือข่ายขึ้นมาเป็นกลไกการจัดการระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับชุมชน ตำบล อำเภอ และจังหวัด และที่สำคัญทำให้เกิดกระบวนการชาวบ้านที่สามารถพัฒนาระดับตนเองจนเป็นที่ยอมรับ จากภาคีอื่น ๆ ทำให้มีการสนับสนุนจากโครงการต่าง ๆ ของภาครัฐ ไม่ว่าจะเป็น ปัจจัยการผลิต งบประมาณในการจัดการเรียนรู้ เพื่อให้เป็นฟาร์มต้นแบบ ศูนย์เรียนรู้ ศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน เป็นต้น ดังนั้นการสังเคราะห์องค์ความรู้ด้านกระบวนการและรูปแบบในการจัดการ (Model) ดังกล่าว จะเป็นประโยชน์ต่อหน่วยงาน องค์กรที่เกี่ยวข้องให้นำไปเป็นแนวทางในการปรับใช้ได้ ซึ่งอาจส่งผลต่อการขยายการทำเกษตรยั่งยืนของเกษตรกรในอัตราที่เร็วขึ้นได้ส่วนหนึ่ง อย่างไรก็ตามเกิดคำถามต่อเนื่องจากการสังเคราะห์ว่า “จะทำเรื่องเดิม ๆ ไปอีกนานแค่ไหน” สมควรหรือยังที่จะนำเรื่องที่มีโครงการวิจัยมากพอมาสังเคราะห์ พัฒนาระดับขึ้นเป็นความรู้สำเร็จรูป หรือ “Model” ที่พร้อมที่จะนำไปใช้ได้โดยไม่ต้องวิจัยเรื่องเดิมอีก ซึ่งนี่เป็นที่มาของโครงการนี้

ณ เดือนมิถุนายน 2552 พบว่า มีโครงการวิจัยเกษตรยั่งยืน ที่ได้รับการสนับสนุนจาก ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (เริ่มสนับสนุนปี 2542) จำนวน 98 โครงการ ทั่วประเทศ โดยมีในภาคอีสานมากที่สุด จำนวน 46 โครงการ รองลงมาคือภาคเหนือ จำนวน 38 โครงการ ที่เหลือเป็นโครงการจากภาคกลางและภาคใต้ ภาคละ 7 โครงการ ดังนั้น ขอบเขตของพื้นที่ในการทำงาน จึงให้น้ำหนักอยู่ที่ 2 ภาค (ทวิภาค) คือภาคเหนือและอีสาน ซึ่งมี จำนวนโครงการรวมกัน 84 โครงการ หรือคิดเป็นร้อยละ 86 ของจำนวนโครงการทั้งหมด ส่วนภาค กลางและภาคใต้อาจทำในระดับกรณีศึกษาที่สอดคล้องกับประเด็นงานที่เลือก และสามารถร่วม เรียนรู้ในเวทีใหญ่ตามความสนใจ

ประเด็นวิจัยย่อยสามารถแบ่งได้เป็น 13 ประเด็นหลัก ประเด็นที่มีจำนวนโครงการวิจัย มากที่สุดได้แก่ กระบวนการเข้าสู่เกษตรยั่งยืน จำนวน 19 โครงการ รองลงมาได้แก่ ประเด็น รูปแบบ/ ระบบเกษตรยั่งยืนที่เหมาะสม และการปรับปรุง บำรุงดินโดยไม่ใช้สารเคมีเกษตร จำนวน ประเด็นละ 14 โครงการ นอกจากนี้ยังมีประเด็น การบริหารจัดการและพัฒนาเกษตรยั่งยืนโดย ชุมชน จำนวน 13 โครงการ (รายละเอียดมีในเอกสารแนบ)

เมื่อพิจารณาถึงผลงานวิจัยที่สิ้นสุดที่สามารถสังเคราะห์ได้ พบว่าเป็นผลงานการวิจัย ในช่วง 9 ปี แรกคือระหว่างปี 2542 – 2550 ซึ่งมีจำนวน 70 โครงการ กระจายอยู่ใน 2 ภาคข้างต้น เป็นส่วนใหญ่ ประเด็นในการสังเคราะห์ จะมีการจัดทำข้อมูลเบื้องต้นเพื่อเปิดเวทีใหญ่ระดมความ คิดเห็นของผู้เกี่ยวข้องอีกครั้งหนึ่งในช่วงแรกของการดำเนินงานตามโครงการวิจัย

การทำงานวิจัยนี้นอกจากจะตอบคำถามข้างต้นแล้ว โครงการได้วางเป้าหมายสำคัญ ใน การประเมินสถานการณ์ การขับเคลื่อนงานเกษตรยั่งยืนทั้งระบบ เพื่อให้สามารถกำหนดเป้าหมาย วิสัยทัศน์ และยุทธศาสตร์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ระดับทวิภาค ภาค และจังหวัด เพื่อกำหนดการ พัฒนาโจทย์วิจัยที่คมชัด รวมถึงการติดตามหนุนเสริมโครงการวิจัย ที่สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ทุกระดับอีกด้วย

2) วัตถุประสงค์ของโครงการ

2.1) เพื่อพัฒนาระดับ องค์ความรู้ ในการจัดการปัญหาสู่การกำหนด “รูปแบบ/วิธีการในการ จัดการ” (Model) ที่สามารถนำไปใช้ได้

ตัวชี้วัดความสำเร็จ :

- แผนที่ทางสังคม (Social Mapping) แสดง โครงการวิจัยเกษตรยั่งยืน คนรู้ ศูนย์เรียนรู้ ฟาร์มต้นแบบ องค์ความรู้ ที่เกิดจากงานวิจัยท้องถิ่นเกษตรยั่งยืนในประเด็นย่อยที่กำหนด
- รูปแบบ ในการจัดการ (Model) ที่สามารถนำไปใช้ได้ อย่างน้อย 4 เรื่อง เช่น กระบวนการส่งเสริมเกษตรยั่งยืน การสร้างปัจจัยเอื้อแก่เกษตรกรในช่วงปรับเปลี่ยนสู่ เกษตรยั่งยืน การสร้างภูมิคุ้มกันแก่เกษตรกร การจัดการศูนย์เรียนรู้เกษตรยั่งยืน เป็นต้น

2.2) เพื่อพัฒนาโจทย์วิจัยสู่การจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบายจากผลงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่สอดคล้อง กับปัญหาด้านเกษตรยั่งยืน

ตัวชี้วัดความสำเร็จ :

- รายงานผลการสังเคราะห์ ๙ นโยบายเกษตรยั่งยืน และการดำเนินการตามนโยบาย
- รายงานสถานการณ์ปัญหาด้านการเกษตร และบทบาท/ ความสำคัญของเกษตรยั่งยืน
- ฐานข้อมูลด้านหน่วยงาน/ องค์กรที่เกี่ยวข้องในการขับเคลื่อนงานเกษตรยั่งยืน
- ประเด็นย่อยที่ต้องมีการสังเคราะห์ข้อเสนอเชิงนโยบาย
- มีทิศทางการสร้างความรู้เพิ่ม (โจทย์วิจัยที่จำเป็น) เพื่อเตรียมจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบาย

2.3) เพื่อพัฒนาระดับ องค์ความรู้ คนรู้ สู่ความเป็นวิชาการ

ตัวชี้วัดความสำเร็จ :

- ทำเนียบนักวิชาการที่เกี่ยวข้อง และสนับสนุนด้านเกษตรยั่งยืน
- ประเด็นย่อยที่สามารถพัฒนาและยกระดับสู่ความเป็นวิชาการ
- มีทิศทางการทำงาน ทีมงาน เพื่อพัฒนาระดับ องค์ความรู้ คนรู้ สู่ความเป็นวิชาการ ต่อเนื่องอย่างชัดเจนในอนาคต อย่างน้อย 1 เรื่อง (ได้โจทย์วิจัยเกี่ยวกับเรื่องนี้)

2.4) เพื่อกำหนดเป้าหมายและวิสัยทัศน์ในการขับเคลื่อนงานเกษตรยั่งยืน และบทบาทของ CBR ใน ขบวนการขับเคลื่อน

ตัวชี้วัดความสำเร็จ :

- มีเป้าหมายและวิสัยทัศน์ร่วมทวิภาคในการขับเคลื่อนงานเกษตรยั่งยืนในช่วง 5 ปี (ปี 2554–58)
- บทบาท/ ตำแหน่งแห่งที่ (Positioning) ของ CBR ในการขับเคลื่อนงานเกษตรยั่งยืน

3) ขอบเขตของโครงการ / หน่วยการสังเคราะห์

ระดับทวิภาค ได้แก่ ภาคเหนือและภาคอีสาน

4) ระยะเวลาดำเนินการ จำนวน 12 เดือน (ระหว่างเดือนกันยายน 2552 – สิงหาคม 2553)
ขยายเวลาอีก 8 เดือน สิ้นสุด เมษายน 2554

5) ขั้นตอนการดำเนินงานเพื่อให้ได้ผลลัพธ์ที่ต้องการ

- 5.1) จัดทำแผนที่ทางสังคม เพื่อทราบข้อมูลเกี่ยวกับผลที่เกิดขึ้นจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ด้านเกษตรยั่งยืน เช่น จำนวนโครงการวิจัย (แยกเป็นพื้นที่ ปีที่ทำ ประเด็นที่ทำ ระดับ ที่ทำ ฯลฯ) นักวิจัย ผู้รู้ ศูนย์เรียนรู้ ฟาร์มต้นแบบ องค์ความรู้ที่ชัดเจน ภาควิชาที่เกี่ยวข้อง ฯลฯ
- 5.2) ศึกษาและประเมินสถานการณ์งานวิจัยและพัฒนาด้านเกษตรยั่งยืน ซึ่งได้แบ่งเป็นภาคีต่าง ๆ ได้แก่ องค์กรเกษตรกร องค์กรพัฒนาเอกชน ภาครัฐ สถานศึกษา องค์กรธุรกิจ เอกชน (กระบวนการศึกษา ทบทวนใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลมือสองเป็นหลัก เพราะในเรื่องเหล่านี้มีการศึกษาไว้มาก่อนแล้วบางส่วน หลังจากนั้นจึงสรุปข้อมูล นำเสนอเพื่อเพิ่มเติมข้อมูลโดยการจัดเวที)

- 5.3) ประชุมทีมงานหลักนำเสนอข้อมูล เติมเต็ม เตรียมการสู่เวทีใหญ่
- 5.4) จัดเวทีประมวลสถานการณ์ด้านเกษตรยั่งยืน และบทบาทของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในชุมชน เพื่อกำหนดประเด็นเนื้อหาหลักในการดำเนินงานตามวัตถุประสงค์ข้อ 1 และ 2 และหาทีมงานเพิ่ม
- 5.5) ทีมงานจากข้อ 5.3 ประชุมกลุ่มเพื่อวางแผนการทำงานในรายละเอียด เช่น
 - ประเมิน/ คัดกรองประเด็นการพัฒนาและยกระดับที่สอดคล้องกับปัญหา
 - กำหนดบทบาททีมงาน/ กลไกการจัดการ/ แผนงาน/ ปฏิทินการทำงาน
- 5.6) ปฏิบัติการตามแผน
- 5.7) เฝ้าติดตามและวิเคราะห์ สังเคราะห์งานในประเด็นต่าง ๆ
- 5.8) เวิร์กช็อปนำเสนอผลงานต่อผู้ทรงคุณวุฒิที่เกี่ยวข้องรายประเด็น
- 5.9) จัดทำรายงาน สื่อนำเสนอ “ข้อมูล ความรู้” (คู่มือ/ หลักสูตร/ บทความ/ Website)
- 5.10) เวิร์กช็อปนำเสนอผลงาน และจัดทำเป้าหมายร่วม วิสัยทัศน์ 5 ปี CBR ด้านเกษตรยั่งยืน

6) ผลลัพธ์ที่ต้องการให้เกิดขึ้น

6.1) มิติวิจัย

- 6.1.1) ได้องค์ความรู้ด้าน Model ที่เป็นหัวใจการส่งเสริมเกษตรยั่งยืนอย่างน้อย 4 เรื่อง
- 6.1.2) ได้องค์ความรู้ด้านทิศทางและประเด็นย่อย เพื่อจัดทำข้อเสนอตอนนโยบายด้านเกษตรยั่งยืน
- 6.1.3) ได้องค์ความรู้ด้านทิศทางการทำงาน ทีมงาน เพื่อพัฒนาระดับ องค์ความรู้ คนรู้สู่ความเป็นวิชาการ ต่อเนื่องอย่างชัดเจนในอนาคต อย่างน้อย 1 เรื่อง
- 6.1.4) ได้องค์ความรู้แนวทางการสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในประเด็นเกษตรยั่งยืนในอนาคต
- 6.1.5) ได้ประเด็นวิจัย ที่เป็นโจทย์สำคัญ ที่จะสามารถเติมเต็ม หนุนเสริม การขับเคลื่อนการพัฒนาเกษตรยั่งยืนในระดับต่าง ๆ
- 6.1.6) มีฐานข้อมูลเพื่อการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นด้านเกษตรยั่งยืน

6.2) มิติพัฒนา

- 6.2.1) ได้เป้าหมายร่วมและวิสัยทัศน์งานการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในประเด็นเกษตรยั่งยืน
- 6.2.2) ได้กลไกการจัดการร่วมกันในการพัฒนาองค์ความรู้ด้านเกษตรยั่งยืน โดยใช้กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นทั้งในระดับภาค ระดับ Node

7) ผู้ใช้ประโยชน์จากงานวิจัย

- 7.1) หน่วยงาน องค์กร ที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดนโยบายและพัฒนาเกษตรยั่งยืนทุกระดับ
- 7.2) คนหนุ่มน้อยเพื่อท้องถิ่นทุกระดับ
- 7.3) ผู้สนใจทั่วไป

8) ผู้เกี่ยวข้องในโครงการวิจัย

8.1) หัวหน้าโครงการวิจัย นางสาวอรุณี เวียงแสง

196/6 หมู่ 8 ต.ปางหมู อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน 58000

โทรสาร. 053 - 614165 หรือ 089 - 8503389 E-mail : arunee98@hotmail.com

8.2) ทีมวิจัย มีการปรับเปลี่ยน โดยเมื่อสิ้นสุดโครงการมีรายชื่อ ดังนี้

8.2.1) นายสุเมธ ปานจำลอง ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดมหาสารคาม

8.2.2) นายนิรัตน์ ศรีธานี โครงการติดตามสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นชุด
เกษตรอินทรีย์ จ.ยโสธร

8.2.3) นางพรพิศา คลังภูเขียว ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดมหาสารคาม

8.2.4) นางสาวภัทรา มาน้อย ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดลำปาง

8.2.5) นางสาวสุภาพรณ ไกรฤกษ์ ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อชุมชน
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

8.2.6) นางสาวเสาวดี ศรีฟ้า ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อชุมชน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

8.2.7) นางวันเพ็ญ พรินทรากุล ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดลำพูน

8.2.8) นายกิตติศัพท์ วันทา ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดแม่ฮ่องสอน

8.2.9) นางอาภา พงศ์ศิริแสน นักวิจัยอิสระ

8.2.10) นางสาวชิตณัฐฐา เข้มราช นักวิจัยและนักพัฒนาอิสระ

8.3) ที่ปรึกษา/ ทีมวิชาการ

8.3.1) อ.พฤกษ์ ยิบมันตะศิริ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

8.3.2) นางสุภา ไยเมือง มูลนิธิพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

8.3.3) ดร.บุญชร แก้วส่อง ผู้อำนวยการ สกว. ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น

8.3.4) นายชมชวน บุญระหงส์ ผู้อำนวยการสถาบันชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน

8.3.5) ดร.บุศรา ลิ้มประสิทธิกุล มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

8.3.6) นายนาถพงศ์ พัฒนพันธ์ชัย นักวิจัยและนักพัฒนาอิสระ

8.3.7) ผศ.ดร.ปรารถนา ยศสุข สำนักงานประสานงานวิจัยเชิงบูรณาการมหาวิทยาลัยแม่โจ้

8.4) ทีมประสานงานและสนับสนุนจาก สกว. ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น

8.4.1) นางวรลักษณ์ ไชยทัพ

8.4.2) นายอิษฏ์ ปักษิกันทร

9) งบประมาณดำเนินการ รวมทั้งสิ้น 681,000 บาท

10) ปฏิทินการดำเนินงาน

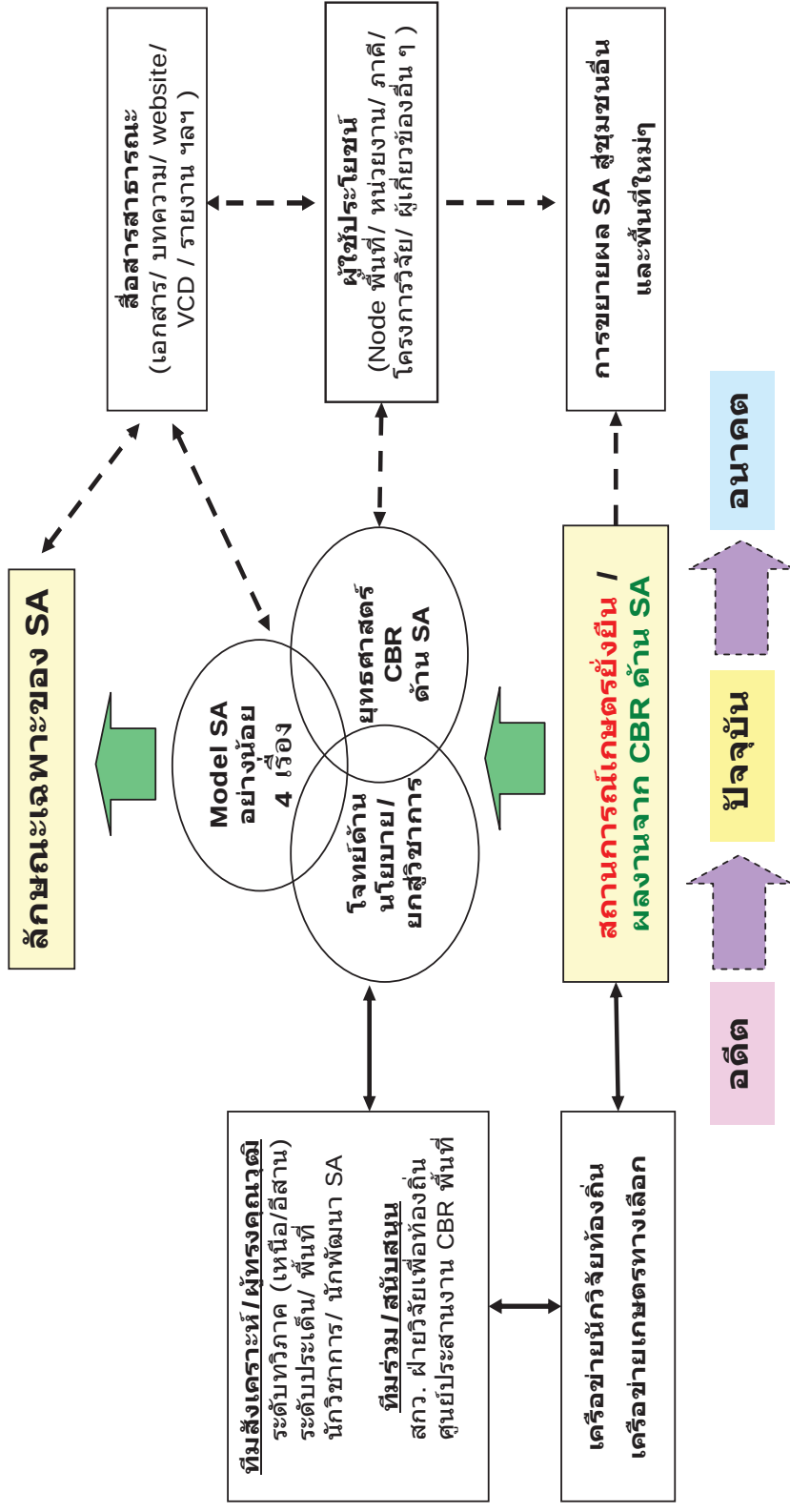
ที่	กิจกรรม ขั้นตอน	ระยะเวลาดำเนินการ											
		กย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.	มค.	กพ.	มีค.	เมย	พค.	มิย.	กค.	สค.
1	จัดทำแผนที่ทางสังคม ผลที่เกิดขึ้นจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ในช่วง 10 ปี	***											
2	ทบทวน/ประเมินสถานการณ์เกษตรกรรมยั่งยืน	***	*										
3	ประชุมทีมงานหลักนำเสนอข้อมูล		*										
4	จัดเวทีผู้เกี่ยวข้องเสนอผลการศึกษา กำหนดประเด็นสังเคราะห์ ฯลฯ		*										
5	ประชุมทีมงานเพื่อวางแผนการทำงาน		*										
6	ดำเนินการตามแผน		*	***	***	***	***	***	***	***	***	***	***
7	เวทีติดตามและวิเคราะห์สังเคราะห์งาน			*		*		*		*		*	
8	เวทีนำเสนอผลงานต่อผู้ทรงคุณวุฒิที่เกี่ยวข้องรายประเด็น			*	*	*	*	*		*		**	
9	จัดทำรายงาน สื่อนำเสนอ “ข้อมูล ความรู้” (คู่มือ/หลักสูตร/ บทความ/ Website)		*		**		**		**		**		***
10	เวทีใหญ่นำเสนอผลงานจัดทำเป้าหมายร่วมวิสัยทัศน์ 5 ปี CBR ด้านเกษตรกรรมยั่งยืน												*

11) แผนการปฏิบัติงานและงบประมาณโครงการวิจัยฯ ในช่วง 12 เดือน (15 กันยายน 2552 – 14 กันยายน 2553)

ที่	กิจกรรม ขั้นตอน	วัตถุประสงค์	กระบวนการ	ผลที่คาดว่าจะได้รับ	ระยะเวลา
1	จัดทำแผนที่ทางสังคม ผลที่เกิดขึ้นจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ในช่วง 10 ปี	เพื่อประมวลผลที่เกิดขึ้นจากโครงการวิจัย	- กำหนดกรอบเนื้อหาข้อมูล - รวบรวม/ วิเคราะห์ข้อมูลมือสอง - ติดตามข้อมูลเพิ่มเติม - Mapping ข้อมูลจัดระบบเสนอ	- ได้ Social Mapping ที่พร้อมนำเสนอสู่การวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงลึก	ต.ค. 2552 (20 วัน)
2	ทบทวน/ ประเมินสถานการณ์เกษตรยั่งยืน	เพื่อทราบสถานการณ์ด้านเกษตรยั่งยืนทั้งงานวิจัย งานพัฒนา และนโยบาย/ แผนงานโครงการของทุกภาค	- กำหนดกรอบเนื้อหาข้อมูล - รวบรวม/ วิเคราะห์ข้อมูลมือสอง - ติดตามข้อมูลเพิ่มเติม - สังเคราะห์ข้อมูลสู่เวทีนำเสนอ และทำเป็นเอกสาร	- มีข้อมูลตามกรอบที่กำหนดเพื่อเป็นฐานในการวางแผนสู่การบรรลุวัตถุประสงค์โครงการ	ต.ค. – 15 พ.ย. 52 (30 วัน)
3	ประชุมทีมงานหลัก นำเสนอข้อมูล	เพื่อนำเสนอผลจากข้อ 1 และ 2 สู่การเติมเต็มเพื่อวางแผนในการจัดเวทีนำเสนอแก่ผู้เกี่ยวข้อง	- จัดประชุมทีมหลักเพื่อนำเสนอข้อมูลจากข้อ 1 และ 2 - แลกเปลี่ยนเติมเต็มข้อมูล - จัดทำ Session Design เวทีนำเสนอต่อผู้เกี่ยวข้อง	- ได้สื่อเพื่อนำเสนอ - ได้ session design ของเวทีใหญ่	พ.ย. 2552 (1 วัน)
4	จัดเวทีผู้เกี่ยวข้องเสนอผลการศึกษากำหนดประเด็นสังเคราะห์ ฯลฯ	เพื่อ SM และผลจากข้อ 3 เพื่อเติมเต็มการวิเคราะห์สถานการณ์จากผู้รู้เพื่อกำหนดประเด็นการสังเคราะห์ที่สอดคล้อง	- จัดเวทีภาคีที่เกี่ยวข้องตามข้อสรุปจาก ข้อ 3 - สรุปประเมินเวที (AAR)	- ได้กรอบในการสังเคราะห์สู่ Model - ภาครู้และเข้าใจการทำงานของทีมงานหลัก	ต้น ธ.ค. 2552 (1 วัน)

ที่	กิจกรรม ขั้นตอน	วัตถุประสงค์	กระบวนการ	ผลที่คาดว่าจะได้รับ	ระยะเวลา
5	ประชุมทีมงานหลัก เพื่อวางแผนการทำงาน	เพื่อประมวลผลจาก เวทีใหญ่ผู้จัดทำ แผนการทำงาน ร่วมกัน	- จัดประชุมระดม ความคิดทีมหลัก	- ได้แผน/ ปฏิทิน การทำงาน ต่อเนื่อง - ทีมทุกคนทราบ บทบาทของ ตนเอง	ต้น ธ.ค. 2552 (1 วัน)
6	ดำเนินการตามแผน	เพื่อรวบรวม วิเคราะห์ สังเคราะห์กรณีศึกษา ผู้ทำการจัดทำ Model	- ศึกษาเอกสารมือ 2 ใน 4 ประเด็น - ทีมงานลงพื้นที่ ตาม ประเด็นและ Case ที่ กำหนดเพิ่มเติม - นำมาวิเคราะห์ฯ	- ได้ข้อมูลที่ วิเคราะห์เบื้องต้น ตามกรอบที่ กำหนด	ธ.ค. 2552- ก.ย. 2553
7	เวทีติดตามและ วิเคราะห์ สังเคราะห์ งานของทีมหลัก	เพื่อติดตามการทำงาน วิเคราะห์/ สังเคราะห์ งาน	- จัดประชุมกลุ่มย่อย ทีมหลัก 2 เดือนต่อ ครั้ง	- ได้บทเรียนการ ทำงานตาม ขั้นตอนต่าง ๆ - เห็นปัญหาร่วมกัน และทางแก้ไข - ได้ร่าง Model	ม.ค. 2553 มี.ค. 2553 พ.ค. 2553 ก.ค. 2553 (ครั้งละ 1 วัน)
8	เวทีนำเสนอผลงาน ต่อผู้ทรงคุณวุฒิที่ เกี่ยวข้องราย ประเด็น	เพื่อนำเสนอร่าง Model ต่อ ผู้ทรงคุณวุฒิ ให้ ข้อเสนอแนะ	- จัดประชุมกลุ่มย่อย ผู้ทรงคุณวุฒิ	- ได้ Model ที่ชัดเจน ขึ้น	มี.ค. 2553 พ.ค. 2553 ก.ค. 2553
9	จัดทำรายงาน สื่อ นำเสนอ “ข้อมูล ความรู้” (คู่มือ/ หลักสูตร/ บทความ/ Website)	เพื่อนำเสนอผลงานสู่ สาธารณะ	- จัดทำสื่อตามความ เหมาะสม เช่น เอกสาร คู่มือ หลักสูตร บทความ VCD	- มีสื่อรูปแบบ หลากหลายที่เหมาะสม กับแต่ละ กลุ่มเป้าหมาย	พ.ย.2552 – ก.ย. 2553
10	เวทีใหญ่นำเสนอ ผลงาน จัดทำ เป้าหมายร่วม วิสัยทัศน์ 5 ปี CBR ด้านเกษตรยั่งยืน	เพื่อนำเสนอผลงานสู่ สาธารณะ เพื่อจัดทำเป้าหมาย วิสัยทัศน์ CBR ยุทธ ศาสตร์ด้านเกษตร ยั่งยืน 5 ปี เพื่อกำหนดกลไกการ จัดการขับเคลื่อน SA	- จัดเวทีใหญ่ กับภาคีที่ เกี่ยวข้อง เวลา 2 วัน - สรุปประเมินเวที (AAR)	- ผู้เข้าร่วมได้ เรียนรู้เข้าใจใน ประเด็นที่กำหนด - ได้ เป้าหมาย วิสัยทัศน์ กลไก การจัดการและ แนวทางการทำงาน ร่วมกัน	ก.ย. 2553 (2 วัน)

กรอบการสังเคราะห์ยกระดับ CBR ด้าน SA ปี 2552

1.2 สถานการณ์ของภาคและบริบทการเปลี่ยนแปลงภาคเหนือและอีสาน

ด้วยโครงการวิจัยได้คัดเลือกกรณีศึกษาเพื่อการสังเคราะห์สู่โมเดล จากเกษตรกรที่ได้ร่วมในกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเท่านั้น โดยเลือกจากฐานกลุ่ม และเครือข่ายเป็นหลัก โดยในภาคเหนือได้เลือก 10 คน จากจังหวัด เชียงใหม่ ลำพูน และแม่ฮ่องสอน หรือ อยู่ในเขตภาคเหนือตอนบน 1 (ประกอบด้วย 4 จังหวัด ได้แก่ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปางและแม่ฮ่องสอน) ส่วนในภาคอีสาน ได้เลือกในเขตภาคอีสานตอนกลาง ได้แก่ มหาสารคาม กาฬสินธุ์ และยโสธร เป็นหลัก จำนวน 12 คน รวมทั้งสิ้น 22 ตัวอย่าง

สถานการณ์และบริบทของพื้นที่ ที่มีอิทธิพลต่อการจัดการระบบการผลิต และวิถีเกษตรกรรมโดยภาพรวม ของกรณีศึกษา รวมถึงการสนับสนุนกรณีศึกษาผ่านนโยบาย หรือ กระบวนการส่งเสริมและสนับสนุนของของภาคที่เกี่ยวข้อง สถานการณ์โดยภาพรวมสรุปได้ดังนี้ ⁽¹⁾

1.2.1 ด้านเศรษฐกิจ

(1) โครงสร้างเศรษฐกิจเปรียบเทียบ

(1.1) เศรษฐกิจภาคเหนือมีขนาดเล็กที่สุดของประเทศ คิดเป็นร้อยละ 8.22 ของประเทศ โดยกลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอนบน 1 มีบทบาทมากที่สุดร้อยละ 34.48 จังหวัดเชียงใหม่มีขนาดเศรษฐกิจใหญ่ที่สุดของภาค มีสัดส่วนร้อยละ 15.13 ของผลิตภัณฑ์ภาค ลำพูนมีสัดส่วนร้อยละ 10.58 เศรษฐกิจเล็กที่สุดคือ แม่ฮ่องสอน ร้อยละ 1.17

ในขณะที่ภาคอีสานขนาดเศรษฐกิจของภาคเล็กและขยายตัวต่ำกว่าค่าเฉลี่ยของประเทศอย่างต่อเนื่องส่งผลให้เกิดช่องว่างของรายได้ระหว่างภาคมากขึ้นส่วนหนึ่งเนื่องจากผลิตสินค้าที่มีมูลค่าเพิ่มต่ำ โครงสร้างเศรษฐกิจยังพึ่งพาสาขาเกษตรเป็นหลัก กลุ่มจังหวัดที่เศรษฐกิจขยายตัวสูงสุดที่สุด ได้แก่ กลุ่มจังหวัดขอนแก่น มหาสารคาม ร้อยเอ็ด และกาฬสินธุ์ ขยายตัวเฉลี่ย ร้อยละ 5.7 การจ้างงานในภาคเพิ่มขึ้นต่อเนื่องอยู่ที่ 11.3 ล้านคน ว่างงานร้อยละ 1.9 มีแรงงาน อยู่ในภาคการเกษตร ร้อยละ 56.5 อยู่ในสาขาการค้า ร้อยละ 12.1 และภาคอุตสาหกรรม ร้อยละ 9.0

(1.2) เศรษฐกิจภาคเหนือเจริญเติบโตดีขึ้น แต่อัตราขยายตัวต่ำกว่าค่าเฉลี่ยของประเทศ ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 (ปี 2545 – 2549) เศรษฐกิจภาคเหนือเฉลี่ยร้อยละ 4.7 ต่อปี ต่ำกว่าประเทศที่ขยายตัวเฉลี่ยร้อยละ 5.69 ต่อปี โดยกลุ่มจังหวัดเหนือบน 1 ขยายตัวเพียงร้อยละ 3.6 ต่อปี เท่านั้น ส่วนภาคอีสาน กลุ่มจังหวัดอีสานตอนกลางขยายตัวเพียงร้อยละ 5.7 ต่อปี

ตารางที่ 1-1 แสดงมูลค่าผลิตภัณฑ์ ปี 2549 (ราคาคงที่) หน่วย:ล้านบาท

พื้นที่/ ปี	2545	2546	2547	2548	2549	สัดส่วน 2549 (%)	เติบโต 45– 49 (%)
เหนือบน 1	101,561	102,149	105,347	108,612	114,812	34.48	3.66
อีสานตอนกลาง	149,335	166,500	182,476	192,846	211,126	26.5	5.7

ที่มา: สำนักบัญชีประชาชาติ สศช.

(1.3) โครงสร้างการผลิตของภาคเหนือมีความหลากหลาย ทั้งภาคอุตสาหกรรม ภาคเกษตร และภาคการค้าในสัดส่วนใกล้เคียงกัน แต่มีแนวโน้มเปลี่ยนสู่ภาคอุตสาหกรรมมากขึ้น มูลค่าผลผลิต ในปี 2549 ภาคอุตสาหกรรมมีสัดส่วนมากที่สุด ร้อยละ 20.94 เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 17.98 เมื่อปี 2545 สัดส่วนภาคเกษตร ร้อยละ 18.75 ลดลงจากร้อยละ 19.36 เมื่อปี 2545 และภาคการค้าส่งค้าปลีก ร้อยละ 15.65 ลดลงจากร้อยละ 17.19 เมื่อปี 2545 เช่นกัน โดยโครงสร้างการผลิตของกลุ่ม จังหวัดภาคเหนือตอนบน 1 พึ่งพาภาคเกษตรน้อยที่สุดเพียงร้อยละ 7.4 ขณะที่มีส่วน ภาคอุตสาหกรรมมากที่สุดถึงร้อยละ 45 ในขณะที่ภาคอีสานมีภาคเกษตรเป็นเศรษฐกิจหลัก

ตารางที่ 1-2 แสดงโครงสร้างผลิตภัณฑ์ภาคเหนือและกลุ่มจังหวัดรายสาขาปี 2549 (ราคาคงที่)

(หน่วย: ล้านบาท)

สาขาหลัก	ภาคเหนือ	กลุ่มตอนบน 1	กลุ่มตอนบน 2	กลุ่มตอนล่าง 1	กลุ่มตอนล่าง 2
ภาคเกษตร	18.75	7.40	20.87	27.20	22.78
ภาคนอกเกษตร	81.25	92.60	79.13	72.80	77.22
-การผลิตอุตสาหกรรม	20.94	44.96	5.54	9.74	28.34
-การขายส่ง ขายปลีก	15.65	9.88	19.51	18.42	14.09
-ขนส่ง เก็บสินค้า	7.59	4.54	10.29	6.99	5.68
-บริการ	11.42	6.36	14.45	11.52	7.23
-อื่นๆ	25.65	26.86	29.34	26.13	21.88
ผลิตภัณฑ์รวม	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

ที่มา : คำนวณจากข้อมูลของสำนักบัญชีประชาชาติ สศช.

หมายเหตุ : บริการรวม 5 สาขา ได้แก่ โรงแรมและภัตตาคาร การศึกษา บริการด้านสุขภาพ บริการชุมชนลูกจ้างบุคคล

(2) เศรษฐกิจภาคเกษตร

(2.1) ภาคเหนือ ภาคเกษตรกรรมมีความหลากหลายและแตกต่างกันค่อนข้างชัดเจน ระหว่างพื้นที่ภาคเหนือตอนบนและตอนล่าง ข้าวมีส่วนแบ่งมูลค่าการผลิตมากที่สุดร้อยละ 37.4 รองลงมาเป็น ผลไม้ ร้อยละ 13.4 พืชผัก ร้อยละ 11.7 ปศุสัตว์และสัตว์ปีก ร้อยละ 10.4 และข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ร้อยละ 5.8 ฐานการผลิตหลักอยู่ในพื้นที่กลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอนล่าง คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 66 ของมูลค่าผลผลิตเกษตร เนื่องจากมีที่ราบลุ่มน้ำขนาดใหญ่ เป็นแหล่งผลิตข้าวและพืชไร่สำคัญของประเทศ สำหรับภาคเหนือตอนบนมีสัดส่วนร้อยละ 34 สภาพเป็นพื้นที่เกษตรขนาดเล็ก บนที่ราบเชิงเขาโดยผลผลิตหลักมีการกระจายตัวตามแหล่งผลิตที่สำคัญดังนี้

(2.1.1) ข้าว เป็นพืชที่มีความสำคัญอันดับแรก มีพื้นที่ปลูกประมาณ 12.7 ล้านไร่ สูงเป็นอันดับสองของประเทศรองจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปริมาณผลผลิตข้าวเปลือกในปี 2549 ประมาณ 13.89 ล้านตัน แหล่งผลิตสำคัญอยู่บริเวณกลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอนล่าง 2 คิดเป็นร้อยละ

44.6 ของภาค ปลูกมากในจังหวัดนครสวรรค์ พิจิตร และกลุ่มภาคเหนือตอนล่าง 1 ร้อยละ 30 ปลูกมากในจังหวัดพิษณุโลก โดยมีผลผลิตเฉลี่ย 552 กิโลกรัมต่อไร่สูงเป็นอันดับสองรองจากภาคกลาง

(2.1.2) ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ พื้นที่ปลูกประมาณ 3.8 ล้านไร่ มากเป็นอันดับหนึ่งของประเทศ ปริมาณผลผลิตปี 2549 ประมาณ 1.06 ล้านตัน แหล่งผลิตที่สำคัญอยู่ในกลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอนล่าง 2 คิดเป็นร้อยละ 59 ของผลผลิตภาค ปลูกมากที่จังหวัดนครสวรรค์ และอุทัยธานี ในกลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอนล่าง 1 ร้อยละ 21.5 ที่จังหวัดเพชรบูรณ์ ตาก พิษณุโลก และในกลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอนบน 2 ที่จังหวัดเชียงราย

(2.1.3) พืชผักชนิดต่างๆ โดยเฉพาะผักเมืองหนาว ปลูกมากในพื้นที่เชิงเขาของกลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอนบน 1 ปริมาณผลผลิตปี 2549 ประมาณ 180,440 ตัน คิดเป็นร้อยละ 63.7 ของภาค เนื่องจากมีอุณหภูมิและสภาพภูมิประเทศเหมาะสม ทำให้ปลูกพืชผักเมืองหนาวได้หลากหลายชนิด เช่น ผักกาดหอม ผักสลัดชนิดต่างๆ กระเทียม แครอท พริกยักษ์ ผักกาดเห็ดหอม กะหล่ำปลี ผักกาดขาว ข้าวโพดหวาน ถั่วกระป๋อง เป็นต้น

(2.1.4) ผลไม้ ที่ปลูกมาก ได้แก่ ลำไย ลิ้นจี่ ส้มเขียวหวาน สตรอเบอร์รี่ในกลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอนบน โดยเฉพาะจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน พะเยา และเชียงราย

ตารางที่ 1-3 แสดงผลผลิตเกษตรหลักของภาคเหนือ ปี 2549 จำแนกตามกลุ่มจังหวัด

ปริมาณผลผลิต	ข้าวรวม (ตัน)	ข้าวโพด (ตัน)	พืชผัก (ตัน)	อ้อย (ตัน)
รวมภาคเหนือ	13,892,540 (100.00%)	1,062,748 (100.00%)	283,308 (100.00%)	13,674,457 (100.00%)
เหนือบน 1	1,198,510 (8.63%)	87,633 (8.25%)	180,440 (63.69%)	267,455 (1.96%)
เหนือบน 2	2,311,287 (16.64%)	118,279 (11.13%)	49,309 (17.40%)	30,562 (0.22%)
เหนือล่าง 1	4,187,461 (30.14%)	228,293 (21.48%)	52,567 (18.55%)	4,330,938 (31.67%)
เหนือล่าง 2	6,195,282 (44.59%)	628,543 (59.14%)	992 (0.35%)	9,045,502 (66.15%)

ที่มา : สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร

(2.1.5) ภาคเกษตรเผชิญปัญหาข้อจำกัดของปัจจัยการผลิต พื้นที่ถือครองเพื่อการเกษตร 27.5 ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ 25.9 ของพื้นที่ภาค และขนาดการถือครองที่ดินของเกษตรกรเฉลี่ย 20.7 ไร่ต่อครัวเรือน นับว่าน้อยที่สุดเมื่อเทียบกับภาคอื่นๆ เมื่อจำแนกตามกลุ่มจังหวัดพบว่า กลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอนบน 1 มีพื้นที่ถือครองเพื่อการเกษตรน้อยที่สุด 3.14 ล้านไร่ และขนาดฟาร์มเล็กที่สุดเพียง 8.82 ไร่ต่อครัวเรือน นอกจากนี้ภาคเหนือยังมีพื้นที่ชลประทานไม่ทั่วถึง มีเพียง

5.28 ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ 19 ของพื้นที่เกษตร ภาคเกษตรยังคงพึ่งพาน้ำจากธรรมชาติเป็นหลัก จึงต้องเผชิญความเสี่ยงจากปัญหาวาตภัยแล้งน้ำเพื่อการเกษตรมาโดยตลอด

(2.2) ภาคอีสาน กิจกรรมสาขาเกษตรมีสัดส่วนร้อยละ 82.0 โดยมีข้าว มันสำปะหลัง อ้อยและยางพาราเป็นพืชหลัก มีประสิทธิภาพการผลิตต่ำกว่าเฉลี่ยของประเทศแต่ปัจจุบันผลิตข้าวได้มากที่สุดของประเทศแต่แนวโน้มสัดส่วนการผลิตข้าวเริ่มลดลง ขณะที่ไม่ยืนต้น มันสำปะหลังและยางพารามีการผลิตมากขึ้น ในปี พ.ศ. 2549 การผลิตสาขาเกษตรมีมูลค่า 1.7 แสนล้านบาท คิดเป็นร้อยละ 20.3 ของเกษตรประเทศและเป็นร้อยละ 21.5 ของ GRP โดยมาจากพืชร้อยละ 82.0 (ข้าว มันสำปะหลัง อ้อยโรงงาน และยางพาราคิดเป็นร้อยละ 26.2, 25.6, 4.0 และ 4.1 ตามลำดับ) ปศุสัตว์ร้อยละ 13.4 ประมงและป่าไม้ร้อยละ 4.6 สาขาเกษตรขยายตัวเฉลี่ยร้อยละ 1.1 ต่อปี โดยกิจกรรมขยายตัวร้อยละ 1.0 ปศุสัตว์ร้อยละ 6.1 และประมงหดตัวร้อยละ 3.8 ตามลำดับ จังหวัดที่มีส่วนแบ่งการผลิตในสาขาเกษตรสูงสุดได้แก่ นครราชสีมา ขอนแก่น อุบลราชธานี บุรีรัมย์ อุตรดิตถ์ คิดเป็นร้อยละ 14.2, 8.6, 6.7, 6.3 และ 6.2 ตามลำดับ และที่มีส่วนแบ่งต่ำได้แก่ มุกดาหาร อำนาจเจริญ และยโสธรร้อยละ 1.5, 1.7 และ 2.2 ตามลำดับ ในปี 2549 มีผู้มีงานทำในภาคเกษตรจำนวน 6.4 ล้านคน ผลิตภาพแรงงานอยู่ที่ 11,894 บาทต่อปี ซึ่งต่ำกว่าประเทศ 2.3 เท่า ภาคตะวันออกเฉยเหนือเฉลี่ยต่อพื้นที่เพียง 65.7 บาทต่อไร่ ซึ่งต่ำกว่าภาคอื่นๆ ของประเทศ

ตารางที่ 1-4 โครงสร้างกิจกรรมภาคอีสาน

กิจกรรมการผลิต	2545	2546	2547	2548	2549	Growth (45-49)
พืช	77.5	81.4	81.1	81.7	82.0	1.0
- ข้าว	26.3	28.9	29.6	30.0	26.2	0.2
- มัน	5.4	6.3	4.0	4.9	5.6	0.3
- อ้อย	7.2	7.1	6.2	3.4	4.0	0.1
- ยาง	1.7	2.4	2.8	3.2	4.1	14.9
ปศุสัตว์	12.7	10.9	12.0	12.7	13.4	6.1
ประมง/ ป่าไม้	9.8	7.7	6.9	5.6	4.6	-3.8
เกษตร	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	1.1

ที่มา : สำนักบัญชีประชาชาติ สศช.

ข้าว ในปี 2549 ผลิตได้ 10.3 ล้านตัน (45.1%ของประเทศ) ผลผลิตเฉลี่ย 335 กก. ต่อไร่ (ภาคกลาง 587 กก./ไร่) มีพื้นที่ปลูก 32.7 ล้านไร่ ลดลง 2.9 แสนไร่ จากปี 2548 พื้นที่ปลูกร้อยละ

29.8 อยู่ในกลุ่มนครราชสีมา ชัยภูมิ บุรีรัมย์ รองลงมา คือกลุ่มอีสานตอนกลาง (ขอนแก่น มหาสารคาม ร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์) ร้อยละ 22.7 และกลุ่มอุบลราชธานี อำนาจเจริญ ศรีสะเกษ ยโสธร ร้อยละ 22.6 โดยมีทุ่งกุลาร้องไห้และทุ่งสัมฤทธิ์เป็นแหล่งผลิตข้าวหอมลิขณภาพดีของประเทศ ปัจจุบันการปลูกข้าวในภาคได้เปลี่ยนไปทำนาหว่านมากขึ้น ถึง 12.5 ล้านไร่ (38.0% ของพื้นที่ทำนา) เนื่องจากขาดแคลนแรงงานและอัตราค่าแรงที่ค่อนข้างสูงไทยส่งออกข้าวไปจีน มากที่สุด (10.7 ของมูลค่าการส่งข้าวทั้งหมด) และมีแนวโน้มมากขึ้น รองลงมาคือ อิหร่าน สหรัฐอเมริกา และอิรัก ร้อยละ 7.8 7.4 และ 7.2 ตามลำดับ

อ้อยโรงงาน ในปี 2549 ผลิตได้ 15.7 ล้านตัน (32.9% ของประเทศ) ผลผลิตเฉลี่ย 7.5 ตันต่อไร่ (ภาคกลาง 8.1 ตัน) มีพื้นที่ปลูก 2.1 ล้านไร่ ลดลง 4.1 แสนไร่ จากปี 2548 มีพื้นที่ ปลูกมากที่จังหวัดนครราชสีมา 0.45 ล้านไร่ ขอนแก่น 0.44 ล้านไร่ อุดรธานี 0.40 ล้านไร่ ชัยภูมิ และกาฬสินธุ์ 0.24 ล้านไร่ ปัจจุบันไทยมีผลผลิตน้ำตาลเกินความต้องการภายในประเทศ ตลาด ส่งออกน้ำตาลทรายที่สำคัญได้แก่ ญี่ปุ่น อินโดนีเซีย กัมพูชา จีน และบังกลาเทศ คิดเป็นร้อยละ 21.0 13.9 11.4 9.5 และ 5.7 ของมูลค่าการส่งออกน้ำตาลทรายทั้งหมด

มันสำปะหลัง ในปี 2549 ผลิตได้ 12.2 ล้านตัน (53.8% ของประเทศ) ผลผลิตเฉลี่ย 3,300 กก. ต่อไร่ (ภาคกลาง 3,485 กก./ไร่) มีพื้นที่ปลูก 3.8 ล้านไร่ เพิ่มขึ้น 3.2 แสนไร่ จากปี 2548 หรือ เพิ่มขึ้นร้อยละ 9.2 โคนกลุ่มจังหวัดที่ปลูกมากที่สุด คือ กลุ่มอีสานตอนล่าง 1 (นครราชสีมา ชัยภูมิ บุรีรัมย์ สุรินทร์) มีพื้นที่ 2.3 ล้านไร่ (59.9% ของภาค) โดยอยู่ใน นครราชสีมา 1.7 ล้านไร่ ชัยภูมิ 0.35 ล้านไร่ กาฬสินธุ์ 0.30 ล้านไร่ และขอนแก่น 0.22 ล้านไร่ ไทยส่งออก มันสำปะหลังมากเป็นอันดับ 3 ของโลก ส่งไปจีนมากที่สุด (45.9% ของมูลค่าการ ส่งออกมันทั้งหมด) รองลงมา ได้แก่ ญี่ปุ่น อินโดนีเซีย ใต้หวัน และมาเลเซีย คิดเป็นร้อยละ 11.2 9.8 และ 3.7 ตามลำดับ

ยางพารา ในปี 2549 ผลิตได้ 0.12 ล้านตัน (3.8% ของประเทศ) ผลผลิตเฉลี่ย 257 กิโลกรัมต่อไร่ (ภาคใต้ 287 กิโลกรัม) มีพื้นที่ปลูกยางพารา 1.5 ล้านไร่ เพิ่มขึ้น 5.4 แสนไร่ จากปี 2548 หรือ เพิ่มขึ้นร้อยละ 53.3 พื้นที่ปลูกส่วนใหญ่อยู่ในจังหวัดหนองคาย 0.43 ล้านไร่ เลย 0.20 ล้านไร่ บุรีรัมย์ 0.14 ล้านไร่ อุบลราชธานี 0.11 ล้านไร่ ศรีสะเกษ 0.11 ล้านไร่ และอุดรธานี 0.10 ล้านไร่ ไทยส่งออกยางพาราไปจีนมากที่สุด (24.9% ของการส่งออกยางทั้งหมด) รองลงมา ได้แก่ ญี่ปุ่น มาเลเซีย สหรัฐอเมริกา และเกาหลีใต้ คิดเป็นร้อยละ 18.5 14.9 7.6 และ 6.4 ตามลำดับ

ตารางที่ 1-5 พื้นที่เพาะปลูกพืชเศรษฐกิจที่สำคัญในปี 2549

หน่วย: ล้านไร่

กลุ่มจังหวัด	ข้าว	มันสำปะหลัง	อ้อย	ยางพารา
ประเทศ	57.5	6.9	6.0	14.3
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	32.7	3.8	2.1	1.5
อีสานตอนบน1 (อค.นภ.นค.ลย.)	4.3	0.4	0.4	0.75

กลุ่มจังหวัด	ข้าว	มันสำปะหลัง	อ้อย	ยางพารา
อีสานตอนบน 2 (มท.สน.นพ.)	3.2	0.2	0.09	0.21
อีสานตอนกลาง (ขก.มค.รอ.กส.)	8.1	0.8	0.7	0.15
อีสานตอนล่าง 1 (นม.ชย.บร.สร.)	9.7	2.3	0.8	0.23
อีสานตอนล่าง 2 (อบ.อจ.ศก.ยส.)	7.4	0.2	0.009	0.27

ที่มา: สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร

ปศุสัตว์ ในปี 2549 มีสัดส่วนการผลิตเพียงร้อยละ 13.4 ของสาขาการเกษตร ขยายตัวร้อยละ 6.1 สัตว์ที่มีปริมาณการเลี้ยงมาก ได้แก่ โคเนื้อ และกระบือ การผลิตโค คิดเป็นร้อยละ 20.3 ของประเทศ แหล่งผลิตส่วนใหญ่อยู่ในเขตอีสานตอนล่าง 1 (นครราชสีมา ชัยภูมิ บุรีรัมย์ สุรินทร์) คิดเป็นร้อยละ 34.6 รองลงมาคือ กลุ่มอีสานตอนกลาง ร้อยละ 24.1 ส่วนใหญ่เลี้ยงในจังหวัดขอนแก่น แต่จังหวัดสกลนคร เป็นแหล่งผลิตเนื้อโคคุณภาพดีที่สุดของประเทศ คือเนื้อโพนยางคำ ซึ่งสามารถผลิตได้ประมาณ 1,200 ตันต่อปี ส่วนกระบือมีสัดส่วน ร้อยละ 80.7 ของประเทศ ส่วนใหญ่อยู่ในจังหวัด สุรินทร์ โครม และสุกรในจังหวัดนครราชสีมา ไก่เนื้อในจังหวัด ชัยภูมิ และนครราชสีมา

(3) เศรษฐกิจด้านอื่น ๆ ⁽²⁾

(3.1) ภาคเหนือ

(3.1.1) ภาคอุตสาหกรรมเติบโตอย่างรวดเร็วมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจของภาคมากขึ้น แต่ยังมีบทบาทจำกัดต่อเศรษฐกิจของประเทศ มีสัดส่วนร้อยละ 20.94 โดยมีมูลค่าผลผลิต ณ ราคาครั้งที่ 69,739 ล้านบาท ในปี 2549 แต่มีสัดส่วนเพียงร้อยละ 4 ของผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรมประเทศเท่านั้น

อุตสาหกรรมส่วนใหญ่อยู่ในกลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอนบน 1 คิดเป็นร้อยละ 49 โดยกระจุกตัวในบริเวณพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ – ลำพูน โดยมีนิคมอุตสาหกรรมลำพูนเป็นฐานการผลิตหลัก ส่วนใหญ่เป็นอุตสาหกรรมชิ้นส่วนอิเล็กทรอนิกส์ อุตสาหกรรมแปรรูปผลิตภัณฑ์เกษตร และจังหวัดลำปางเป็นผลิตภัณฑ์เซรามิกส์

(3.1.2) การค้าชายแดนศักยภาพและขยายตัวสูง และเป็นการค้าที่เกินดุลมาตลอดในปี 2549 การค้าชายแดนที่สำคัญคือแม่สอดร้อยละ 50 ของมูลค่าการค้าชายแดนเชียงใหม่ร้อยละ 30 แม่สายร้อยละ 10 และเชียงของร้อยละ 5 พม่าเป็นประเทศคู่ค้าหลักคิดเป็นร้อยละ 64 รองลงมาคือ จีนตอนใต้คิดเป็นร้อยละ 30 และ สปป.ลาวร้อยละ 6 แม้ว่าปัจจุบันมูลค่าการค้าชายแดนกับจีนยังมีมูลค่าไม่สูงมากแต่มีศักยภาพที่จะขยายตัวสูงโดยเฉพาะเมื่อถนนสาย R 3 E ก่อสร้างแล้วเสร็จและกำลังจะก่อสร้างสะพานข้ามแม่น้ำโขงแห่งที่ 3 ที่อำเภอเชียงของ

(3.1.3) รายได้จากการท่องเที่ยวมีแนวโน้มไม่แน่นอน ปี 2549 สร้างมูลค่าได้เกือบร้อยละ 10 ของ GRP โดยภาคเหนือมีรายได้จากการท่องเที่ยว 67,742 ล้านบาท คิดเป็นร้อยละ 10 ของรายได้จากการท่องเที่ยวทั้งประเทศขยายตัวเพิ่มขึ้นเฉลี่ยร้อยละ 3.9 ต่อปี (ปี 2545-49) ภาคเหนือตอนบนโดยเฉพาะกลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอนบน 1 มีสัดส่วนและการขยายตัวของรายได้สูงกว่าภาคเหนือตอนล่างมาก จังหวัดท่องเที่ยวหลักที่สร้างรายได้จากการท่องเที่ยวสูง ได้แก่ เชียงใหม่ร้อยละ 59 โครงสร้างรายได้หลักมาจากการจำหน่ายสินค้าและของที่ระลึกร้อยละ 27 แต่มีการขยายตัวต่ำมาก สาเหตุส่วนหนึ่งมาจากรูปแบบผลิตภัณฑ์ไม่หลากหลายขาดการมูลค่าเพิ่มและการสร้างสรรค์ให้สอดคล้องกับความต้องการของนักท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เป็นชาวไทยและมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น ขณะที่นักท่องเที่ยวต่างชาติมีน้อยและเริ่มชะลอตัวแหล่งท่องเที่ยวภาคเหนือมีความหลากหลายสามารถรองรับการท่องเที่ยวหลายรูปแบบแต่การบริหารจัดการและพัฒนาบุคลากรยังมีปัญหาที่ปรับตัวไม่ทันกับกระแสการเปลี่ยนแปลงในภาคธุรกิจการท่องเที่ยว อย่างไรก็ตามยังมีศักยภาพและโอกาสในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ สปา การท่องเที่ยวชุมชน การท่องเที่ยวพำนักระยะยาวและธุรกิจ MICE

(3.1.4) ความยากจนสัดส่วนคนจนของภาคเหนือลดลง แต่ยังคงสูงเป็นอันดับสองรองจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สัดส่วนคนจนของภาคเหนือมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง โดยลดลงจากร้อยละ 16.2 ในปี 2547 และร้อยละ 12.0 ในปี 2549 ซึ่งสูงกว่าในระดับประเทศที่มีสัดส่วนของคนจนเท่ากับร้อยละ 9.55 แต่รองจากร้อยละ 16.8 ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สำหรับเส้นความยากจนของภาคในปี 2549 เท่ากับ 1,266 บาท/คน/เดือน

(3.2) ภาคอีสาน

(3.2.1) อุตสาหกรรมแปรรูปเกษตร ยังเป็นอุตสาหกรรมหลักของภาค รองลงมาได้แก่เครื่องแต่งกาย เครื่องใช้ไฟฟ้าอิเล็กทรอนิกส์ และสิ่งทอ ในปี 2549 สาขาอุตสาหกรรมมีมูลค่าการผลิต 1.1 แสนล้านบาท คิดเป็นร้อยละ 4.1 ของ GRP หรือเพียงร้อยละ 4.1 ของ GDP ขยายตัวเฉลี่ยร้อยละ 10.4 ต่อปี อุตสาหกรรมพลังงานทดแทน (เอทานอล) ปัจจุบันมีผู้ประกอบการ 17 ราย มีกำลังการผลิต 4.7 ล้านลิตร/วัน (41.7 % ของประเทศ) ความต้องการมันสำปะหลังเพิ่มขึ้น 4.8 ล้านตัน/ปี ซึ่งโรงงานกระจายอยู่ที่ จังหวัดขอนแก่น นครราชสีมา อุบลราชธานี ชัยภูมิ กาฬสินธุ์ อุดรธานี บุรีรัมย์ และชัยภูมิ

(3.2.2) การค้าชายแดนไทยลาว และไทยกัมพูชา มีความสำคัญมากขึ้น ขยายตัวสูงและเกินดุลต่อเนื่อง ในปี 2549 มูลค่าการค้าชายแดนผ่านด่านศุลกากรในภาค 33,725 ล้านบาท คิดเป็นร้อยละ 20.2 ของการค้าในภาค หรือร้อยละ 6.3 ของการค้าชายแดนของประเทศ สินค้าหลักได้แก่ น้ำมัน เครื่องอุปโภค บริโภค ยานยนต์ เครื่องใช้ไฟฟ้าและอุปกรณ์ ตามลำดับและ นำเข้ามูลค่า 7,855 ล้านบาท ได้แก่ ทองแดง ไม้/ ผลิตภัณฑ์ และข้าวโพด

(3.2.3) รายได้เฉลี่ยต่อหัว (Per capita GRP) เพิ่มขึ้นไม่ทันกับระดับเฉลี่ยของประเทศ ขณะที่สัดส่วนรายจ่ายเพิ่มขึ้น เป็นผลให้การออมภาคครัวเรือนลดลง และขนาดหนี้สินเพิ่มขึ้น ในปี 2549 มี GRP เฉลี่ย 35,877 บาท/คน เพิ่มขึ้นจากปี 2545 จำนวน 9,082 บาท ซึ่งต่ำกว่า กทม. และปริมณฑล 8.2 เท่า และต่ำกว่าประเทศ 3.3 เท่า และขนาดหนี้สินเฉลี่ยต่อครัวเรือน 105,054 บาท

(3.2.4) ความยากจน สัดส่วนคนจนของภาคอีสานลดลงทั้งในเมืองและชนบท แต่ยังคงสูงถึง 3.6 ล้านคน คิดเป็นอันดับ 1 ของประเทศ สัดส่วนคนจนของภาคมีแนวโน้มลดลง โดยในปี 2545-49 คนจนในภาคลดลงจาก 4.8 ล้านคน เหลือ 3.6 ล้านคน ร้อยละ 59.8 ของคนจนทั้งประเทศ

1.2.2 ด้านสังคม (2)

(1) ภาคเหนือ

(1.1) กำลังเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ ซึ่งส่งผลกระทบต่ออัตราส่วนภาระพึ่งพิงเพิ่มขึ้นสูง คาดว่าประชากรผู้สูงอายุภาคเหนือจะเพิ่มเป็นร้อยละ 13.6 ในปี 2553 และร้อยละ 21.2 ในปี 2563 ซึ่งภาคเหนือจะเปลี่ยนเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุตั้งแต่ปี 2553 เร็วกว่าประเทศ และจะส่งผลกระทบต่ออัตราส่วนภาระพึ่งพิงของประชากรจากร้อยละ 50 ในปี 2553 เป็นร้อยละ 64 ในปี 2563

(1.2) ภาคเหนือประสบกับข้อจำกัดด้านแรงงานทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ มีแรงงานที่มีงานทำ จำนวน 6.49 ล้านคน หรือคิดเป็นร้อยละ 98.18 ของกำลังแรงงานรวม และมีผู้ว่างงานเพียงร้อยละ 1.4 แรงงานส่วนใหญ่ยังขาดการศึกษา/ทักษะฝีมือ และอยู่นอกระบบประกันสังคม ในปี 2549 แรงงานภาคเหนือส่วนใหญ่ร้อยละ 55.3 จบระดับประถมศึกษา ร้อยละ 25.8 จบมัธยมศึกษา ร้อยละ 8.40 จบระดับอุดมศึกษา และร้อยละ 10.26 ไม่ได้รับการศึกษา โดยมีแรงงานที่ได้รับการคุ้มครองตามระบบประกันสังคม 0.63 ล้านคน คิดเป็นร้อยละ 10 ของกำลังแรงงานรวมของภาค จากการที่ภาคเหนือมีชายแดนติดกับประเทศพม่าและลาว และมีสภาพหลายของแรงงานที่จำกัดให้มีแรงงานต่างด้าวอพยพเข้ามาทำงานอย่างผิดกฎหมายยังมีอยู่อย่างต่อเนื่อง ในปี 2548 มีแรงงานต่างด้าวขึ้นทะเบียน 259,004 คน ร้อยละ 96.3 เป็นแรงงานพม่า จังหวัดที่มีแรงงานต่างด้าวขึ้นทะเบียนสูง ได้แก่ ตาก เชียงใหม่ และเชียงราย อย่างไรก็ตามคาดว่า ยังมีแรงงานต่างด้าวลักลอบเข้ามาทำงานอย่างผิดกฎหมายอีกเป็นจำนวนมาก ซึ่งผลกระทบด้านลบต่อปัญหาอาชญากรรม ยาเสพติด การค้ามนุษย์ และการกลับมาระบาดใหม่ของโรคดั้งเดิม อาทิ โรคเท้าช้าง วัณโรค เป็นต้น

(1.3) ประชากรภาคเหนือได้รับการศึกษามากขึ้น จากค่าเฉลี่ยในปี 2544 เพียง 7.78 ปี เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 8.14 ปี และ 8.21 ปี ในปี 2547 และ 2548 ตามลำดับ แต่ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน หรือคะแนนการทดสอบรวมของนักเรียนในภาคเหนือส่วนใหญ่อยู่ในเกณฑ์ต่ำกว่าร้อยละ 50 สำหรับผลการทดสอบในปี 2547 พบว่านักเรียนชั้นประถมศึกษาเป็นกลุ่มที่มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงสุด คิดเป็นร้อยละ 42.2 นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนต่ำสุด

คิดเป็นร้อยละ 37.4 และนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลาย มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน คิดเป็นร้อยละ 40.6 ภาคเหนือตอนบน 1 มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนปลายต่ำกว่าค่าเฉลี่ยของภาค นอกจากนี้คุณภาพสถานศึกษาขั้นพื้นฐานของภาคเหนือได้มาตรฐานน้อยที่สุดรองจากภาคใต้ โดยมีสถานศึกษาที่ได้ มาตรฐานเพียงร้อยละ 31 โดยต่ำกว่าร้อยละ 35 ในระดับประเทศ (3)

(1.4) ประชากรภาคเหนือมีภาวะการเจ็บป่วยสูงเป็นอันดับ 1 ของประเทศไทย โดยมีอัตราการเจ็บป่วยเป็นร้อยละ 27.3 ภาวะการเจ็บป่วยและความเสี่ยงพฤติกรรมที่สำคัญได้แก่

(1.4.1) โรคทางเดินหายใจมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 40.1 และมีแนวโน้มสูงขึ้น

(1.4.2) ปัญหาสุขภาพจิตโดยเฉพาะการฆ่าตัวตายของประชาชนในภาคเหนือมีอัตราสูงกว่าระดับประเทศ โดยมีอัตราการฆ่าตัวตายเป็น 10.9 ต่อประชากรแสนคน ซึ่งจังหวัดลำพูนมีอัตราการฆ่าตัวตายสูง 18.04 รองลงมาคือจังหวัดเชียงใหม่ คิดเป็น 17.88 ต่อประชากรแสนคน

(1.4.3) การเจ็บป่วยจากสารเคมีและสารจำกัดศัตรูพืชสูงสุด โดยเฉพาะในพื้นที่ภาคเหนือตอนล่าง ได้แก่จังหวัดอุทัยธานี พิจิตร นครสวรรค์ สุโขทัย กำแพงเพชร และเพชรบูรณ์

(1.4.4) ผู้ป่วยเอดส์รายใหม่มีแนวโน้มลดลง แต่ยังคงเป็นอันดับหนึ่งของประเทศ ผู้ป่วยรายใหม่ในภาคเหนือมีแนวโน้มลดลงเหลือเพียง 43.81 ต่อประชากรแสนคน ในปี 2548 ผู้ป่วยเอดส์ในปี 2548 รวมทั้งสิ้น 5,197 ราย โดยมีมากที่สุดที่จังหวัดเชียงใหม่ 1,260 ราย รองลงมา คือ จังหวัดเชียงใหม่ 880 ราย

(1.4.5) อัตราผู้ป่วยธาลัสซีเมียของภาคเหนือมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นสูง และยังคงเป็นอันดับหนึ่งของประเทศในปี 2548 ภาคเหนือมีผู้ป่วยธาลัสซีเมีย 14,300 คน โดยมีมากที่สุดที่จังหวัดน่าน 489.83 ต่อประชากรแสนคน รองลงมาคือ จังหวัดแม่ฮ่องสอน ลำพูน และเชียงราย คิดเป็นร้อยละ 247.31 171.46 และ 158.39 ต่อประชากรแสนคน

(1.4.6) อัตราสูบบุหรี่และดื่มสุร่ายอยู่ในอัตราสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มเยาวชน ประชาชนภาคเหนือดื่มสุราเป็นอันดับ 1 ของประเทศ โดยในปี 2549 มีผู้ดื่มสุราร้อยละ 36.1 และกลุ่มเยาวชนอายุไม่เกิน 24 ปี ดื่มสุราสูงกว่าทุกภาคในอัตราร้อยละ 30.7

(1.5) ครอบครัว สถานบันครอบครัวลดความเข้มแข็ง เปลี่ยนจากโครงสร้างจากครอบครัวขยายมาเป็นครอบครัวเดี่ยวและมีขนาดเล็กลง โดยขนาดของครัวเรือนเฉลี่ยของภาคเหนือลดลงจาก 5.5 ในปี 2531 เหลือเพียง 3.2 ในปี 2547 ซึ่งต่ำกว่า 3.4 ของครัวเรือนเฉลี่ยในระดับประเทศ ผลจากที่โครงสร้างมีขนาดเล็กลง ประกอบกับการย้ายถิ่นฐานไปประกอบอาชีพหรือศึกษาต่อในเขตเมืองหรือต่างจังหวัดของคนในครอบครัว และการหย่าร้างปี 2549 ที่มีอัตรา 4.86 คู่ต่อพันครัวเรือน โดยเฉพาะในพื้นที่ภาคเหนือตอนบน 1 มีอัตราหย่าร้างสูงที่สุด 5.46 คู่ต่อพันครัวเรือน ซึ่งสูงกว่าในระดับประเทศที่มีอัตรา 4.19 คู่พันครัวเรือน ส่งผลทำให้สถาบันครอบครัวลดความเข้มแข็งลง และมีบทบาทลดลงในการให้การดูแลและปลูกฝังจริยธรรมให้กับสมาชิกของครอบครัว

(2) ภาคอีสาน

(2.1) สัดส่วนประชากรวัยแรงงานยังสูง แต่จะมีแนวโน้มลดลงในปี 2555 ซึ่งจะส่งผลให้อัตราการพึ่งพิงสูงขึ้น ปี 2549 มีประชากร 21.4 ล้านคน อยู่ในวัยแรงงานร้อยละ 64.2 ซึ่งแรงงานส่วนใหญ่มีความรู้ระดับประถม และเป็นแรงงานนอกระบบที่ไม่มีหลักประกัน มีแรงงานอาชีวะในสัดส่วนน้อยมาก และมีการอพยพสูง ในปี 2549 มีกำลังแรงงาน 11.6 ล้านคน เป็นผู้มีงานทำ 11.2 ล้านคน (สำนักงานสถิติแห่งชาติ)

(2.2) ประชากรมีการศึกษาเฉลี่ยเพิ่มขึ้น แต่มีโอกาสและผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษาต่ำกว่าทุกภาพของประเทศ คุณภาพสถานศึกษาส่วนใหญ่ไม่ได้มาตรฐาน แม้ได้รับงบประมาณเฉลี่ยต่อหัวสูงกว่าระดับประเทศ และยังมีเด็กอายุระหว่าง 6-12 ปี ไม่ได้รับการศึกษาในระบบ 2.2 แสนคน ในปี 2548

(2.3) สุขภาวะของประชากรดีขึ้น เข้าถึงบริการสาธารณสุขได้มากขึ้น ถึงร้อยละ 97.8 อายุขัยเฉลี่ยเพิ่มขึ้น อัตราเจ็บป่วยต่ำกว่าระดับประเทศ แต่ก็ยังมีปัญหาเกี่ยวกับสุขภาวะถึงร้อยละ 15.6 ขณะที่อัตราการตายของทารกกลับเพิ่มขึ้น และคนร้อยละ 38.5 มีพฤติกรรมการบริโภคที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ คนเป็นโรคธาลัสซีเมียเพิ่มขึ้นจาก 49.0 ราย/แสนคน ในปี 2545 เป็น 62 ราย/แสนคน ส่งผลให้คุณภาพของประชากรและแรงงานลดลง มีแพทย์น้อยและกระจุกตัวอยู่ในเมืองหลักของภาค (กระทรวงสาธารณสุข)

(2.4) สถาบันครอบครัวอ่อนแอลง การหย่าร้างและแยกกันอยู่เพิ่มขึ้น 2 เท่า มีเด็กและผู้ด้อยโอกาสในชนบทถูกทอดทิ้งเพิ่มขึ้นกว่า 50,000 คน (กชช.2ค 2546 กรมพัฒนาชุมชน)

1.2.3 สถานะด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

(1) ภาคเหนือ

(1.1) ทรัพยากรดินเสื่อมโทรมอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเกิดจากภัยธรรมชาติและการใช้ที่ดินไม่ถูกต้องตามหลักวิชาการ โดยก่อให้เกิดปัญหาการชะล้างพังทลายของดินสูงขึ้นถึง 53.96 ล้านไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 49.56 ของพื้นที่ที่มีการพังทลายของดินประเทศ ปัญหาดินขาดอินทรีย์วัตถุ 10.20 ล้านไร่ ปัญหาดินกรด 12.38 ล้านไร่ ดิบปนที่สูง 55.9 ล้านไร่ และการใช้ประโยชน์ที่ดินไม่ถูกต้องตามศักยภาพ 6.2 ล้านไร่

(1.2) ทรัพยากรน้ำ ภาคเหนือมีลุ่มน้ำสำคัญ 5 ลุ่มน้ำ คือ ลุ่มน้ำปิง วัง ยม น่าน และป่าสัก รวมปริมาณน้ำเฉลี่ยต่อปี 22,023 ล้าน ลบ.ม. สามารถกักเก็บได้เพียง 12,800 ล้าน ลบ.ม. คิดเป็นร้อยละ 38.27 โดยเฉพาะลุ่มน้ำยมเก็บกักได้น้อยมากเพียงร้อยละ 5.23 เนื่องจากไม่มีเขื่อนขนาดใหญ่ส่วนลุ่มน้ำวังมีเพียงเขื่อนกิ่วลม ซึ่งสามารถเก็บกักน้ำได้เพียงร้อยละ 8.40 ของปริมาณน้ำท่าของลุ่มน้ำเท่านั้น

ตารางที่ 1-6 แสดงความสัมพันธ์ของปริมาณน้ำท่า และน้ำท่าที่กักเก็บได้ของกลุ่มน้ำสำคัญภาคเหนือ

ชื่อลุ่มน้ำ	พื้นที่ลุ่มน้ำ (ตร.กม.)	ปริมาณน้ำท่า เฉลี่ย/ปี (ล้าน ลบ.ม.)	ปริมาณน้ำกักเก็บ ได้เฉลี่ย/ปี (ล้าน ลบ.ม.)	% น้ำท่าที่กักเก็บได้ เทียบกับน้ำท่าทั้งลุ่มน้ำ
ปิง	33,898	6,686	6,020	90.04
วัง	10,791	1,429	120	8.40
ยม	23,616	1,430	75	5.24
น่าน	34,330	9,581	5,800	60.50
ป่าสัก	16,291	2,897	785	27.10
รวม	118,926	22,023	12,800	38.27

ที่มา : ค่าเฉลี่ย 10 ปี (2538-2548) ของกรมชลประทาน

(1.3) ทรัพยากรป่าไม้ของภาคเหนือโดยภาพรวมลดลง โดยเฉลี่ยร้อยละ 0.6 ต่อปี โดยในปี 2543 มีพื้นที่ป่าไม้ 96,270 ตร.กม. (ร้อยละ 56.75 ของพื้นที่ภาคเหนือ) ลดลงเป็น 92,068 ตร.กม. หรือ 57.54 ล้านไร่ (ร้อยละ 54.3 ของเขตพื้นที่ภาคเหนือ) ในปี 2547 โดยกลุ่มจังหวัดที่พื้นที่ป่าไม้ลดลงมากที่สุด 3 ลำดับแรก คือ ตาก (ร้อยละ 5.08) พะเยา (ร้อยละ 4.23) และเชียงใหม่ (ร้อยละ 3.77)

(1.4) ขยะมูลฝอยของภาคเหนือยังเป็นปัญหาอยู่โดยเฉพาะในเมืองท่องเที่ยว จากรายงานของกรมควบคุมมลพิษ ตั้งแต่ปี 2544 – 2549 มีขยะเพิ่มมากขึ้นเฉลี่ยปีละ 30.4 ตัน จังหวัดที่มีอัตราการเกิดขยะสูงสุด 3 จังหวัดแรก คือ แม่ฮ่องสอน 1.20 ตาก 1.18 และเชียงใหม่ 1.06 กก./คน/วัน และมีข้อจำกัดในการกำจัดขยะอย่างเป็นระบบและไม่เป็นที่ยอมรับของชุมชน

(1.5) ภาคเหนือมีปัญหามลพิษและฝุ่นขนาดเล็กเกินมาตรฐานอย่างรุนแรง ปี 2550 จังหวัดเชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน ลำปาง เชียงราย น่าน เป็นพื้นที่วิกฤติหมอกควัน เนื่องจากฝุ่นละอองขนาดเล็กเกินมาตรฐาน (120 ไมโครกรัมต่อ ลบ.ม.) จากการเผาป่าเพื่อขยายพื้นที่ทำเกษตรและการเผาเศษวัสดุทางการเกษตรทั้งในพื้นที่และประเทศเพื่อนบ้าน รวมทั้งการเผาขยะครัวเรือน โดยเฉพาะเชียงใหม่วัดได้สูงถึง 383 ไมโครกรัมต่อ ลบ.ม. ณ 14 มีนาคม 2550 และมีแนวโน้มของปัญหามากขึ้นจากการขยายพื้นที่ทำเกษตรที่มีแรงจูงใจจากราคาพืชผลเกษตรสูงขึ้น

(1.6) ภาคเหนือประสบภัยธรรมชาติบ่อยครั้งและรุนแรงมากขึ้น จากอุทกภัยและดินโคลนถล่ม ก่อให้เกิดความเสียหายต่อชีวิตและทรัพย์สิน และยังมีความเสี่ยงจากแผ่นดินไหวโดยเฉพาะจังหวัดเชียงใหม่และลำพูนอยู่ในบริเวณของรอยเลื่อนแม่ทาซึ่งมีโอกาสเกิดแผ่นดินไหว จากสถิติของกรมอุตุนิยมวิทยา แผ่นดินไหวที่เคยเกิดขึ้นซึ่งรู้สึกถึงความแรงของการสั่นสะเทือนในพื้นที่ภาคเหนือ ที่มีขนาดเกิน 5 ริกเตอร์ 2 ครั้ง คือที่ อ.พร้าว (5.2 ริกเตอร์) และที่ อ.แม่ริม (5.1 ริกเตอร์)

(2) ภาคอีสาน

(2.1) ทรัพยากรดินเสื่อมโทรมจากการเพาะปลูก ใช้ปุ๋ยเคมีเพิ่มขึ้น การถูกชะล้างและเผาทิ้งหลังเก็บเกี่ยว ดินเค็มโดยรวมแพร่กระจายมากขึ้นแต่พื้นที่เค็มมากและปานกลางลดลง ซึ่งพื้นที่ภาค 105.5 ล้านไร่ เป็นดินขาดอินทรีย์วัตถุ ร้อยละ 71.5 ของพื้นที่ภาค เป็นพื้นที่ดินเค็ม ร้อยละ 19.9 ของพื้นที่ทำการเกษตร (57.9 ล้านไร่) ในจำนวนนี้ดินเค็มจัด 0.33 ล้านไร่ พบมากในจังหวัดนครราชสีมา ชัยภูมิ และอุดรธานี เป็นดินเค็มปานกลาง 3.8 ล้านไร่ พบมากในจังหวัดนครราชสีมา ร้อยเอ็ด และมหาสารคาม และเป็นดินเค็มน้อยและดินที่มีโอกาสเค็มอีก 26.9 ล้านไร่ ส่วนใหญ่อยู่ในจังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ และอุดรธานี นอกจากนี้ยังมีปัญหาดินเป็นทราย และดินตื้น จำนวน 30.85 และ 15.47 ล้านไร่ ตามลำดับ และเกษตรส่วนใหญ่ยังคงใช้ปุ๋ยเคมีเพิ่มขึ้นจาก 24.5 กิโลกรัมต่อไร่ ในปี 2536 เป็น 31.7 กิโลกรัม ในปี 2546 และยังมีพฤติกรรมเผาตอซังหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยว เพื่อสะดวกต่อการไถนาทำให้หน้าดินขาดความชุ่มชื้นและจุลินทรีย์

(2.2) ทรัพยากรแร่หลายชนิด (โปแตส เหล็ก ทองแดง) ยังไม่ถูกนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ประชาชนและเศรษฐกิจและภาคเท่าที่ควร ซึ่งภาคมีปริมาณเกลือหินสำรอง 18 ล้านล้านตัน และโปแตส 2,500 ล้านตัน (บำเหน็จณรงค์ 500 ล้านตัน อุดรธานี 2,000 ล้านตัน) สามารถพัฒนาอุตสาหกรรมปุ๋ยเคมี ฟอสเฟต แก้ว ฯลฯ

(2.3) ทรัพยากรน้ำมีปริมาณเพียงพอกับความต้องการแต่กักเก็บได้เพียงร้อยละ 17.0 ส่งผลให้ขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตรในฤดูแล้ง และน้ำท่วมในช่วงฤดูฝนเป็นประจำที่ผ่านมา พัฒนาระบบชลประทานได้เพียง 8.1 ล้านไร่ คิดเป็นเพียง ร้อยละ 14.1 ของพื้นที่การเกษตร ซึ่งยังมีศักยภาพที่จะพัฒนาระบบชลประทานได้อีก 7.1 ล้านไร่ ส่วนระบบประปาหมู่บ้านยังขาดแคลนอีกกว่า 9 พันแห่ง

ปริมาณน้ำท่า ที่ไหลผ่านภาคเฉลี่ย 61,513 ล้าน ลบ.ม. ต่อปีมาจากลุ่มน้ำโขง 30,769 ล้าน ลบ.ม. ลุ่มน้ำชี 11,244 ล้าน ลบ.ม. และ ลุ่มน้ำมูล 19,500 ลบ.ม. มีอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ 12 แห่ง สามารถกักเก็บน้ำและขนาดเล็กกว่า 11,545 โครงการ กักเก็บได้ 2,816.5 ล้าน ลบ.ม. รวมกักเก็บน้ำได้ทั้งสิ้น 10,433.5 ล้าน ลบ.ม. (17.0% ของปริมาณน้ำท่ารายปี) เป็นพื้นที่ชลประทาน 8.1 ล้านไร่ (14.1%ของพื้นที่การเกษตร) ส่วนใหญ่อยู่ตอนบนของภาค จังหวัดที่พื้นที่ชลประทานต่อพื้นที่เกษตรน้อยที่สุดคือ อำนาจเจริญ (5.6%) ปัจจุบันความต้องการใช้น้ำในภาคทั้งสิ้น 11,617 ล้าน ลบ. ม. ต่อปี และในปี 2564 ความต้องการใช้น้ำจะเพิ่มเป็น 48,215 ล้าน ลบ.ม. มากกว่าปัจจุบัน 4 เท่า (กรมทรัพยากรน้ำ 2548) แม้ว่าจะสามารถพัฒนาระบบชลประทานได้อีก 7.1 ล้านไร่ (กลุ่มอุบลราชธานี 2.1 ล้านไร่กลุ่มนครราชสีมา 1.7 ล้านไร่แต่ก็ไม่เพียงพอกับความต้องการใช้น้ำ)

ตารางที่ 1-7 พื้นที่ชลประทานและพื้นที่การเกษตรของภาค

กลุ่มจังหวัด	พื้นที่จังหวัด	พื้นที่ ชลประทาน	พื้นที่ การเกษตร	พ.ท.ชล. พ.ท.เกษตร	พ.ท.มี ศักยภาพ ชป
อีสานตอนบน1 (อต. นภ. นค. ลย.)	21,496,550	1,122,295	10,202,576	11.0	747,413
อีสานตอนบน2 (มท. สน. นพ.)	12,190,434	1,112,414	5,293,382	21.0	858,307
อีสานตอนกลาง (ขก. มค. รอ. กล.)	19,639,296	2,242,446	12,735,673	17.6	1,632,116
อีสานตอนล่าง1 (นม. ชย. บร. สร.)	32,323,870	2,307,470	18,476,014	12.5	1,711,917
อีสานตอนล่าง2 (อบ. อจ. ศก. ยส.)	20,170,807	1,362,957	11,146,598	12.2	2,120,941
รวมทั้งภาค	105,820,957	8,147,583	57,860,173	14.1	7,070,694

ปริมาณน้ำฝนที่ใกล้เคียงกับภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีปริมาณน้ำฝนเฉลี่ย 1,400 มม.ต่อปี โดยในบริเวณตอนในด้านตะวันตกของภาค (ชัยภูมิ ขอนแก่น นครศรีธรรมราช กาฬสินธุ์) จะมีปริมาณน้ำฝนน้อยที่ 1,123 มม. ต่อปี โดยเป็นหมู่บ้านขาดน้ำเพื่อการเกษตร 8,449 หมู่บ้าน เนื่องจากไม่มีระบบประปาหมู่บ้านน้ำใต้ดินไม่เพียงพอในฤดูแล้งบ่อบาดาลขาดการบำรุงรักษา เป็นต้น

น้ำใต้ดินยังมีการนำมาใช้ทั่วถึงจังหวัดนครราชสีมานำมาใช้น้อยที่สุดเนื่องจากน้ำเค็มในปี 2548 มีบ่อบาดาลทั้งสิ้น 83,602 บ่อ กระจายอยู่ใน 20,087 หมู่บ้าน (59.4% ของหมู่บ้านในภาค) โดยมีบ่อบาดาลที่ใช้ได้ 62,050 บ่อ (74.2% ของทั้งหมด) จังหวัดมุกดาหารมีหมู่บ้านที่ใช้บ่อบาดาลมากที่สุด (85.9% ของหมู่บ้านทั้งหมด) รองลงมาก็คือหนองบัวลำภูเลยและกาฬสินธุ์ ขณะที่นครราชสีมาหมู่บ้านเพียงร้อยละ 37.1 ที่มีบ่อบาดาล

(2.4) ทรัพยากรป่าไม้เพิ่มขึ้นเนื่องจากการปลูกป่าทั้งที่อนุรักษ์ป่าเศรษฐกิจและป่าชุมชนแต่ยังมีพื้นที่เสื่อมโทรมกว่า 17 ล้านไร่ จากการเข้าครอบครองทำการเกษตรและมีพื้นที่ชุ่มน้ำหลายแห่งเริ่มเสื่อมสภาพจากการเข้าใช้ประโยชน์โดยขาดการดูแลรักษา ภาคมีพื้นที่ป่าสงวน 34.6 ล้านไร่ และอุทยานแห่งชาติ 5.7 ล้านไร่ (24 แห่ง) แต่มีสภาพป่า 17.5 ล้านไร่ (16.6% ของพื้นที่ภาคหรือ 17.0 ของพื้นที่ป่าทั้งประเทศ) เพิ่มขึ้นจากปี 2543 จำนวน 9.8 ล้านไร่จากการปลูกป่าปีละ 8 หมื่นไร่และเศรษฐกิจอาทิ ยางพารา และยูคาลิปตัส โดยกลุ่มมุกดาหาร สกนคร นครพนม กาฬสินธุ์ มีพื้นที่ป่าไม้เพิ่มขึ้นมาก 5.2 แสนล้านไร่ กลุ่มนครราชสีมา ชัยภูมิ บุรีรัมย์ และสุรินทร์ มีพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้นน้อยที่สุดเพียง 206 ไร่ ป่าส่วนใหญ่อยู่ในจังหวัดเลย ชัยภูมิ นครราชสีมา อุบลราชธานี คิดเป็นร้อยละ 37.5 29.3 15.4 และ 16.8 ของพื้นที่จังหวัดตามลำดับ ส่วนจังหวัดที่มีพื้นที่ป่าน้อยที่สุดคือ มหาสารคาม (4.2% ของพื้นที่จังหวัด) ปัจจุบันมีการเข้าครอบครองทำเกษตร 8.1 ล้านไร่ ส่วนใหญ่อยู่ในกลุ่มนครราชสีมา (3.9 ล้านไร่) กลุ่มขอนแก่น (1.2 ล้านไร่) และกลุ่มอุบลราชธานี (1.2 ล้านไร่)

ตารางที่ 1-8 พื้นที่ป่าไม้ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

กลุ่มจังหวัด	พื้นที่ป่าไม้ ปี 2543 (ไร่)	ร้อยละ ของ พื้นที่ กลุ่ม	พื้นที่ป่าไม้ ปี 2547 (ไร่)	ร้อยละ ของกลุ่ม พื้นที่	ร้อยละ ของ พื้นที่ กลุ่ม
อีสานบน 1 (อด. นภ. นค. ลย.)	4,139,605	19.3	4,368,562	20.3	4.1
อีสานบน 2 (มห. สน. นพ.)	2,526,645	20.7	3,106,528	24.7	2.9
อีสานกลาง (ชก. มค. รอ. กล.)	1,399,583	7.1	1,759,591	9.0	1.7
อีสานตอนล่าง 1 (นม. ชย.บร. สร.)	5,431,266	16.8	5,431,472	16.8	5.2
อีสานตอนล่าง 2 (อบ. อจ. ศก. ยส.)	2,835,036	14.1	2,983,653	14.8	2.8
รวมทั้งภาค	16,579,338	15.7	17,559,806	16.6	16.6
ร้อยละของพื้นที่ป่าไม้ภาค:ประเทศ	104,786,397	16.1	103,020,579	16.8	-

ที่มา : กรมป่าไม้

(2.5) พื้นที่ชุ่มน้ำในภาคมี (Wetland) 1.3 ล้านไร่ (1.2% ของพื้นที่ภาค) โดยเป็นประเภทแม่น้ำ ลำธาร ลำห้วย คลอง ที่ราบน้ำท่วมถึงมากที่สุดจำนวน 6.8 แสนไร่ รองมาคือบึง 5.2 แสนไร่ และหนองน้ำ 3.1 แสนไร่และอื่นๆ 1.4 หมื่นไร่ โดยมีพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระดับนานาชาติมีความหลากหลายทางชีวภาพเป็นที่ยูและแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำและนกต่างๆ จำนวน 13 แห่งได้แก่ หนองหาน (สกลนคร) หนองหาน (กุมภวาปี) และเขตห้ามล่าสัตว์ป่าบึงหนองห้วย (อุดรธานี) บึงละหาน และเขตห้ามล่าสัตว์ป่าหนองแวง (ชัยภูมิ) เขตห้ามล่าสัตว์ป่าโขงหลวง ลุ่มน้ำโม่งตอนล่าง (หนองคาย) ลำปลายมาศ เขตห้ามล่าสัตว์ป่าห้วยจระเข้มาก อ่างเก็บน้ำห้วยตลาด อ่างเก็บน้ำสำนบก (บุรีรัมย์) ลำโดมใหญ่ (อุบลราชธานี) และมีน้ำมูล (บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ) แต่ก็ถูกใช้ประโยชน์เพื่อการประปา การประมง ล่าสัตว์ และรองรับน้ำเสียก่อให้เกิดความเสื่อมโทรม

1.2.4 บริบทการเปลี่ยนแปลง

(1) ภาคเหนือ ต้องเผชิญกับบริบทการเปลี่ยนแปลงของโลกในหลายด้านซึ่งกระทบทั้งที่เป็นโอกาสและข้อจำกัดในการพัฒนาอย่างมาก ซึ่งการพัฒนาในระยะต่อไปควรเตรียมความพร้อมและรู้จักนำศักยภาพที่มีอยู่มาปรับใช้ประโยชน์ โดยแนวโน้มของบริบทการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญมี 5 บริบท คือ

(1.1) การรวมตัวของกลุ่มเศรษฐกิจ

(1.1.2) การรวมกลุ่มเศรษฐกิจภูมิภาคต่างๆ ของโลกที่ส่งผลกระทบโดยตรงกับภาคเหนือ ได้แก่ การพัฒนาภูมิภาคใน GMS และ BIMSTEC รวมทั้งข้อตกลง ACMECS การเชื่อมโยงกลุ่มเศรษฐกิจเหล่านี้ ประเด็นการพัฒนาหลักจะเกี่ยวข้องกับข้อตกลงทางการค้า

การพัฒนาโครงข่ายคมนาคมเชื่อมโยงระหว่างประเทศ และการพัฒนาเขตเศรษฐกิจชายแดน ซึ่งส่งผลกระทบต่อทั้งเชิงบวก/เชิงลบต่อการพัฒนาภาคเหนือ

(1.1.2) ข้อตกลงการค้า FTA ไทย – จีน ส่งผลกระทบต่อภาคเหนืออย่างชัดเจน ทั้งเป็นการเพิ่มปริมาณสินค้าจากจีนสำหรับบริโภคของภาค และเป็นแหล่งวัตถุดิบสำหรับอุตสาหกรรมแปรรูปสินค้าเกษตร ขณะเดียวกันตลาดของสินค้าภาคเหนือที่จะสามารถขยายส่งไปยังตลาดจีนเช่นกัน

(1.2) การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยี แนวโน้มการพัฒนา ICT และเทคโนโลยีชีวภาพสมัยใหม่ต่างๆ จะเป็นโอกาสในการพัฒนาสินค้าเกษตรหัตถ์ของภาคให้มีมูลค่าเพิ่มสูงขึ้น อย่างไรก็ตาม จำเป็นอย่างยิ่งที่ภาคเหนือจะต้องให้ความสำคัญกับการวิจัยและพัฒนา การสร้างองค์ความรู้สร้างความเชื่อมโยงเทคโนโลยีกับวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อสร้างคุณค่าเพิ่มให้กับสินค้าและบริการ รวมทั้งการพัฒนาบุคลากรระดับ Knowledge worker และการปรับตัวของธุรกิจให้ทันการเปลี่ยนแปลง เช่น E-commerce และ E-tourism

(1.3) การเปลี่ยนแปลงทางสังคม

(1.3.1) แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงด้านสังคมที่สำคัญ ได้แก่ โลกกำลังเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ โครงสร้างประชากรมีผู้สูงอายุเพิ่มมากขึ้น แนวโน้มสังคมผู้สูงอายุจะส่งผลกระทบต่อด้านบวกต่อภาค โดยเป็นโอกาสในการขยายตลาดสินค้าเพื่อสุขภาพ อาหารสุขภาพ และการให้บริการสุขภาพต่างๆ รวมทั้งพัฒนาสถานที่ท่องเที่ยวและการพักผ่อนระยะยาวสำหรับผู้สูงอายุ ขณะที่ผลด้านลบจะทำให้เกิดการขาดแคลนประชากรวัยแรงงาน และเป็นภาระด้านสวัสดิการสังคมสำหรับการดูแลผู้สูงอายุ

(1.3.2) การบริโภคของตลาดโลกมีแนวโน้มกระแสด้านความนิยมสินค้าตะวันออกมากขึ้น และให้ความสำคัญกับการดูแลสุขภาพทำให้ความต้องการอาหารปลอดภัยจากสารพิษเพิ่มมากขึ้น เกิดข้อกำหนดมาตรฐานสินค้าในประเด็นความปลอดภัยในการบริโภค และมีแนวโน้มการบริโภคสินค้าถึงสำเร็จรูปพร้อมบริโภคเพิ่มขึ้น ภาคเหนือจำเป็นต้องปรับการผลิตสินค้าให้สามารถตอบสนองตลาดกลุ่มนี้

(1.4) การเคลื่อนย้ายของคนอย่างเสรี จากแนวโน้มการเคลื่อนย้ายแรงงานที่มีฝีมือและทักษะไปสู่ประเทศที่มีผลตอบแทนสูงกว่า และการอพยพแรงงานเข้าสู่สังคมเมือง ประกอบกับการรวมตัวของกลุ่มเศรษฐกิจส่งเสริมให้มีการเคลื่อนย้ายแรงงาน และผู้ประกอบการเพื่อไปทำงานในต่างประเทศได้สะดวกขึ้น จึงเป็นการสนับสนุนการเคลื่อนย้ายแรงงานโดยเสรีทั้งในด้านแรงงานที่มีคุณภาพในท้องถิ่นที่จะเคลื่อนย้ายออกไปและแรงงานต่างชาติจะเดินทางเข้ามาทำงานในภาคเหนือมากขึ้น รวมทั้งกลุ่มแรงงานจากประเทศเพื่อนบ้าน

(1.5) การเปลี่ยนแปลงด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะปัญหาโลกร้อน จะทำให้เกิดภาวะภัยแล้งและน้ำท่วมซ้ำซากรุนแรงขึ้น เกิดสภาพอากาศแปรปรวนมากขึ้น นอกจากนี้ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ

ป่าไม้ ยังคงเป็นปัญหาสำคัญ รวมทั้งปัญหาจากการใช้สารเคมี/ยาฆ่าแมลงในการเกษตรเพิ่มมากขึ้นขยะและสิ่งปฏิกูลมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ก่อผลกระทบด้านลบและเป็นความเสี่ยงต่อภาคเหนือทั้งสิ้น

(2) ภาคตะวันออกเฉิยงเหนือ

ภาคตะวันออกเฉิยงเหนือต้องเผชิญกับบริบทการเปลี่ยนแปลงของโลกในหลายด้านซึ่งกระทบทั้งที่เป็นโอกาสและข้อจำกัดในการพัฒนาอย่างมากซึ่งการพัฒนาในระยะต่อไปควรเตรียมความพร้อมและรู้จักนำศักยภาพที่มีอยู่มาใช้ประโยชน์โดยมีแนวโน้มของบริบทการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญมี 5 บริบท คือ

(2.1) โครงสร้างประชากรที่เข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ ขณะที่วัยแรงงานมีแนวโน้มลดลง ทำให้อัตราการพึ่งพิงสูงขึ้น ประกอบกับคนหนุ่มสาวออกจากภาคเกษตรเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมและบริการในเมืองใหญ่มากขึ้น ส่งผลทำให้ภาคเกษตรขาดแรงงานการผลิต หันมาพึ่งเครื่องจักรมากขึ้นและลดการผลิตลง ซึ่งอาจเกิดความไม่มั่นคงด้านอาหารในอนาคตและทอดทิ้งให้คนแก่และเด็กในชนบทจำนวนมากอยู่กันตามลำพัง

(2.2) ข้อตกลงเขตการค้าเสรีกับจีน ออสเตรเลีย และญี่ปุ่น และความร่วมมือกับเพื่อนบ้านภายใต้ ACMECS ได้ก้าวหน้าอย่างต่อเนื่อง ประกอบกับจีนมุ่งสู่อุตสาหกรรมมากขึ้น จะส่งผลให้สินค้าเกษตรจำพวกข้าว มัน ยางพารา ผลไม้ และอุตสาหกรรมเกษตร รวมถึงการลงทุนและการท่องเที่ยวของภาคเชื่อมโยงกับประเทศจีนและกลุ่มอนุภาคลุ่มน้ำโขงขยายตัวมากขึ้น ส่วนปศุสัตว์ (โคเนื้อ) จะแข่งขันยากขึ้นเนื่องจากประสิทธิภาพในการผลิตต่ำ

(2.3) การเคลื่อนย้ายคนและแรงงาน รวมทั้งฐานการผลิตยาเสพติดในกลุ่มอนุภาคลุ่มน้ำโขงมีมากขึ้น ส่งผลให้เกิดการแพร่ระบาดของโรคอาทิ เอชไอ วีเณโรค และยาเสพติด

(2.4) สภาพภาวะโลกร้อนและสภาพอากาศที่แปรปรวนแปรส่งผลทำให้ฝนแล้งและน้ำท่วมบ่อยครั้งขึ้น ซึ่งได้สร้างความไม่แน่นอนให้กับการผลิตการเกษตร ประกอบกับการสร้างเขื่อนในแม่น้ำโขงของจีนได้ส่งผลให้เกิดภาวะขาดแคลนน้ำในแม่น้ำโขงในบางช่วงเวลา

(2.5) ทิศทางราคาน้ำมันที่สูงขึ้นต่อเนื่องและรัฐบาลมีนโยบายชัดเจนในการสนับสนุนการผลิตพลังงานจากพืช เพื่อการทดแทนการนำเข้าน้ำมันที่มีปริมาณสูงจะส่งผลให้มีการลงทุนผลิตเอทานอล (Ethanol) ในภาคมากขึ้น ซึ่งจะทำให้มีการผลิตอ้อย มันสำปะหลัง มากขึ้น ราคาจะมีเสถียรภาพมากขึ้น แต่อาจกระทบความมั่นคงด้านอาหาร ขณะที่ยางพาราจะมีความต้องการมากขึ้น เนื่องจากยางเทียมจะมีต้นทุนสูง

ส่วนที่ 2

ทบทวนเอกสารเกษตรยั่งยืนและหนังสือเกษตรกร

การทบทวนเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความเข้าใจให้ตรงกัน ในประเด็นเกษตรยั่งยืน เพราะในทางปฏิบัตินั้น แต่ละภาคส่วนอาจตีความเกษตรยั่งยืนที่แตกต่างกัน ออกไป และเมื่อกล่าวถึงรูปแบบเกษตรยั่งยืน ที่มีหลากหลายขึ้นอยู่กับบริบทของพื้นที่ และเป้าหมาย ของเกษตรกร จึงต้องทบทวนถึงรูปแบบที่มีอยู่ เพราะในเนื้อหาการสังเคราะห์สู่โมเดล "การออกจาก หนี้ด้วยวิถีเกษตรยั่งยืน" เรื่องของรูปแบบที่เหมาะสมในแต่ละนิเวศวัฒนธรรม เป็นตัวกำหนดวิถี เกษตรยั่งยืนของเกษตรกรแต่ละราย ดังนั้นการทบทวนในส่วนแรกจะเริ่มจากการทบทวนแนวคิด หลักการเกษตรยั่งยืน ทั้งความหมาย หลักการ รูปแบบ และกระบวนการ เกษตรยั่งยืน

ส่วนที่ 2 เป็นเรื่องนโยบายเกษตรยั่งยืน ทั้งในระดับชาติและระดับหน่วยงานองค์กร เพราะ นโยบายเกษตรยั่งยืนจะส่งผลต่อการสนับสนุนของภาคีภาคส่วนต่าง ๆ แก่เกษตรกรที่เป็น กลุ่มเป้าหมายในการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรยั่งยืน และยังเป็นส่วนสะท้อนถึงวิสัยทัศน์ วิธีปฏิบัติ ของ หน่วยงานภาครัฐ ที่ตีความนโยบายสู่การกำหนดแผนปฏิบัติการ และการคัดเลือกพื้นที่งาน โครงการ ร่วมด้วย

และส่วนสุดท้าย จะเกี่ยวเนื่องกับสถานการณ์หนี้สินเกษตรกร และการแก้ไขปัญหาโดย ภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง เพราะโครงการฯ ได้คัดเลือกประเด็นการจัดทำโมเดล ได้แก่ "การออกจากหนี้ ด้วยวิถีเกษตรกรรมยั่งยืน" และ "ตลาดทางเลือก" จึงต้องทบทวนสถานการณ์ดังกล่าว ซึ่งกรอบในการ ทบทวน มีดังนี้

2.1 แนวคิด หลักการ และรูปแบบ เกษตรยั่งยืน

2.1.1 ความหมายของเกษตรยั่งยืน

2.1.2 หลักการเกษตรยั่งยืน

2.1.3 รูปแบบเกษตรยั่งยืน

2.1.4 กระบวนทัศน์ กระบวนการเกษตรยั่งยืน

2.2 นโยบายเกษตรยั่งยืนในประเทศไทย

2.2.1 นโยบายชาติ ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฯ

2.2.2 นโยบายเกษตรยั่งยืนในระดับหน่วยงาน/ องค์กร

2.3 สถานการณ์หนี้สินเกษตรกรและนโยบายจัดการหนี้สินเกษตรกร

2.3.1 หนี้สินของครัวเรือนเกษตรกร

2.3.2 นโยบายและบทบาทภาครัฐในการแก้ปัญหาหนี้สินเกษตรกร

2.3.3 ข้อเสนอต่อการร่วมแก้ไขปัญหาหนี้สินเกษตรกร

2.1 แนวคิด หลักการและรูปแบบเกษตรยั่งยืน

2.1.1 ความหมายของเกษตรยั่งยืน

1) การเกษตรยั่งยืน คือ "การเกษตรที่เกื้อกูลทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม ขณะที่สามารถรักษาหรือปรับปรุงสภาพแวดล้อม" (ประทีป วีระพัฒนนิรันดร์, 2536)

2) วัฒนาเกษตร (หรือการเกษตรยั่งยืน) เป็นหลักการและแนวคิดเกี่ยวกับเกษตรกรรมที่ยึดหลักการผลิตที่เหมาะสมกับระบบนิเวศโดยใช้ทรัพยากรการผลิตอย่างประหยัด และมีประสิทธิภาพไม่ก่อให้เกิดผลเสียทั้งระยะสั้นและระยะยาวต่อสภาพแวดล้อม และดำรงอยู่ได้ยาวนานจนถึงคนรุ่นต่อไป (จรัญ จันทลักษณ์, 2536)

3) เกษตรกรรมยั่งยืน คือ ความสามารถของระบบการเกษตรที่จะรักษาอัตราของการผลิตให้อยู่ในระดับที่ไม่ก่อให้เกิดความเสียหายในระยะยาวอย่างต่อเนื่อง แม้จะอยู่ภายใต้สภาวะแวดล้อมที่ไม่เหมาะสม (Comway) G; (1988).)

4) เกษตรกรรมยั่งยืน คือ การเกษตรที่ให้ผลผลิตที่ดีไปพร้อมๆ กับการอนุรักษ์ และปรับปรุงทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่องในระยะยาว ผลผลิตที่เกิดขึ้นจะต้องปลอดภัยต่อสุขภาพ พละนามัยของมนุษย์ และเป็นปัจจัยพื้นฐานของการดำรงชีพของประชาชนในท้องถิ่นเป็น ลำดับแรก และเพื่อขายเป็นลำดับรอง (ชวนน รัตนวราหะ, สันติภาพ ศิริวัฒนไพบูลย์, 2536)

5) เกษตรที่ยั่งยืน คือ แนวทางการใช้วิชาการเกษตรเพื่อสามารถที่จะจัดการตลอดจนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และการพัฒนาเทคโนโลยี ตลอดจนการปรับปรุงนโยบายของรัฐหรือสถาบันในลักษณะที่จะให้เกิดการคงไว้ และสามารถนำไปใช้ได้เรื่อยๆ ตามความต้องการของมนุษย์ทั้งในปัจจุบันและอนาคต การทำให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน เช่นการเกษตรยั่งยืน ป่าไม้ยั่งยืน หรือประมงยั่งยืนนั้นล้วนแต่จะต้องอาศัยการอนุรักษ์ดินและที่ดิน ทรัพยากรด้านพันธุกรรมของพืชและสัตว์ เทคโนโลยีที่จะใช้ในการนี้ จะต้องเป็นเทคโนโลยีที่เหมาะสม ไม่ทำลายสภาพแวดล้อม ก่อให้เกิดผลด้านเศรษฐกิจและการยอมรับในสังคมนั้นๆ

6) เกษตรกรรมยั่งยืน คือ วิถีเกษตรกรรมที่ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและดำรงรักษาไว้ซึ่งความสมดุลของระบบนิเวศ สามารถผลิตอาหารที่มีคุณภาพและพอเพียงตามความจำเป็นพื้นฐานเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีของเกษตรกรและผู้บริโภค พึ่งพาตนเองได้ในทางเศรษฐกิจ รวมทั้งเอื้ออำนวยให้เกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นสามารถพัฒนาได้อย่างเป็นอิสระ ทั้งนี้เพื่อความผาสุกและความอยู่รอดของมวลมนุษยชาติโดยรวม (มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย))

จากข้อมูลข้างต้น สามารถสรุปความหมายของเกษตรกรรมยั่งยืนได้ดังนี้ เกษตรกรรมยั่งยืน คือ วิธีการผลิตการเกษตรที่เหมาะสม ที่สามารถผลิตอาหารให้มีคุณภาพ ปลอดภัย และเพียงพอต่อความต้องการในระดับครัวเรือนและผู้บริโภคอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน โดยไม่เกิดผลเสียต่อระบบสิ่งแวดล้อมต่างๆ ⁽⁴⁾

2.1.2 หลักการเกษตรกรรมยั่งยืน

1) หลัก 10 ประการของระบบเกษตรกรรมยั่งยืน

1. มีการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาพื้นบ้านและมีพัฒนาต่อยอดภูมิปัญญาพื้นบ้านในเรื่องเกษตรกรรมยั่งยืน
2. เกษตรกรมีบทบาทหลักในการพัฒนาความรู้และการวิจัยทางการเกษตรด้วยตนเอง
3. ใช้ทรัพยากรภายในฟาร์มให้มากที่สุดและลดการใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอก
4. หลีกเลี่ยงและปฏิเสธการใช้สารเคมีเพื่อการเกษตร และผลิตภัณฑ์ที่ได้มาจากเชื้อเพลิงฟอสซิล
5. ให้ความสำคัญสูงสุดในการปรับปรุงบำรุงดินด้วยอินทรีย์วัตถุและใช้กระบวนการทางธรรมชาติให้ดินมีความอุดมสมบูรณ์อยู่ได้อย่างยั่งยืน
6. มีความหลากหลายทางชีวภาพ มีหลากหลายของกิจกรรมการผลิตทางการเกษตรในไร่นา และผสมผสานกิจกรรมการผลิตเหล่านั้นให้เกื้อกูลประโยชน์กัน
7. ควบคุมศัตรูพืชโดยวิธีธรรมชาติและวิธีการซึ่งไม่ใช่สารเคมีรูปแบบต่างๆ
8. ผลิตอาหารที่มีคุณภาพทางโภชนาการมีธาตุอาหารครบถ้วนในปริมาณที่เพียงพอแก่ความต้องการที่จำเป็นในการดำรงชีวิตโดยตอบสนองต่อความต้องการอาหารและปัจจัยในการดำเนินชีวิตภายในครอบครัว/ชุมชนก่อนเป็นเบื้องต้น
9. ปฏิบัติต่อธรรมชาติและสิ่งมีชีวิตอื่นด้วยความเคารพ
10. เอื้ออำนวยให้เกษตรกรและชุมชนสามารถพัฒนาตนเองได้โดยอิสระ พึ่งพาตนเองได้โดยปราศจากการครอบงำ จากภายนอก (5)

2) ตัวชี้วัดของเกษตรยั่งยืนมีหลักการสำคัญอยู่ 3 ประการคือ

1. ความยั่งยืนทางเศรษฐกิจ

ในระบบการผลิตทางเกษตรโดยทั่วไป ราคาของผลผลิตและรายได้จะเป็นแรงจูงใจให้เกษตรกรตัดสินใจว่าจะผลิตอะไรระบบการผลิตแบบนี้เรียกว่า "เศรษฐกิจการตลาด" (market economy) ซึ่งจะไม่ค่อยคำนึงถึงสถานะอื่นๆ นอกจากผลตอบแทนในรูปของผลผลิต และ รายได้ อย่างไรก็ตามระบบการผลิตแบบเกษตรยั่งยืนจะมุ่งผลิตเพื่อความอยู่รอด (survival economy) ของเกษตรกรเอง ลักษณะการผลิตแบบนี้เกษตรกรจะผลิต หรือเปลี่ยนแปลง การผลิตขึ้นอยู่กับสภาพทางกายภาพ สังคมและสิ่งแวดล้อม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ได้ ผลผลิตเพียงพอบริโภคภายในครอบครัว ส่วนที่เหลือเป็นส่วนหนึ่งของสวัสดิการ (อาจจำหน่ายเพื่อแลกเปลี่ยนเป็นปัจจัยอื่นๆ)

2. ความยั่งยืนทางด้านสิ่งแวดล้อม

ทรัพยากรธรรมชาติซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญในการผลิตพืชโดยเฉพาะดินและน้ำ หลังจากได้มีการทำการเกษตรเป็นเวลานานทรัพยากรเหล่านี้ได้เสื่อมโทรมเป็นอันมาก หรืออาจนับย้อนหลังไปถึงสมัย "ปฏิวัติเขียว" ราว 3-4 ทศวรรษที่ผ่านมา เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตให้สูงขึ้นโดยคำนึงถึงผลตอบแทนในเชิงเศรษฐกิจเป็นหลัก มีการใช้ปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ยเคมี สารเคมีปราบศัตรูพืช พันธุ์พืชปรับปรุง น้ำ เครื่องจักรกล ฯลฯ มาแทนปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในธรรมชาติ เช่น ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก สมุนไพร เทคโนโลยีดังกล่าวสามารถเพิ่มผลผลิตได้อย่างรวดเร็ว และชัดเจนแต่ผลกระทบจากการใช้ปัจจัยดังกล่าว เมื่อเวลาผ่านไปหลายๆ ปี ทำให้สภาพดิน น้ำ และระบบนิเวศน์เสื่อมโทรม เปรียบเทียบกับระบบการผลิตของเกษตรยั่งยืนซึ่งเน้นการผสมผสานให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพ โดยกิจกรรมต่างๆ ที่เกื้อกูลซึ่งกันและกัน เช่น พืช สัตว์ ประมงและป่าไม้ในระบบเกษตรผสมผสาน โดยเน้นการหมุนเวียนใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในไร่นาและสวนเป็นสำคัญ

3. ความยั่งยืนทางด้านสังคม

เกษตรกรซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ยังยากจน จะเห็นได้ว่าการพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคม ตั้งแต่ฉบับที่ 1 เริ่มใช้ปี พ.ศ.2540 จนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับปัจจุบัน เกษตรกรส่วนใหญ่ก็ยังยากจนอยู่ ฉะนั้นระบบการผลิตการเกษตรในระบบปฏิวัติเขียวที่ผ่านมา 4 ทศวรรษนั้น ยังไม่สามารถฟื้นฟูสภาพความเป็นอยู่ของเกษตรกรให้ดีขึ้นกว่าสมัยอดีตกาล ระบบการผลิตเกษตรกรรมแบบยั่งยืนจะเป็นทางเลือกให้กับเกษตรกรที่จะเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตเพื่อก่อให้เกิดรายได้ที่ยั่งยืนพร้อมทั้งอนุรักษ์สภาพแวดล้อมจะเป็นการสร้างครอบครัว ชุมชนและสังคม ให้มีความแข็งแกร่งยิ่งขึ้น

ในปี 2542 กรมวิชาการเกษตรได้มีนโยบายที่สำคัญเพื่อสนับสนุนการเกษตรแบบยั่งยืน โดยได้ประกาศให้ "ปี 2542 เป็นปีแห่งการทำการเกษตรกรรมอย่างถูกต้องและเหมาะสม" (1999 Good Agricultural Practices) กรมวิชาการเกษตรได้สนับสนุนให้เกิด แนวทางการเกษตรกรรมอย่างถูกต้องตามคำแนะนำซึ่งจัดขึ้นอย่างเหมาะสม ให้เกษตรกรนำไปปฏิบัติได้ภายใต้สภาพความเป็นจริงเหมาะสมกับสภาพท้องถิ่น ภูมิประเทศ และเหมาะสมกับพืชแต่ละชนิด โดยเริ่มต้นจากขบวนการปลูกพืช การดูแลรักษา การเก็บเกี่ยว การเก็บรักษาหลังการเก็บเกี่ยว การขนส่ง การจัดจำหน่ายและการแปรรูป

สรุป การทำการเกษตรแบบยั่งยืนผู้ผลิตหรือเกษตรกรจะต้องคำนึงถึงการผลิตไปพร้อมกับ การให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์สภาพแวดล้อม ทั้งนี้จะต้องมีการปรับวิทยาการและ เทคโนโลยีสมัยใหม่ให้ผสมผสานกับภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยคำนึงถึงความมั่นคงทางเศรษฐกิจของเกษตรกร ชุมชนและท้องถิ่นเป็นอันดับแรก เมื่อเศรษฐกิจของชุมชนหรือท้องถิ่น แข็งแกร่งขึ้นการพัฒนาทางด้านสังคมย่อมเป็นไปโดยง่าย

2.1.3 รูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืน ⁽⁶⁾

เกษตรกรรมยั่งยืนสามารถจำแนกออกเป็นหลายรูปแบบ ดังนี้

1) เกษตรทฤษฎีใหม่ (New Theory farming)

เป็นระบบเกษตร ที่เน้นการจัดการแหล่งน้ำ และการจัดสรรแบ่งส่วนพื้นที่ทำการเกษตรอย่างเหมาะสม ซึ่งจะทำให้เกษตรกรมีข้าวปลาอาหารไว้บริโภคอย่างพอเพียงตามอัตภาพ อันจะเป็นการแก้ปัญหาในเรื่องชีวิตความเป็นอยู่ของเกษตรกรแล้ว ยังก่อให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานแนวทางเกษตรทฤษฎีใหม่ เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2540 ซึ่งเป็นช่วงที่ประเทศไทยได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงจากวิกฤติเศรษฐกิจฟองสบู่ แนวทางเกษตรทฤษฎีใหม่ จึงเป็นหนทางปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม และเป็นฐานรากของแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งหากสร้างระบบเศรษฐกิจที่พึ่งพาตนเองได้ครั้งหนึ่ง หรือแม้แต่หนึ่งในสี่ของระบบเศรษฐกิจทั้งหมด ก็จะสามารถทำให้ประเทศชาติมีความมั่นคงมากกว่าระบบเศรษฐกิจที่ต้องพึ่งพาการส่งออกมากอย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

สิ่งที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ พึงตระหนักก็คือแนวทางเกษตรทฤษฎีใหม่ เป็นพระราชดำรัสที่อยู่ภายใต้ปรัชญาเศรษฐกิจแบบพอเพียง โดยให้ความสำคัญกับการผลิต เพื่อตอบสนองต่อความต้องการอาหารในครอบครัวและชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้โดยไม่ต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก ดังนั้นการส่งเสริมการเกษตรทฤษฎีใหม่ใหม่ที่ดีดำเนินไปพร้อม ๆ กับการส่งเสริมให้มีการใช้ปุ๋ยเคมี และสารเคมีการเกษตร หรือการนำทฤษฎีไปใช้ โดยไม่เข้าใจเนื้อหา และปรัชญาที่อยู่ลึกเบื้องหลัง จะมีผลให้แนวทางการดำเนินการดังกล่าว ไม่ถูกจัดว่าเป็นเกษตรกรรมยั่งยืน

หลักการของ"ทฤษฎีใหม่"

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทาน "ทฤษฎีใหม่" ให้ดำเนินการในพื้นที่ทำกินที่มีขนาดเล็กประมาณ 15 ไร่ ด้วยวิธีการจัดสรรที่ดินให้เหมาะสมกับการเกษตรแบบผสมผสานอย่างได้ผล เพื่อให้เกษตรกรมีรายได้ใช้จ่ายตลอดปี ซึ่งได้ดำเนินการอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน ซึ่งการพัฒนาตามแนวทาง "ทฤษฎีใหม่" นี้มีความจำเป็นต้องประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศ และสิ่งแวดล้อมจึงจะเกิดประโยชน์สูงสุด ทั้งนี้ ทฤษฎีใหม่ มี 3 ชั้น คือ

"ทฤษฎีใหม่" ชั้นที่หนึ่ง

การผลิตเป็นการผลิตให้พึ่งพาตนเองได้ ด้วยวิธีง่าย ค่อยเป็นค่อยไปตามกำลัง ให้พอมีพอกิน ไม่อดอยากโดยมีแนวทางสำคัญประกอบด้วย

1. ให้เกษตรกรมีความพอเพียง โดยเลี้ยงตัวเองได้ (Self Sufficiency) ในระดับชีวิตที่ประหยัดก่อน ทั้งนี้ ต้องมีความสามัคคีในท้องถิ่น

2. มีการผลิตข้าวบริโภคพอเพียงประจำปีโดยถือว่าครอบครัวหนึ่ง ทำนา 5 ไร่ จะมีข้าวพอกินตลอดปี ข้อนี้เป็นหลักสำคัญของทฤษฎีนี้ "หากชาวนาต้องซื้อข้าวกิน ก็หมดสิ้นความเป็นเกษตรกรไทย"
3. ต้องมีน้ำ 1,000 ลูกบาศก์เมตรต่อไร่แต่ละแปลง (15 ไร่) ทำนา 5 ไร่ ทำพืชไร่หรือไม้ผล ฯลฯ 5 ไร่ (= 10 ไร่) จะต้องมีน้ำ 10,000 ลูกบาศก์เมตรต่อปี

โดยสูตรคร่าวๆ แต่ละแปลงประกอบด้วย

- นา 5 ไร่
 - พืชไร่และสวน ฯลฯ (เช่น ไม้สร้างบ้าน สมุนไพร ไม้ใช้สอย ไม้ไฟ ไม้ผล เป็นต้น) 5 ไร่
 - สระน้ำ 3 ไร่ ลึก 4 เมตร ความจุประมาณ 19,000 ลูกบาศก์เมตร (19,200) ปล่องปลาในสระน้ำ
 - ที่อยู่อาศัยและอื่นๆ (โรงเห็ด เล้าสัตว์เลี้ยง แปลงไม้ดอก ฯลฯ) 2 ไร่
- รวมประมาณ 15 ไร่ ถ้ามีที่ดินน้อยกว่านี้ เช่น 10 ไร่ ก็แบ่งตามสัดส่วนโดยประมาณ

แต่ที่สำคัญต้องทำข้าวให้พอกินทั้งปี

"ทฤษฎีใหม่" ขั้นที่สอง

ให้เกษตรกร รวมพลังกันในรูปกลุ่มหรือสหกรณ์ ร่วมแรงร่วมมือกันในรูป กลุ่มหรือสหกรณ์ ร่วมแรงร่วมมือกันในด้านต่างๆ คือ

1. การผลิต (พันธุ์พืช เตรียมดิน ซบประทาน ฯลฯ)
2. การตลาด (ลานตากข้าว ยุ้ง เครื่องสีข้าว การจำหน่ายผลผลิต)
3. การเป็นอยู่ (กะปิ น้ำปลา อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ฯลฯ)
4. สวัสดิการ (สาธารณสุข เงินกู้)
5. การศึกษา (โรงเรียน ศูนย์การศึกษาศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก)
6. สังคมและศาสนา

"ทฤษฎีใหม่" ขั้นที่สาม

ด้วยความร่วมมือของหน่วยราชการมูลนิธิและเอกชน ติดต่อยุติสัมพันธ์กับแหล่งเงิน (ธนาคาร) และกับแหล่งพลังงาน (บริษัทน้ำมัน) เพื่อ

1. ตั้งและบริหารโรงสี
2. ตั้งและบริหารร้านสหกรณ์
3. ช่วยการลงทุน
4. ช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิต

ทั้งนี้ ฝ่ายเกษตรกรและฝ่ายธนาคารกับบริษัทจะได้รับประโยชน์

1. เกษตรกรขายข้าวและพืชผลการเกษตรในราคาสูง (ไม่ถูกกดราคา)
2. ธนาคารกับบริษัทซื้อข้าวบริโภคในราคาต่ำ (ซื้อข้าวเปลือกตรงจากเกษตรกรและมาสีเอง)
3. เกษตรกร ซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคในราคาต่ำ (เป็นร้านสหกรณ์ ราคาขายส่ง) ⁽⁶⁾

2) เกษตรผสมผสาน (Integrated farming)

ระบบเกษตรที่มีการปลูกพืชและการเลี้ยงสัตว์หลากหลายชนิดในพื้นที่เดียวกัน โดยที่กิจกรรมการผลิตแต่ละชนิดเกื้อกูลประโยชน์ต่อกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในไร่นาอย่างเหมาะสม เกิดประโยชน์สูงสุด มีความสมดุลต่อสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง และเกิดการเพิ่มพูนความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ การเกื้อกูลกันระหว่างพืชและสัตว์ เศษซากและผลพลอยได้จากการปลูกพืชจะเป็นประโยชน์ต่อกิจกรรมการเลี้ยงสัตว์ ในทางตรงกันข้าม ผลที่ได้จากการเลี้ยงสัตว์ก็จะเป็นประโยชน์ต่อพืชด้วยเช่นกัน

หลักการของ"เกษตรผสมผสาน"

หลักการพื้นฐานของระบบเกษตรกรรมแบบผสมผสานมีอยู่อย่างน้อย 2 ประการสำคัญๆ คือ

1) ต้องมีกิจกรรมการเกษตรตั้งแต่ 2 กิจกรรมเป็นต้นไป โดยการทำการเกษตรทั้งสองกิจกรรมนั้น ต้องทำในพื้นที่และระยะเวลาเดียวกัน ซึ่งกิจกรรมเหล่านั้นควรประกอบไปด้วยการปลูกพืชและการเลี้ยงสัตว์ และสามารถผสมผสานระหว่างการปลูกพืชต่างชนิด หรือการเลี้ยงสัตว์ต่างชนิดกันได้

2) การเกื้อกูลประโยชน์ระหว่างกิจกรรมเกษตรต่างๆ และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในระบบเกษตรแบบผสมผสานนั้น เกิดขึ้นทั้งจากวงจรการใช้แร่ธาตุอาหารรวมทั้งอากาศ และพลังงาน เช่น การหมุนเวียนใช้ประโยชน์จากมูลสัตว์ให้เป็นประโยชน์กับพืช และให้เศษพืชเป็นอาหารสัตว์ โดยที่กระบวนการใช้ประโยชน์จะเป็นไปทั้งโดยตรงหรือโดยอ้อม เช่น ผ่านการหมักของจุลินทรีย์เสียก่อน

ทั้งนี้ ลักษณะการผสมผสานในระบบเกษตร สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ คือ

การปลูกพืชแบบผสมผสาน

เป็นการอาศัยหลักการความสัมพันธ์ระหว่างพืช สิ่งมีชีวิตและจุลินทรีย์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในระบบนิเวศตามธรรมชาติมาจัดการและปรับใช้ในระบบการเกษตร ตัวอย่างเช่น การปลูกตาลโตต้นในนาข้าว การปลูกพริกไทยร่วมกับมะพร้าว การปลูกพืชไร่ผสมกับถั่ว การปลูกทุเรียนร่วมกับสะตอ การปลูกกระถินสวนยาง เป็นต้น โดยที่ยังมีความหลากหลายของพืชปลูกมากเท่าใด ก็จะสามารถเพิ่มเสถียรภาพให้กับระบบมากขึ้นเท่านั้น

การผสมผสานการเลี้ยงสัตว์

หลักการผสมผสานเป็นไปเช่นเดียวกับการผสมผสานระหว่างพืช เนื่องจากสัตว์ชนิดหนึ่งจะมีความสัมพันธ์กับสัตว์อีกชนิดหนึ่งและเกี่ยวข้องกับสิ่งมีชีวิตอื่นๆ เช่น พืช และจุลินทรีย์ ตัวอย่างของระบบการผสมผสานการเลี้ยงสัตว์ เช่น การเลี้ยงหมูควบคู่กับปลา การเลี้ยงเป็ดหรือไก่ร่วมกับปลา

การเลี้ยงปลาแบบผสมผสานเป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การผสมผสานการเลี้ยงสัตว์เพียงอย่างเดียวอาจไม่สามารถสร้างระบบที่สมบูรณ์ได้เหมือนกับการผสมผสานการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์

การปลูกพืชผสมผสานกับการเลี้ยงสัตว์

เป็นรูปแบบการเกษตรที่สอดคล้องกับสมดุลของแร่ธาตุพลังงาน และมีการเกื้อกูลประโยชน์ระหว่างกิจกรรมการผลิตต่างๆ มากขึ้น ใกล้เคียงกับระบบนิเวศตามธรรมชาติมากยิ่งขึ้น ตัวอย่างของระบบการปลูกพืชผสมผสานกับการเลี้ยงสัตว์ เช่น การเลี้ยงปลาในนาข้าว การเลี้ยงเป็ดในนาข้าว การเลี้ยงหมูและปลูกผัก การเลี้ยงสัตว์และปลูกพืชไร่ เป็นต้น ⁽⁷⁾

3) เกษตรอินทรีย์ (Organic farming)

ระบบการผลิตทางการเกษตรที่หลีกเลี่ยงการใช้ปุ๋ยเคมีสังเคราะห์ สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ฮอร์โมนที่กระตุ้นการเจริญเติบโตของพืชและสัตว์ รวมทั้งสิ่งมีชีวิตดัดแปลงทางพันธุกรรม เกษตรอินทรีย์ให้ความสำคัญสูงสุดในการปรับปรุงบำรุงดิน โดยเชื่อว่า หากดินมีความอุดมสมบูรณ์ ย่อมทำให้พืชและสัตว์ที่เจริญเติบโตจากผืนดินนั้นมีความอุดมสมบูรณ์ตามไปด้วย มนุษย์ที่บริโภคผลผลิตจากไร่นาอินทรีย์ก็จะได้รับอาหารที่มีคุณภาพดีและปลอดภัย

เกษตรอินทรีย์มีจุดเริ่มต้นจากยุโรปและต่อมาได้แพร่หลายไปยังสหรัฐอเมริกา และทั่วโลกจนปัจจุบัน กลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบการผลิตทางการเกษตรที่ขยายออกไปอย่างกว้างขวาง มีการพัฒนาระบบตลาด และมาตรฐานการผลิตมารองรับเป็นการเฉพาะ แต่จริงๆ แล้ว นี่คือการผลิตของปู่ยาตายาวชาวไทยและจีนมาแต่อดีต คนจีนปลูกผักก็เอาปุ๋ยอินทรีย์มาบำรุงดิน สำหรับประเทศไทย การบุกเบิกเกษตรอินทรีย์และมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ เกิดจากการผลักดันขององค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานร่วมกับกลุ่มเกษตรกรในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ ยโสธร และเชียงใหม่ ประสบการณ์การส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ขององค์กรพัฒนาเอกชน จนสามารถพัฒนาการตลาดอินทรีย์ทั้งในและต่างประเทศ ที่เป็นแรงบันดาลใจให้พรรคการเมืองนำนโยบายเกษตรอินทรีย์ไปใช้สำหรับการหาเสียง จนในที่สุดนโยบายเกษตรอินทรีย์ได้ถูกบรรจุไว้ในนโยบายของประเทศ

อย่างไรก็ตามหากเกษตรอินทรีย์พัฒนาไปในทิศทางที่มุ่งเน้นการค้าเป็นหลัก มุ่งผลิตพืชเชิงเดี่ยว หรืออยู่ภายใต้ระบบและการผูกขาดของบริษัทขนาดใหญ่ แทนที่จะมุ่งในเรื่องของความมั่นคงด้านอาหาร การทำเกษตรอินทรีย์ดังกล่าว ก็จะไม่ถือว่าเป็นเกษตรอินทรีย์ที่แท้จริง และผิดหลักการเกษตรกรรมยั่งยืน

หลักการของ"เกษตรอินทรีย์"

เกษตรอินทรีย์ให้ความสำคัญสูงสุดต่อ "ดิน" เนื่องจากดินเป็นรากฐานของทุกสิ่ง โฮวาร์ด ผู้บุกเบิกเกษตรอินทรีย์ยุคใหม่ ได้วางหลักการสำคัญไว้ 7 ประการ คือ

1. สุขภาพที่ดีเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของสิ่งมีชีวิตทั้งปวงที่อุบัติขึ้นมาบนโลก

2. สุขภาพที่ดีตามกฎข้อที่หนึ่ง ต้องใช้กับทั้ง ดิน พืช สัตว์ และมนุษย์ โดยสุขภาพที่ดีของสิ่งมีชีวิตดังกล่าวจะเชื่อมโยงประสานสัมพันธ์ดูสายโซ่เส้นเดียวกัน
3. ความอ่อนแอและผลกระทบที่เกิดขึ้นกับดิน จะส่งผลกระทบต่อห่วงโซ่ที่อยู่สูงกว่าจนกระทั่งถึงมนุษย์ซึ่งยืนอยู่บนสุดของห่วงโซ่แห่งความสัมพันธ์
4. ปัญหาการระบาดของโรคแมลงทั้งในการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ในระบบเกษตรกรรมสมัยใหม่นั้น คือปัญหาในห่วงโซ่ที่สองและสาม (พืช-สัตว์)
5. ปัญหาเรื่องสุขภาพของคนในสังคมสมัยใหม่เป็นผลต่อเนื่องมาจากปัญหาความล้มเหลวที่เกิดขึ้นในห่วงโซ่ที่สองและสาม
6. สุขภาพที่ไม่ดีของพืช สัตว์และมนุษย์เป็นผลต่อเนื่องมาจากสุขภาพที่ไม่ดีของดิน การแก้ปัญหาเรื่องสุขภาพโดยการพัฒนายา และคิดค้นวิธีการรักษาโรคต่างๆ ไม่อาจทำให้สุขภาพดีขึ้นได้ถ้าละเลยความอุดมสมบูรณ์ของดิน

การปรับเปลี่ยนการพัฒนาที่ถูกต้องจึงต้องสำนึกในปัญหาที่เกิดขึ้น ยอมรับกฎและบทบาทอันซับซ้อนของธรรมชาติ โดยการคืนทุกสิ่งทีเผลอจากการใช้ประโยชน์ให้กับผืนดินผสมผสานการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ และไม่กระทำการใดๆ ที่เป็นการรบกวนต่อกระบวนการสะสมธาตุอาหารที่ดำเนินการโดยสิ่งมีชีวิตเล็กๆ ซึ่งอาศัยในดิน

ดังนั้น มโนทัศน์ของดินในหมู่นักเกษตรอินทรีย์จึงเป็นคอนเซ็ปต์ที่นักเกษตรเคมีเข้าใจ นักเกษตรอินทรีย์เชื่อว่าดินใต้ฝ่าเท้าของมนุษย์นั้นมีชีวิต ความอุดมสมบูรณ์ของดินมิได้เป็นภาพของดินซึ่งมีแร่ธาตุที่พืชต้องการไม่กี่ชนิด แต่เป็นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ของสิ่งมีชีวิตเล็กๆ ในดินเป็นจำนวนมาก การใช้ปุ๋ยเคมีเพียงอย่างเดียวเพื่อผลิตอาหารจะทำให้สมดุลของธาตุอาหารร่อยเสียไป และจะมีผลต่อคุณภาพของอาหารนั้นในที่สุด (8)

4) วนเกษตร (Agroforestry farming)

เป็นเกษตรกรรมที่นำเอาหลักการความยั่งยืนถาวรของระบบป่าธรรมชาติ มาเป็นแนวทางในการทำการเกษตร ให้ความสำคัญเป็นอย่างสูงกับการปลูกไม้ยืนต้น ไม้ผล และไม้ใช้สอยต่าง ๆ ให้เป็นองค์ประกอบหลักของไร่นา ผสมผสานกับการปลูกพืชชั้นล่างที่ไม่ต้องการแสงแดดมาก หรือได้อาศัยร่มเงา และความชื้นจากการที่มีพืชชั้นบนขึ้นปกคลุม รวมทั้งการจัดองค์ประกอบการผลิตทางการเกษตรให้มีความหลากหลายชนิดของพืชและสัตว์

คำว่า “วนเกษตร” ถูกใช้มาก่อนหน้านี้ โดยนักวิชาการและหน่วยงานด้านป่าไม้ โดยให้ความหมายที่มีนัยของการทำป่าไม้ผสมผสานรวมกับการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ ทั้งนี้ วนเกษตรเป็นที่รู้จักกว้างขวางในสังคมไทย จากการบุกเบิกของผู้ใหญ่บุญชัย เข็มเฉลิม เมื่อปลายทศวรรษที่ 2520 อันเนื่องมาจากประสบการณ์ชีวิตที่ประสบกับปัญหาความล้มเหลวจากการทำเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวในเชิงพาณิชย์ครั้งแล้วครั้งเล่า ทำให้ท่านตัดสินใจขายที่ดินส่วนใหญ่ เพื่อนำไปชำระหนี้สิน แล้วใช้พื้นที่เล็ก ๆ ที่เหลืออยู่เพียงไม่กี่ไร่ แปลสภาพไร่มันสำปะหลังเป็นระบบวนเกษตร ปลูกไม้ยืนต้น และพืชสมุนไพรผสมผสานกันและมีวิถีชีวิตที่พึ่งตนเองได้

ปรัชญาและประสบการณ์ชีวิตของเกษตรกรท่านนี้ เป็นส่วนหนึ่งที่หล่อหลอมให้เกิดแนวความคิดเกษตรกรรมทางเลือก เกษตรกรรมยั่งยืนในสังคมไทยต่อมา

หลักการของ"วนเกษตร"

ระบบวนเกษตร หมายถึง การทำการเกษตรในพื้นที่ป่า เช่น การปลูกพืชเกษตรแซมในพื้นที่ป่าธรรมชาติ การนำสัตว์ไปเลี้ยงในป่า การเก็บผลผลิตจากป่ามาใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน และการใช้พื้นที่ป่าทำการเพาะปลูกในบางช่วงเวลาสลับกับการปล่อยให้ฟื้นคืนสภาพกลับไปเป็นป่า รวมถึงการสร้างระบบเกษตรให้มีลักษณะเลียนแบบระบบนิเวศป่าธรรมชาติ คือ มีไม้ยืนต้นหนาแน่นเป็นส่วนใหญ่ ทำให้ระบบมีร่มไม้ปกคลุม และมีความชุ่มชื้นสูง บางพื้นที่มีชื่อเรียกเฉพาะ ตามลักษณะความโดดเด่นของระบบนั้นๆ

การเกษตรรูปแบบนี้ส่วนใหญ่พบในชุมชนที่อยู่ใกล้ชิดกับพื้นที่ป่าธรรมชาติ เกษตรกรจะทำการผลิตโดยไม่ให้กระทบต่อพื้นที่ป่าเดิม เช่น ไม่โค่นไม้ป่า หรือ การนำผลผลิตมาจากป่ามาใช้ประโยชน์โดยไม่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศ รูปแบบเกษตรที่พบ เช่น การทำสวนเมี่ยง (ชา) สวนมะแขว่น ตำว ปอสา กัง ฯลฯ ในภาคเหนือ การทำสวนดู่ซง สวนทุเรียน มังคุด ลองกอง สะตอ เหียง ฯลฯ ในภาคใต้

วนเกษตรเป็นแนวคิดและทางเลือกปฏิบัติทางการเกษตรแบบหนึ่งซึ่งรูปแบบจะแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่นและสภาพพื้นที่โดยสามารถแบ่งเป็นหลายประเภทดังนี้

1. วนเกษตรแบบบ้านสวน มีต้นไม้และพืชผลหลายชั้นความสูง โดยปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้น สมุนไพรและพืชผักสวนครัวในบริเวณบ้าน
2. วนเกษตรที่มีต้นไม้แทรกในไร่หรือทุ่งหญ้า เหมาะกับพื้นที่ซึ่งมีลักษณะสูงๆ ต่ำๆ โดยปลูกต้นไม้เสริมในที่ที่ไม่เหมาะสมกับพืชผล เช่น ที่เนินหรือที่ลุ่มน้ำขัง และปลูกพืชในที่ราบหรือที่สม่ำเสมอ
3. วนเกษตรที่มีต้นไม้ล้อมไร่นา เหมาะกับพื้นที่ไร่นา ซึ่งมีลมแรงพืชผลได้รับความเสียหายจากลมพายุอยู่เสมอ จึงต้องปลูกต้นไม้เพิ่มความชุ่มชื้น บังแดดบังลมให้กับผลที่ต้องการร่มเงาและความชื้น
4. วนเกษตรที่มีแถบต้นไม้และพืชผลสลับกัน เหมาะกับพื้นที่ที่มีความลาดชันเป็นแนวยาวน้ำไหลเซาะหน้าดินมาก แถบต้นไม้ซึ่งปลูกไว้สองถึงสามแถวสลับกับพืชผลเป็นช่วงๆ ขวางความลาดชันจะช่วยรักษาหน้าดิน และในระยะยาวจะทำให้เกิดชั้นบันไดดินแบบธรรมชาติให้กับพื้นที่สำหรับแถบพืชอาจมีความกว้าง 5-20 เมตร ตามความเหมาะสมของพื้นที่
5. วนเกษตรใช้พื้นที่หมุนเวียนปลูกไม้ยืนต้น พืชผล และเลี้ยงสัตว์ เหมาะกับพื้นที่ขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ซึ่งมีพื้นที่พอที่จะปลูกพืชผลเป็นแปลงหมุนเวียน โดยมีแปลงไม้ยืนต้นร่วมกับการเลี้ยงสัตว์แบบหมุนเวียนเพื่อฟื้นฟูดิน

5) เกษตรธรรมชาติ (Natural farming)

เป็นแนวทางเกษตรกรรมที่ยึดหลักสำคัญ 4 ประการ คือ ไม่มีการไถพรวนดิน งดเว้นการใช้

ปุ๋ย ไม่กำจัดวัชพืช และไม่ใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช เป็นแนวทางเกษตรกรรมที่เผยแพร่โดย เกษตรกรชาวญี่ปุ่น ชื่อ นายมาซาโนบุ ฟูกุโอกะ ซึ่งถ่ายทอดประสบการณ์ของตนไว้ในหนังสือ “One Straw Revolution” “The Road Back to Nature” และ “The Natural Way of Farming” ฟูกุโอกะ กล่าวว่ามนุษย์เข้าไปแทรกแซงธรรมชาติมากเกินไป อย่างเช่น การนำจุลินทรีย์ และแมลงมาควบคุมแมลงด้วยกันเอง การใส่ปุ๋ยหมักเกินความจำเป็น เป็นต้น

จากปรัชญา และมุมมองนี้ ช่วยให้เรตั้งคำถามเกี่ยวกับแบบแผนและวิธีปฏิบัติของเกษตรกรรมในปัจจุบัน ว่าได้ไปไกลเกินขอบเขตธรรมชาติไปมากน้อยแค่ไหน อีกทั้งทำให้ผู้เกี่ยวข้องได้ถูกคิดว่ามีวิธีการเกษตรกรรมที่ใกล้ชิดกับธรรมชาติมากกว่า แต่ไม่ได้รับการพัฒนาให้เจริญก้าวหน้า ภายใต้ยุคสมัยที่เกษตรกรรมเป็นเพียงการผลิตสินค้าที่ตอบสนองต่อระบบตลาด

หนังสือแปลเรื่อง “ปฏินัตถุคสมัยด้วยฟางเส้นเดียว” ของฟูกุโอกะ ได้รับความสนใจจากนักพัฒนาการเกษตร และผู้สนใจทั่วไป เหตุผลหนึ่งเนื่องจากแนวทางเกษตรกรรมธรรมชาติสอดคล้องกับหลักการและความเชื่อทางศาสนา อันเป็นเหตุผลที่ชุมชนชาวพุทธ เช่น ขบวนการสันติอโศก ได้เข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมและเผยแพร่เกษตรกรรมยั่งยืนอย่างจริงจัง

หลักการของ"เกษตรธรรมชาติ"

แนวความคิดเกษตรธรรมชาติของ ฟูกุโอกะ มิได้ยืนอยู่บนพื้นฐานความคิดทางวิทยาศาสตร์ อีกทั้งปฏิเสธต่อทฤษฎีวิทยาศาสตร์การเกษตรทั้งหลายด้วย โดยเขาได้วางรากฐานของเกษตรธรรมชาติของเขาไว้ 4 ประการคือ

1. ไม่มีการไถพรวนดิน การไม่ไถพรวนดินเป็นบทแรกแห่งการเกษตรธรรมชาติ เนื่องจากในธรรมชาตินั้นพื้นดินมีการไถพรวนโดยตัวของมันเองอยู่แล้ว โดยการชอนไชของรากพืช สัตว์ แมลง และสิ่งมีชีวิตเล็กๆ ที่อยู่ในดิน กระบวนการเหล่านี้ดำเนินไปอย่างสัมพันธ์กัน พืชรากลึกจะช่วยไถพรวนดินชั้นล่าง พืชรากตื้นก็จะช่วยพรวนดินบริเวณดินชั้นบน การใส่ปุ๋ยจะทำให้รากพืชอยู่ตื้นและแผ่ขยายตามแนวนอนมากกว่าจะหยั่งลึกลงไป

2. งดเว้นการใส่ปุ๋ย เนื่องจากการใส่ปุ๋ยเป็นการเร่งการเจริญเติบโตของพืชแบบชั่วคราวในขอบเขตแคบๆ เท่านั้น ธาตุอาหารที่พืชได้รับก็ไม่สมบูรณ์ พืชที่ใส่ปุ๋ยมักจะอ่อนแอส่งผลให้เกิดโรคและแมลงได้ง่าย ดินที่ใส่ปุ๋ยเคมีติดต่อกันนานจะมีสภาพเป็นกรดและเนื้อดินเหนียวไม่ร่วนซุย การใส่ปุ๋ยอินทรีย์และปุ๋ยพืชสดมีความจำเป็นอยู่บ้างโดยเฉพาะในช่วงแรกๆ ที่ต้องมีการปรับสภาพสิ่งแวดล้อมที่เสียไปจากเกษตรเคมีให้ดีขึ้น

3. ไม่กำจัดวัชพืช เนื่องงานกำจัดวัชพืชเป็นงานหนักและแม้จะคิดค้นวิธีการต่างๆ ก็ไม่สามารถทำให้วัชพืชหมดสิ้นไปได้ ดังนั้นเราจำเป็นต้องยอมรับการดำรงอยู่ของวัชพืช เช่นเดียวกับที่ธรรมชาติมิได้ประกอบด้วยพันธุ์ไม้เดียว เกษตรธรรมชาติต้องคิดค้นกฎเกณฑ์ที่วัชพืชจะควบคุมกันเอง เช่น การปลูกพืชบางชนิดคลุมหญ้าแล้วก็เป็นปุ๋ยแก่พืชปลูกด้วย

4. ไม่ใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช สารเคมีไม่เคยกำจัดศัตรูพืชได้โดยเด็ดขาดเพียงแค่หยุดได้ชั่วคราวชั่วคราวเท่านั้น และปัญหาผลพิษที่เกิดจากสารเคมีประเภทต่างๆ ส่งผลกระทบต่อทั้งระบบ

นิเวศและมนุษย์ ทั้งนี้ พุกโกะ ไม่เห็นด้วยแม้การใช้แมลงและจุลินทรีย์มาควบคุมแมลงเพราะเห็นว่าเป็นการไปแทรกแซงธรรมชาติมากเกินไป และส่งผลกระทบต่อห่วงโซ่สัมพันธ์ของสรรพชีวิตในระบบนิเวศได้ เนื่องจากในโลกแห่งความจริงไม่มีทางบอกได้ว่าอะไรคือแมลงศัตรูพืช อะไรคือแมลงที่เป็นประโยชน์

เกษตรธรรมชาติของพุกโกะในทางปฏิบัติทำการโปรยฟางคลุมพื้นที่นาหว่านข้าวชนิดต่าง ๆ ที่เหมาะสมกับฤดูกาลลงไปพร้อมกับเมล็ดพืชตระกูลถั่ว เทคนิคอีกอย่างคือการทำกระสุนดินเหนียวหุ้มเมล็ดข้าวเอาไว้เพื่อป้องกันนก หนู และศัตรูอื่นๆ ก่อนที่ข้าวจะงอก ⁽⁹⁾

6)ระบบไร่หมุนเวียน (Swidden / Rotational framing system)

เป็นระบบเกษตรกรรมแบบพื้นบ้านที่กระจายอยู่ในหลายวัฒนธรรม ปัจจุบันนั้นหลงเหลืออยู่ในหมู่ชาวเขา บนที่สูงของภาคเหนือและตะวันตกของประเทศ โดยเป็นระบบการเพาะปลูกในพื้นที่หนึ่ง ในช่วงเวลาหนึ่ง จากนั้นจะย้ายพื้นที่เพาะปลูกไปยังพื้นที่ใหม่ เพื่อให้พื้นที่เดิมเริ่มฟื้นความอุดมสมบูรณ์ แล้วหมุนเวียนกลับมาใช้ประโยชน์ในพื้นที่เดิมอีกครั้งหนึ่ง อาจจะทุก ๆ 5-9 ปี แล้วแต่สภาพพื้นที่ และวัฒนธรรมของชนเผ่า การปลูกพืชในระบบไร่หมุนเวียนเป็นการปลูกพืชแบบผสมผสาน โดยมีข้าว ผัก และพืชใช้สอยต่าง ๆ ปลูกรวมกันอยู่ในระบบเป็นจำนวนมาก และอาจถือได้ว่าเป็นรูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืน ที่สามารถรักษาความหลากหลายทางชีวภาพไว้ได้มากที่สุดระบบหนึ่งในขณะที่เกษตรกรที่รักษาระบบเกษตรกรรมเช่นนี้มีกฎเกณฑ์ ที่จะต้องเคารพคุณค่า และนอบน้อมต่อธรรมชาติ ดังคำกล่าวที่ว่า “ใช้ประโยชน์จากน้ำ ต้องรักษาน้ำ ใช้ประโยชน์จากป่า จักต้องรักษาป่า” เป็นต้น

ระบบไร่หมุนเวียนตกอยู่ภายใต้วิบากกรรมมานาน ด้วยถูกเข้าใจว่าเป็นระบบไร้เลื่อนลอยที่ทำลายป่าไม้บนพื้นที่สูง ทั้ง ๆ ที่ เป็นระบบที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ความหลากหลายทางชีวภาพ รวมทั้งความอุดมสมบูรณ์ ด้วยภูมิปัญญาของผู้คนที่อาศัยดำรงวิถีชีวิตใกล้ชิดกับธรรมชาติ และยังให้ความเคารพต่อธรรมชาติมากกว่าเกษตรกรกลุ่มใดๆ

การฟื้นฟูไร่หมุนเวียนให้ดำเนินไปได้โดยสามารถตอบสนองต่อการผลิตอาหารและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไปพร้อม ๆ กัน จะเป็นยุทธศาสตร์สำคัญของการจัดการทรัพยากรบนพื้นที่สูง รวมทั้งเป็นการให้การยอมรับต่อสิทธิของชุมชนท้องถิ่นที่ได้ระบุไว้ในรัฐธรรมนูญ

หลักการของ"ระบบไร่หมุนเวียน"

ระบบนี้เน้นการปลูกข้าวไร่เป็นพืชหลัก ผสมกับการปลูกพืชอาหารท้องถิ่น เช่น พริก มะเขือ งาดำ พักเขียว พักทอง น้ำเต้า มะระ ถั่วเขียว ถั่วดำ ข้าวโพด พืชตระกูลแตง และพันธุ์ข้าวพื้นบ้านกว่า 40-50 สายพันธุ์ เตรียมพื้นที่ด้วยการตัดฟันและเผาก่อนการปลูกข้าวไร่ เมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้ว จึงย้ายพื้นที่เพาะปลูกไปแปลงอื่นที่ได้ปล่อยไว้ให้พักตัวแล้ว และปล่อยให้พื้นที่ซึ่งเพิ่งทำการผลิตได้มีการพักตัวตามธรรมชาติ โดยอาศัยกลไกธรรมชาติจากพื้นที่ป่าที่อยู่โดยรอบแปลงในการฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของดิน ซึ่งรูปแบบการจัดการแปลงมี 2 ลักษณะใหญ่ๆ คือ

1. การทำไร่แบบแปลงรวม ชาวบ้านในชุมชนจะใช้พื้นที่ไร่เหล่าผืนเดียวกันทำไร่ในแต่ละปี ไม่มีใครเป็นเจ้าของพื้นที่ชัดเจน แต่ละครอบครัวอาจหมุนเวียนไปทำพื้นที่เดิมหรืออาจจะเป็นครอบครัวใหม่เข้ามาทำแทนได้

2. การทำไร่แบบแปลงกระจาย การทำไร่แบบนี้แต่ละครอบครัวเลือกพื้นที่ไร่เหล่าที่เหมาะสมเพื่อทำไร่ โดยไม่ได้ติดต่อกันเป็นผืนเดียวกัน แต่กระจายเป็นหย่อมๆ ที่ดินมักมีเจ้าของในระดับครัวเรือน

ขั้นตอนระบบไร่หมุนเวียน ประกอบด้วย การเลือกพื้นที่ (ก.พ.-มี.ค.) การฟันไร่ (มี.ค.) การเผาไร่และรับไร่ (เม.ย.) การเพาะปลูก (พ.ค.) การเอาหญ้า (ประมาณ 3-4 รอบ พ.ค.-ก.ย.) การเก็บเกี่ยวและตีข้าว (ต.ค.-พ.ย.) ซึ่งความยั่งยืนของการเกษตรรูปแบบนี้อยู่ที่การปล่อยให้แปลงไร่หมุนเวียนได้มีการพักตัวตามธรรมชาติเป็นเวลาไม่น้อยกว่า 5 ปี ก่อนที่จะมีการหมุนเวียนกลับมาใช้พื้นที่เดิมทำการเพาะปลูกอีกครั้ง และการเตรียมพื้นที่โดยใช้องค์ความรู้ในการจัดการ ได้แก่ ตัดต้นไม้เหลือต่อไว้ให้สามารถแตกกอใหม่ได้ ไม่ตัดฟันไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ควบคุมการเผาไม่ให้ไฟลุกลามออกไปนอกแปลงปลูก

ระบบไร่หมุนเวียนเน้นการเพาะปลูกพืชอาหารสำหรับไว้บริโภคในครัวเรือน แต่ไม่เน้นการสร้างผลผลิตส่วนเกินสำหรับขาย ไร่หมุนเวียนจำเป็นต้องมีพื้นที่ป่าขนาดใหญ่รองรับ เพื่อให้ธรรมชาติช่วยในการฟื้นฟูที่ดินหลังการเพาะปลูก ซึ่งกลายเป็นข้อจำกัดสำคัญ เพราะปัจจุบันรัฐมีนโยบายการอนุรักษ์ป่าและควบคุมการใช้พื้นที่สูงอย่างเข้มงวด

2.1.4 กระบวนทัศน์ กระบวนการเกษตรยั่งยืน

กระบวนทัศน์เกษตรยั่งยืน

จากงานศึกษาของ รศ.ดร.นันทิยา และ รศ.ดร.ณรงค์ หุตานวัตร (2546) ได้ตีความเรื่องความเชื่อและกระบวนการคิดในเกษตรยั่งยืน จากความเชื่อและกระบวนการคิดทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิต และเกิดการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตที่มีความสอดคล้องสัมพันธ์กับวิถีการผลิต รวมทั้งความเชื่อและกระบวนการคิด ซึ่งหมายความว่า ในกระบวนการก่อเกิดความเชื่อและกระบวนการคิดนั้น จะต้องมีการทดลองปฏิบัติทางการผลิตและปรับการใช้ชีวิตให้สอดคล้องกับวิถีการผลิตไปพร้อมๆ กัน ในลักษณะเช่นนี้จะเกิดซ้ำจนมีความเชื่อและกระบวนการคิดที่แน่นอน มีรูปแบบและกิจกรรมเกษตรยั่งยืนอย่างเห็นได้ชัด และวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไป กระบวนทัศน์เกษตรยั่งยืนจึงประกอบด้วยความเชื่อและกระบวนการคิด การปรับเปลี่ยนวิถีการผลิต และการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต

เกษตรกรรมต้นแบบมีความเชื่อและกระบวนการคิดในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน 5 ประการ คือ

1) ความเชื่อและกระบวนการคิดทวนกระแสการเกษตรกระแสหลักและเศรษฐกิจแบบบริโภคนิยม ไม่เพียงแต่ระบบการผลิตเท่านั้นแต่หากรวมถึงการใช้ชีวิตของเกษตรกรด้วย

2) ความเชื่อและกระบวนคิดในความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายของระบบนิเวศแปลงนา เป็นความเชื่อและกระบวนความคิดที่เชื่อมโยงระบบนิเวศน์และวัฒนธรรมของเกษตรกรเข้ามาด้วยกัน

3) ความเชื่อและกระบวนความคิดในการพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจ โดยมีอาหารพอเพียงต่อการบริโภคซึ่งทำให้อัตราใช้จ่ายด้านอาหาร การลดรายจ่ายปัจจัยการผลิต การเพิ่มรายได้จากการขายผลผลิตในตลาดชุมชนและนอกชุมชน และการออมในรูปแบบความสมบูรณ์ของระบบเกษตรกรรมยั่งยืน และการออมในรูปแบบความรู้

4) ความเชื่อและกระบวนความคิดในการมีสุขภาพและจิตใจที่ดี การทำเกษตรกรรมยั่งยืนทำให้เขามีความหวังในอาชีพและความเป็นอยู่ของตน ซึ่งส่งผลให้มีสุขภาพจิตที่ดีกว่าการเกษตรกระแสหลัก

5) ความเชื่อและกระบวนคิดในการสร้างเป็นบ้านนาญยามแก่เฒ่าและมรดกแก่ลูกหลาน เป็นการมีความหวังและเป้าหมายระยะไกล ซึ่งทำให้เกษตรกรต้นแบบมีมานะและมีกำลังใจที่ปรับสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน

ความเชื่อและกระบวนความคิด 5 ประการนี้เป็นสิ่งที่กำหนดการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิต 3 ประการหลัก คือ

1) การปรับโครงสร้างทางการผลิตให้เหมาะสมกับเกษตรยั่งยืน อาทิ ปรับปรุงบำรุงดินให้ฟื้นความอุดมสมบูรณ์โดยใช้ปุ๋ยอินทรีย์และปุ๋ยพืชสด ปรับแปลงนาให้มีกระตุงนาเรียบเสมอกันและคันนาใหญ่ สร้างแหล่งน้ำในไร่นา ขุดสระหรือเจาะน้ำบาดาล และทำการล้อมรั้ว

2) การลด/ เลิกการใช้สารเคมีทั้งปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืชหันมาใช้ปุ๋ยอินทรีย์และใช้น้ำหมักชีวภาพและสมุนไพรในการกำจัดหรือไล่ศัตรูพืช โดยเริ่มจากการผลิตข้าวก่อนเพื่อปรับเปลี่ยนเป็นข้าวปลอดสารพิษในช่วงแรก และเปลี่ยนเป็นข้าวอินทรีย์ในที่สุด

3) การปรับการผลิตจากเชิงเดี่ยวเป็นการผลิตที่หลากหลายและเกื้อกูล โดยการปลูกพืชผักพืชก่อนและหลังนา ไม้ยืนต้นไม้ผล และเลี้ยงสัตว์เพิ่มขึ้น

ในขณะที่มีการปรับวิถีการผลิต เกษตรต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตให้สอดคล้องกับวิถีการผลิตใน 5 ลักษณะ คือ

1) วิถีชีวิตที่มีการซื้อกินน้อยลง มีอาหารการกินในแปลงตนเองเพิ่มขึ้น ทั้งมีความรู้สึกชีวิตที่ปลอดภัย เพราะไม่ต้องเสี่ยงภัยต่อสารพิษ

2) วิถีชีวิตที่ขยันและใช้เวลาอยู่กับแปลงไร่นามากขึ้น มีกิจกรรมในแปลงประจำต่อเนื่อง เกิดความขยัน รู้สึกสบายใจและมีงานทำในแปลงตลอดวัน

3) วิถีชีวิตที่มีความเอื้อเฟื้อต่อญาติมิตร เป็นเสมือนวิถีชีวิตดั้งเดิมที่เคยแลกเปลี่ยนสิ่งของระหว่างกัน เมื่อหันกลับปลูกเลี้ยงกิน ทำให้สามารถแจกจ่ายให้แก่กันได้ง่าย และยังเป็นการยืนยันถึงความมีอยู่มีกินของวิถีการผลิตแบบเกษตรกรรมยั่งยืนด้วย

4) วิถีชีวิตที่มีจิตใจสงบและมีความสุขในครอบครัว สมาชิกในครอบครัวได้ทำกิจกรรมในแปลง ไร่ร่วมกันมากขึ้น ได้อยู่กันพร้อมหน้า มีเวลาพูดคุยแลกเปลี่ยนกับครอบครัว ญาติและคนในชุมชน เห็นชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้น และมองเห็นอนาคตของตนเอง

5) วิถีชีวิตที่มีกลุ่มมีชุมชน การมีกระบวนการทัศนคติเดียวกันก่อให้เกิด “ชุมชนเสมือน” ซึ่งไม่ได้ถูกจำกัดโดยเขตปกครองและพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ แต่เป็นชุมชนชุมชนที่เกิดจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เชื่อมร้อยเครือข่ายกับเกษตรกรต่างถิ่น

กระบวนการปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมยั่งยืน

การปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมยั่งยืนมิได้เกิดขึ้นอย่างไร้รากฐานหรือเกิดขึ้นในระยะเวลาอันสั้น แต่เป็นกระบวนการของชุมชนที่เกิดขึ้นมานานแล้วและเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ซึ่งสามารถสรุปขั้นตอนการปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมยั่งยืนได้ 5 ขั้นตอน คือ

ขั้นที่ 1 ปรับกระบวนการคิดและการตัดสินใจทดลองเบื้องต้น

ขั้นที่ 2 ปรับระบบการผลิตข้าวอินทรีย์และเรียนรู้การผลิต

ขั้นที่ 3 แลกเปลี่ยนเรียนรู้ในกลุ่มและเครือข่าย และพัฒนาระบบการผลิตข้าวอินทรีย์ให้ได้

มาตรฐาน

ขั้นที่ 4 ขยายการผลิตเชิงเดี่ยวสู่ระบบการผลิตอินทรีย์ที่หลากหลายผสมผสาน

ขั้นที่ 5 เก็บเกี่ยวดอกผลเพื่อบริโภค จำหน่าย และแบ่งปันสู่ พี่น้อง เป็นแหล่งศึกษาดูงาน และเป็นวิถีชีวิตในที่สุด

การปรับเปลี่ยนสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรต้นแบบมีอัตราการเติบโตที่ต่ำ เมื่อศึกษาถึงปัจจัยที่เอื้อและปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรต้นแบบ พบว่า มีปัจจัยที่เกี่ยวข้อง 10 ประการ ดังนี้

1) ปัจจัยด้านกระบวนการทัศนคติ การปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศนคติของเกษตรกรจากกระบวนการทัศนคติแบบเกษตรพาณิชย์และเศรษฐกิจกระแสหลักให้กลับไปมีกระบวนการทัศนคติแบบเกษตรยั่งยืนซึ่งแอบอิงอยู่กับธรรมชาติ อยู่กับหลักการพึ่งตนเอง แต่มีการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม จึงเป็นปัจจัยที่สำคัญมากต่อการปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมยั่งยืน

2) ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ประกอบด้วยการมีหนี้สินเป็นปัจจัยเอื้อและอุปสรรค กล่าวคือ ความสามารถรับภาระทางการเงินในระยะแรกของการเปลี่ยนเป็นปัจจัยเอื้อหรืออุปสรรค การลดค่าใช้จ่ายใช้จ่าย ปัจจัยการผลิตและอาหารและการเพิ่มรายรายได้เป็นปัจจัยเอื้อ ราคาประกันข้าวอินทรีย์เป็นปัจจัยเอื้อและอุปสรรค

3) ปัจจัยด้านการเป็นผู้นำและการรวมกลุ่มมีผลต่อการเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมยั่งยืนโดยการเป็นผู้นำชุมชนเป็นปัจจัยเอื้อ และการรวมตัวเป็นกลุ่มเป็นปัจจัยเอื้อ

4) ปัจจัยด้านการเรียนรู้เป็นปัจจัยเอื้อต่อการทำเกษตรกรรมยั่งยืนซึ่งจะประกอบด้วย การมีแบบอย่างเกษตรกรรมยั่งยืนในชุมชน การอบรมและศึกษาดูงาน และการทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง

5) ปัจจัยด้านการผลิตมีผลต่อการปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมยั่งยืนสามารถจำแนกได้เป็น 3 ลักษณะ คือ ความล้มเหลวจากการผลิตเชิงเดี่ยวเป็นปัจจัยเอื้อ ความคุ้นเคยกับการเกษตรมาตั้งแต่เด็กเป็นปัจจัยเอื้อ การเห็นผลถึงการปรับปรุงบำรุงดินเป็นปัจจัยเอื้อ และลักษณะธรรมชาติ ทางกายภาพของแปลงและภูมิอากาศที่ไม่เอื้ออำนวยรวมทั้งแมลงศัตรูพืชหรือโรคพืชเป็นปัจจัยอุปสรรค

6) ปัจจัยด้านประสบการณ์ชีวิตและโลกทัศน์ ประสบการณ์ชีวิตที่มีความยากลำบากและดิ้นรนต่อสู้ และประสบการณ์ชีวิตของการทำงานในเมืองหรือต่างถิ่น ได้พบความยากลำบากอีกรูปแบบหนึ่ง รวมทั้งได้เห็นโลกกว้างขึ้น ประสบการณ์ชีวิตและโลกทัศน์นี้ทำให้เกษตรกรต้นแบบปรับเปลี่ยนสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน

7) ปัจจัยด้านลักษณะนิสัย พบว่า การอยู่อาศัยในแปลงนาและการมีเวลาทำงานในแปลงเป็นปัจจัยเอื้อ ส่วนอุปนิสัยของผู้ที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนต้องคนที่มีความคิดฟุ้งตนเอง มุ่งมั่นในเกษตรกรรมยั่งยืน รักการเกษตรและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ในแปลงของตนเอง ขยันขันแข็ง และอดทน ใฝ่การเรียนรู้ขอศึกษาทดลอง เลิกค่านิยมบริโภค อดออม ไม่ติดอบายมุข และเป็นคนที่ชอบการรวมกลุ่ม

8) ปัจจัยด้านครอบครัว พบว่า การมีสิทธิในการถือครองที่ดินเป็นปัจจัยเอื้อ การร่วมกันตัดสินใจของคนในครอบครัวและร่วมกันทำงานในแปลงเป็นปัจจัยเอื้อ และแรงงานในครอบครัวมีน้อย ไม่เพียงพอทำงานในไร่นาเป็นปัจจัยอุปสรรค

9) ปัจจัยด้านสุขภาพ เกษตรกรต้นแบบประสบปัญหาการเจ็บไข้ได้ป่วยจากการใช้สารเคมีปราบศัตรูพืช หลังจากทำเกษตรกรรมยั่งยืนเกษตรกรต้นแบบส่วนใหญ่มีความรู้สึก ว่า ตนเจ็บป่วยน้อยลงจากสาเหตุสารเคมีกำจัดศัตรูพืช ดังนั้น การมีสุขภาพดีขึ้นจากการทำเกษตรกรรมยั่งยืนจึงเป็นปัจจัยเอื้อให้ตัดสินใจทำเกษตรกรรมยั่งยืน

10) ปัจจัยการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนจากภายในและภายนอกชุมชน กระบวนการขับเคลื่อนเกษตรกรรมยั่งยืนของชุมชนเป็นปัจจัยเอื้อให้เกิดการทำเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างแพร่หลายในชุมชน การส่งเสริมสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งหน่วยงานพัฒนาเอกชน และหน่วยงานภาครัฐทั้งตรงและทางอ้อมในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนของชุมชนเป็นปัจจัยเอื้อที่สำคัญยิ่ง แต่ในทางกลับกัน การส่งเสริมการเกษตรของหน่วยงานภาครัฐหรือบริษัทหรือโฆษณาทางสื่อต่าง ๆ ที่สนับสนุนเชิญชวนให้ใช้สารเคมีทั้งปุ๋ยและยากำจัดศัตรูพืช ก็เป็นปัจจัยอุปสรรคอย่างยิ่งเช่นกัน

ตัวชี้วัดการปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมยั่งยืน

การชี้วัดถึงการปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมยั่งยืนนั้นสามารถกระทำได้หลายวิธีหลายลักษณะ สำหรับการวิจัยนี้จะเป็นการศึกษาตัวชี้วัดสำคัญ 3 ประการ ที่จะชี้ถึงการปรับเปลี่ยนสู่เกษตรยั่งยืนของเกษตรกรต้นแบบ คือ การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ การมีความรู้และการพัฒนาความรู้เทคนิค และการพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจ

การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์เป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง เพราะการทำเกษตรกรรมยั่งยืนมิได้เป็นเฉพาะเรื่องการผลิตหรือเป็นเรื่องทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่เกษตรกรรมยั่งยืนเป็น

เรื่องของการทวนกระแสเกษตรกระแสหลักและทวนกระแสบริโภคนิยม เกษตรกรจึงต้องเปลี่ยนความเชื่อและกระบวนการคิดตลอดจนความพึงพอใจถึงระดับจิตวิญญาณ เกษตรกรจึงจะยืนอยู่อย่างทวนกระแสได้

เกษตรกรต้องมีความรู้และสามารถพัฒนาความรู้ได้ เพราะการผลิตแบบเกษตรกรรมยั่งยืนจะไม่เป็นการผลิตที่หยุดนิ่ง แต่เป็นการผลิตที่มีพลวัตร โดยเกษตรกรต้องปรับตัวให้เข้ากับสภาพการณ์ การเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม ปรับตัวให้ทันต่อสภาพทางเศรษฐกิจ และปรับตัวให้รับกับสภาพสังคมและการเมือง

ดังนั้น เกษตรกรต้นแบบจึงต้องชวนช่วยแสวงหาความรู้ตลอดเวลา ต้องสามารถพัฒนาความรู้ด้วยการทดลองปฏิบัติจริงในฟาร์มของตนเพื่อแก้ไขปัญหาได้ ตลอดจนการแสวงหาความรู้ที่เกี่ยวข้องทั้งสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และสิ่งแวดล้อม จึงจะทำให้ระบบการผลิตแบบเกษตรกรรมยั่งยืน มีความ “ยั่งยืน” ยิ่งไปกว่านั้น การหาความรู้ยังทำให้เกษตรกรมีความเข้าใจลึกซึ้งยิ่งขึ้น

การพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจเป็นตัวชี้วัดที่สำคัญมาก เพราะถ้าเกษตรกรทำเกษตรกรรมยั่งยืนแล้ว ไม่สามารถพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจเกษตรกรคงไม่สามารถทำเกษตรกรรมยั่งยืนต่อไปได้ การพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจมิได้หมายความว่าถึงการมีรายได้จากการจำหน่ายสินค้าหรือผลิตเท่านั้น แต่การพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจที่สำคัญในระบบเศรษฐกิจที่สำคัญในระบบเกษตรกรรมยั่งยืนนั้นคือการมีอาหารการกินที่เพียงพอของครอบครัวซึ่งจะทำให้ลดรายจ่ายด้านอาหาร การลดรายจ่ายด้านการผลิต ตลอดจนการเพิ่มการออมที่อยู่ในรูปของความอุดมสมบูรณ์ของฟาร์ม และการออมในรูปของความรู้และความสามารถแสวงหาความรู้

ตัวชี้วัดทั้ง 3 ประการ คือ การปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ ความรู้และความสามารถพัฒนาความรู้ และการพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจยังมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันประกอบเป็นชุดตัวชี้วัดที่บ่งชี้ถึงการปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรได้อย่างแท้จริง ซึ่งสามารถอธิบายความสัมพันธ์ได้ดังนี้

การปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ อย่างเดียวอาจก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมยั่งยืนได้ แต่อาจไม่ “ยืนหยัด” เพราะ วิถีเกษตรยั่งยืนเป็นพลวัตร ตามการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และสิ่งแวดล้อม เกษตรกรต้องมีความรู้และความสามารถพัฒนาความรู้ ในการพัฒนาทั้งระบบการผลิตและอื่นๆที่เกี่ยวข้อง

การปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์อย่างเดียวย่อมก่อให้เกิดแรงบันดาลใจสูงที่เกษตรกรจะปรับเปลี่ยนสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนได้ แต่อาจไม่ ยืนหยัด เพราะถ้าการพึ่งพาทางเศรษฐกิจไม่เพียงพอ และมี แรงจูงใจด้านการตลาด อย่างอื่น เกษตรกรอาจเปลี่ยนใจได้

การผลิตแบบเกษตรกรรมยั่งยืนอาจเกิดขึ้นจาก ความสามารถในการเรียนรู้ และการพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจโดยไม่ได้ปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ เช่น เกษตรกรหันมาทำเกษตรอินทรีย์ตามการส่งเสริมบริษัทเอกชนด้วยแรงจูงใจด้านการตลาดอย่างเดียว ซึ่งถ้าเมื่อใดกระแสตลาดเปลี่ยนไป ระบบการผลิตของเกษตรกรนั้นๆ ก็จะเปลี่ยนตามกระแสตลาด

ด้วยเหตุนี้ การปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมยั่งยืนจึงต้องประกอบด้วยตัวชี้วัด 3 ประการ คือ การปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ ความรู้และความสามารถพัฒนาความรู้ และการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ ⁽¹⁰⁾

2.2 นโยบายเกษตรกรรมยั่งยืนในประเทศไทย

2.2.1 นโยบายชาติ ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฯ

ในกรณีประเทศไทยนั้นอดีตรัฐบาลได้มีการกำหนดไว้เป็นนโยบายอย่างชัดเจนในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ฉบับที่ 8 และต่อเนื่องมาจนถึงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 ดังที่มีปรากฏในเป้าหมายของแผนพัฒนาในปีต่างๆ เช่น

แผนพัฒนาฉบับที่ 8 ได้กำหนดเป้าหมายไว้ว่า “ขยายพื้นที่ปรับโครงสร้างการเกษตรแบบยั่งยืน โดยให้พื้นที่ไม่ต่ำกว่าร้อยละ 20 ของพื้นที่เกษตรกรรมทั่วประเทศ หรือประมาณ 25 ล้านไร่”

แผนพัฒนาฉบับที่ 9 ได้กำหนดแนวทางการพัฒนาเกี่ยวกับเรื่องเกษตรกรรมยั่งยืนไว้ในส่วนของยุทธศาสตร์การเพิ่มสมรรถนะและขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศดังนี้

- ส่งเสริมกระบวนการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน โดยให้เกษตรกรเรียนรู้จากประสบการณ์ของเกษตรกรและกลุ่มเกษตรกร และได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐในหลายรูปแบบ
- ขยายการพัฒนาเกษตรกรรมแบบยั่งยืนเพื่อสร้างดุลยภาพของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ และเสริมสร้างขีดความสามารถการเพิ่มผลผลิต เพื่อให้เกษตรกรแบบยั่งยืนอยู่ได้ในเชิงพาณิชย์ โดยให้มีการจำแนกประเภทกิจกรรมทางการเกษตรแบบยั่งยืนที่มีโอกาสในการพัฒนาสูง ให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่และช่องทางการตลาดที่แตกต่างกัน

ปัจจุบันประเทศไทยอยู่ภายใต้แผนพัฒนา**เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550 – พ.ศ. 2554)** โดยได้มีการกล่าวถึงไว้ภายใต้ยุทธศาสตร์การพัฒนามนุษย์หลากหลายทางชีวภาพและการสร้างความมั่นคงของฐานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมโดยกำหนดเป็นแนวทางการพัฒนาภายใต้กรอบการรักษาฐานทรัพยากรและความสมดุลของระบบนิเวศในเรื่องการพัฒนาระบบการจัดการร่วมเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติที่กล่าวถึง การรณรงค์สนับสนุนเกษตรกรใช้วิธีการปลูกที่เหมาะสม มีความหลากหลายกำหนดมาตรการลดการใช้สารเคมีในการเกษตรและควบคุมการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ส่งเสริมเกษตรกรรมเชิงอนุรักษ์ ขยายพื้นที่เกษตรอินทรีย์เกษตรยั่งยืน เพื่อรักษาความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่เกษตรกรรม และยังคงกล่าวไว้ภายใต้กรอบ การสร้างสภาพแวดล้อมที่ดีเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตและการพัฒนาที่ยั่งยืน ในเรื่องการผลิตและพฤติกรรมบริโภคเพื่อลดผลกระทบต่อฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ว่าด้วยการส่งเสริมการทำเกษตรอินทรีย์และเกษตรยั่งยืนเพื่อเพื่อลดการใช้สารเคมีในภาคการเกษตร โดยส่งเสริมการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสะอาดในภาคเกษตร ส่งเสริมการทำเกษตรโดยใช้ปุ๋ยชีวภาพ พัฒนาการถ่ายทอดเทคนิคและความรู้ด้านเกษตรยั่งยืน

มีการประกันความเสียหายผลผลิตจากการปรับเปลี่ยนการทำเกษตรกระแสหลักมาทำเกษตรยั่งยืน พร้อมทั้งสร้างเครือข่ายด้านการตลาดรองรับสินค้าเกษตรอินทรีย์ ตลอดจนส่งเสริมให้มีการนำวัสดุเหลือทิ้งทางการเกษตรมาใช้ประโยชน์ และท้ายที่สุดที่ปรากฏถึงภายใต้กรอบ **การพัฒนาคุณค่าความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น** ในเรื่องของการจัดการองค์ความรู้และสร้างภูมิคุ้มกันที่กล่าวถึงการส่งเสริมการวิจัยพัฒนา ที่ผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นกับองค์ความรู้ใหม่ สนับสนุนวิธีการวิจัยและพัฒนาความร่วมมือระหว่างนักวิชาการ และชุมชนให้ความสำคัญกับงานวิจัยที่สอดคล้องกับความต้องการของภาคเศรษฐกิจท้องถิ่นหรือการวิจัยเพื่อทดแทนการนำเข้า เช่น พัฒนาบริการด้านสุขภาพสมุนไพร สร้างผลิตภัณฑ์เกษตรปลอดสารพิษ การปรับปรุงพันธุ์และพัฒนาเมล็ดพันธุ์ รวมทั้งวิจัยและพัฒนาเพื่อยกระดับองค์ความรู้ภูมิปัญญา สร้างสรรค์คุณค่าของผลิตภัณฑ์และสร้างนวัตกรรมที่เป็นสินค้าท้องถิ่น การส่งเสริมการใช้ความหลากหลายทางชีวภาพในการสร้างความมั่นคงของภาคเศรษฐกิจท้องถิ่นและชุมชน ที่กล่าวถึง การสนับสนุนและบูรณาการนโยบายที่เกี่ยวข้อง เช่น นโยบายเสริมสร้างสุขภาพการพัฒนาสมุนไพร และการแพทย์แผนไทย อาหารปลอดภัย การส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน การลดสารเคมีการเกษตร รวมทั้งนโยบายในอนาคต เช่น เรื่อง สิ่งมีชีวิตดัดแปรพันธุกรรม เพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องและสาธารณชนเกิดความเข้าใจและดำเนินการไปในทิศทางเดียวกัน

ทั้งนี้ได้มีการนำเสนอข้อมูลมติคณะรัฐมนตรีชุดปัจจุบัน (นายกอบิสิทธิ์ เวชชาชีวะ) ในวันที่ 19 ตุลาคม 2553 ได้มีมติเห็นชอบตามที่ คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เสนอทั้ง 3 ข้อดังนี้

1. เห็นชอบการจัดตั้งคณะกรรมการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน โดยมีองค์ประกอบและอำนาจหน้าที่ตามที่เสนอ โดยให้เพิ่มผู้แทนกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา และสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรีร่วมเป็นคณะกรรมการดังกล่าวด้วย
2. ให้คณะกรรมการการพัฒนาเกษตรกรรมอย่างยั่งยืนไปดำเนินการยกร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนให้แล้วเสร็จภายใน 3 เดือน
3. ให้คณะกรรมการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนเสนอรายงานการศึกษาความเป็นไปได้ในการจัดตั้ง องค์การบูรณาการการดำเนินการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน นโยบายในด้านการเงิน การคลังที่เหมาะสม และร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนให้คณะรัฐมนตรีพิจารณาโดยเร็วหลังเสร็จสิ้นภารกิจ

โดยมีสาระสำคัญของเรื่องดังนี้

1. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) รายงานว่า ภาคเกษตรของไทยมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจ สังคม และชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศมาโดยตลอดทิศทางการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาการเกษตรอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 ที่ให้ความสำคัญกับ

การพัฒนาภาคเกษตรโดยมีแนวทางพัฒนาที่สำคัญ คือ การปรับโครงสร้างภาคเกษตรเพื่อเพิ่มผลิตภาพและคุณค่าของสินค้าบนฐานความรู้ รวมทั้งสร้างความสมดุลและยั่งยืนในการพัฒนา โดยให้ความสำคัญกับการส่งเสริมการทำการเกษตรที่ยั่งยืนตามแนวทางปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งเป็นการเกษตรที่ลดการใช้สารเคมี และเพิ่มคุณภาพชีวิตให้กับเกษตรกร โดยการขับเคลื่อนการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนตามแนวทางของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10 มีประเด็นการพัฒนาที่สำคัญ ดังนี้

1.1 ความจำเป็นในการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

เนื่องจากการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นระบบการทำการเกษตรที่ให้ความสำคัญกับความสมดุลของมิติทางเศรษฐกิจ สังคม และระบบนิเวศ โดยจะช่วยฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรในไร่นา และสิ่งแวดล้อมลดการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอกให้มากที่สุด และมีความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติและมีผลตอบแทนที่จะทำให้เกษตรกรสามารถดำรงชีวิตและประกอบอาชีพการเกษตรได้อย่างยั่งยืน โดยมีรูปแบบสำคัญ 5 รูปแบบ ได้แก่ เกษตรทฤษฎีใหม่ เกษตรอินทรีย์ เกษตรผสมผสาน วนเกษตร และเกษตรธรรมชาติ ทั้งนี้ การทำเกษตรกรรมยั่งยืน ต้องอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นร่วมกับการจัดการทรัพยากรที่มีความหลากหลายแตกต่างกันในหลายพื้นที่ รวมทั้งกระบวนการมีส่วนร่วมในชุมชน

1.2 ข้อจำกัดการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

การดำเนินงานของหน่วยงานทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชนในการผลักดันการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนที่ผ่านมายังไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร ทั้งนี้เนื่องจากประสบกับข้อจำกัดที่สำคัญ ดังนี้

1.2.1 กฎหมายและองค์กรที่รับผิดชอบ การพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนเริ่มได้รับความสำคัญตั้งแต่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 แต่ผลการดำเนินงานที่ผ่านมายังไม่สามารถขยายผลได้ในวงกว้าง โดยปัจจุบันมีการทำเกษตรกรรมยั่งยืนจำกัดอยู่ในเกษตรกรเฉพาะกลุ่ม ทั้งนี้ เป็นผลจากการขาดกลไกขับเคลื่อนในระดับนโยบายที่จะเป็นเครื่องมือในการผลักดันและดำเนินงานให้เกิดผลอย่างเป็นรูปธรรมและเป็นระบบ โดยเฉพาะกฎหมายหรือระเบียบที่จะกำหนดให้มีการผลักดันเกษตรกรรมแบบยั่งยืนอย่างจริงจัง

1.2.2 หน่วยงานบูรณาการขับเคลื่อนเกษตรกรรมอย่างยั่งยืน การดำเนินงานพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนที่ผ่านมามีเครือข่ายเกษตรกรและองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นผู้ที่มีบทบาทในการดำเนินงาน โดยร่วมกับหน่วยงานของรัฐ เช่น กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ที่เป็นหน่วยงานในการปฏิบัติ ซึ่งยังไม่สามารถสร้างกระบวนการการมีส่วนร่วมได้อย่างกว้างขวางเท่าที่ควร ดังนั้น หากการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนมีหน่วยงานหรือองค์กรที่ดูแลรับผิดชอบโดยเฉพาะที่สามารถบูรณาการการทำงานร่วมกันทุกภาคส่วนทั้งในระดับชุมชนและระดับนโยบายก็จะช่วยให้สามารถขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนได้อย่างเป็นระบบ บรรลุตามเป้าหมายที่กำหนดได้

1.2.3 การสนับสนุนงบประมาณดำเนินการอย่างต่อเนื่อง ผลจากการขาดกลไกการดำเนินงานและหน่วยงานที่รับผิดชอบที่ชัดเจน ทำให้การพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนไม่สามารถ

ดำเนินการได้อย่างต่อเนื่องเป็นระบบ เนื่องจากไม่ได้รับงบประมาณสนับสนุนการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง ที่ผ่านมามีได้รับงบประมาณจากโครงการที่เกี่ยวข้องที่หน่วยงานภาครัฐดำเนินการจำนวนไม่มากนัก

1.3 ข้อเสนอแนะทางการขับเคลื่อนการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

เพื่อขับเคลื่อนการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนให้เป็นไปอย่างเป็นระบบ และสามารถขยายผลได้อย่างเป็นรูปธรรม สศช. เห็นควรมีการจัดตั้งคณะกรรมการพัฒนาเกษตรกรรมอย่างยั่งยืน โดยมีเลขาธิการคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นประธานกรรมการ นายอำพน กิตติอำพน คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย อดีตรองเลขาธิการคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นรองประธานกรรมการ กรรมการอื่นอีก 5 คน และให้เพิ่มผู้แทนอีก 3 คน คือ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา และสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี นางสาวดาวัลย์ คำภา รองเลขาธิการคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นกรรมการและเลขานุการ นางสาวทัศนีย์ วีระกันต์ สำนักงานส่งเสริมการปฏิรูประบบเพื่อคุณภาพชีวิตเกษตรกรชุมชนและสังคม ผู้อำนวยการสำนักวางแผนการเกษตร ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สศช. เป็นกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการร่วม รวมองค์ประกอบคณะกรรมการจำนวนทั้งสิ้น 14 คน มีอำนาจหน้าที่ยกร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นการเฉพาะ โดยมีการกำหนดกลไกและองค์กรที่รับผิดชอบโดยตรงในการดำเนินการสนับสนุนการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน และจัดตั้งกองทุนและงบประมาณสนับสนุนการเรียนรู้และสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงตามแนวทฤษฎีใหม่ ตลอดจนกำหนดกระบวนการมีส่วนร่วมทุกภาคส่วนในการดำเนินงานให้มีความชัดเจนและสามารถผลักดันไปสู่การปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรม และอำนาจหน้าที่อื่นอีก 3 ประการ (ข่าวเศรษฐกิจ พุทธที่ 20 ตุลาคม 2553 เวลา 14:56:49 www.ryt9.com)

2.2.2 นโยบายเกษตรกรรมยั่งยืนในระดับหน่วยงาน/ องค์กร

1) หน่วยงานภาครัฐ

องค์กรหลักได้แก่ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กรมส่งเสริมการเกษตร และกองนโยบายเทคโนโลยีเพื่อการเกษตรและเกษตรกรรมยั่งยืน หน่วยงานดังกล่าวอยู่ได้กำหนดวิสัยทัศน์เบื้องต้นว่าเป็นหน่วยงานกลางในการจัดทำกรอบนโยบายและยุทธศาสตร์พัฒนาเทคโนโลยีเพื่อการเกษตร นวัตกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น และระบบเกษตรกรรมยั่งยืน โดยมี 4 ยุทธศาสตร์หลักที่สำคัญได้แก่

1. วิเคราะห์นโยบายและแผนยุทธศาสตร์ด้านเทคโนโลยีการเกษตร นวัตกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นและระบบเกษตรกรรมยั่งยืน
2. การสร้างความร่วมมือทุกภาคส่วนในการจัดทำ สนับสนุน ส่งเสริมการดำเนินงานตามยุทธศาสตร์ด้านเทคโนโลยีการเกษตร นวัตกรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น และระบบเกษตรกรรมยั่งยืน

3. พัฒนาศักยภาพความรู้และกระบวนการเรียนรู้

4. ประสานงานโครงการความร่วมมือ และช่วยเหลือทั้งในและต่างประเทศ

แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติฉบับที่ 1 พ.ศ. 2551-2554

แนวคิดแนวทางการค้นหาทางเลือกทางออกจากการพัฒนาระบบเกษตรกระแสหลักได้ก่อเกิดขึ้นมายาวนานนับเป็นเวลากว่า 20 ปีแล้ว ซึ่งจากข้อความในแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติฉบับที่ 1 พ.ศ. 2551-2554 ก็ระบุไว้อย่างชัดเจนว่าการปรับเปลี่ยนในระดับชุมชนมาจาก “ความตระหนักถึงปัญหาและผลกระทบต่างๆ จากการทำการเกษตรเคมี และได้มีการรวมกลุ่มและตัดสินใจที่จะดำเนินเกษตรกรรมแบบดั้งเดิม รวมทั้งมีการศึกษาและพยายามหาทางแก้ไขปัญหาดังกล่าวประกอบกับได้การหนุนเสริมจากองค์กรพัฒนาเอกชน จนได้ต้นแบบในการพัฒนาเกษตรกรรมแบบยั่งยืนตามแนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยเป็นการทำการเกษตรที่ไม่ใช้สารเคมี ลดการพึ่งพิงปัจจัยภายนอกทำให้ในระยะยาวต้นทุนการผลิตลดลง ตลอดจนมีสุขภาพดีขึ้น ระบบนิเวศและทรัพยากรธรรมชาติในไร่นาดีขึ้น และมีแหล่งอาหารเพื่อบริโภคที่หลากหลายขึ้นในครัวเรือน และสามารถแบ่งปันให้เพื่อนบ้าน ทำให้เกิดความเอื้ออาทรในชุมชน รวมทั้งสามารถพัฒนาจากแนวคิดระดับปัจเจกบุคคลและครอบครัว ไปสู่การรวมกลุ่มและสร้างเครือข่าย เพื่อช่วยกันพัฒนาระบบการผลิตในรูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืนทั้งกระบวนการ เพื่อสร้างการพึ่งพาตนเองและยกระดับการพัฒนาตามแนวทางปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง”

การทำการเกษตรในรูปแบบเกษตรเชิงเดี่ยวตามแนวทางปฏิวัติเขียว (Green Revolution) ที่พึ่งพิงปัจจัยภายนอก เช่น ปุ๋ยเคมี สารเคมี เป็นต้น ที่มุ่งเน้นการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตทางการเกษตรให้สูงขึ้น โดยมุ่งหวังการสร้างรายได้ให้กับประเทศเป็นหลัก แม้จะทำให้ประเทศไทยสามารถเพิ่มผลผลิตการเกษตรให้สูงขึ้นได้ แต่ในทางกลับกันยังมีเกษตรกรในชนบทของไทยอีกเป็นจำนวนมากที่ยังคงยากจน และถูกกระทบจากปัจจัยทั้งภายนอกและภายในประเทศได้ง่ายโดยไม่สามารถควบคุมได้ ผลกระทบจากการทำเกษตรเชิงเดี่ยวหรือเกษตรเคมีได้ทำลายสภาพแวดล้อมทางการเกษตร โดยเฉพาะความอุดมสมบูรณ์ของดิน ซึ่งทำให้ผลผลิตในช่วงต่อมาลดลงเป็นลำดับ และต้องเพิ่มปริมาณการใช้ปัจจัยการผลิตมากขึ้น เพื่อรักษาปริมาณผลผลิตให้ได้มากเท่าเดิม อันเป็นผลให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น เกษตรกรต้องประสบปัญหาภาวะหนี้สิน และปัญหาสารพิษตกค้างจากสารเคมีที่ใช้เป็นปัจจัยการผลิต ซึ่งมีผลต่อสุขภาพของเกษตรกร ผู้บริโภค และสิ่งแวดล้อม

จากสภาพผลกระทบที่เกิดขึ้นในประเทศไทย ประกอบกับทิศทางการพัฒนาทั้งของโลกและในประเทศไทย ที่มีทิศทางขยายตัวเพิ่มขึ้นตามกระแสความห่วงใยในเรื่องสุขภาพ การบริโภคอาหารปลอดภัยการมุ่งเน้นการพัฒนาประเทศไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนมากขึ้น รวมทั้งความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจากการถูกทำลายอย่างต่อเนื่อง ที่มีสาเหตุมาจากการบุกเบิกพื้นที่ป่าไม้ การใช้สารเคมี อันนำมาซึ่งปัญหาภาวะโลกร้อนที่ทั่วโลกกำลังเผชิญอยู่ ทำให้ภาครัฐได้ให้ความสำคัญกับระบบการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์อย่างต่อเนื่อง โดยในปี 2548 ได้สนับสนุนให้มี

เกษตรอินทรีย์เป็นวาระแห่งชาติ เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน และสร้างโอกาสให้ประเทศไทยเป็นแหล่งผลิตอาหารปลอดภัยและพร้อมที่จะเป็นครัวโลกในอนาคต

แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ ฉบับที่ 1 พ.ศ.2551-2554 โดยได้รับความเห็นชอบจากคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 22 มกราคม 2551 เพื่อเป็นกรอบแนวทางสำคัญของการพัฒนาเกษตรอินทรีย์ของประเทศไทย ในระยะ 4 ปี นับว่าเป็นแผนฉบับแรกที่ทำขึ้น โดยการมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน ปราชญ์ชาวบ้าน และผู้ทรงคุณวุฒิ ภายใต้การกำกับของคณะกรรมการพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ ทำให้เกิดการบูรณาการของทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาเกษตรอินทรีย์ของประเทศ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของเกษตรกรและผู้บริโภค สร้างความมั่นคงทางอาหาร สร้างรายได้และแก้ปัญหาความยากจนของเกษตรกร เกิดการปรับวิถีการผลิตทางการเกษตรที่เกื้อกูลธรรมชาติ นำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ตลอดจนเพิ่มความสามารถในการแข่งขันของสินค้าเกษตรอินทรีย์ และสร้างเครือข่ายให้เข้มแข็งและเชื่อมโยงทั้งระบบ รวมทั้งพัฒนาให้ประเทศไทยเป็นแหล่งผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์ที่สำคัญในระดับภูมิภาค ซึ่งมีหลักการสำคัญ คือ

(1) ยึดแนวคิดการพัฒนาแบบองค์รวมที่มีคนเป็นศูนย์กลาง ทั้งกลุ่มผู้ผลิตซึ่งเป็นเกษตรกรที่ผลิตวิถีพื้นบ้านและเกษตรกรที่ผลิตเชิงพาณิชย์ กลุ่มผู้บริโภคและกลุ่มผู้ประกอบการ ให้ได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนาอย่างเป็นธรรม เพื่อแก้ปัญหาความยากจน การเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน และการพัฒนาอย่างยั่งยืน

(2) แนวทางการพัฒนาอยู่บนพื้นฐานปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ที่เป็นไปในทางสายกลาง มีความสมดุล พอประมาณ มีเหตุมีผลและมีภูมิคุ้มกัน สอดคล้องกับภูมิสังคมแต่ละพื้นที่ และวิถีชีวิตดั้งเดิม เป็นการพัฒนาตามลำดับขั้น โดยเริ่มจากการผลิตเพื่อพอกิน พอใช้ ให้พึ่งตนเองได้ และพัฒนาไปสู่การแลกเปลี่ยนและการรวมกลุ่มช่วยเหลือพึ่งพากันในชุมชนให้เข้มแข็ง แล้วจึงพัฒนาเป็นการผลิตเชิงการค้าและขยายเครือข่ายเชื่อมสู่การค้าระดับประเทศและการส่งออกไป

(3) เน้นการดำเนินงานในเชิงบูรณาการการมีส่วนร่วมกับทุกภาคส่วนอย่างเป็นระบบ และการทำงานที่เป็นเอกภาพระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน เครือข่ายเกษตรกรและศูนย์ปราชญ์ชาวบ้าน

(4) เป็นแผนยุทธศาสตร์ระยะ 4 ปี ที่ต่อยอดการพัฒนาที่ผ่านมา โดยนำประสบการณ์ที่ผ่านมาของทั้งภาครัฐ เอกชน และองค์กรต่างๆ มาต่อยอดการพัฒนาในการบูรณาการยุทธศาสตร์เกษตรอินทรีย์นั้น เนื่องจากการเกษตรอินทรีย์ในปัจจุบันของไทยแบ่งได้เป็น 2 กลุ่มหลัก ได้แก่ กลุ่มเกษตรอินทรีย์ตามวิถีพื้นบ้าน และกลุ่มเกษตรอินทรีย์ในเชิงพาณิชย์ ดังนั้น จากการศึกษาวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และภัยคุกคาม ของทั้ง 2 กลุ่ม รวมทั้งการพิจารณาเชื่อมโยงบทบาทสำคัญของทั้งภาครัฐและภาคเอกชนในการขับเคลื่อนเกษตรอินทรีย์เพื่อจัดทำแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติในเชิงบูรณาการ ที่ประกอบด้วยยุทธศาสตร์สำคัญ 4 ยุทธศาสตร์หลัก ได้แก่

ยุทธศาสตร์ที่ 1 การเสริมสร้างและจัดการองค์ความรู้และนวัตกรรมเพื่อเป็นการเสริมสร้างองค์ความรู้และเทคโนโลยีการผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์ตั้งแต่ต้นน้ำถึงปลายน้ำอย่างบูรณาการทั้งหน่วยงานภาครัฐ สถาบันการศึกษาที่เกี่ยวข้อง และมีการบริหารจัดการองค์ความรู้อย่างเป็นระบบ โดยมีแนวทางที่สำคัญ ได้แก่ การสนับสนุนการวิจัยและพัฒนาเพื่อสร้างองค์ความรู้และนวัตกรรมด้านเกษตรอินทรีย์ที่เหมาะสมทั้งห่วงโซ่อุปทาน การสร้างความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์ และการจัดทำฐานข้อมูลเกษตรอินทรีย์ในทุกระดับ

ยุทธศาสตร์ที่ 2 การพัฒนาการเกษตรอินทรีย์ตามวิถีพื้นบ้านเพื่อเป็นการพัฒนารูปแบบการทำเกษตรของเกษตรกรรายย่อยจากเกษตรเคมีมาเป็นเกษตรอินทรีย์ และสร้างความเข้มแข็งให้กับเกษตรกร/กลุ่มเกษตรกรที่ดำเนินเกษตรอินทรีย์ โดยการเชื่อมโยงเครือข่าย การสร้างกระบวนการเรียนรู้และองค์ความรู้ร่วมกัน โดยมีแนวทางที่สำคัญ ได้แก่ การพัฒนาการผลิตและสร้างเครือข่ายสู่การพึ่งตนเอง และการพัฒนาช่องทางการตลาดรองรับผลผลิตส่วนเกิน

ยุทธศาสตร์ที่ 3 การเสริมสร้างศักยภาพการเกษตรอินทรีย์เชิงพาณิชย์สู่สากลเพื่อเสริมสร้างศักยภาพผู้ผลิตเกษตรอินทรีย์ทั้งในรูปของกลุ่มเกษตรกรและผู้ประกอบการให้มีความเข้มแข็ง และยกระดับมาตรฐานและระบบการตรวจรับรอง รวมทั้งการพัฒนาระบบและสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงทางการค้าและการตลาด และการจัดระบบการบริการเพื่อการส่งออก เพื่อขยายศักยภาพการผลิตเพื่อการจำหน่ายทั้งในประเทศและต่างประเทศ โดยมีมาตรการสำคัญ ได้แก่ การพัฒนาการผลิตและเครือข่ายทั้งระบบเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็ง การพัฒนาระบบมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ไทย และการพัฒนาตลาดสู่สากล

ยุทธศาสตร์ที่ 4 การบริหารจัดการเพื่อขับเคลื่อนยุทธศาสตร์การพัฒนาเกษตรอินทรีย์ไทยเพื่อสร้างความร่วมมือและเชื่อมโยงในการพัฒนาเกษตรอินทรีย์อย่างเป็นระบบและเอกภาพในการบริหารจัดการ โดยมีมาตรการสำคัญ ได้แก่ การกำหนดกลไกระดับนโยบายในการบริหารจัดการและขับเคลื่อนยุทธศาสตร์การพัฒนาเกษตรอินทรีย์ และการจัดระบบการประสานความร่วมมือเพื่อนำไปสู่การรวมพลังของทุกภาคส่วน

2) ข้อเสนอเชิงยุทธศาสตร์/นโยบาย จากหน่วยงาน ภาคี หรือผู้ที่เกี่ยวข้อง

2.1) ข้อเสนอเชิงยุทธศาสตร์

จากข้อมูลเอกสารประกอบการประชุมเตรียมข้อเสนอประเด็น “เกษตรและอาหารในยุควิกฤต” โดย ศจินทร์ ประชาสันต์ มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืนแห่งประเทศไทยได้กล่าวถึงข้อเสนอเชิงยุทธศาสตร์ที่น่าสนใจ โดยการเรียบเรียงของคุณก้องกร นรินทรกุล ณ อยุธยา ไว้ดังนี้

“ต้องเปลี่ยนวิธีคิดมุมมองต่อเกษตรและอาหารที่มองเป็นการค้า แต่เกษตรและอาหาร คือวิถีชีวิต ความมั่นคงของมนุษย์ คือความมั่นคงของสิ่งแวดล้อม เกษตรกรชาวนาชาวไร่ คือผู้ผลิตอาหารที่มีศักดิ์ศรีการสร้าง ความมั่นคง อธิปไตยทางอาหาร ต้องแก้ปัญหาโครงสร้างการผลิต การตลาด ใน

เรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ระหว่างเกษตรกรชาวนา ชาวไร่ขนาดเล็กขนาดกลาง กับกลุ่มธุรกิจการเกษตร กลุ่มอุตสาหกรรมการเกษตรขนาดใหญ่

นโยบายการส่งเสริมและการพัฒนาของรัฐ เป็นการนำงบประมาณของรัฐ ไปอุดหนุนกลุ่มธุรกิจการเกษตร อุตสาหกรรมเกษตรเป็นหลัก นโยบายการส่งเสริมทำเป็นภาพรวมไม่ได้ต้องมีการแยกแยะระหว่างเกษตรกรขนาดเล็กที่ทำทั้งเกษตรยั่งยืน และเกษตรเคมี และกลุ่มธุรกิจการเกษตรต่าง ๆ ทั้งเล็กและใหญ่ และกลุ่มธุรกิจการเกษตรที่ได้รับผลประโยชน์เต็มเม็ดเต็มหน่วยจากการส่งเสริมอุดหนุนจากรัฐต้องเข้ามาร่วมรับผิดชอบด้วย

ผู้ผลิต ชาวนา ชาวไร่ ชาวประมง ต้องพัฒนาการผลิตที่เอื้อต่อการพึ่งพาตนเอง และพึ่งพากันเอง ปลอดภัยต่อผู้บริโภค และสร้างความสมบูรณ์ยั่งยืนของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม สร้างการรวมกลุ่มที่เข้มแข็งเพื่อสร้างอำนาจต่อรองทั้งรัฐและทุน

(1) ยุทธศาสตร์ด้านฐานทรัพยากร

- เร่งรัดการกระจายการถือครองที่ดิน ผลักดันให้มีการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมให้มีผลในทางปฏิบัติอย่างจริงจัง

(2) ยุทธศาสตร์ด้านเกษตรกรรม

- ปฏิรูประบบเกษตรกรรมโดยยึดแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืนที่คำนึงถึงความมั่นคงทางอาหาร ความหลากหลายทางชีวภาพ และการพึ่งพาตนเองของเกษตรกรรายย่อย
- ร่วมกันขับเคลื่อนแผนยุทธศาสตร์พัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ
- การปรับโครงสร้างและกลไกระดับชาติเพื่อการพัฒนา นโยบายเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างมีส่วนร่วม

(3) ยุทธศาสตร์ด้านความมั่นคงและอธิปไตยทางอาหาร

- รักษาพื้นที่ผลิตอาหารให้เพียงพอและได้ระดับมากกว่าพื้นที่ที่นำมาใช้ปลูกพืชพลังงาน รวมทั้งออกกฎหมายคุ้มครองพื้นที่เกษตรกรรม โดยไม่จำกัดเฉพาะข้าว แต่ให้ครอบคลุมการผลิตอาหารในระบบต่างๆ เช่น การทำประมงขนาดเล็ก และเขตไร่นาวนเวียน เป็นต้น
- ความเข้มแข็งและความมั่นคงทางอาหารของประเทศมีรากฐานมาจากเกษตรกรรายย่อยที่ปลูกพืชอาหาร รัฐบาลและผู้เกี่ยวข้องต้องให้ข้อมูลอย่างรอบด้านเพื่อให้เกษตรกรตัดสินใจอนาคตการทำการเกษตรของตนเอง โดยไม่เป็นเหยื่อการโฆษณาของบริษัทที่ต้องการเห็นเกษตรกรวัตถุดิบราคาถูกลงสำหรับอุตสาหกรรมของตน

(4) ยุทธศาสตร์พืชพลังงานและการพึ่งตัวเองด้านพลังงานในภาคเกษตร

- ผลักดันให้มีการพัฒนาพลังงานทางเลือกและพลังงานทดแทนในระดับครัวเรือนและชุมชนเกษตร โดยใช้เทคโนโลยีที่ครัวเรือนและชุมชนสามารถควบคุม จัดการและพัฒนาเองได้

(5) ยุทธศาสตร์เทคโนโลยีการเกษตร

- สนับสนุนให้มีการพัฒนาเทคโนโลยีการเกษตรที่เกษตรกรสามารถควบคุมได้ ไม่ตกอยู่ภายใต้การผูกขาดของบริษัท รัฐบาลต้องส่งเสริมและสนับสนุนให้ปราชญ์ชาวบ้าน องค์กรของเกษตรกรและองค์กรพัฒนาเอกชนที่ไม่แสวงหากำไรมีบทบาทมากขึ้นในการพัฒนาเทคโนโลยีการเกษตร
- ส่งเสริมให้เกิดหน่วยผลิตพันธุ์ข้าวและพันธุ์พืชของเกษตรกร ขณะที่ยังคงให้ความสำคัญกับหน่วยงานวิจัยสาธารณะด้านพันธุ์พืช แต่ปรับบทบาทให้สนับสนุนองค์กรเกษตรกรให้มีศักยภาพในการพึ่งพิงตนเองด้านพันธุกรรมมากขึ้น

(6) ยุทธศาสตร์การค้าระหว่างประเทศ

- ลดการนำเข้าสารเคมีทางการเกษตรควบคุมพฤติกรรมผู้นำเข้า ผู้ผลิตและผู้จำหน่าย
- ไม่ยอมรับข้อตกลงว่าด้วยทรัพย์สินทางปัญญาที่ปฏิเสธสิทธิชุมชนและเกษตรกรในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรและทรัพยากรชีวภาพ

(7) ยุทธศาสตร์การจัดการองค์ความรู้และการให้การศึกษา

- ให้ความสำคัญกับการใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการทำเกษตรทางเลือก
- การจัดทำฐานข้อมูลด้านเกษตรกรรมยั่งยืน

(8) ยุทธศาสตร์ด้านอาหารและผู้บริโภค

- สนับสนุนให้เกิดตลาดสีเขียวในชุมชน และการเชื่อมโยงระหว่างเกษตรกรและผู้บริโภคในเมืองโดยตรง

(9) ยุทธศาสตร์การมีส่วนร่วมของเกษตรกรและภาคประชาชน

- เปิดเผยข้อมูลและสนับสนุนให้กลุ่มเกษตรกรและองค์กรภาคประชาสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับนโยบายหรือมาตรการที่เกี่ยวข้องกับระบบเกษตรกรรมและอาหาร เช่น การออก พรบ.ข้าว กฎหมายความปลอดภัยทางชีวภาพ นโยบายข้อตกลงระหว่างประเทศ การเจรจาการค้าหรือการจัดตั้งเขตการค้าเสรี เป็นต้น
- ขับเคลื่อนสภาเกษตรกรให้เกิดขึ้นจริง ซึ่งจะเป็นช่องทางที่กลุ่มองค์กรเกษตรกรจะได้เข้ามามีส่วนร่วมและพัฒนานโยบายที่จะช่วยแก้ไขปัญหาและรักษาผลประโยชน์ของกลุ่มเกษตรกรรายย่อย
- ผู้บริโภคทั้งที่เป็นคนจน และทั่วไปต้องเข้ามามีส่วนร่วมในตรวจสอบความมั่นคงปลอดภัยของอาหาร ตรวจสอบพฤติกรรมของกลุ่มเกษตรกรอุตสาหกรรม – เกษตรพันธสัญญา และร่วมสรรค์สร้างระบบการค้าการตลาดที่เป็นธรรม ⁽¹¹⁾

2.2) ข้อเสนอเชิงนโยบาย

ด้านคุณภาพ ใยเมือง ผู้จัดการมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน ได้กล่าวถึง ประเด็นที่น่าสนใจว่า “จากในอดีตที่ผ่านมาที่ทั้งเกษตรกร และผู้บริโภคต้องอยู่ในภาวะเสี่ยงกับการกินอาหารปนเปื้อนสารเคมี แต่ปัญหานี้มิได้มีขอบเขตในระดับประเทศ แต่ผลจากการสัมพันธ์การค้ากับต่างประเทศ ทำให้ประเทศไทยต้องปรับนโยบายสู่การผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์อย่างไรก็ตามแม้ว่าเกษตรอินทรีย์จะได้รับการยกระดับ ในระดับนโยบายให้เป็นวาระแห่งชาติ แต่ความเข้าใจในเรื่องระบบเกษตรอินทรีย์ก็ยังคงมีความแตกต่างกัน ทำให้การปฏิบัติแตกต่างกัน ประกอบกับเรื่องระบบเกษตรอินทรีย์มิใช่เป็นเพียงระบบการผลิตเพียงอย่างเดียว แต่สัมพันธ์กับประเด็นอื่นๆ ทั้งด้านการจัดการทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม นัยยะทางนิเวศวิทยา และกรอบคิดในการพัฒนาคนและสังคม ทำให้การพัฒนาระบบดังกล่าว มีบริบทที่แตกต่างกัน ตามกรอบคิดหรือกระบวนทัศน์ที่แตกต่างกัน

นอกจากนั้น ยังมีบริบททางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับ นโยบายของรัฐบาลหลายเรื่อง ทั้งที่เป็นเรื่องที่สอดคล้องและขัดแย้งกัน เนื่องจากนโยบายที่ดำเนินการมีทั้งนโยบายที่เอื้อต่อการพัฒนาในแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน และนโยบายที่เน้นการพัฒนาระบบทุนในกระแสหลัก ซึ่งเอื้ออำนวยต่อทุนขนาดใหญ่ โดยมีกลไกการเปิดเสรีทางการค้า เน้นการส่งออกของสินค้าเกษตรเป็นด้านหลัก ทำให้ที่ผ่านมา รัฐมีนโยบายทั้งในประเทศ และนโยบายระหว่างประเทศ เช่น การเปิด FTA กับประเทศต่างๆ ซึ่งส่งผลต่อการผลิตในภาคเกษตรกรรม และการพึ่งตนเองของประเทศ ความคิดที่จะออกพร.ข้าว หรือเรื่องที่เกี่ยวข้องกับจีเอ็มโอ เป็นต้น ในขณะที่นโยบายอีกส่วนหนึ่งสนับสนุนระบบการผลิตในระบบเกษตรยั่งยืน เช่น นโยบายเกษตรอินทรีย์ เป็นต้น ทิศทางดังกล่าว จำเป็นที่จะต้องมีการสนับสนุนทางนโยบาย หรือมาตรการในอีกลักษณะหนึ่ง ทำให้เกิดความสับสน และมีคำถามเกี่ยวข้องกับแนวคิด ทิศทางการพัฒนา ทั้งนี้เนื่องจาก นโยบายดังกล่าว มีผลต่อการพัฒนาระบบเกษตรอินทรีย์ ภายใต้แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งหากเน้นการพัฒนาระบบเกษตรยั่งยืน หรือเกษตรอินทรีย์แล้ว ย่อมหมายถึงกระบวนทัศน์การพัฒนาที่ยั่งยืน ต้องถูกนำมาใช้กำหนดนโยบายด้วยเช่นกัน ข้อเสนอเชิงนโยบายในการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ และอาหารปลอดภัย มีประเด็น เสนอให้พิจารณาดังนี้ ”

(1) แนวคิด และเป้าหมายในการพัฒนาระบบเกษตรอินทรีย์”

ข้อเสนอในเชิงนโยบาย คือ รัฐต้องตั้งเป้าหมายการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ และเกษตรยั่งยืน ในแนวทางที่จะสร้างความมั่นคงทางอาหารของครอบครัว ชุมชนท้องถิ่น และประเทศ เพื่อให้เกษตรกรรายย่อยสามารถดำรงชีวิตอย่างมีคุณภาพ มีอิสระในการตัดสินใจ ขณะเดียวกันทำให้ผู้บริโภค ได้บริโภคผลผลิตที่มีคุณภาพด้วยเช่นกัน ทั้งนี้ควรกำหนดตัวชี้วัดที่ชัดเจน หรือสามารถเห็นรูปธรรมของการปฏิบัติได้ เช่น การลดลงของสารเคมี หรือ การพึ่งตนเองของเกษตรกร เป็นต้น ทั้งนี้ควรกำหนดเป้าหมายการพัฒนาระบบเกษตรยั่งยืน บนฐานการพึ่งตนเองของเกษตรกร และประเทศ ถึง 50% ของพื้นที่ ใน 10 ปีข้างหน้ามาตรการสำคัญคือการสนับสนุนให้เกิดการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ในการพัฒนาโดยสร้างความเข้าใจกับผู้บริโภคและสนับสนุนความเข้มแข็งของกลุ่มองค์กรชุมชน

และเครือข่ายให้มีบทบาทในการพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนควบคู่กับภาคประชาสังคมอื่นๆ

(2) การปรับโครงสร้างและกลไกระดับชาติเพื่อการพัฒนา นโยบายเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างมีส่วนร่วม

ปัจจุบัน พบว่า มีหน่วยงาน องค์กรที่ทำงานพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน และระบบเกษตรอินทรีย์อยู่หลากหลาย มิใช่เฉพาะหน่วยงานภาครัฐ ทั้งยังมีบทบาทอย่างเข้มแข็ง และต่อเนื่อง ดังเช่น บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชน กลุ่มศาสนาต่างๆ เป็นต้น และหน่วยงานเหล่านี้มีพัฒนาการ และสั่งสมความรู้ในการทำงาน มีรูปธรรมที่เกิดขึ้น มีบทเรียนการทำงานที่เรียนรู้ภายในองค์กร และการประสานกับภายนอก ทั้งความรู้ในการพัฒนาระบบเกษตรยั่งยืนยังมีความจำเป็นต้องพัฒนาอย่างต่อเนื่อง และมีการพัฒนาอย่างเป็นองค์รวม ซึ่งต้องบูรณาการความรู้แขนงต่างๆ ให้สามารถพัฒนาระบบเกษตรยั่งยืนในเชิงระบบได้ ในปัจจุบัน กลไก และองค์กรที่มีอยู่ ทำงานที่หลากหลาย แตกต่าง และแยกส่วน ควรมีการจัดองค์กร และโครงสร้างใหม่ เพื่อให้นโยบายเกษตรกรรมยั่งยืนสามารถบรรลุเป้าหมายได้อย่างเป็นจริง ทั้งนี้ โครงสร้างและกลไกดังกล่าว ควรอยู่บนหลักการความมีอิสระ และการมีส่วนร่วมของเกษตรกร และภาคประชาสังคม โดยการจัดตั้งองค์กรขึ้นในรูปคณะกรรมการเกษตรกรรมยั่งยืนแห่งชาติ มีสถาบันวิจัยระบบเกษตรกรรมยั่งยืน เป็นองค์กรรัฐที่เป็นสถาบันอิสระ เพื่อสร้างความรู้ในด้านเกษตรกรรมยั่งยืน รวมทั้งมีสถาบันพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน เพื่อสนับสนุนการดำเนินงานขององค์กรภาคประชาชน ให้มีความต่อเนื่องและขยายผลได้

นอกจากโครงสร้าง กลไกที่เป็นอิสระ และมีส่วนร่วมแล้ว ควรมีกองทุนที่จะสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน กองทุนดังกล่าว อาจมาจากภาษีสารเคมีทางการเกษตร หรืองบประมาณประจำปี รวมทั้งภาษีจากการส่งออกผลผลิตเกษตรอินทรีย์ เพื่อให้เกษตรกรที่มีความตั้งใจปรับเปลี่ยนระบบเกษตร ได้รับการสนับสนุนอย่างจริงจัง รวมทั้งเพื่อให้นโยบายการพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน สามารถดำเนินการได้อย่างเป็นจริง เนื่องจากงบประมาณในปัจจุบันที่จะสนับสนุนการพัฒนางานด้านนี้มีจำกัด และเมื่อเปรียบเทียบกับ การสนับสนุนให้กับการพัฒนาเกษตรกระแสหลักแล้ว พบว่า ให้การสนับสนุนกิจกรรมการผลิตและแปรรูปที่มุ่งเน้นการพัฒนาที่ตอบสนองต่อเป้าหมายการเจริญเติบโตด้านการส่งออกเป็นสำคัญ

(3) การสนับสนุนการพัฒนาความรู้ เพื่อสนับสนุนการผลิต การแปรรูป และการตลาด ในทิศทางการพึ่งตนเอง

การพัฒนาความรู้ด้านระบบเกษตรกรรมยั่งยืน การแปรรูป รวมทั้งการตลาดยังมีข้อจำกัด โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างการพึ่งตนเอง และความเป็นอิสระของเกษตรกรและประเทศ โดยสร้างความเข้มแข็งทางความรู้ ให้กับเกษตรกร และภาคประชาสังคม โดยเฉพาะ การสนับสนุนการพัฒนาความรู้ โดยเกษตรกร องค์กรพัฒนาเอกชน หน่วยงานวิชาการ ที่ต้องการพัฒนาความรู้ เพื่อให้เป็นอิสระจากการพึ่งพิงปัจจัยการผลิต ความรู้ จากธุรกิจขนาดใหญ่ เช่น ตั้งเป้าหมายการพัฒนาศักยภาพในการผลิตเมล็ดพันธุ์โดยเกษตรกร ทำให้เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองด้านเมล็ดพันธุ์ได้อย่างน้อย 50% และ

ควรสนับสนุนให้บริษัทขนาดย่อมในท้องถิ่นมีศักยภาพมากขึ้นในการแข่งขันกับบริษัทขนาดใหญ่ หรือ บรรษัทข้ามชาติ หรือสนับสนุนการพัฒนาความรู้ และการวิจัยในการพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน สนับสนุนให้เกษตรกรรายย่อยมีความรู้ และศักยภาพเพิ่มมากขึ้น เพื่อสร้างความสามารถในการ พึ่งตนเอง หรือความรู้เท่าทันต่อเทคโนโลยีการเกษตรและเทคโนโลยีชีวภาพที่ส่งผลต่อการพึ่งตนเอง และความเป็นอิสระ

(4) สนับสนุนระบบตลาดที่เกื้อกูล เป็นธรรม และทำให้ทุกคนสามารถเข้าถึงอาหารได้ อย่างทั่วถึงในปัจจุบัน

นโยบายการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ มีความสัมพันธ์โดยตรงกับการค้าระหว่างประเทศ ซึ่ง ส่งผลต่อการปรับระบบการผลิตในประเทศ แต่ระบบตลาดของผลผลิตเกษตรอินทรีย์นั้น มีหลายระดับ นอกจากการผลิตเพื่อกิน ซึ่งเป็นวิถีพื้นฐานแล้ว ควรสนับสนุนตลาดชุมชน ตลาดท้องถิ่น ตลาดใน ประเทศ ควรเน้นการสร้างการเชื่อมโยงกับผู้บริโภคภายในเป็นหลัก เป็นตลาดที่ทำให้ประชาชน สามารถเข้าถึงอาหารได้อย่างทั่วถึง สำหรับตลาดต่างประเทศนั้น ควรสนใจนโยบายการค้าที่เป็น ธรรม ซึ่งทำให้ผู้บริโภคมีบทบาทหนุนช่วยเกษตรกรผู้ผลิต โดยมีการเชื่อมโยงผ่านทั้งรัฐ และเอกชน รวมทั้งองค์กรชุมชน หรือประชาสังคมเองอีกด้วย การสนับสนุนของรัฐผ่านกลไกตลาดนั้น ควร เกื้อหนุนเพื่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตเป็นระบบเกษตรอินทรีย์ เพื่อกระตุ้นให้เกิดความ เปลี่ยนแปลง อันนำไปสู่การพึ่งตนเองของเกษตรกรและชุมชน

(5) การสร้างหลักประกันในการเข้าถึง และใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน ในการจัดการที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำและทรัพยากรชีวภาพ

ฐานทรัพยากร เป็นฐานสำคัญของเกษตรกรในการผลิต การจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน เป็นแนวทางการพัฒนา ควบคู่กับการรับรองสิทธิของเกษตรกรและชุมชนในฐานทรัพยากรดังกล่าว การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการกำหนด และตัดสินใจในการอนุรักษ์ และใช้ประโยชน์จาก ทรัพยากรจึงเป็นนโยบายสำคัญ ทำให้เกษตรกรตัดสินใจในการปรับระบบเกษตรกรรมให้เป็น เกษตรกรรมยั่งยืนได้ง่ายขึ้น และความอุดมสมบูรณ์ของฐานทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า เป็นต้นทุนของการ ผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์ เป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดการพึ่งตนเอง และสามารถผลิตทางการเกษตร ได้สมบูรณ์มากขึ้น ฐานทรัพยากรชีวภาพ และ ความหลากหลายทางชีวภาพเป็นต้นทุนในการผลิต ทางการเกษตรทั้งในปัจจุบันและอนาคต และเป็นต้นทุนของสังคมไทยในการพัฒนา

(6) นโยบายและการมีส่วนร่วมของเกษตรกรและภาคประชาสังคม

การกำหนดนโยบายทั้งในระดับประเทศและระหว่างประเทศ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาระบบ เกษตรกรรมยั่งยืน เกษตรกร และชุมชนในภาคเกษตรกรรม นอกจากการผ่านกลไกในระดับชาติทั้ง กลไกในฝ่ายบริหาร และนิติบัญญัติแล้ว ควรให้องค์กรที่จัดตั้งขึ้น และองค์กรภาคประชาสังคมได้มี ส่วนร่วมในการให้ข้อคิดเห็น และตัดสินใจร่วม รัฐควรเปิดเผยข้อมูลข่าวสารที่เกี่ยวข้องอย่างรอบด้าน เช่น การออก พรบ.ข้าว กฎหมายความปลอดภัยทางชีวภาพ นโยบายข้อตกลงระหว่างประเทศ การ

เจรจาการค้าหรือการจัดตั้งเขตการค้าเสรี เป็นต้น ทั้งนี้ เพื่อให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องและได้รับผลกระทบจากกฎหมายหรือนโยบายดังกล่าว ได้ร่วมกำหนดและตัดสินใจในนโยบายต่างๆ รวมทั้งควรให้ความสำคัญกับการพัฒนานโยบายจากกลุ่มองค์กรเกษตรกร และองค์กรท้องถิ่น เป็นการมีส่วนร่วมจากฐานสำคัญของประเทศ ไม่ควรกำหนดจากบนลงล่าง แต่ควรส่งเสริมนโยบายสาธารณะที่ประชาชนมีส่วนร่วม แม้ว่านโยบายนั้นจะเป็นนโยบายในระดับจังหวัด ซึ่งมีใช้การกระจายอำนาจที่แท้จริง การเอื้ออำนาจให้เกษตรกรมีพื้นที่ของตนเองในทางนโยบาย จะทำให้การขับเคลื่อนการพัฒนากระบวนเกษตรกรรมยั่งยืนที่มีเป้าหมายเพื่อการพึ่งตนเองของเกษตรกรและชุมชน รวมทั้งการสร้างคามมั่นคงทางอาหารของประเทศเป็นจริงได้มากขึ้น

(7) การสร้างมาตรการเพื่อพัฒนาระบบอาหารปลอดภัย

รัฐควรมีนโยบายในการควบคุมการโฆษณาและส่งเสริมการขายสารเคมีทางการเกษตร รวมทั้งบังคับใช้กฎหมาย โดยเฉพาะจัดการกับการขายสารเคมีที่มีการยกเลิกการใช้แล้วนอกจากนั้น ควรส่งเสริมกลไกทางสังคม และการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยเฉพาะผู้บริโภคควรเข้ามามีบทบาทในการกำหนด และร่วมพัฒนามาตรการอาหารปลอดภัย ทั้งนี้อาจกำหนดเกณฑ์มาตรฐานอาหารปลอดภัย หรือมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ร่วมกัน ซึ่งสามารถดำเนินการได้ในระดับชุมชนท้องถิ่น หรือระดับจังหวัด โดยรัฐท้องถิ่นควรให้การสนับสนุน และสร้างกลไกความร่วมมือของหลายส่วนในการตรวจสอบ ทั้งในรูปกลุ่ม ชุมชน หรือเครือข่ายในการจัดการระบบอาหารปลอดภัย รวมทั้งให้มีการเผยแพร่ รณรงค์ข้อมูลต่อสาธารณะ เพื่อให้ได้รับรู้ข้อมูล ข่าวสาร และสร้างสำนึกในเรื่องระบบคุณค่าของอาหาร และตระหนักในสิทธิของผู้บริโภค รวมทั้งเชื่อมโยงเพื่อให้เกิดการเกื้อหนุนระหว่างผู้บริโภค และเกษตรกรผู้ผลิต

รัฐควรสนับสนุนให้ท้องถิ่นมีศักยภาพในการดูแลเรื่องอาหารปลอดภัย และมีนโยบายที่เอื้ออำนาจให้เกิดการบูรณาการของหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้องในเรื่องระบบอาหาร รวมทั้งสนับสนุนข้อมูลข่าวสาร และองค์ความรู้ด้านระบบอาหาร เพื่อให้ประชาชนสามารถเข้าถึงอาหารที่ปลอดภัย และเกิดความมั่นคงทางอาหาร ทั้งในระดับชุมชนท้องถิ่น และระดับชาติ ⁽¹²⁾

2.3 สถานการณ์และนโยบายจัดการหนี้สินเกษตรกร

2.3.1 หนี้สินของครัวเรือนเกษตรกร

1) สถานการณ์เปลี่ยนแปลงในช่วง 10 ปี (ปี 2536 และ 2546)

แม้ว่าประเทศไทยจะมีการพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรมค่อนข้างมาก แต่ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศยังประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลักถึงร้อยละ 34.8 ในปี 2546 ซึ่งเกษตรกรเหล่านี้ส่วนใหญ่มีฐานะยากจน และมีหนี้สินจำนวนมาก โดยมีรากเหง้าปัญหาหนี้สินเกษตรกร' จากการศึกษา

ของพฤษ์ เกาถวิล 2548 อาจารย์คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี สรุปว่าปัญหาหนี้สินเกษตรกรเป็นผลลัพธ์ของปัญหาเชิงนโยบายของรัฐ ดังต่อไปนี้

ประการแรก การกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ โดยใช้ภาคเกษตรกรรมเป็นฐานของความเจริญ ดังจะพบว่าลักษณะสำคัญของแผนพัฒนาประเทศ นโยบาย กฎหมาย ฯลฯ ที่ผ่านมาก็คือการเป็นเครื่องมือถ่ายโอนทรัพยากรและมูลค่าส่วนเกินจากภาคเกษตรกรรมไปสู่ภาค ส่วนอื่นๆ ของสังคม เช่น ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ก็คือกระบวนการกีดกันแย่งชิงปัจจัยยังชีพไปจากชนบท ในนโยบายภาษีก็แสดงให้เห็นความลำเอียงปกป้องผลประโยชน์ของภาคหัตถอุตสาหกรรม และคนเมือง หรือการสร้างภาระให้แก่เกษตรกรโดยตรงไปตรงมา เช่น การเก็บภาษีพิเศษที่เรียกว่าค่าพรีเมียมข้าวในช่วงทศวรรษแรกของแผนพัฒนาประเทศ ฯลฯ

ประการที่สอง การสนับสนุนทุนนิยมการเกษตรกร ในลักษณะพิเศษที่เรียกว่า ทุนนิยมค่าเช่า (rent capitalism) ที่ กลุ่มทุนการเกษตรขูดรีดมูลค่าส่วนเกินจากเกษตรกรผ่านค่าเช่าทางเศรษฐกิจ ในรูปแบบต่างๆ เช่น ค่าเช่าที่ดิน ดอกเบี้ยเงินกู้ กำไรจากการกีดราคา และการได้ประโยชน์จากภาษีที่รัฐจัดเก็บ ในระบบนี้กลุ่มทุนจะไม่ลงทุนเป็นผู้ผลิตเอง แต่จะใช้สถานะที่ได้เปรียบหาประโยชน์จากผู้ผลิต ฝ่ายเกษตรกรก็ตกอยู่ในภาวะที่ต้องขึ้นต่อเงื่อนไขของกลุ่มทุน เราจึงพบว่ากลุ่มทุนการเกษตรในประเทศไทยได้เติบโตเป็นทุนระดับโลก แต่เกษตรกรไทยที่ตั้งหน้าตั้งตามผลิต กลับกลายเป็นหนี้สินมากขึ้นๆ

ประการที่สาม การใช้นโยบายการค้าเสรีอย่างเลือกปฏิบัติ การตกลงของรัฐบาลในเรื่องการเปิดเสรีการเกษตร ได้แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่าผู้ได้ประโยชน์ก็คือบรรดากลุ่มทุนการเกษตร ส่วนเกษตรกรได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงจากความไม่พร้อมแข่งขัน ในขณะที่ใช้นโยบายการค้าเสรีกับเกษตรกรอย่างเคร่งครัด แต่ในระดับนโยบายและปฏิบัติการ รัฐกลับยังให้ประโยชน์แก่กลุ่มทุน ทั้งในรูปของภาษี การส่งเสริมการลงทุน การส่งเสริมส่งออก การเปิดโอกาสให้เข้าถึงอำนาจในการกำหนดนโยบายรูปแบบต่างๆ เสรีการเกษตรจึงเป็นเพียงข้ออ้างในการแสวงหาประโยชน์จากเกษตรกรมากขึ้น ปัญหาใหญ่ๆ อย่างน้อย 3 ประการ ที่กล่าวมา ชี้ให้เห็นปัญหาเชิงนโยบายของรัฐ ที่จงใจให้เกษตรกรแบกรับภาระของการพัฒนาประเทศ เพื่อประโยชน์ของคนกลุ่มอื่นๆ ในสังคมอย่างไร้ความเป็นธรรม ⁽¹³⁾

จากการสำมะโนการเกษตร พ.ศ. 2536 และ 2546 สำนวนการเปลี่ยนแปลงทางการเกษตร พ.ศ.2541 ที่จัดทำโดยสำนักงานสถิติแห่งชาติ พบว่า การเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลา 10 ปี (ปี 2536 – 2546) ของโครงสร้างการเกษตร รายได้หนี้สิน และแหล่งเงินทุนของครัวเรือนเกษตรกร เป็นดังนี้ ⁽¹⁴⁾

(1) โครงสร้างการเกษตร

(1.1) จำนวนครัวเรือนเกษตรกรและเนื้อที่ถือครองทำการเกษตร

ในปี 2546 ทั่วประเทศมีจำนวนครัวเรือนเกษตรกรทั้งสิ้นประมาณ 5.8 ล้านครัวเรือน หรือร้อยละ 32.4 ของครัวเรือนทั้งประเทศและมีเนื้อที่ถือครองทำการเกษตรทั้งสิ้น 114 ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ

35.5 ของเนื้อที่ทั้งประเทศ หรือเฉลี่ยต่อครัวเรือนเกษตร 19.7 ไร่ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีจำนวนครัวเรือนเกษตรมากที่สุดถึงร้อยละ 45.6 ของครัวเรือนเกษตรทั้งประเทศ

ในช่วงเวลา 10 ปีที่ผ่านมา ประเทศไทยมีจำนวนครัวเรือนเกษตรเพิ่มขึ้นไม่มากนักเพียงร้อยละ 2.5 ในขณะที่เนื้อที่ถือครองทำการเกษตรเฉลี่ยต่อครัวเรือนลดลงร้อยละ 5.3 ภาคที่มีจำนวนครัวเรือนเกษตรเพิ่มขึ้นมีเพียง 2 ภาค คือภาคใต้ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ เพิ่มขึ้นร้อยละ 10.5 และ 5.4 ตามลำดับ ส่วนเนื้อที่ถือครองทำการเกษตรเฉลี่ยต่อครัวเรือนเกษตรลดลงทุกภาค ยกเว้นภาคเหนือที่เพิ่มขึ้นร้อยละ 4.0

ตารางที่ 2-1 จำนวนครัวเรือนเกษตรและเนื้อที่ถือครอง จำแนกตามภาค ปี 2536 2541 และ 2546

ภาค	จำนวนครัวเรือนเกษตร			เนื้อที่เฉลี่ยต่อครัวเรือน (ไร่)		
	2536	2541	2546	2536	2541	2546
ทั่วประเทศ	5,644,708	5,577,261	5,787,774	20.8	19.9	19.7
กลาง	933,363	851,848	899,076	25.5	24.7	24.0
เหนือ	1,407,652	1,306,959	1,366,897	17.7	17.7	18.4
ตะวันออก เฉียงเหนือ	2,504,938	2,589,322	2,639,508	21.2	19.8	19.6
ใต้	798,755	829,132	882,293	19.7	18.5	16.7

(1.2) ลักษณะการถือครองที่ดิน

ครัวเรือนเกษตรส่วนใหญ่เป็นเจ้าของที่ดินร้อยละ 88.8 ในปี 2546 ซึ่งเพิ่มขึ้นเล็กน้อยจากปี 2536 ที่มีสัดส่วนร้อยละ 86.9 ทั้งนี้เป็นเพราะ ในปี 2546 การเป็นเจ้าของที่ดินนั้นจะรวมถึงผู้ที่มีเอกสารสิทธิ์ใน สปก. 4-01 และภบท. ซึ่งมีถึงร้อยละ 37.5 ของครัวเรือนเกษตรที่เป็นเจ้าของที่ดิน ในขณะที่สัดส่วนของครัวเรือนเกษตรที่ไม่มีที่ดินทำการเกษตรของตนเองลดลงจากร้อยละ 13.1 ในปี 2536 เหลือร้อยละ 11.2 ในปี 2546 และเป็นที่น่าสังเกตว่าในปี 2541 มีเพียงร้อยละ 7.8 เพราะหลังจากปี 2536 มีการให้เอกสารสิทธิ์ สปก. 4-01 แก่ครัวเรือนเกษตรที่บุกรุกที่สาธารณะมากขึ้น

ตารางที่ 2-2 ร้อยละของครัวเรือนเกษตร จำแนกตามลักษณะการถือครองเกษตรปี 2536, 2541, 2546

ลักษณะการถือครองที่ดิน	2536	2541	2546
รวม	100.0	100.0	100.0
เนื้อที่ของตนเอง	77.4	81.9	74.0
เนื้อที่ไม่ใช่ของตนเอง	13.1	7.8	11.2
เนื้อที่ของตนเองและไม่ใชของตนเอง	9.5	10.3	14.8

สภาพการถือครองที่ดินทำกินเกษตร ปี 2553 พบว่า เกษตรกรสูญเสียที่ดิน ประชาชนไทย 90% มีที่ดินน้อยกว่า 1 ไร่ ส่วนประชาชน 10% มีที่ดินมากกว่า 100 ไร่ ประชาชนไม่มีที่ดินทำกินเลย

8 แสนครอบครัว เกษตรกรเช่าที่ดินทำกิน 1 ล้านครอบครัว ที่ดินที่เคยถือครองทำกินถูกยึด เกษตรกรส่วนใหญ่จึงต้องเช่าที่ดินทำการเกษตร ที่ดิน NPA หรือสินทรัพย์ที่ไม่ทำประโยชน์ไม่เกิด การผลิตเพิ่มขึ้นปีละหลายหมื่นราย คิดเป็นเนื้อที่ประมาณ 1 ล้านไร่ ⁽¹⁵⁾

(2) รายได้ของครัวเรือนเกษตรกร

รายได้ของครัวเรือนเกษตรกรประกอบด้วยรายได้จากมูลค่าผลผลิตที่ผลิตได้ (ทั้งที่ขายและไม่ได้ขาย) และรายได้จากแหล่งอื่น (จากการรับจ้าง ประกอบธุรกิจอุตสาหกรรม ค่าเช่าทรัพย์สิน ฯลฯ) ซึ่งในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา (ปี 2536- 2546) แหล่งที่มาของรายได้ของครัวเรือนเกษตรกรมีรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด นั่นคือ จากเดิมในอดีตปี 2536 ครัวเรือนเกษตรกรร้อยละ 46.0 มีรายได้จากการเกษตรเพียงอย่างเดียวแต่ในปี 2546 ลดลงเหลือร้อยละ 20.7 โดยครัวเรือนเกษตรกรส่วนใหญ่ ร้อยละ 79.3 มีรายได้เสริมจากแหล่งอื่นนอกเหนือจากการเกษตร ทั้งนี้อาจเป็นเพราะนโยบายของรัฐบาลในการส่งเสริมให้เกษตรกรมีอาชีพเสริม เช่น การส่งเสริมให้มีการผลิตสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ และการทำไร่นาสวนผสม เป็นต้น ซึ่งเป็นการเพิ่มรายได้อีกทางหนึ่งให้กับครัวเรือนเกษตรกร แต่อย่างไรก็ตามรายได้ส่วนใหญ่ก็ยังคงมาจากการเกษตร

ตารางที่ 2-3 ร้อยละของครัวเรือนเกษตรกร จำแนกตามแหล่งที่มาของรายได้ ปี 2536 2541 และ 2546

แหล่งที่มาของรายได้	2536	2541	2546
รวม	100.0	100.0	100.0
จากการเกษตรอย่างเดียว	46.0	39.7	20.7
จากการเกษตรและจากแหล่งอื่น	54.0	60.3	79.3
- ส่วนใหญ่จากการเกษตร	29.0	31.6	40.4
- ส่วนใหญ่จากการรับจ้างทำการเกษตร	2.7	3.8	4.0
- ส่วนใหญ่แหล่งอื่น	16.0	20.9	22.1
- จากการเกษตรและแหล่งอื่น พอๆ กัน	6.3	4.0	12.8

จากนโยบายสนับสนุนภาคการเกษตรที่ผ่านมาของรัฐบาล ทำให้รายได้ของเกษตรกรมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น ถึงแม้ว่าประเทศไทยจะประสบภาวะวิกฤติเศรษฐกิจในปี 2540 กล่าวคือในปี 2546 ครัวเรือนเกษตรกรที่มีรายได้น้อยกว่า 20,000 บาท มีเพียงร้อยละ 36.2 ซึ่งจากเดิม ในปี 2536 มีมากกว่าร้อยละ 60 และครัวเรือนเกษตรกรที่มีรายได้ 20,001 – 50,000 บาท เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 22.3 ในปี 2536 เป็นร้อยละ 33.8 ในปี 2546 ส่วนที่มีรายได้ 50,001 – 100,000 บาท เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 6.9 เป็นร้อยละ 17.4 และมากกว่า 100,000 บาท เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 3.1 ในปี 2536 เป็นร้อยละ 10.1 ในปี 2546

ตารางที่ 2-4 ร้อยละของครัวเรือนเกษตร จำแนกตามรายได้ทางการเกษตร ปี 2536 2541 และ 2546

มูลค่าผลผลิตทางการเกษตร	2536	2541	2546
รวม	100.0	100.0	100.0
ยังไม่มีรายได้จากผลผลิตทางการเกษตร	2.2	1.8	2.5
มีรายได้จากผลผลิต			
น้อยกว่า 20,000 บาท	65.5	44.7	36.2
20,001 - 50,000 บาท	22.3	31.8	33.8
50,001 - 100,000 บาท	6.9	14.6	17.4
มากกว่า 100,000 บาทขึ้นไป	3.1	7.1	10.1

(3) หนี้สินของครัวเรือน

หนี้สินของครัวเรือนเกษตรประกอบด้วย หนี้สินเพื่อการเกษตร และนอกการเกษตร แม้ว่ารายได้จากผลผลิตทางการเกษตรจะเพิ่มขึ้น แต่ครัวเรือนเกษตรทั่วประเทศก็มีหนี้สินเพิ่มขึ้นด้วย โดยสัดส่วนของครัวเรือนเกษตรที่มีหนี้สินเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 54.9 ในปี 2541 เป็นร้อยละ 60.4 ในปี 2546 ซึ่งหนี้สินส่วนใหญ่เป็นหนี้เพื่อการเกษตร

ตารางที่ 2-5 ร้อยละของครัวเรือนเกษตร จำแนกตามวัตถุประสงค์ของการกู้ยืม ปี 2541 และ 2546

ภาค	2541	2546
รวม	100.0	100.0
ไม่มีหนี้สิน	45.1	39.6
มีหนี้สิน	54.9	60.4
- เพื่อการเกษตร	43.2	49.2
- นอกการเกษตร	5.5	4.2
- เพื่อการเกษตรและนอกการเกษตร	6.2	7.0

นอกจากนี้ ยังพบว่าในช่วง 5 ปี (2541 – 2546) สัดส่วนของครัวเรือนเกษตรที่มีหนี้สินเพิ่มขึ้นเกือบทุกภาค และครัวเรือนที่เป็นหนี้มีจำนวนมากกว่าครึ่งหนึ่งของครัวเรือนทั้งสิ้นในแต่ละภาค (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีสัดส่วนสูงสุด คือร้อยละ 67.2) ยกเว้นภาคใต้ที่ครัวเรือนเกษตรที่มีหนี้สิน มีสัดส่วนลดลงเล็กน้อยและต่ำกว่าครึ่งหนึ่งคือประมาณร้อยละ 40 ของครัวเรือนเกษตรในภาคใต้

ตารางที่ 2-6 ร้อยละของครัวเรือนเกษตรที่มีหนี้สิน จำแนกตามภาคปี 2541 และ 2546

ภาค	2541	2546
ทั่วประเทศ	54.9	60.4
กลาง	52.4	53.8
เหนือ	56.9	64.8

ภาค	2541	2546
ตะวันออกเฉียงเหนือ	59.4	67.2
ใต้	40.6	40.2

ข้อมูลหนี้สินเกษตรกรทั้งหมดหากลองคำนวณจากฐานข้อมูลของกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร การซื้อหนี้ของกองทุนเมื่อต้นปี 2553 จำนวน 2523 ราย เฉลี่ยเป็นเงินรายละ 172,375 บาท เกษตรกรสมาชิกกองทุนฟื้นฟูจะเป็นหนี้ร่วมกันทั้งหมด รว 1 ล้านล้านบาท ถ้ารวมเกษตรกรที่ไม่ได้เป็นสมาชิกกองทุนอีกราว 4-5 ล้านคน หนี้สินก็จะมากกว่านั้น หนี้สินรวมของเกษตรกรโดยประมาณจะถึงครึ่งหนึ่งของหนี้สาธารณะซึ่งมีประมาณ 2.5 ล้านๆ บาทหรือ หนึ่งในสี่ของ GDP (ตัวเลขของสำนักงานบริหารหนี้สาธารณะ ปี 2549) จะเห็นว่าหนี้สินเกษตรกรที่เป็นหนี้เสียเพิ่มขึ้น ในอัตราที่สูงกว่าหนี้สินครัวเรือนทั่วไป ⁽¹⁵⁾

(4) หนี้สินเพื่อการเกษตร

ครัวเรือนเกษตรส่วนใหญ่มีหนี้สินที่เกิดจากการกู้เงินมาทำการเกษตร ซึ่งเมื่อพิจารณาเปรียบเทียบหนี้สินเพื่อการเกษตรของครัวเรือน จะเห็นได้ว่าระหว่างปี 2536 – 3541 มีการเปลี่ยนแปลงที่เพิ่มขึ้นมากกว่าหนี้สินของครัวเรือนเกษตรระหว่างปี 2541-2546

ในปี 2546 โดยเฉลี่ยมีหนี้สินเพื่อการเกษตรเป็นจำนวนเงิน 68,767 บาท เพิ่มขึ้นจากปี 2541 ร้อยละ 23.1 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีหนี้เฉลี่ยต่อครัวเรือนต่ำที่สุด 44,749 บาท หรือเพิ่มขึ้นจากปี 2541 ร้อยละ 30.0 ส่วนภาคเหนือมีหนี้เพิ่มขึ้นสูงสุด ร้อยละ 40.2 ภายในช่วงเวลา 5 ปี (2541 – 2546) และเป็นที่น่าสังเกตว่าภาคใต้เป็นภาคเดียวที่หนี้สินเพื่อการเกษตรเฉลี่ยต่อครัวเรือนลดลง

ตารางที่ 2-7 หนี้สินเพื่อการเกษตรเฉลี่ยต่อครัวเรือน จำแนกตามภาคปี 2536 2541 และ 2546

หน่วย : ล้านบาท

ภาค	2536	2541	2546	อัตราการเปลี่ยนแปลง 36/41	อัตราการเปลี่ยนแปลง 41/46
ทั่วประเทศ	34,859	55,862	68,767	60.3	23.1
กลาง	70,705	109,448	132,569	54.8	21.1
เหนือ	30,327	52,912	74,192	74.5	40.2
ตะวันออกเฉียงเหนือ	21,188	34,422	44,749	62.5	30.0
ใต้	48,851	90,041	89,402	84.3	-0.7

(5) แหล่งเงินกู้

แหล่งเงินกู้ของครัวเรือนเกษตรมีทั้งในระบบ เช่น ธนาคารสหกรณ์ กองทุนหมู่บ้าน เป็นต้น และนอกระบบ เช่น พ่อค้าคนกลาง นายทุนเงินกู้ เป็นต้น ซึ่งเงินกู้ส่วนใหญ่กว่าร้อยละ 90 มาจากใน

ระบบโดยเฉพาะธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรมีสัดส่วนสูงที่สุดในช่วง 5 ปี (2541 – 2546) พบว่า หนี้สินเพื่อการเกษตรเพิ่มสูงขึ้นอย่างมากจากปี 2541 ที่มีจำนวน 153,880 ล้านบาท เพิ่มขึ้นเป็น 223,875 ล้านบาท ในปี 2546 หรือเพิ่มขึ้นร้อยละ 45.5 ในจำนวนนี้เป็น การเพิ่มขึ้นของหนี้ในระบบร้อยละ 46 และนอกกระบบร้อยละ 40.8

ตารางที่ 2-8 หนี้สินเพื่อการเกษตร จำแนกตามแหล่งเงินทุนปี 2541 และ 2546

หน่วย : ล้านบาท

แหล่งเงินทุน	2541		2546		อัตราการเปลี่ยนแปลง
	จำนวนเงิน	ร้อยละ	จำนวนเงิน	ร้อยละ	
หนี้สินเพื่อการเกษตร	153,880	100.0	223,875	100.0	45.5
ในระบบ	138,572	90.0	202,314	90.4	46.0
- ธกส	103,288	67.1	125,723	56.1	21.7
- ธนาคารอื่น / สถาบันการเงิน	17,538	11.4	24,097	10.8	37.4
- สหกรณ์	14,664	9.5	20,999	9.4	43.2
- กองทุนหมู่บ้าน	-	-	27,520	12.3	-
- หน่วยราชการ	3,082	2.0	3,975	1.8	29.0
นอกกระบบ	15,308	10.0	21,561	9.6	40.8
- พ่อค้าคนกลาง	2,470	1.6	2,744	1.2	11.1
- นายทุนเงินกู้	4,740	3.1	9,193	4.1	93.9
- ญาติ / เพื่อนบ้าน / บุคคลอื่น	8,098	5.3	9,624	4.3	18.8

ทั้งนี้ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา (2536-2546) ประเทศไทยมีครัวเรือนเกษตรเพิ่มขึ้นไม่มากนัก ในขณะที่เนื้อที่ถือครองทำการเกษตรเฉลี่ยต่อครัวเรือนลดลง ครัวเรือนเกษตรส่วนใหญ่กว่าร้อยละ 85 ยังคงเป็นเจ้าของที่ดินทำการเกษตร โดยมีรายได้หลักจากผลผลิตทางการเกษตรซึ่งเพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่หนี้สินของครัวเรือนก็เพิ่มมากขึ้นด้วย ซึ่งหนี้ส่วนใหญ่เป็นหนี้เพื่อการเกษตร และเป็นหนี้ในระบบเป็นส่วนใหญ่โดยธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส) เป็นแหล่งเงินทุนหลัก

การที่ครัวเรือนเกษตรมีหนี้สินเพิ่มสูงขึ้นมากอาจเป็นเพราะเกษตรกรที่เป็นลูกหนี้ของ ธกส. จำนวนมากเข้าร่วมโครงการพักชำระหนี้และลดภาระหนี้ เป็นระยะเวลา 3 ปี (1 เม.ย. 2544 – 31 มี.ค. 2547) ทำให้เกษตรกรยังไม่ต้องชำระคืนเงินต้นในช่วงเวลาดังกล่าว ประกอบกับมีหนี้สินเพิ่มเติมจากการกู้ยืมเงินจากกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งเป็นโครงการกระตุ้นเศรษฐกิจในระดับรากหญ้าของรัฐบาล เพื่อให้เกษตรกรกู้ไปลงทุนประกอบอาชีพเสริมหรือขยายการผลิต จึงมีผลให้มูลหนี้ยังคงสูงอยู่ นอกจากนี้ยังมีผลมาจากมูลหนี้นอกกระบบที่เพิ่มขึ้นอีกด้วย

วิทยา เจียรพันธุ์ นายกสมาคมนักวิจัย⁽¹⁶⁾ ได้เปิดเผยถึงผลการวิจัยในเรื่องหนี้สินภาคครัวเรือนของเกษตรกรไทยในชนบท พบว่าตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาหนี้สินเกษตรกรไม่ได้ลดลงเลย เนื่องจากอาชีพเกษตรกรที่มีลักษณะแตกต่างจากอาชีพ อื่นๆ มีอัตราการเพิ่มของรายได้ต่ำมากเห็นได้จากราคาสินค้าเกษตรหลักๆ ตลอดระยะเวลา 10-20 ปี มีมูลค่าเพิ่มขึ้นน้อยมากและส่วนใหญ่ไม่ทันอัตราเงินเฟ้อจึงทำให้ราคาสินค้าลดลงตลอดเวลา ขณะเดียวกันปัจจัยการผลิตโดยเฉพาะที่ดินที่มีลดลงเรื่อยๆ ตามขนาดครอบครัวที่ขยายออกไปจึงทำให้เกษตรกรจนลงเรื่อยๆ

อย่างไรก็ดี การที่จะให้เกษตรกรบริหารทุนที่ได้รับให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดได้นั้น รัฐบาลควรให้องค์ความรู้แก่เกษตรกรเหล่านี้ให้สามารถใช้ทุนที่ได้รับไปในการเพิ่มรายได้ให้กับตัวเอง อาทิ เช่น ให้ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีการเกษตรสมัยใหม่ และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเพิ่มผลผลิต ลดต้นทุนการผลิตสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลผลิตทางเกษตร ตลอดจนหาตลาดรองรับให้กับสินค้าเกษตรเหล่านี้ นอกจากนี้ รัฐบาลควรหาอาชีพเสริมที่ยั่งยืนให้กับเกษตรกรทำนอกเหนือจากเกษตรกรรม จึงจะมีผลให้เกษตรกรหลุดพ้นจากภาวะความเป็นหนี้ได้

2) สถานการณ์เปลี่ยนแปลงในปี 2552

สำนักงานสถิติแห่งชาติ (ศุกร์ที่ 23 เมษายน 2553 09:35:17 น)⁽¹⁸⁾ ได้สำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน ปี 2552 เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับรายได้ ค่าใช้จ่าย ภาวะหนี้สิน และทรัพย์สินของครัวเรือน ตลอดจนลักษณะที่อยู่อาศัย โดยทำการเก็บรวบรวมข้อมูลทุกเดือน (มกราคม - ธันวาคม 2552) จากครัวเรือนตัวอย่างในทุกจังหวัดทั่วประเทศ ทั้งในเขตและนอกเขตเทศบาล จำนวนครัวเรือนตัวอย่างประมาณ 52,000 ครัวเรือน ทั้งนี้ ค่าใช้จ่ายที่นำเสนอเป็นค่าใช้จ่ายเฉลี่ยที่จำเป็นต้องใช้ในการยังชีพเท่านั้น จึงไม่รวมการสะสมทุน เช่น ซื้อบ้าน/ที่ดิน และเงินออม ซึ่งสรุปผลการสำรวจที่สำคัญ ได้ดังนี้

(1) รายได้ครัวเรือน ปี 2552

จากผลการสำรวจ ในปี 2552 พบว่า ครัวเรือนทั่วประเทศ มีรายได้เฉลี่ยเดือนละ 20,903 บาท ส่วนใหญ่เป็นรายได้จากการทำงาน (ร้อยละ 72.0) ซึ่งได้แก่ ค่าจ้างเงินเดือน (ร้อยละ 40.3) จากการทำธุรกิจ (ร้อยละ 20.3) และจากการทำการเกษตร (ร้อยละ 11.4) และมีรายได้ที่ไม่ได้เกิดจากการทำงาน เช่น เงินที่ได้รับความช่วยเหลือจากบุคคลอื่นนอกครัวเรือน/รัฐ (ร้อยละ 10.2) รายได้จากทรัพย์สิน เช่น ดอกเบี้ย (ร้อยละ 1.6) นอกจากนี้ยังมีรายได้ในรูปสวัสดิการ/สินค้าและบริการต่างๆ (ร้อยละ 14.5)

(2) ค่าใช้จ่ายของครัวเรือน

ปี 2552 ครัวเรือนทั่วประเทศ ในปี 2552 มีค่าใช้จ่ายเฉลี่ยเดือนละ 16,205 บาท ค่าใช้จ่ายส่วนใหญ่ร้อยละ 34.2 เป็นค่าอาหารและเครื่องดื่ม (ซึ่งในจำนวนนี้มีค่าเครื่องดื่มที่เป็นแอลกอฮอล์ ร้อยละ 1.4) รองลงมาเป็นค่าที่อยู่อาศัยและเครื่องใช้ภายในบ้าน (ร้อยละ 20.1) ใช้เกี่ยวกับการ

เดินทางและยานพาหนะ(ร้อยละ 17.7) ใช้ส่วนบุคคล/เครื่องนุ่งห่ม/รองเท้า(ร้อยละ 5.4) ในการสื่อสาร ร้อยละ 3.1 ใช้ในการบันเทิง/ การจัดงานพิธีและในการศึกษาร้อยละ 2.3 และ 2.1 ตามลำดับ ค่า เวชภัณฑ์/ค่ารักษาพยาบาล(ร้อยละ 1.9) กิจกรรมทางศาสนามีเพียงร้อยละ 1.1 แต่อย่างไรก็ตาม พบว่าค่าใช้จ่ายที่ไม่เกี่ยวกับการอุปโภคบริโภค เช่น ค่าภาษี ของขวัญ เบี้ยประกันภัย ซื่อสลาก กินแบ่ง/ หวย ดอกเบียร์ สูงถึงร้อยละ 12.1

(3) หนี้สินของครัวเรือน ปี 2552

ครัวเรือนทั่วประเทศ มีหนี้สินร้อยละ 60.9 โดยมีจำนวนหนี้สินเฉลี่ย 134,699 บาทต่อ ครัวเรือน ซึ่งส่วนใหญ่ (ร้อยละ 67.7) เป็นการก่อหนี้เพื่อใช้ในครัวเรือน คือซื้อบ้าน/ที่ดินร้อยละ 34.3 ใช้ในการอุปโภคบริโภคร้อยละ 30.8 และหนี้เพื่อใช้ในการศึกษามีเพียงร้อยละ 2.6 เท่านั้น สำหรับหนี้ใช้ทำธุรกิจจะสูงกว่าการเกษตร ร้อยละ 2.1

(4) ครัวเรือนที่มีหนี้ในระบบ และนอกระบบ ปี 2552

ครัวเรือนทั่วประเทศ ส่วนใหญ่เป็นหนี้ในระบบ โดยเป็นครัวเรือนที่มีหนี้ในระบบอย่าง เดียวร้อยละ 82.4 และเป็นครัวเรือนที่เป็นหนี้ทั้งในระบบและนอกระบบร้อยละ 9.7 สำหรับครัวเรือน ที่มีหนี้นอกระบบอย่างเดียว มีเพียงร้อยละ 7.9 และพบว่าจำนวนเงินเฉลี่ยที่เป็นหนี้ในระบบสูงกว่า นอกระบบ ถึง 18 เท่า (127,715 และ 6,984 บาท ตามลำดับ)

(5) จำนวนหนี้สินในระบบ และนอกระบบ จำแนกตามวัตถุประสงค์ ปี 2552

ครัวเรือนที่มีหนี้สินในระบบทั่วประเทศ ในปี 2552 พบว่าการก่อหนี้เพื่อใช้ในการซื้อบ้านและ ที่ดินสูงที่สุด คือร้อยละ 35.3 อาจเป็นผลจากมาตรการ การกระตุ้นธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ด้วยการลด ภาษีในการซื้อ/โอนบ้าน รองลงมาใช้ในการอุปโภคบริโภค คือร้อยละ 30.6 สำหรับใช้ทำธุรกิจและทำ การเกษตรใกล้เคียงกันคือร้อยละ 15.6 และ 14.3 ตามลำดับ ส่วนหนี้เพื่อใช้ในการศึกษามีเพียงร้อย ละ 2.6 เท่านั้น

สำหรับครัวเรือนที่มีหนี้สินนอกระบบ ส่วนใหญ่เป็นการก่อหนี้เพื่อใช้ในการอุปโภคบริโภค คือ ร้อยละ 33.8 รองลงมาเพื่อใช้ทำธุรกิจ ใช้ซื้อบ้านและที่ดิน และใช้ทำการเกษตร คือร้อยละ 27.7 17.0 และ 11.7 ตามลำดับ สำหรับหนี้เพื่อใช้ในการศึกษามีเพียงร้อยละ 2.7 เท่านั้น

(6) การเปรียบเทียบรายได้ ค่าใช้จ่าย และหนี้สินของครัวเรือนรายภาค ปี 2552

เมื่อพิจารณารายได้ ค่าใช้จ่าย และหนี้สินของครัวเรือนเป็นรายภาค พบว่ากรุงเทพ ฯ และ 3 จังหวัดคือ นนทบุรี ปทุมธานี และสมุทรปราการ มีรายได้ต่อครัวเรือนเฉลี่ยสูงกว่าภาคอื่นมาก คือ 37,732 บาท โดยมีค่าใช้จ่ายและจำนวนหนี้สินเฉลี่ยต่อครัวเรือนสูงเช่นเดียวกัน คือ 27,988 และ 199,608 บาท ตามลำดับ และมีสัดส่วนของค่าใช้จ่ายต่อรายได้ร้อยละ 74.2 และพบว่าครัวเรือนใน ภาคกลางเป็นภาคที่มีสัดส่วนของค่าใช้จ่ายต่อรายได้สูง สุดถึงร้อยละ 81.6 ซึ่งจะให้เกิดการ

ออม หรือชำระหนี้ได้น้อยมากเมื่อเทียบกับภาคอื่นๆ(ภาคใต้/เหนือ/ตะวันออกเฉียงเหนืออยู่ระหว่างร้อยละ 75-80)

7) การเปรียบเทียบรายได้ ค่าใช้จ่าย และหนี้สินของ1/ครัวเรือนปี 2552 ตามสถานะทางเศรษฐกิจสังคมของครัวเรือน (ตามอาชีพ)

เมื่อพิจารณาตามอาชีพ พบว่าครัวเรือนลูกจ้างที่ปฏิบัติงานวิชาชีพ/นักวิชาการ/นักบริหาร มีรายได้เฉลี่ยสูงสุดถึง 48,745 บาท รองลงมา ได้แก่ครัวเรือนของผู้ดำเนินธุรกิจที่ไม่ใช่เกษตร เสมียน/พนักงาน/ผู้ให้บริการและครัวเรือนผู้ถือครองทำการเกษตรที่เช่า ที่ดิน/ทำฟรี(26,697 20,169 และ 17,765 บาท ตามลำดับ) และรายได้ต่ำสุด คือครัวเรือนผู้ทำประมง/ป่าไม้/ล่าสัตว์/หาของป่า (8,818 บาท) และพบว่า ครัวเรือนอาชีพใดมีรายได้สูง ส่วนใหญ่จะมีค่าใช้จ่ายและจำนวนเงินที่เป็นหนี้สูงเช่นเดียวกัน

(8) การเปรียบเทียบรายได้ ค่าใช้จ่าย และหนี้สิน1/ ต่อรายได้ ปี 2543 - 2552

เมื่อเปรียบเทียบรายได้ ค่าใช้จ่าย และหนี้สินต่อรายได้ พบว่า ครัวเรือนทั่วประเทศตั้งแต่ปี 2543 ถึง 2552 มีรายได้เฉลี่ยมากกว่าค่าใช้จ่ายที่จำเป็นในการยังชีพ และพบว่ารายได้และค่าใช้จ่ายฯ ตั้งแต่ปี 2543 ถึง 2552 เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ คือ รายได้เพิ่มจาก 12,150 เป็น 20,903 บาท และค่าใช้จ่ายฯ เพิ่มจาก 9,848 เป็น 16,205 บาท ตามลำดับ และเมื่อพิจารณาผลต่างของรายได้ และค่าใช้จ่ายฯ ในปี 2552 พบว่ารายได้สูงกว่าค่าใช้จ่ายที่จำเป็นในการยังชีพ 4,698 บาทต่อครัวเรือน หรือประมาณ 1,424 บาทต่อคน ซึ่งส่วนใหญ่ถูกนำไปใช้ในการชำระหนี้เช่น ชำระค่าเช่าซื้อบ้าน/ที่ดิน เป็นต้น หนี้สินต่อรายได้ครัวเรือนในปี 2547 จะสูงสุดเมื่อเทียบกับปีอื่นๆ แต่อย่างไรก็ตาม พบว่ามีแนวโน้มลดลงตามลำดับ จาก 7.0 เท่า เป็น 6.3 เท่าในปี 2550 และเริ่มปรับตัวเพิ่มขึ้นเล็กน้อย ในปี 2552 เป็น 6.4 เท่า

(9) การเปรียบเทียบอัตราร้อยละของครัวเรือนที่มีหนี้และจำนวนหนี้สินเฉลี่ยต่อครัวเรือนทั้งสิ้น ปี 2543 - 2552

ในภาพรวมครัวเรือนที่มีหนี้ มีสัดส่วนเพิ่มขึ้นตามลำดับ ตั้งแต่ปี 2543 ถึง 2547 จากร้อยละ 56.3 เป็น 66.4 แต่เริ่มมีแนวโน้มลดลงตั้งแต่ปี 2549 ถึง 2552 จากร้อยละ 64.4 เป็น 60.9 แต่จำนวนเงินที่เป็นหนี้มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ตั้งแต่ปี 2543 ถึง 2552 คือ จาก 68,405 เป็น 134,699 บาท

(10) การเปลี่ยนแปลงรายได้ ค่าใช้จ่าย และหนี้สิน1/ ของครัวเรือน ปี 2550 - 2552

เมื่อเปรียบเทียบอัตราการเปลี่ยนแปลงของรายได้ ค่าใช้จ่าย และหนี้สินของครัวเรือนทั่วประเทศ พบว่าเพิ่มขึ้น แต่ในอัตราการเพิ่มที่แตกต่างกัน กล่าวคือ รายได้มีอัตราการเพิ่มขึ้นมากกว่าค่าใช้จ่ายเล็กน้อย(ร้อยละ 5.8 และ 5.7 ต่อปี ตามลำดับ) ทำให้สัดส่วนของค่าใช้จ่ายต่อ

รายได้ลดลงจากร้อยละ 77.7 ในปี 2550 เป็น 77.5 ในปี 2552 สำหรับหนี้ของครัวเรือน พบว่า ครัวเรือนที่เป็นหนี้มีจำนวนลดลงร้อยละ 1.9 แต่จำนวนเงินที่เป็นหนี้เพิ่มขึ้นร้อยละ 7.4

(11) การเปรียบเทียบการกระจายรายได้ของครัวเรือน ปี 2550 - 2552

ในการวิเคราะห์การกระจายรายได้ โดยได้จัดแบ่งครัวเรือนทั่วประเทศเป็น 10 กลุ่มเท่าๆ กัน และนำมาเรียงลำดับตามรายได้ประจำต่อคนต่อเดือนจากน้อยไปมาก (กลุ่มที่ 1 มีรายได้ต่ำสุด และกลุ่มที่ 10 มีรายได้สูงสุด) พบว่า กลุ่มที่มีรายได้สูงสุด มีส่วนแบ่งของรายได้ประมาณ 33.5 ขณะที่กลุ่มที่มีรายได้ต่ำสุด มีส่วนแบ่งของรายได้เพียงร้อยละ 2.4 แต่อย่างไรก็ตาม พบว่าความเหลื่อมล้ำของรายได้มีแนวโน้มลดลง กล่าวคือครัวเรือนกลุ่มที่มีรายได้สูงสุดมีส่วนแบ่งของรายได้ลดลงจากร้อยละ 33.7 ในปี 2550 เป็น 33.5 ในปี 2552 ขณะที่กลุ่มที่มีรายได้ต่ำสุดมีส่วนแบ่งของรายได้เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 2.2 ในปี 2550 เป็นร้อยละ 2.4 ในปี 2552 และพบว่า ค่าสัมประสิทธิ์ของความไม่เสมอภาค(Gini Coefficient) ด้านการกระจายรายได้ของครัวเรือนทั้ง 10 กลุ่ม มีค่าลดลงจาก 0.418 ในปี 2550 เป็น 0.408 ในปี 2552

สำหรับรายได้ประจำต่อคนต่อเดือน โดยเฉลี่ยเพิ่มขึ้นจาก 5,494 บาท ในปี 2550 เป็น 6,319 บาท ในปี 2552 โดยเพิ่มขึ้นในทุกกลุ่ม คือครัวเรือนที่มีรายได้สูงสุด มีรายได้ประจำต่อคนต่อเดือนเพิ่มขึ้นจาก 24,142 เป็น 26,678 บาท และครัวเรือนที่มีรายได้ต่ำสุด มีรายได้ประจำต่อคนต่อเดือนเพิ่มขึ้นจาก 1,001 เป็น 1,169 บาท

2.3.2 นโยบายและบทบาทภาครัฐในการแก้ปัญหาหนี้สินเกษตรกร

1) รัฐธรรมนูญไทย มีหลายมาตราที่เอื้อและเป็นประโยชน์ต่อเกษตรกรในหลายเรื่อง เช่น

- ม.43 บุคคลย่อมมีสิทธิได้รับหลักประกันความปลอดภัยและสวัสดิภาพในการทำงาน รวมทั้งหลักประกันในการดำรงชีพทั้งในระหว่างการทำงานและเมื่อพ้นภาวะการทำงาน
- ม.84 (6) ดำเนินการให้มีการกระจายรายได้อย่างเป็นธรรม
- ม.84 (8) คุ้มครองและรักษาผลประโยชน์ของเกษตรกรในการผลิตและการตลาด ส่งเสริมการรวมกลุ่มของเกษตรกรในรูปของสภาเกษตรกร
- ม. 85 (2) กระจายการถือครองที่ดินอย่างเป็นธรรม และดำเนินการให้เกษตรกรมีกรรมสิทธิ์หรือสิทธิในที่ดินเพื่อประกอบเกษตรกรรมอย่างทั่วถึง รวมทั้งการจัดหาแหล่งน้ำเพื่อให้เกษตรกรมีน้ำใช้อย่างพอเพียงและเหมาะสมแก่การเกษตรและนโยบายอื่นๆที่เกี่ยวข้องอีกพอสมควร แต่จะอย่างไรจึงจะแปลงเจตนารมณ์ของกฎหมายรัฐธรรมนูญ เพื่อให้การช่วยเหลือเกษตรกรเกิดขึ้นได้จริง เป็นรูปธรรม

ประเด็นทางนโยบายในการแปลงรัฐธรรมนูญไปสู่การปฏิบัติ ⁽¹⁵⁾ เพื่อช่วยเหลือเกษตรกรมีดังนี้

- การเข้าถึงที่ดินและทรัพยากร ให้เกษตรกรมีที่ดินทำกิน มีน้ำใช้ทำการเกษตรและเข้าถึงทรัพยากรในป่าชุมชน
- การจัดการหนี้สินเพื่อการผลิต

- การปรับปรุงระบบการผลิต
- การจัดสวัสดิการเกษตรกร

ต้องทำทั้งสี่เรื่องทั้งที่ดิน หนี้สิน ระบบการผลิตและสวัสดิการให้ครบวงจร จึงจะสามารถช่วยเกษตรกรให้พ้นจากวงจรยากจนและเป็นหนี้สินล้นพ้นตัวได้ในเรื่องการเข้าถึงทรัพยากร รัฐบาลจะต้องออกกฎหมายมารองรับสิทธิชุมชนและสิทธิบุคคลในการเข้าถึงทรัพยากรอยู่แล้ว สำหรับการปรับปรุงระบบการผลิต มีนโยบายเศรษฐกิจพอเพียงที่จะช่วยชี้ทิศทางและแนวทางการปรับปรุงระบบการผลิตได้ และยังไม่มีแผนยุทธศาสตร์และแผนปฏิบัติการที่จะช่วยนำไปสู่ความสำเร็จได้ ส่วนที่ยังไม่ชัดเจนคือเรื่องหนี้สินและสวัสดิการ ซึ่งจะพูดรวมเพราะสองเรื่องนี้เกี่ยวข้องกัน เป็นการพูดในฐานะสมาชิกคณะทำงานกระจายรายได้ ของสภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติหนี้สินของเกษตรกรราว 1 ล้านล้านบาท 8 ปีที่ผ่านมารัฐให้เงินมา 1,800 ล้านบาท ชื้อหนี้ได้ 2523 คน เป็นเงิน 362 ล้านบาทไม่ถึง 1% ถ้าแก้ในอัตราเท่าที่ทำมา 8 ปีอย่างนี้ จะแก้ปัญหานี้ไม่ได้ ต้องใช้เวลากว่า 2 หมื่นปี ซึ่งเป็นไปไม่ได้ กระบวนการแบบนี้จึงไม่มีประสิทธิภาพ ไม่ช่วยแก้ปัญหานี้สินเกษตรกรได้จริง ภาคเกษตรกรเองจึงต้องลุกขึ้นมารวมตัวกันแก้ปัญหา ผลักดันให้ฝ่ายการเมืองและรัฐบาลสนใจปัญหาเกษตรกรอย่างจริงจัง

2) นโยบายภาครัฐในการแก้ปัญหาหนี้สิน

2.1) โครงการกองทุนหมู่บ้าน และโครงการแปลงสินทรัพย์เป็นทุน ได้มีผลต่อการเป็นหนี้ของเกษตรกรเป็นอย่างมาก เพราะโครงการดังกล่าวรัฐเปิดโอกาสให้ประชาชนในชนบทเข้าถึงแหล่งเงินทุนได้ง่ายขึ้น ที่ไม่มีหลักประกันใดๆ รวมทั้งยังเป็นการขยายวงเงินกู้ยืมในขณะที่ยังไม่ได้เพิ่มขึ้นเห็นได้จากจำนวนหนี้สินเฉลี่ยต่อครัวเรือนของเกษตรกรไทยในปี 2542 มีหนี้สิน 71,713 บาท ปี 2543 มีหนี้สิน 68,405 บาท ปี 2544 มีหนี้สิน 68,279 บาท ปี 2545 มีหนี้สิน 82,485 บาท ปี 2547 มีหนี้สิน 104,571 บาท ปี 2549 มีหนี้สิน 116,585 บาท และในปี 2550 มีหนี้สิน 116,681 บาท ซึ่งในการแก้ไขหนี้สินของเกษตรกรควรจะให้เม็ดเงินผ่านทางองค์การบริหารท้องถิ่นเช่น องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) หรือองค์กรชาวบ้านต่างๆ ให้เป็นผู้ดูแลกันเองเพราะมีความใกล้ชิดกับลูกหนี้ และรู้ว่าเกษตรกรแต่ละคนมีศักยภาพการใช้หนี้ได้มากน้อยเพียงไร ส่วนการให้เงินผ่านกองทุนหมู่บ้านนั้น จะต้องให้ความสนใจกับประชาชนด้วยว่าไม่ใช้เงินที่รัฐบาลให้ฟรี แต่เป็นเงินเพื่อนำไปสร้างรายได้เพิ่ม รวมทั้งรณรงค์ให้ประชาชนลดละเลิกดำรงชีวิตอย่างฟุ่มเฟือยเพื่อให้รายจ่ายของลดลงนอกจากนี้โครงการปลดหนี้เกษตรกรต่างๆ จะต้องเจาะจงเฉพาะเกษตรกรที่มีหนี้จากการทำกิน ไม่ใช่หนี้จากความฟุ้งเฟ้อ หรือการพนัน

2.2) ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) ⁽¹⁸⁾

2.2.1) โครงการอาสาสมัครที่ปรึกษาทางการเงินครัวเรือน หรือ “หมอมหนี้” สร้าง ผู้นำชุมชน 26,000 คน เป็นที่ปรึกษาด้านการเงินในหมู่บ้าน หวังสร้างโอกาสเข้าถึงแหล่งเงินทุนแก่ผู้มีรายได้น้อย พร้อมใช้บัญชีครัวเรือนเป็นเครื่องมือในการควบคุมค่าใช้จ่ายและพัฒนาทักษะ การจัดการหนี้อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อเสริมสร้างวินัยทางการเงินและการออมเงิน รวมถึงการใช้ชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจ

พอเพียง นอกจากนี้ยังเป็นผู้เชื่อมประสานระหว่างคนในชุมชนกับองค์กรทางการเงินชุมชน หรือสถาบันการเงินในระบบเช่น กองทุนหมู่บ้าน ธนาคารชุมชน และ ธ.ก.ส. ทั้งนี้เพื่อเสริมสร้างโอกาสให้ผู้มีรายได้น้อยและผู้ด้อยโอกาสสามารถเข้าถึงแหล่งเงินทุนในระบบควบคู่กับการบูรณาการในการเสริมสร้างอาชีพและการแก้ไข หนี้อย่างครบวงจร

2.2.2) การแก้ไขปัญหาหนี้สินเกษตรกรที่เป็นสมาชิกกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร (กฟก.) จำนวน 52,000 ราย ตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 7 เมษายน 2553 และวันที่ 22 มิถุนายน 2553 พร้อมกับดูแลและ**ปรับโครงสร้างหนี้ให้กับลูกหนี้ NPLs ของ ธ.ก.ส. (19)** ที่มีอยู่ประมาณ 610,000 รายควบคู่ไปด้วย เพื่อดูแลลูกหนี้ที่ประสบปัญหาในเรื่องหนี้สินเช่นเดียวกัน การปรับโครงสร้างหนี้ให้กับเกษตรกรที่เป็นสมาชิกกองทุนฟื้นฟู โดยการพักชำระต้นเงินครึ่งหนึ่ง (50%) และดอกเบี้ยทั้งหมดไว้ก่อน ส่วนต้นเงินที่เหลืออีกครึ่งหนึ่ง (50%) ให้เกษตรกรชำระตามงวดและระยะเวลาที่ตกลงกันแต่ไม่เกิน 15 ปี โดยคิดอัตราดอกเบี้ยระหว่างการผ่อนชำระร้อยละ 3.75 ต่อปี ซึ่งหากเกษตรกรสามารถชำระหนี้คืนครบถ้วนตามกำหนดก็จะยกต้นเงิน 50% พร้อมดอกเบี้ยที่พักไว้ให้ทั้งหมด ซึ่งในวิธีการปฏิบัติจริง ยังติดเงื่อนไขกฎหมายบางประการ เช่น กฎกระทรวงฉบับที่ 186 พ.ศ. 2534 ว่าด้วยการจำหน่ายหนี้สูญจากบัญชีลูกหนี้ โดยระบุว่าลูกหนี้มีหลักทรัพย์ค้ำประกันสูงกว่ามูลหนี้ที่ได้รับการพักชำระ กฎหมายกำหนดให้ต้องติดตามทวงถามให้ชำระหนี้ ยกเว้นลูกหนี้ถึงแก่ความตาย สาบสูญหรือเลิกกิจการ เป็นต้น จึงจะสามารถจำหน่ายเป็นหนี้สูญได้ ในส่วนของลูกหนี้ที่ไม่ก่อเกิดรายได้ (NPLs) ของ ธ.ก.ส. ซึ่งมีอยู่ประมาณ 610,000 ราย ธ.ก.ส. จำเป็นต้องเข้าไปดูแลเช่นเดียวกัน โดยแบ่งกลุ่มลูกหนี้ตามความสามารถในการชำระหนี้ เช่น กลุ่ม 1 ชำระต้นเงินส่วนแรก 50% ภายในระยะเวลา 5 ปี คิดดอกเบี้ยร้อยละ 3 ต่อปี กลุ่ม 2 ชำระต้นเงินส่วนแรก 50% ภายในระยะเวลา 10 ปี คิดดอกเบี้ยร้อยละ 3.25 ต่อปี กลุ่ม 3 ชำระต้นเงินส่วนแรก 50% ภายในระยะเวลา 15 ปี คิดอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 3.50 ต่อปี โดยส่วนที่เหลืออีก 50% จะนำมาพิจารณาหามาตรการช่วยเหลือโดยยึดแนวทางความถูกต้องและยุติธรรมต่อไป ส่วนกลุ่ม 4 ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีความสามารถในการชำระหนี้ต่ำหรือเป็นภาระหนัก หากเกษตรกรมีที่ดินหรือหลักทรัพย์จะพิจารณาตีหลักทรัพย์ใช้หนี้และตัดหนี้ สูญให้เป็นรายๆ ไป ทั้งนี้ ลูกหนี้สามารถเช่าที่ดินดังกล่าวทำกินต่อได้ รวมทั้งสามารถซื้อที่ดินกลับคืนได้ภายใน 5 ปี

2.2.3) โครงการฟื้นฟูและพักหนี้เกษตรกรรายย่อยและยากจน (20)

เพื่อสร้างโอกาสให้เกษตรกรสามารถยกระดับคุณภาพชีวิตด้วยการสร้างรายได้และอาชีพที่มั่นคง โดย ธ.ก.ส. จะเริ่มโครงการในระยะเวลา 2 ปี ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน 2551-31 มีนาคม 2553 โดย ซึ่งผู้ที่เข้าโครงการต้องเป็นเกษตรกรที่มีหนี้ต้นเงินกู้คงเหลือ ณ สิ้นวันที่ 31 มีนาคม 2551 รวมกันทุกสัญญาไม่เกิน 100,000 บาท และเป็นเกษตรกรที่ประสบปัญหาหนี้สินอันเนื่องมาจากเหตุสุจริตและจำเป็น รวมทั้งไม่เป็นหนี้ที่เกิดจากการจงใจบิดพลิ้ว ที่สำคัญระหว่างเข้าโครงการจะไม่สามารถกู้ยืมเงินเพิ่มเติมได้ ลูกหนี้จะได้รับสิทธิการฟื้นฟูและพัฒนาความรู้ในการประกอบอาชีพของเกษตรกร เพื่อให้การแก้ไขปัญหาหนี้สินเป็นไปอย่างยั่งยืน สร้างภูมิคุ้มกันไม่ให้กลับมามีหนี้สิน ธ.ก.ส. จึงร่วมกับกระทรวงเกษตรฯ

กระทรวงมหาดไทย องค์การบริหารส่วนตำบล ชุมชนและปราชญ์ชาวบ้านจัดทำแผนฟื้นฟูร่วมกับ เกษตรกร โดยยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียง

2.2.4) โครงการแก้ไขปัญหาหนี้สินเกษตรกร (21)

โดยธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) ได้รับมอบหมายจาก กระทรวงการคลังให้ดูแลเกษตรกรที่ขึ้นทะเบียนตาม จำนวน 608,598 ราย มูลหนี้ 64,553 ล้านบาท ผลการดำเนินงานโครงการ ณ วันที่ 9 กรกฎาคม 2553 ธ.ก.ส. ได้เจรจาประนอมหนี้เป็นผลสำเร็จ จำนวน 353,802 ราย เจรจาประนอมหนี้ไม่สำเร็จ 28,605 ราย ซึ่งเกิดจากปัญหาต่างๆ เช่น ผู้ขึ้น ทะเบียนหรือเจ้าหนี้ไม่มาเจรจาประนอมหนี้ เจ้าหนี้ให้บุคคลอื่นมาแทน ทั้งสองฝ่ายไม่สามารถเจรจาทกลงกันได้ เจ้าหนี้ประสงค์ในทรัพย์สินของลูกหนี้ เป็นต้น ขอยุติเรื่อง 128,915 ราย เนื่องจากความ เข้าใจผิดคิดว่ารัฐบาลจะชำระหนี้แทน ชำระหนี้กันเสร็จสิ้นแล้ว เป็นหนี้กับญาติจึงไม่ประสงค์จะกู้ ธนาคารและเป็นหนี้ในระบบอยู่แล้ว เช่น หนี้สหกรณ์ เป็นต้น และอยู่ระหว่างติดต่อให้มาเจรจา ประนอมหนี้ 20,411 ราย อย่างไรก็ตามเพื่อป้องกันมิให้เกษตรกรหวนกลับมาเป็นหนี้ระบบอีก ธ.ก.ส. จึงได้ดำเนินการฟื้นฟูพัฒนาอาชีพ เพื่อปรับทัศนคติการดำเนินชีวิตและพัฒนาความรู้ในการ ประกอบอาชีพให้มีความ เข้มแข็งและมีรายได้ที่มั่นคงตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยปัจจุบัน ได้ประสานงานกับเครือข่ายศูนย์เรียนรู้ในการใช้เป็นสถานที่ฝึกอบรมฟื้นฟูจำนวน 261 ศูนย์ กระจาย อยู่ทั่วประเทศ ประกอบด้วย หลักสูตรวิถีชีวิต หลักสูตรวิถีทำกิน รวมทั้งการรณรงค์ให้ปลูกต้นไม้เพื่อ ส่งเสริมการออม เป็นต้น

2.3) กองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร

เข้าไป **ซื้อหนี้เกษตรกร (22)** ก่อนถูกขายทอดตลาด ปัจจุบันมีเกษตรกรได้รับความ เดือดร้อนและมีหนี้ที่กำลังถูกยึดทรัพย์ ถูกฟ้องร้องและบังคับคดี จากธนาคารเพื่อการเกษตรและ สหกรณ์การเกษตร (ธกส.) มูลหนี้รวมกว่า 300 ล้านบาท ผ่านการประสานความร่วมมือกับกรม ส่งเสริมสหกรณ์ สหกรณ์การเกษตรทั่วประเทศ และธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) เพื่อร่วมแก้ไข ปัญหาหนี้สินของเกษตรกร โดยกองทุนฟื้นฟูฯ ได้ขอให้สหกรณ์การเกษตร และธกส.หยุดฟ้องร้องดำเนินคดี หยุดขายทอด ตลาด หยุดการบังคับคดีและหยุดฟ้องล้มละลาย เกษตรกรที่เป็นลูกหนี้ไว้ก่อน และขายหนี้ที่ไม่ก่อให้เกิดรายได้ (NPL) ให้กับกองทุนฟื้นฟูฯ ชำระหนี้ แทนในเงื่อนไขตามมติคณะรัฐมนตรี คือ การจัดการหนี้ดอกเบี้ย 7.5% เพื่อจะได้นำหนี้ที่ซื้อทั้งหมด เข้าสู่ระบบการจัดการหนี้ พร้อมปรับโครงสร้างหนี้และฟื้นฟูอาชีพตามนโยบายรัฐบาลต่อไป สำหรับ หนี้ที่กองทุนฟื้นฟูฯ จะซื้อ จากสหกรณ์การเกษตรนั้น ต้องเป็นหนี้ ที่เกิดจากการประกอบอาชีพ เกษตรกรรมของเกษตรกรซึ่งเป็นสมาชิกขององค์กร เกษตรกร โดยเฉพาะหนี้สินของสมาชิกสหกรณ์ การเกษตร ซึ่งถือเป็นปัญหาที่ต้องแก้ไขและช่วยเหลืออย่างเร่งด่วน กรณีที่สหกรณ์ได้รับชำระหนี้ แทนแล้ว ห้ามมิให้สหกรณ์หักเงินค่าหุ้น เงินปันผลและเงินฌาปนกิจของสมาชิกอีก ซึ่งปัจจุบันกองทุน ฟื้นฟูฯ เริ่มทยอยชำระหนี้แทนเกษตรกรสมาชิกที่เป็นลูกหนี้ สหกรณ์ เดือนละ 500-1,000 ราย

3) คณะกรรมการเฉพาะกิจของนายกรัฐมนตรี

เพื่อสนับสนุนการดำเนินงาน **การแก้ไขปัญหาหนี้สินของเกษตรกรอย่างบูรณาการ** ⁽²³⁾ กรม. ได้อนุมัติงบประมาณรวม 5,870 ล้านบาท เพื่อแก้ไขปัญหาหนี้และฟื้นฟูอาชีพเกษตรกรจำนวน 5.1 แสนราย โดยเบื้องต้นได้มีการเจรจากับธนาคารเฉพาะกิจของรัฐ 4 แห่ง ได้แก่ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) ธนาคารกรุงไทย ธนาคารอาคารสงเคราะห์ (ธอส.) และธนาคารออมสิน เพื่อให้การช่วยเหลือในการปรับโครงสร้างหนี้เกษตรกร โดยแบ่งกลุ่มเกษตรกรออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่

กลุ่มที่ 1 เกษตรกรลูกหนี้ที่เป็นหนี้ไม่ก่อให้เกิดรายได้ (NPL) และเป็นสมาชิกกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกรประมาณ 80,000 ราย สถานะหนี้เป็นหนี้ NPL นับตั้งแต่ 31 ธ.ค.2552 ซึ่งรัฐบาลจะเร่งให้การช่วยเหลือในกลุ่มดังกล่าวก่อน โดยเป็นการปรับโครงสร้างหนี้ด้วยการพักชำระต้นครึ่งหนึ่ง หรือตัดหนี้ลง 50% และงดผ่อนดอกเบี้ยทั้งหมดก่อน โดยจะเป็นการผ่อนชำระหนี้เงินต้นที่เหลือตามวงระยะเวลาที่ตกลง แต่จำนวนระยะเวลาจะต้องไม่เกิน 15 ปี ซึ่งเงินต้นและดอกเบี้ยที่พักไว้จะได้รับการลดให้ทั้งหมดเมื่อเกษตรกรได้ ชำระหนี้ค่างวดสุดท้ายแล้ว ขณะที่รัฐบาลพร้อมที่จะให้การสนับสนุนการฟื้นฟูและพัฒนาอาชีพเกษตรกร

กลุ่มที่ 2 เกษตรกรหรืออาจจะเป็นหรือไม่เป็นสมาชิกกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร ซึ่งมีกลุ่มดังกล่าวจำนวนประมาณ 3.5 แสนราย ซึ่งจะมีลักษณะการให้การช่วยเหลือเช่นเดียวกับกลุ่มแรก

กลุ่มที่ 3 เกษตรกรลูกหนี้สถาบันการเงินอื่นจำนวน 80,000 ราย จะได้รับการช่วยเหลือปรับโครงสร้างหนี้ภายหลังจากรัฐบาลได้ดำเนินการแก้ไขใน กลุ่มที่ 1 และ 2 เรียบร้อยแล้ว ทั้งนี้ งบประมาณในการดำเนินการจำนวน 5,870 ล้านบาท

4) ฝ่ายชุมชนและสังคมของ สกว.

ใช้ “บัญชีครัวเรือน” เป็นเครื่องมือบริหารจัดการหนี้ภาคประชาชน ผ่านโครงการความร่วมมือเพื่อแก้ปัญหาความยากจน พัฒนาสังคมและสุขภาวะ ทำให้เห็นว่าภาวะหนี้สินของคนหลายหมื่นครัวเรือนปลดล็อกได้ด้วยวิธีง่ายๆ เพียงการ “จดบัญชีครัวเรือน” ผลจากการดำเนินงานโครงการความร่วมมือฯ ในพื้นที่ 17 จังหวัด ได้ค้นพบกระบวนการทางปัญญาของผู้คนมากมายในการจัดการหนี้ของตน โดยมีคนจำนวนหนึ่งที่สามารถจัดการหนี้ในหลักหมื่นหลักแสนได้ภายใน 2-3 ปี ในพื้นที่ 15 จังหวัดเป้าหมายของโครงการนี้ ได้แก่ กำแพงเพชร พิษณุโลก ชัยนาท นครปฐม อุทัยธานี ชัยภูมิ นครราชสีมา กาฬสินธุ์ นครพนม ยโสธร อุบลราชธานี พัทลุง สงขลา สตูล และสุราษฎร์ธานี ที่มีการประมวลผลจากบัญชีครัวเรือนจังหวัดละประมาณ 50 บัญชี รวมเป็น 697 ครัวเรือนจาก 41,415 ครัวเรือน พบว่า กระบวนการทำงานโครงการช่วยชาวบ้านชำระหนี้ได้เฉลี่ย 55,250.91 บาท/คน/ปี ชาวนาเป็นกลุ่มที่สามารถชำระหนี้ได้เฉลี่ย 58,071.98 บาท/คน/ปี เกษตรกรทำไร่และสวนเฉลี่ย 52,098.36 บาท/คน/ปี ราชการ 43,854.96 บาท/คน/ปี และอาชีพรับจ้าง 26,574.24 บาท/คน/ปี (น่าสนใจที่ชาวนาปลดหนี้ได้มากกว่าคนในอาชีพรับจ้าง)

5) โครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย ภูมิภาค

ขอนแก่นได้-โคราชเหนือ ⁽²³⁾ ทำโครงการวิจัย “หนี้สินกับการทำเกษตรยั่งยืนภูมิภาค ขอนแก่นได้-โคราชเหนือ” พื้นที่ศึกษา บ้านโนนแต่ และบ้านนาสะดุ้ง อ.พล บ้านเลี้ยวเก็ก กิ่ง อ.บ้านแฮด และบ้านหนองกะแห่ และบ้านน้ำเซิน อ.ภูเวียง จ.ขอนแก่น โดยมีวัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของการผลิตกับหนี้สินของเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา
2. เพื่อศึกษากระบวนการลดหนี้สินของเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา
3. เพื่อศึกษากระบวนการปรับตัวของหนี้สินของเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา
4. เพื่อศึกษาถึงผลของการทำเกษตรยั่งยืนที่มีต่อหนี้สินเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา

ผลการศึกษาเบื้องต้นพบว่า การทำเกษตรเชิงเดี่ยว/เกษตรเคมีเป็นต้นตอสำคัญของการเกิดหนี้สิน นอกจากนั้นก็ยังมีความเสี่ยงจากการใช้เงินกู้ผิดวัตถุประสงค์ โดยนำไปใช้จ่ายฟุ่มเฟือยแทนการลงทุนการเกษตร ขณะเดียวกันยุทธวิธีการปล่อยกู้ของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ที่มุ่งผลกำไรของธนาคารเป็นหลักก็ยิ่งส่งเสริมให้เกษตรกรเป็นหนี้มากขึ้น

นอกจากนั้น การหาเงินทุนไปทำงานต่างประเทศก็เป็นที่มาสำคัญของหนี้สิน ในส่วนของการจัดการหนี้พบว่า ปัจจุบันเกษตรกรใช้วิธีขายผลผลิตใช้หนี้ หมุนหนี้ และมีลูกหลานส่งเงินมาให้ ทุกวันนี้เกษตรกรมีแหล่งเงินกู้เพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะเงินกองทุนต่างๆ ของรัฐ เช่น กองทุนเงินล้าน เงิน กขคจ. รวมทั้งกลุ่มออมทรัพย์ของชุมชน และหน่วยงานอื่นๆ ซึ่งส่งผลให้เกษตรกรบางส่วนเป็นหนี้เพิ่มมากขึ้น มีการหมุนเงินที่กู้มา รวมทั้งยังกระตุ้นการบริโภคอันนำมาสู่ใช้เงินกู้ผิดวัตถุประสงค์ในที่สุด

2.3.3 ข้อเสนอต่อการร่วมแก้ไขปัญหาหนี้สินเกษตรกร ⁽¹⁵⁾

1) การจัดการหนี้สิน

หลักการสำคัญในการจัดการหนี้สินของเกษตรกร คือ ใช้เงินเกษตรกรจัดการหนี้ของเกษตรกรเอง รวมถึงจัดตั้งสถาบันการเงินของเกษตรกรระดับชาติเพื่อจัดการหนี้สินและสนับสนุนให้กลุ่มองค์กรเกษตรกรแก้ปัญหาตนเอง จะต้องมีการกำหนดนโยบายสนับสนุนให้กลุ่มองค์กรและสถาบันเกษตรกรร่วมมือกันจัดการปัญหาหนี้สินของตนเอง โดยวิธีการระดมทรัพยากรทางการเงินจากกลุ่มออมทรัพย์และสหกรณ์การเกษตร ซึ่งมีเงินออมและเงินหมุนเวียนอยู่จำนวนมาก มาบริหารจัดการร่วมกัน สำคัญคือสหกรณ์การเกษตรต้องมีจิตสำนึกในการนำรายได้มาช่วยเหลือเกษตรกรมากกว่าการมุ่งหารายได้จากดอกเบี้ยเงินกู้ในระยะยาว อาจตั้งเป็นธนาคารเกษตรกรซึ่งบริหารจัดการโดยมืออาชีพภายใต้การควบคุมของเกษตรกรสมาชิก เพื่อเป็นแหล่งทุนของเกษตรกรในการพัฒนาการเกษตร และปรับปรุงคุณภาพชีวิตของเกษตรกรเอง

- 2) เรื่องที่ดิน ต้องกระจายการถือครองที่ดินให้เกษตรกรอย่างทั่วถึงและจริงจัง
- 3) เรื่องตลาด ต้องศึกษาวิจัยและทำให้ระบบตลาดเอื้อหรือจูงใจให้เกษตรกรทำการผลิต
- 4) การจัดสวัสดิการเกษตรกร จะต้องให้ครอบคลุมทั้ง 3 มิติ คือ

- การให้บริการขั้นพื้นฐาน เพื่อให้เกษตรกรมีหรือเข้าถึงปัจจัยการผลิตได้ง่าย

- การประกันความเสี่ยง จากภัยธรรมชาติ จนไม่สามารถทำการเกษตรได้ และความผันผวนของราคาตลาดโลกจนทำให้ขาดทุน และ

- การจัดระบบการสงเคราะห์เกษตรกรที่สูงอายุ หรือที่ไม่สามารถประกอบอาชีพได้

ทั้งนี้เกษตรกรต้องคิดในเชิงยุทธศาสตร์ มีแผนยุทธศาสตร์และแผนปฏิบัติการของตนเอง เป็นเครื่องมือสำหรับผลักดันทางนโยบายและสำหรับการจัดตั้งกลุ่มองค์กรเกษตรกรให้เข้มแข็ง การแก้ไขปัญหาเกษตรกรอย่างยั่งยืน รัฐบาลควรจะเข้ามาแบ่งกลุ่มเกษตรกรจากกลุ่มที่มีศักยภาพต่ำสุดไปจนถึงกลุ่มที่สามารถพึ่งพาตัวเองได้ โดย

ในกลุ่มแรก เป็นเกษตรกรที่ไม่มีที่ดินเป็นของตัวเอง ต้องเช่าที่ดิน ซึ่งกลุ่มนี้จะมีเกษตรกรประมาณ 10% ของเกษตรกรทั่วประเทศ หรือประมาณ 5-6 แสนราย ซึ่งรัฐบาลควรเข้าไปให้ความช่วยเหลืออย่างเร่งด่วนที่สุด โดยการให้ออกจากอาชีพเกษตรกร แล้วรัฐบาลเข้าไปส่งเสริมให้ไปประกอบอาชีพอื่น ที่สร้างรายได้ที่มากกว่า เช่น ผลิตสินค้าหัตถกรรม หรืออาชีพบริการอื่นๆ เป็นต้น

กลุ่มที่ 2 เป็นเกษตรกรที่มีที่ดินทำกินน้อย ในระดับ 5 ไร่ลงมา มีจำนวนเกษตรกรประมาณ 6-8 แสนราย หรือคิดเป็นกว่า 10% ของเกษตรกรทั้งหมด ซึ่งเกษตรกรส่วนนี้จะมีที่ดินลดลงเรื่อยๆ ตามจำนวนครอบครัวที่ขยายออก จึงจำเป็นอย่างยิ่ง ที่จะเข้าไปส่งเสริมการคุมกำเนิด เพื่อให้ลูกหลานมีที่ดินทำกินต่อไป ซึ่งในส่วนนี้ถ้าเป็นเกษตรกรที่อยู่นอกเขตชลประทาน ไม่เหมาะสมกับการเพาะปลูก ก็ควรส่งเสริมให้หันไปประกอบอาชีพอื่นเหมือนกลุ่มแรก

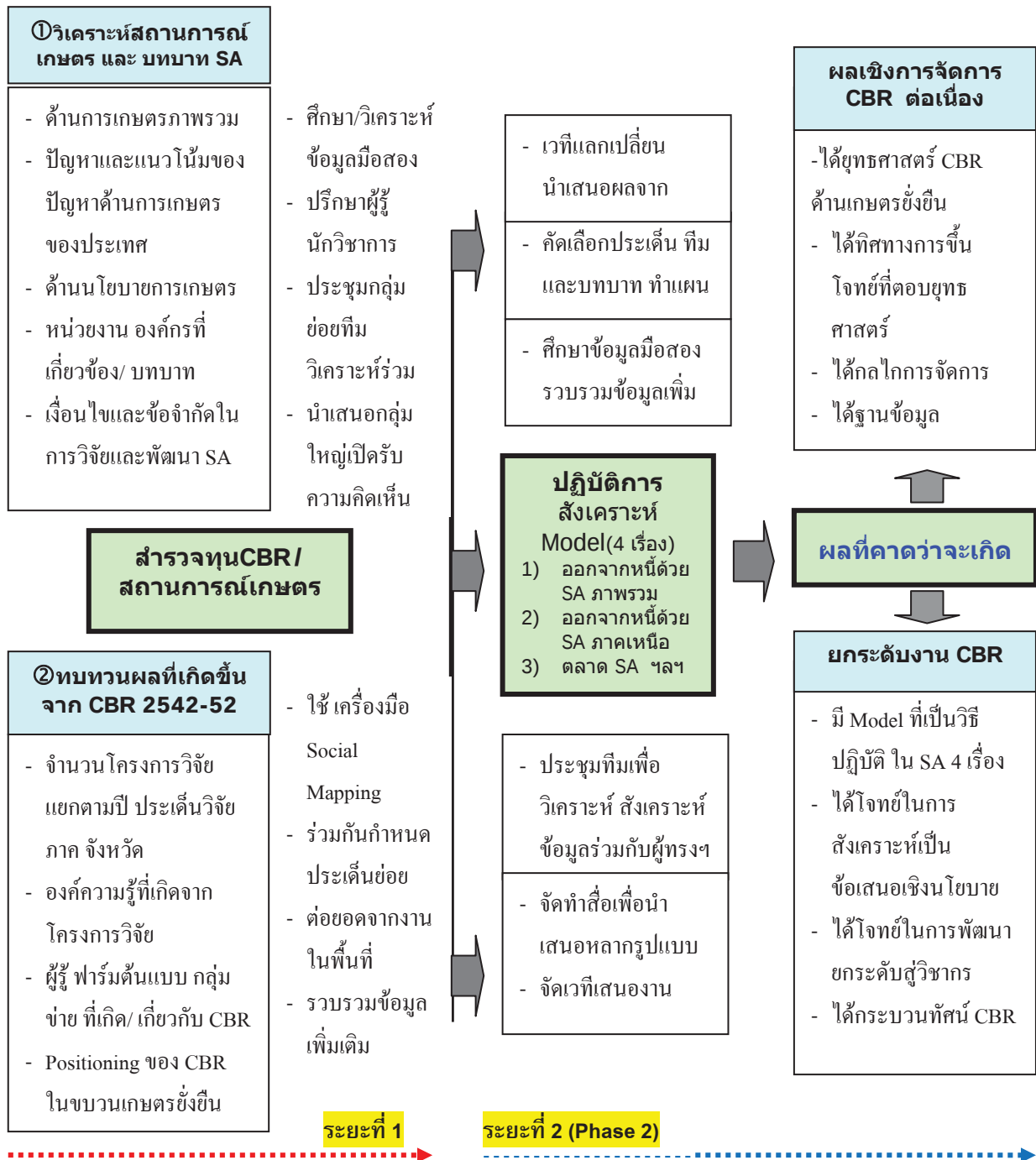
กลุ่มที่ 3 เป็นเกษตรกรที่มีที่ดินทำกินในระดับ 5-10 ไร่ ต้องเข้าไปส่งเสริมในเรื่องของระบบเกษตรพอเพียง หรือเกษตรผสมผสาน เพิ่มกิจกรรมในที่ดินของตัวเองให้มาก เป็นการทำการเกษตรเพื่อให้ชีวิตอยู่รอด ผลผลิตที่เหลือจากการใช้ในชีวิตประจำวันค่อยนำไปขายเพื่อสร้างรายได้

กลุ่มที่ 4 เป็นกลุ่มที่มีที่ดิน 10 ไร่ขึ้นไป คิดเป็นสัดส่วน 75% ของเกษตรกรทั่วประเทศ ซึ่งเป็นกลุ่มที่พออยู่ได้ แต่จะต้องเพิ่มเติมในการพึ่งพาตัวเองให้มากขึ้นเช่น การลดพึ่งพาสารเคมี และจักรกลการเกษตร โดยการผลิตปุ๋ย และสารปราบศัตรูพืชจากสมุนไพรใช้เอง และลดค่าใช้จ่ายที่ฟุ่มเฟือย ส่วนรัฐบาลควรเข้าไปส่งเสริมการทำบัญชีครัวเรือน และการลดต้นทุนการผลิต

ส่วนที่ 3 กระบวนการวิจัย

3.1 กระบวนการ/ ขั้นตอนการดำเนินงาน

โครงการได้แบ่งการดำเนินงานออกเป็น 2 ระยะ (Phase) ตามกรอบแนวคิดด้านกระบวนการที่วางไว้ ดังแผนภาพที่ 3-1

แผนภาพที่ 3-1 กรอบความคิด กระบวนการ/ ขั้นตอน และผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้น

3.1.1 กระบวนการและขั้นตอนการทำงานในระยะที่ 1

1) การทบทวนกรอบเนื้อหาหลัก-ย่อย/ เครื่องมือที่ใช้

เนื่องจากกระบวนการพัฒนาโครงการนี้เกิดขึ้นในเวลาอันสั้นการออกแบบงานวิจัยจึงยังอยู่ในวงจำกัด และขาดการมีส่วนร่วมของทีมวิจัย ทีมสนับสนุน และที่ปรึกษา แม้ว่าในตัวโครงการจะมีการออกแบบกรอบกระบวนการ – ขั้นตอนการวิจัยไว้แล้วก็ตาม (แผนภาพที่ 3-1) แต่จำเป็นต้องนำมาทบทวนในทีมใหม่ โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญคือเพื่อสร้างความเข้าใจของผู้เกี่ยวข้อง ซึ่งมีกระจายอยู่ใน 2 ภาค ได้แก่ภาคเหนือ และ ภาคอีสาน โดยการจัดเวทีทีมวิจัย 2 ครั้ง (ภาคผนวก 1 เวทีครั้งที่ 1-2) และได้ยืนยันกรอบเนื้อหาเดิม ดังนี้

ส่วนที่ 1 วิเคราะห์สถานการณ์เกษตร และ บทบาทเกษตรยั่งยืน

ด้านเนื้อหา

- ด้านการเกษตรภาพรวม
- ปัญหาและแนวโน้มของปัญหาด้านการเกษตรของประเทศ
- ด้านนโยบายการเกษตร(เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับประเด็นสังเคราะห์)
- หน่วยงาน องค์กรที่เกี่ยวข้อง/ บทบาท(เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับประเด็นสังเคราะห์)
- เงื่อนไขและข้อจำกัดในการวิจัยและพัฒนาเกษตรยั่งยืน

ด้านกระบวนการ/ วิธีการทำงาน/ เครื่องมือ

- ศึกษา/วิเคราะห์ข้อมูลมือสอง
- ปรึกษาผู้รู้ - นักวิชาการ
- ประชุมกลุ่มย่อยทีม วิเคราะห์ร่วม
- นำเสนอกลุ่มใหญ่เปิดรับความคิดเห็น

ส่วนที่ 2 ทบทวนผลที่เกิดขึ้นจาก CBR 2542-52

ด้านเนื้อหา

- จำนวนโครงการวิจัย แยกตามปี ประเด็นวิจัย ภาค จังหวัด(เฉพาะ CBR-SA)
- องค์กรความรู้ที่เกิดจากงานวิจัย (เฉพาะประเด็นที่สังเคราะห์)
- ผู้รู้ ฟาร์มต้นแบบ กลุ่ม เครือข่าย ที่เกิด/ เกี่ยวกับ CBR(เฉพาะประเด็นที่สังเคราะห์)
- ตำแหน่งแห่งที่ (Positioning)ของ CBR ในขบวนการเกษตรยั่งยืนในพื้นที่วิจัยเหนือ-อีสาน

ด้านกระบวนการ/ วิธีการทำงาน/ เครื่องมือ

- ใช้ เครื่องมือ Social Mapping(แสดงในแผนที่เพื่อให้เห็นภาพรวมโดยง่าย)
- ร่วมกันกำหนดประเด็นย่อย(บนฐานทุนที่มี และสอดคล้องสถานการณ์ปัญหา)
- ต่อยอดจากงานในพื้นที่(พื้นที่เห็นประโยชน์ หรือเคลื่อนงานด้านนี้อยู่แล้ว)
- รวบรวมข้อมูลเพิ่มเติม(จากกรณีศึกษา ทั้งพื้นที่/ รายฟาร์ม โดยแบบสอบถาม สทนากลุ่ม เวทีระดับต่าง ๆ)

2) ขั้นตอนการดำเนินงานระยะที่ 1 (8 เดือน: กันยายน 2552 – เมษายน 2553)

- 2.1) ศึกษาและประเมินสถานการณ์งานวิจัยและพัฒนาด้านเกษตรกรรมยั่งยืน ซึ่งได้แบ่งเป็นภาคี ต่าง ๆ ได้แก่องค์กรเกษตรกร องค์กรพัฒนาเอกชน ภาครัฐ สถานศึกษา องค์กรธุรกิจเอกชน (กระบวนการศึกษา ทบทวนใช้วิธีการตรวจสอบข้อมูลมือสองเป็นหลัก เพราะในเรื่องเหล่านี้มีการศึกษาไว้ก่อนแล้วบางส่วน หลังจากนั้นจึงสรุปข้อมูล)
- 2.2) ประชุมทีมวิจัย และเครือข่าย (แม่ฮ่องสอน ลำพูน) เพื่อคัดเลือกประเด็นการสังเคราะห์สู่ Model และวางแผนการทำงานในรายละเอียด เช่น
 - ประเมิน/ คัดกรองประเด็นการพัฒนาและยกระดับที่สอดคล้องกับปัญหา
 - กำหนดบทบาททีมงาน/ กลไกการจัดการ/ แผนงาน/ ปฏิทินการทำงาน
- 2.3) หาหรือผู้ทรงคุณวุฒิที่เกี่ยวข้อง รวมถึงที่ปรึกษา
- 2.4) ปฏิบัติการเก็บรวบรวมข้อมูลตามกรอบที่กำหนด ประเด็นหนี้สิน ภาคอีสาน 12 ราย ภาคเหนือ 10 ราย และนำมาประมวลผลเบื้องต้น
- 2.5) เวทีถอดบทเรียน ประเด็นตลาดทางเลือกภาคอีสาน
- 2.6) เวทีติดตามและวิเคราะห์ สังเคราะห์งานใน 2 ประเด็น (การออกจากหนี้ และตลาดทางเลือก)
- 2.7) จัดเวทีใหญ่นำเสนอผลงาน (ทั้ง 2 ภาค 1 ครั้ง) เพื่อเปิดรับข้อเสนอแนะเบื้องต้น
- 2.8) รวบรวม วิเคราะห์ข้อเสนอ เพื่อปรับเนื้อหา และแก้ไขเพิ่มเติม ทำแผนต่อเนื่องระยะที่ 2

ผลการจัดกิจกรรมโครงการ

กิจกรรมในโครงการส่วนใหญ่จะเป็นการจัดเวทีที่หลากหลาย ได้แก่ เวทีทบทวนงาน/วางแผนทีมวิจัย 3 ครั้ง หรือปัญหาวิจัยกับที่ปรึกษา 2 ครั้ง เวทีร่วมกับเครือข่าย 1 ครั้ง เวทีวิเคราะห์ สังเคราะห์ 2 ครั้ง เวทีถอดบทเรียนเรื่องตลาด 1 ครั้ง และเวทีใหญ่นำเสนอผลงานระยะที่จำนวน 1 ครั้ง รายละเอียดและสาระสำคัญในแต่ละเวที นำเสนอโดยตารางในภาคผนวก 1

นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมเก็บรวบรวมข้อมูลตามแบบสอบถามที่กำหนด กิจกรรมถอดบทเรียน กิจกรรมสนทนากลุ่มร่วมกับกรณีศึกษาในพื้นที่ ในช่วงลงเก็บข้อมูล เป็นต้น

3.1.2) กระบวนการและขั้นตอนการทำงานในระยะที่ 2

การดำเนินโครงการวิจัยในระยะที่ 2 เวลา 10 เดือน ระหว่างเดือน พฤษภาคม 2553–กุมภาพันธ์ 2554 (ขยายเวลาจากเดิมไปอีก 6 เดือน เพราะผลจากการขยายเวลาในระยะที่ 1)

กิจกรรมที่จะทำในช่วงที่ 2 นี้ เป็นการทำงานต่อเนื่องจากช่วงที่ 1 เป็นหลัก เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการ เพราะแต่ละวัตถุประสงค์ต้องการเวลาในการดำเนินงานมาก ซึ่งเป็นการพัฒนาคนร่วมไปด้วยคาดหวังความต่อเนื่องในการดำเนินงานหลังสิ้นสุดโครงการวิจัยแล้ว จึงต้องเตรียมคนให้พร้อม

กิจกรรมดำเนินงานนั้น กำหนดมาจากหลายส่วน ได้แก่

- 1) จากข้อเสนอในเวทีระดมข้อเสนอแนะต่อโครงการวิจัย ในวันนำเสนอผลงานวิจัยระยะที่ 1 เมื่อวันที่ 28 เมษายน 2553
- 2) จากเวทีสรุปบทเรียนร่วมกันของทีมวิจัยและที่ปรึกษา ผ่านการประชุมจำนวน 5 ครั้ง
- 3) จากการสังเกตและการวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกับภาคีที่เกี่ยวข้องในโอกาสต่างๆ ทั้งที่โครงการวิจัยจัดขึ้นเอง และในเวทีของภาคี
- 4) จากผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงลึก เกี่ยวกับพฤติกรรมผู้บริโภค รูปแบบตลาด ศักยภาพ ผู้ผลิต สถานการณ์ด้านการเกษตร และทุนด้าน CBR ที่มีอยู่

แผนกิจกรรมดำเนินการระยะที่ 2

- 1) เวทีย่อยทีมวิจัยเพื่อทบทวนข้อเสนอแนะจากการนำเสนอโครงการ วางแผนในทีม
- 2) ดำเนินการตามแผน
- 3) เวทีติดตามและวิเคราะห์ สังเคราะห์งานของทีมหลัก
- 4) เวทีนำเสนอผลงานต่อผู้ทรงคุณวุฒิที่เกี่ยวข้องรายประเด็น
- 5) จัดทำรายงาน สื่อนำเสนอ “ข้อมูล ความรู้” (คู่มือ/ หลักสูตร/ บทความ/ Website)
- 6) เวทีใหญ่นำเสนอผลงาน จัดทำเป้าหมายร่วม วิสัยทัศน์ 5 ปี CBR ด้านเกษตรยั่งยืน

ผลการจัดกิจกรรมโครงการระยะที่ 2

กิจกรรมในโครงการจะเป็นการจัดเวทีที่หลากหลาย รวมทั้งหมด 14 ครั้ง ดังนี้

- 1) เวทีทบทวนงาน/ วางแผนทีมวิจัย ภาคเหนือ 7 ครั้ง (ทีมงานหลักอยู่ภาคเหนือจำนวน 8 คน)
- 2) เวทีทบทวนงาน/ วางแผนทีมวิจัย 2 ภาค 1 ครั้ง
- 3) เวทีร่วมกับเครือข่ายในพื้นที่ 3 ครั้ง (เหนือ 2 ครั้ง อีสาน 1 ครั้ง)
- 4) เวทีวิเคราะห์ สังเคราะห์ ออกจากเหนืออีสาน 1 ครั้ง
- 5) เวทีใหญ่นำเสนอผลงานระยะที่ 2 จำนวน 1 ครั้ง
- 6) ร่วมนำเสนอผลงาน โมเดล “การออกจากหนี้ด้วยวิถีเกษตรยั่งยืน” ในงานสมัชชาเกษตรทางเลือก จ.แม่ฮ่องสอน 1 ครั้ง

รายละเอียดและสาระสำคัญในแต่ละเวที นำเสนอโดยตารางในภาคผนวก 1

นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมเก็บรวบรวมข้อมูลด้านการตลาดตามแบบสอบถามที่กำหนด กิจกรรมสนทนากลุ่มร่วมกับกรณีศึกษาในพื้นที่เพิ่มเติม ในช่วงลงเก็บข้อมูล เป็นต้น

3.2 การคัดเลือกทีม ทำความเข้าใจและวางบทบาทภายในทีม

เนื่องจากการเป็นการทำงาน 2 ภาค จึงจำเป็นต้องวางบทบาทให้ชัดเจน เพราะทีมวิจัยส่วนใหญ่เป็นเจ้าหน้าที่ โหนด มีเพียง 1 คน ที่ไม่ใช่ แต่ก็เคยเป็นนักวิจัยเพื่อท้องถิ่นของ สกว.ภาค ในยุคแรกตั้ง (คุณชิตฉัตรฐา เข้มราช) ซึ่งมีประสบการณ์ด้านตลาดทางเลือก จึงมารับหน้าที่คนหลักในการ

สังเคราะห์ เรื่อง "การออกจากหนี้ด้วยตลาดทางเลือก ภาคเหนือตอนบน" ที่มงานโครงการแบ่งตามบทบาทหน้าที่ ได้แก่

- ทีมสังเคราะห์ มีหน้าที่เก็บข้อมูล/ ประมวลเบื้องต้น ร่วมสังเคราะห์ข้อมูลระดับต่างๆ
- ทีมเขียนรายงาน ระดับภาคและภาพรวม ได้แก่ นักวิจัย คุณอาภา คุณพรพิศา และคุณชิตณัฐฐาและคุณอรุณี
- ทีมที่ปรึกษา ส่วนใหญ่จะเป็นอาจารย์พฤษฯ คุณสุภา และ อ.บัญญัติ
- ทีมผู้รู้ ผู้ทรงคุณวุฒิ นักวิชาการ ได้แก่ ดร.บุศรา ดร.ปรารภนา และ อ.ชูศักดิ์

3.3 การคัดเลือกประเด็นถอดโมเดล และกรอบคำถาม

ประเด็นที่ 1 “การปลดหรือลดหนี้สินด้วยวิถีเกษตรยั่งยืน”

เหตุผลที่เลือกประเด็นนี้

- 1) หนี้สินเป็นปัญหาร่วมของสังคมไทย
- 2) เกษตรกรไม่เชื่อว่า การทำเกษตรยั่งยืนจะสามารถปลดเปลื้องหนี้สินได้ และไม่ยอมเสี่ยงทำเกษตรยั่งยืน โดยบอกว่ามีหนี้สินอยู่เกรงว่าจะไม่มีรายได้เพียงพอต่อการชำระหนี้
- 3) จากข้อ 2 นำไปสู่ปัญหาในการขยายผลเกษตรยั่งยืน หากมี Model ที่ชัดเจนจะสามารถยืนยันรูปแบบได้
- 4) ผลจากงานวิจัย CBR เกิดตัวอย่างมากพอ ทั้งรายคน (ฟาร์ม) รายหมู่บ้านที่เป็นพื้นที่รูปธรรม หรือปฏิบัติการที่ได้ผล(Best practice)สามารถเป็นตัวอย่างในการถอดโมเดลได้

หลักการ/ หลักคิดในการถอดความรู้

- 1) ไม่ใช่เป็นการถอด Model เชิงกายภาพ แต่จะมองลึกถึงปัจจัยการเกิด การเปลี่ยนผ่าน กระบวนทัศน์ มองให้เห็นถึงกระบวนการ ขั้นตอน/ วิธีการ และสาระ(เนื้อหา) ที่แฝงอยู่ด้านในของกระบวนการ/เครื่องมือที่ใช้(ซึ่งอาจมีซ้ำๆ กัน เช่น เวที การประชุม การดูงาน)
- 2) ในกระแสหลัก Model คือเรื่องของความสัมพันธ์ของตัวแปรต้นและตัวแปรตาม แต่การทำงานด้านเกษตรยั่งยืนมีความซับซ้อนมากกว่านั้นมาก ไม่ใช่แค่ใส่ตัวแปรแล้วเกิดผล แต่เกิดจากการเชื่อมโยงกับหลายสิ่ง และมีช่วงเวลาเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย
- 3) เน้นการถอดกระบวนการที่ดี ได้ผล ซึ่งอาจต้องดูโมเดลย่อย ๆ ที่ถือว่าเป็น “ฟันเฟือง” เบื้องหลังความสำเร็จของประเด็นนั้น ๆ (ในโมเดลใหญ่)
- 4) การถอดได้แสดงให้เห็นถึง “ปฏิบัติการ” (Actions) โดยพิจารณาถึงเหตุผล และผลที่เกิดขึ้นว่าเกิดจากเงื่อนไขปัจจัยใด รวมถึงผลสุดท้ายที่เกิดคุณค่าใดขึ้นบ้าง (Output-Outcome-Impact)

กระบวนการ/ วิธีการ

1) คัดเลือกตัวอย่างจาก 2 ภาค จำนวน 22 ราย (อีสาน 12 ราย เหนือ 10 ราย) จากบริบทที่หลากหลายทั้งด้านภูมินิเวศ ขนาดฟาร์ม จำนวนคนในครัวเรือน ระบบการผลิต แรงงาน เป็นต้น (นำมาประมวลภาพรวม 22 รวม อีก 5 รายเป็นกรณีคนรุ่นใหม่)

2) กระบวนการ เสนอ Case จากพื้นที่ ตรวจสอบเบื้องต้นโดยทีมสังเคราะห์ระดับภาค คัดเลือก Case กำหนดกรอบเนื้อหา (กรอบคำถาม) เตรียมทีม/ วางบทบาท ลงพื้นที่ถอด Case สรุปเบื้องต้น ส่งข้อมูลแก่หัวหน้าโครงการ เพื่อประมวลระดับประเทศ ส่วนระดับภาคนั้น แต่ละภาคเลือกจัดการตนเองในทีมวิจัย ในระหว่างทำงานจะมีการประชุมร่วมกับที่ปรึกษาทุกเดือน เพื่อปรับกระบวนการหรือกรอบเนื้อหา

3) เวทีสาธารณะเพื่อนำเสนอผลงานและเปิดรับความคิดเห็นจากภาคีที่เกี่ยวข้อง ใช้นงบประมาณร่วมกับเวทีในพื้นที่ 1 ครั้ง และเวทีจัดเอง 1 ครั้ง

4) ผลการสังเคราะห์ ถือว่า เป็น “ขั้นตอนแรก” ที่สามารถยกระดับการสื่อสารได้ทั้ง 3 ระดับ คือ 1) การเป็นต้นแบบ (Model) 2) การอธิบายเชิงวิชาการ (โดยเทียบกับแนวคิด ทฤษฎี) และ 3) เป็นข้อเสนอเชิงนโยบาย ขึ้นอยู่กับการแปลงสาร

5) การจัดการเป็นแบบแยกภาคใน “ขั้นตอนแรก” (ถอด Case) ส่วนการสังเคราะห์ระดับภาค จะมีการแลกเปลี่ยนข้ามภาคเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน

บทวนจากประสบการณ์ ข้อคิดเห็นของเกษตรกรที่ไม่อยากทำ SA

- 1) มีหนี้สินอยู่ จึงไม่อยากเสี่ยง ในช่วงปรับเปลี่ยนกลัวไม่มีเงินส่งหนี้
- 2) มีแรงงานน้อย (1-2 คน/ ครัวเรือน) ไม่มีเงินจ้างคนกำจัดหญ้า/ วัชพืชจึงต้องไ้ยาฆ่าหญ้า
- 3) ไม่แน่ใจด้านการตลาด ทำยากแต่ต้องขายเท่าผลผลิตเคมี หรือขายยากกว่าเพราะไม่สวย
- 4) ไม่แน่ใจด้านการผลิต กลัวไม่ได้ผลผลิตเท่าเดิมโดยเฉพาะในช่วงแรกของการปรับเปลี่ยนฯ
- 5) ครอบครัว ไม่เห็นด้วย ฯลฯ

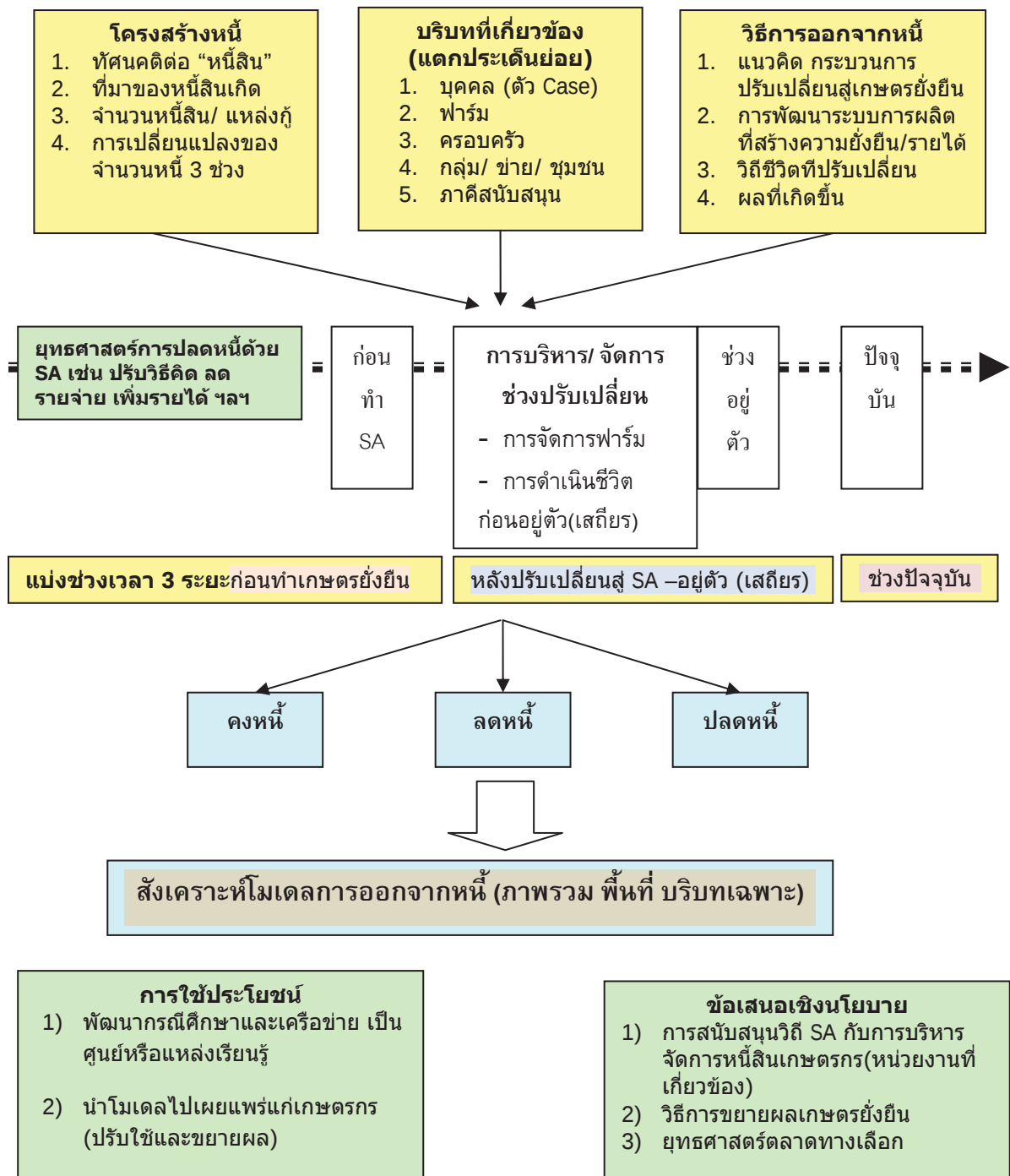
จากการหารือที่ปรึกษา หลายครั้ง ทีมวิจัยได้ร่วมกันกำหนดกรอบเนื้อหาในการถอดกรณีศึกษา ตามแผนภาพที่ 3-2 โดยมีข้อสมมุติฐานเบื้องต้นว่า "การออกจากหนี้ด้วยวิถีเกษตรยั่งยืน" นั้น น่าจะต้องใช้เวลา ซึ่งจะมากน้อยเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับ จำนวนหนี้สินที่มีอยู่ และการจัดการหนี้ของเกษตรกร เป็นสำคัญ จึงได้แบ่งช่วงเวลา ออกเป็น 3 ช่วง เพื่อใช้ในการวิเคราะห์ ได้แก่ ช่วงก่อนทำเกษตรยั่งยืน ช่วงทำเกษตรยั่งยืนระยะแรก หรือช่วงปรับเปลี่ยน (1-5 ปี) และช่วงอยู่ตัวแล้ว เพื่อจะให้เห็นกระบวนการจัดการในแต่ละช่วงเวลา ที่อาจเป็นประโยชน์ในการนำไปปรับใช้ในบริบทอื่น ๆ

เมื่อมีการรวบรวมแล้ว จึงได้ทำ "แบบสัมภาษณ์" เบื้องต้น (รายละเอียดในภาคผนวก 2) เพื่อนำไปพูดคุยกับกรณีศึกษา ซึ่งมีข้อมูลเชิงปริมาณร่วมด้วย และหลังจากนั้นก็จัดวงคุยกับทุกกรณีศึกษาโดยแยกเป็นรายภาค และมีการจัดเวทีสังเคราะห์เพิ่มเติมอีกครั้งในภาคอีสาน โดยใช้เครื่องมือ เส้นแบ่งเวลา หรือ Time Line เพื่อให้เห็นเส้นทางหนี้สิน จากจุดที่เริ่มก่อหนี้ ใช้นี้ และเส้นทางของการจัดการระบบการผลิต หรือชีวิตของเกษตรกรว่า สัมพันธ์กันอย่างไร

ภาพที่ 3-2

กรอบเนื้อหาโดยภาพรวมการถอดกรณีศึกษาสู่การทำต้นแบบ (Model)

“การออกจากหนี้ด้วยวิถีเกษตรกรรมยั่งยืน”

ประเด็นที่ 2 ตลาดทางเลือก

“ในฐานะสิ่งจูงใจเข้าสู่เกษตรยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อยและทางเลือกสำหรับผู้บริโภค”

เหตุผลที่เลือกประเด็นนี้

- 1) ตลาดเป็นแรงจูงใจหลักแก่เกษตรกร ในช่วงการเข้าสู่เกษตรยั่งยืน ก่อนที่จะมีการเรียนรู้ร่วมสู่การสร้าง แรงบันดาลใจ
- 2) เป็นสะพานเชื่อมสู่ผู้บริโภคในเมือง ที่สามารถสร้างพลัง เกษตรยั่งยืนมากขึ้น
- 3) เป็นทางออกในแง่รายได้ เพื่อปลดปล่อยหนี้สิน
- 4) แม้งานวิจัยจะมีเพียง 8 เรื่อง แต่สามารถทำเป็น Model ได้ เพราะมี Action ต่อเนื่องโดยเครือข่ายเกษตรทางเลือกระดับต่าง ๆ จนถึงปัจจุบัน

กระบวนการ/ วิธีการ

- 1) กำหนดรูปแบบตลาดเพื่อถอดโมเดล 2 กรณี ได้แก่ ภาคเหนือ “การจัดการตลาดหลากหลายรูปแบบเพื่อออกจากหนี้สิน” ส่วนอีสาน “การจัดการตลาดนัดทางเลือก” และหลอมเป็นภาพรวมเหนือ-อีสาน อีก 1 โมเดล
- 2) ตรวจสอบข้อมูลมือ 2
- 3) กำหนดกรอบเนื้อหา แหล่งข้อมูล และเครื่องมือ
- 4) เก็บข้อมูล ตามเครื่องมือที่กำหนด
- 5) วิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูล ความรู้ จัดทำร่างโมเดล และนำเสนอในเวทีเพื่อเปิดรับข้อเสนอแนะ
- 6) ประมวลข้อเสนอ เก็บข้อมูลเพิ่ม สรุปโมเดลที่ได้ นำเสนอในรูปแบบรายงานฉบับสมบูรณ์ ชุดความรู้สู่ศูนย์เรียนรู้ในพื้นที่ศึกษา

หลักการ

- 1) เน้นการเรียนรู้ร่วมในทีมสังเคราะห์ ส่วนจะมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับความพร้อมของทีมบริบทพื้นที่ และเนื้อหาองค์ความรู้ ผู้รู้
- 2) มีการปรับกรอบเนื้อหาตามสถานการณ์ หรือนำผลงานมาหารือที่ปรึกษาเป็นระยะ ๆ

การวางกรอบเนื้อหาในการเก็บข้อมูล

จากการตรวจสอบเอกสารงานวิจัย “ตลาดทางเลือก” พบว่า องค์ประกอบหลักในที่ต้องจัดการในกระบวนการตลาดทางเลือกประกอบด้วย 4 ส่วน คือ ผู้ผลิต ผู้บริโภค ตลาด และมาตรฐาน ในกรณีประเทศไทยจะเพิ่ม “ตัวช่วย” คือ องค์กรสนับสนุน หรือพี่เลี้ยง เข้ามาด้วยที่ถือเป็นองค์ประกอบสำคัญ ดังนั้นกรอบเนื้อหาในภาพรวมที่จะต้องรวบรวมค้นหา ดังตารางที่ 3-3

กระบวนการจัดการ 5 Ps

1) Product (ตัวสินค้า และมาตรฐาน)

2) Price (การตั้งราคา)

3) Place (สถานที่ขาย/ช่องทางตลาด/ลูกค้า)

4) Promotion (การสร้างสำนึก การส่งเสริมการขาย)

5) Partnerships (ความร่วมมือ การมีส่วนร่วม)

บริบทตลาด

1) ระดับใด

2) ประเภทใด

3) รูปแบบ

บริบทของผู้ผลิต

1) สภาพการผลิต/ ปัญหาการผลิต

2) ชนิดของสินค้าที่ผลิต

3) ปัญหาด้านการผลิต

ปัญหา (สมมติฐาน)

• ขาดการวางแผนการผลิตที่ตอบสนองความต้องการของผู้บริโภค

• ขาดศักยภาพในการแข่งขันกับคู่แข่งทั้งชนิดผัก, ถั่ว, ถั่ว, ถั่ว

• ปัญหาปัจจัยการผลิต เช่น น้ำ, แรงงาน, ปุ๋ย, เมล็ดพันธุ์ และเงินทุน

• ขาดความรู้เทคโนโลยีการตลาด เช่น ยาฆ่าหญ้า, สารกำจัดแมลง โรคพืช

• การจัดการผลผลิต เช่น ทัพที่ใช้น้ำ, ทัพที่ใช้น้ำ

• เครื่องทุนแรงการผลิต เช่น เครื่องสูบน้ำ, เครื่องสูบน้ำ

• คุณภาพผลผลิตไม่คงที่

• สิ่งที่ทำ (สมมติฐาน)

• ปลุกผักปลอดภัยจากสารพิษอย่างแท้จริง

• วางแผนการผลิตในกลุ่ม/ สมาชิก

• ควบคุมผลผลิตแบบมีส่วนร่วม ตรวจสอบ

• จัดการผลผลิตที่เหมาะสมจนถึงมือผู้บริโภค เช่น จัดทัพ, การขนส่ง

• เก็บข้อมูล, บันทึกข้อมูลในแปลงตนเอง

แนวคำถาม

1) มีการวางแผนการผลิตอย่างไรจึงขายได้?

2) มีการจัดการผลผลิตอย่างไรให้มีคุณภาพ (มีเอกลักษณ์, จดขาย, ปลอดภัย)

บริบทของผู้บริโภค

1) ระดับใด

2) ประเภทใด

3) รูปแบบ

ปัญหา (สมมติฐาน)

• ขาดการวางแผนการผลิตที่ตอบสนองความต้องการของผู้บริโภค

• ขาดศักยภาพในการแข่งขันกับคู่แข่งทั้งชนิดผัก, ถั่ว, ถั่ว, ถั่ว

• ปัญหาปัจจัยการผลิต เช่น น้ำ, แรงงาน, ปุ๋ย, เมล็ดพันธุ์ และเงินทุน

• ขาดความรู้เทคโนโลยีการตลาด เช่น ยาฆ่าหญ้า, สารกำจัดแมลง โรคพืช

• การจัดการผลผลิต เช่น ทัพที่ใช้น้ำ, ทัพที่ใช้น้ำ

• เครื่องทุนแรงการผลิต เช่น เครื่องสูบน้ำ, เครื่องสูบน้ำ

• คุณภาพผลผลิตไม่คงที่

• สิ่งที่ทำ (สมมติฐาน)

• ปลุกผักปลอดภัยจากสารพิษอย่างแท้จริง

• วางแผนการผลิตในกลุ่ม/ สมาชิก

• ควบคุมผลผลิตแบบมีส่วนร่วม ตรวจสอบ

• จัดการผลผลิตที่เหมาะสมจนถึงมือผู้บริโภค เช่น จัดทัพ, การขนส่ง

• เก็บข้อมูล, บันทึกข้อมูลในแปลงตนเอง

แนวคำถาม

• มีใครบ้าง จากภาคไหน

• สนับสนุนอะไร ช่วงไหน ด้วยเงื่อนไข/ ปัจจัยใด

• กระบวนการเชื่อมร้อยภาคีมาสนับสนุนการจัดการตลาด ทำอย่างไร

• ผล-คุณค่าที่เกิดขึ้น

ปัญหา (สมมติฐาน)

• ยังไม่มีกลุ่มผู้บริโภคเกิดขึ้น

• ผู้บริโภคมีความต้องการแต่ไม่

• รู้แหล่งซื้อที่แน่นอน

• บางส่วนขาดความเชื่อถือในคุณภาพผลผลิต(ปลอดภัยหรือไม่)

• ส่วนใหญ่ยังไม่เข้าใจแนวคิด/หลักการเกษตรยั่งยืน

• ทำให้ยังต้องการสินค้าสวยหลากหลาย โดยไม่คำนึงถึงฤดูกาล)

แนวคำถาม

1) ความต้องการของผู้บริโภคกลุ่มต่างๆ เป็นอย่างไร? ในแต่ละตลาด (ชนิด, ปริมาณ, ภาพลักษณ์, ทัพ, ขนาด, ราคา, กิจกรรมร่วม)

2) คุณภาพ ราคาที่เป็นธรรมต่อผู้ผลิตและผู้บริโภค สามารถทำได้

แนวคำถาม

• ในแต่ละ P ให้ดูที่ บทบาทของผู้เกี่ยวข้อง การมีส่วนร่วม แนวคิดเบื้องหลังในการตั้ง กฎเกณฑ์ หรือมาตรการร่วมในการจัดการ

• ขั้นตอน/ วิธีการ จัดการที่ได้ผล และผลที่เกิดขึ้น

สมาชิก/ กระบวนการกลุ่ม

1) ผู้บริโภคเป็นใครบ้าง เข้ามาร่วมได้อย่างไร เปลี่ยนแปลงอย่างไร

2) การก่อเกิด/ ได้มาซึ่งผู้บริโภค อธิบายเชื่อมกับ 5 ps

3) กิจกรรมเชื่อมผู้บริโภค/ ผลที่เกิดขึ้น/ เงื่อนไขปัจจัยที่ส่งผล

บทวนสถานการณ์ด้านผู้บริโภค

• การเข้าถึงผู้บริโภคของผู้ผลิต

• กลุ่ม/ชายแดน

• โครงการที่เป็นฐานสร้างผู้บริโภค

• โอกาสเข้าถึงถึงสินค้าปลอดสารพิษ

ตารางที่ 3-3 กรอบความคิด/คำถาม การถอด “ต้นแบบ” (Model) # 2 “ตลาดทางเลือก ในฐานะสิ่งจูงใจเข้าสู่ SA ของเกษตรกรรายย่อยและทางเลือกสำหรับผู้บริโภค”

3.4 นิยามศัพท์

โมเดล หรือรูปแบบหรือแบบจำลองภาษาอังกฤษใช้คำว่า Model ซึ่งหมายถึงวิธีการที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งได้ถ่ายทอดความคิดความเข้าใจตลอดจนจินตนาการที่มีต่อปรากฏการณ์หรือเรื่องราวใดๆ ให้ปรากฏโดยใช้การสื่อสารในลักษณะต่างๆ เช่น ภาพวาดภาพเหมือน แผนภูมิ แผนผัง ฯลฯ เพื่อให้เข้าใจได้ง่ายและสามารถนำเสนอเรื่องราวได้อย่างมีระบบ

โมเดลการออกจากหนี้ด้วยวิถีเกษตรกรรมยั่งยืน หมายถึง ปฏิบัติการที่ได้ผลในการจัดการตนเอง และการสนับสนุนเกษตรกรที่ทำเกษตรยั่งยืนเพื่อให้หลุดพ้นจากหนี้สิน

เกษตรเคมี หรือเกษตรกระแสหลัก หมายถึง ระบบการผลิตที่เน้นการผลิตเพื่อการค้า โดยการอาศัยปัจจัยภายนอก เช่น ปุ๋ยเคมีและสารเคมีในการกำจัดศัตรูพืช วัชพืช เน้นการผลิตพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว เป็นระบบการเกษตรที่อาศัยเทคโนโลยีสมัยใหม่ ใช้พลังงานสูงจากเครื่องจักรกล เป็นระบบที่รัฐเข้ามามีบทบาทสูงในการกำหนดพืชที่ปลูกและราคาของผลิตผล ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม มีอันตรายต่อสุขภาพผู้บริโภคและความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตในไร่นา

“วิถีเกษตรกรรมยั่งยืน” หมายถึง วิธีการผลิตที่มีเป้าหมายสู่การเลิกใช้สารเคมีเกษตรโดยกระบวนการลด ละ เลิก ตามบริบทเกษตรกร และวิถีชีวิตแบบพอเพียง โดยคำนึงถึงความยั่งยืนของระบบการผลิต ที่นำไปสู่ความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม และผู้บริโภคร่วมด้วย

3.5 คำย่อ

SA ย่อมาจาก เกษตรกรรมยั่งยืน (Sustainable Agriculture)

CBR ย่อมาจาก งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community Based Research)

ISAC ย่อมาจาก สถาบันชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน (Institute of Sustainable Agriculture Community)

มอน ย่อมาจาก มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ภาคเหนือ

ส่วนที่ 4

โมเดลเพื่อการปรับใช้และขยายผล

4.1 การออกจากหนี้ด้วยวิถีกะตกรมยั้งยืน

ครัวเรือนที่มีหนี้โดยภาพรวมของประเทศมีสัดส่วนเพิ่มขึ้นตามลำดับ ตั้งแต่ปี 2543 ถึง 2547 จากร้อยละ 56.3 เป็น 66.4 แต่เริ่มมีแนวโน้มลดลงตั้งแต่ปี 2549 ถึง 2552 จากร้อยละ 64.4 เป็น 60.9 แต่จำนวนเงินที่เป็นหนี้มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ตั้งแต่ปี 2543 ถึง 2552 คือ จาก 68,405 เป็น 134,699 บาท/ ครัวเรือน

ส่วนแหล่งเงินกู้ส่วนใหญ่เป็นเงินกู้ในระบบร้อยละ 82.4 นอกกระบบร้อยละ 7.2 ที่เหลืออีกร้อยละ 9.7 เป็นการกู้จากทั้ง 2 แหล่ง เงินกู้ในระบบพบว่า กู้จาก ธกส.มากที่สุดร้อยละ 56.1 จากกองทุนหมู่บ้านร้อยละ 12.3 จากธนาคารอื่น ๆ ร้อยละ 10.8 ตามลำดับ

แม้ว่าภาครัฐจะมีนโยบายทั้งการจัดการหนี้สินโดยตรง และการแปลงรัฐธรรมนูญไปสู่การปฏิบัติ เพื่อช่วยเหลือเกษตรกร เช่น การเข้าถึงที่ดินและทรัพยากร ให้เกษตรกรมีที่ดินทำกิน มีน้ำใช้ทำการเกษตรและเข้าถึงทรัพยากรในป่าชุมชน การจัดการหนี้สินเพื่อการผลิต การปรับปรุงระบบการผลิต และการจัดสวัสดิการเกษตรกร นอกจากนี้ยังมีโครงการกองทุนหมู่บ้าน โครงการแปลงทรัพย์สินให้เป็นทุน โครงการพักชำระหนี้ และอื่น ๆ ตลอดช่วงเกือบ 10 แต่จำนวนหนี้สินก็ไม่ลดลง

แต่ในกระบวนการส่งเสริมเกษตรยั่งยืนตลอดช่วง 10 ปี ที่ผ่านมา ปัญหาหนี้สินเป็นปัจจัยเงื่อนไขหนึ่งที่เกษตรกรจำนวนมากระบุว่า ไม่อยากเสี่ยงมาทำเกษตรยั่งยืน กลัวผลผลิตได้ไม่เท่าเดิม ไม่มีเงินส่งหนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงปรับเปลี่ยนการผลิตสู่เกษตรยั่งยืน

ดังนั้น การสังเคราะห์โมเดลเพื่อการปรับใช้และขยายผลในครั้งนี้ จึงเลือกประเด็น "การออกจากหนี้ด้วยวิถีกะตกรมยั้งยืน" ในระดับต่าง ๆ เช่น ในภาคอีสาน ภาคเหนือ ภาพรวมทั้งประเทศ และกรณีคนรุ่นใหม่ ซึ่งในที่นี้จะเสนอเพียง 2 โมเดล คือ ภาพรวมทั้งประเทศ และภาคเหนือ

ส่วนการสังเคราะห์โมเดลที่หลากหลาย ทั้งรายบุคคล (จาก 22 กรณีศึกษา) ที่สามารถเป็นบริบทเฉพาะได้ สื่อสารได้ และเป็นแหล่งเรียนรู้ได้ จะกระจายอยู่ในพื้นที่ศึกษารวม 7 จังหวัด ส่วนกรณี "คนรุ่นใหม่ไม่ก่อหนี้" จะดำเนินการจัดทำเป็นกรณีศึกษาพิเศษ เพื่อกลุ่มเป้าหมายเฉพาะ เช่น เพื่อเชื่อมงานกับวิทยาลัยเกษตรกรรมในพื้นที่ต่อไป

งานสังเคราะห์สู่โมเดลนี้จะไม่สิ้นสุด เพียงเมื่อจบโครงการ แต่คนในพื้นที่ศึกษาจะนำไปใช้ประโยชน์ต่อเนื่องได้ ในโอกาสต่าง ๆ ในอนาคต ทั้งเป็นหลักสูตรในศูนย์เรียนรู้ เป็นจุลสาร เป็นแผ่นพับ เป็นแผ่น Roll Up เพราะมีข้อมูลพื้นฐานของกรณีศึกษาที่มากพอ สำหรับสื่อสารสาธารณะ ต่อกลุ่มเป้าหมายเฉพาะในแต่ละพื้นที่ หรือไหนต ได้

4.1.1 โมเดลการออกจากหนี้ภาพรวม (สรุปย่อ)

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

- 1) เพื่อศึกษาที่มาของหนี้สิน บริบทของเกษตรกรที่เป็นเงื่อนไขให้เกิดหนี้ และออกจากหนี้
- 2) เพื่อสังเคราะห์กระบวนการวิธีการออกจากหนี้ของเกษตรกรด้วยวิถีเกษตรกรรมยั่งยืน
- 3) เพื่อให้ได้ข้อเสนอแนะต่อการสนับสนุนเกษตรกรให้สามารถออกจากหนี้สินได้
- 4) เพื่อให้ได้รูปแบบที่ได้ผล (Model) ในการออกจากหนี้ที่หลากหลายบริบท

กลุ่มเป้าหมายหลักที่จะใช้ประโยชน์งานวิจัย

- 1) เกษตรกรทั่วไป
- 2) กลุ่มเป้าหมายเฉพาะ เช่น วิทยาลัยเกษตรกรรมในพื้นที่ แรงงานคืนถิ่น เป็นต้น
- 3) หน่วยงาน/องค์กรระดับพื้นที่ ที่มีบทบาทในการสนับสนุนเกษตรกร

กระบวนการศึกษาวิจัย

- 1) ทบทวนเอกสารสถานการณ์หนี้ ทั้งเรื่องปริมาณหนี้ สาเหตุแห่งหนี้ จำนวนหนี้สิน เกษตรกร และผลกระทบ นโยบายในการจัดการหนี้สิน ผลที่เกิดขึ้น
- 2) ปรึกษาที่ปรึกษา ผู้รู้ จัดวงสนทนาที่มวิจัยและผู้เกี่ยวข้องเพื่อวางกรอบเนื้อหาในการสังเคราะห์ กำหนดวิธีการ กระบวนการ และเครื่องมือในการศึกษา
- 3) คัดเลือกกลุ่มเป้าหมาย ภาคเหนือ 10 คน ภาคอีสาน 12 คน รวม 22 คน
- 4) ลงพื้นที่ศึกษากรณีศึกษา ตามกรอบเนื้อหา/ เครื่องมือ ที่กำหนด (แบบสอบถาม/ สนทนากลุ่ม/ เวทีเครือข่าย)
- 5) ประมวลผลข้อมูล วิเคราะห์/ สังเคราะห์โดยทีมวิจัย และจัดเวทีสังเคราะห์ข้อมูล จากทุกกรณีศึกษา 3 ครั้ง (2 ภาค)
- 6) สรุปผลการศึกษา จัดเวทีใหญ่ข้ามภาค จำนวน 2 ครั้งเพื่อเปิดรับความคิดเห็น เก็บข้อมูลเพิ่มเติม ปรับแก้

การคัดเลือก/ ข้อมูลกรณีศึกษา

เลือกจากเกษตรกรรวม 22 ราย จากภาคเหนือตอนบน จาก 3 จังหวัด ได้แก่แม่ฮ่องสอน (4 ราย) ลำพูน (4 ราย) และเชียงใหม่ (2 ราย) ภาคอีสานตอนกลาง-บน 4 จังหวัด ได้แก่ ยโสธร (7 ราย) กาฬสินธุ์ (2 ราย) มหาสารคาม (2 ราย) และร้อยเอ็ด (1 ราย) โดยมีข้อพิจารณาคัดเลือกเกษตรกรตัวอย่าง ดังนี้

- 1) เกษตรกรเต็มใจที่จะเป็นกรณีศึกษา เพื่อแบ่งปันแก่ผู้อื่น และสามารถเปิดเผยข้อมูลได้
- 2) เป็นเกษตรกรที่เป็นนักวิจัย หรือทีมวิจัย ในโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นของ สกว. ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่โครงการจบสิ้นแล้ว

- 3) อยู่ภายใต้เครือข่ายเกษตรทางเลือกในพื้นที่เช่น กรณีภาคเหนือ เป็นเกษตรกรในเครือข่ายลุ่มน้ำลำ จ.ลำพูน เครือข่ายเกษตรทางเลือก จ.แม่ฮ่องสอน และเครือข่ายเกษตรอินทรีย์ลวงเหนือ เป็นต้น

(รายละเอียดของเกษตรกรแต่ละราย มีในฐานข้อมูลผู้รู้เกษตรกรรมยั่งยืนดังตัวอย่างในภาคผนวก)

ผลการศึกษา

1) วิถีเกษตรกรรมยั่งยืน : นิยาม คุณค่า ความหมายโดยกรณีศึกษา

แม้ว่าจะมีการทบทวนเอกสารถึงความหมาย และรูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืนแล้วในส่วนที่ 2 แต่การศึกษาการตีความของกรณีศึกษายังต้องทำอยู่ เพื่อตรวจสอบ “ระดับ” ความเข้าใจ การปรับเปลี่ยน และการนำแนวคิดนี้ไปสู่การปฏิบัติในสถานการณ์จริงของกรณีศึกษา พบว่า จากแนวคิดของเกษตรกรต่อระบบเกษตรยั่งยืน คือ การพึ่งพาและการเคารพต่อธรรมชาติ ทำให้เกษตรกรยังคงมีวิถีชีวิตที่อาศัยธรรมชาติ มีการเก็บของป่า การหาสัตว์น้ำตามฤดูกาล ทั้งเพื่อการบริโภคในครัวเรือน และเพื่อขาย การใช้พืชสมุนไพรในการดูแลสุขภาพ ด้วยวิถีเกษตรกรรมยั่งยืนดังกล่าวเกษตรกรจึงไม่ได้ทำเกษตรเฉพาะในแปลงเท่านั้น ในระหว่างที่ธรรมชาติไม่เอื้อต่อการเพาะปลูก เช่น ในฤดูแล้ง ปริมาณน้ำไม่พอต่อการเพาะปลูก เกษตรกรจึงมีกิจกรรมหลากหลายในช่วงดังกล่าวแตกต่างกันออกไปตามสภาพพื้นที่และทักษะการหากิน เช่น การหาของป่า การหาหอยหาปลา การแปรรูปผลผลิตเกษตร การรับจ้างทางการเกษตร และการรับจ้างทั่วไป เป็นต้น ดังนั้นรายรับภาคเกษตรของเกษตรกร จึงรวมกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติและเพิ่มมูลค่าผลผลิตทางการเกษตรด้วย รวมถึงรายได้ที่ไม่เป็นตัวแทนเงินจากผลผลิตในฟาร์มที่นำมาบริโภคในครัวเรือน จะเห็นได้ว่าเกษตรกรรมยั่งยืนคือ ชีวิตที่มีวิถีการดำรงชีวิตแบบ “หาอยู่หากิน” และพอเพียง

นอกจากนี้ในภาคอีสาน ที่กรณีศึกษาส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่เกษตรน้ำฝน มีการปลูกพืชหลักได้เพียงฤดูฝนเท่านั้น มีเพียงบางพื้นที่ ใกล้เคียงน้ำที่สามารถปลูกพืชหลังนาระยะสั้นได้บ้าง ดังนั้นจึงเป็นวัฒนธรรมของพื้นที่ ที่คนหนุ่มสาวออกไปหางานทำนอกพื้นที่ ในช่วงที่ไม่มีกิจกรรมในฟาร์ม รวมถึงการมีอาชีพเสริมตามความชำนาญ และบริบทของพื้นที่ เช่น การเป็นช่างไม้ รับสร้างบ้าน และเผาถ่าน เป็นต้น

โดยสรุป “วิถีเกษตรกรรมยั่งยืน” ไม่ใช่เพียงวิถีการผลิต เป็นเป็นวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลง สู้ความมีเหตุ มีผล พอเพียง รู้จักคิดวิเคราะห์ จัดการชีวิตให้อยู่รอดได้โดยไม่ทำลายสิ่งรอบตัว มีการใช้หลักธรรมมานำชีวิต ที่สำคัญคือต้องมีอุเบกขา (รอได้ นิ่งได้) และแบ่งปัน เพราะกระบวนการปรับเปลี่ยนล้วนต้องใช้เวลาทั้งสิ้น

เมื่อวิเคราะห์รายรับรายจ่ายในแบบวิถีเกษตรกรรมยั่งยืน พบว่ากรณีศึกษาทั้ง 22 ราย โดยเฉลี่ยมีรายได้มากกว่าร้อยละ 60 ที่มาจากภาคเกษตร แม้ว่าในหลายครอบครัวจะมีสมาชิกในครอบครัวทำงานนอกภาคเกษตรและมีรายได้จากนอกภาคเกษตรก็ตาม แต่จะเป็นเพียงรายได้เสริมหรือรายได้ในการส่งหลานเรียนเท่านั้น

2) ข้อมูลทั่วไปของกรณีศึกษา

ร้อยละ 72 ของผู้ให้ข้อมูลเป็นเพศชาย มีอายุเฉลี่ย 54 ปี ส่วนใหญ่เรียนจบระดับประถมศึกษา (ร้อยละ 59) รองลงมาได้แก่มัธยมศึกษา (ร้อยละ 22) มี 2 คน ที่ไม่ได้เรียนหนังสือ เพราะเป็นชนเผ่าในพื้นที่สูง ส่วนอีก 2 คน ในภาคเหนือจบการศึกษาระดับปริญญาตรี เป็นข้าราชการ บำนาญ 1 คน และเป็นบัณฑิตคืนถิ่น 1 คน ในปัจจุบันเป็นเกษตรกร

ตารางที่ 4.1.1 - 1 ข้อมูลทั่วไปของกรณีศึกษาภาพรวม 2 ภาค

รายการ	ภาคเหนือ	ภาคอีสาน	รวม	เฉลี่ย	ร้อยละ
1. เพศ (คน)					
- ชาย	6	10	16		72.7
- หญิง	4	2	6		27.3
2. อายุเฉลี่ยกรณีศึกษา (ปี)	52	56	108	54	
3. การศึกษา (คน)					
- ไม่ได้เรียน	2	-	2		9.1
- ระดับประถมศึกษา	3	10	13		59.1
- ระดับมัธยมศึกษา	3	2	5		22.7
- ระดับปริญญาตรี	2	-	2		9.1
4. การอบรม/ดูงานเกษตรยั่งยืน					
- น้อยกว่า 5 ครั้ง	1	1	2		9.1
- 5-10 ครั้ง	7	6	13		59.1
- มากกว่า 10 ครั้ง	2	5	7		31.8
5. สมาชิกในครอบครัว					
- จำนวนรวม (คน/ ครัวเรือน)	40	66	106	4.8	100.0
- ทำการเกษตรประจำ	21	35	56	2.5	52.8
- ทำนอกภาคเกษตร	6	15	21	1.0	19.8
- เป็นภาระครอบครัว	13	18	31	1.4	29.2
6. จำนวนที่กำลังเรียน (คน)	7	15	22	1.0	20.8
7. จำนวนที่เจ็บป่วย (คน)	1	1	2	0.1	1.9

กรณีศึกษาร้อยละ 59 ได้รับการฝึกอบรมความรู้ด้านเกษตรยั่งยืน ในโอกาสต่าง ๆ อยู่ระหว่าง 5-10 ครั้ง และร้อยละ 31 อบรม/ ดูงานมากกว่า 10 ครั้ง กล่าวได้ว่าเกษตรกรส่วนใหญ่ ได้รับความรู้และการเรียนรู้ด้านเกษตรยั่งยืนอย่างเต็มที่ และยังพบอีกว่า ทั้งหมดเป็นฟาร์มต้นแบบ เป็นที่ศึกษาดูงาน เกษตรกรส่วนใหญ่สามารถถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับฟาร์มตนเองและความรู้กระบวนการออกจากนี้ได้ ในระดับที่แตกต่างกันออกไป บางคนเป็นวิทยากรด้านเกษตรยั่งยืน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านที่กระจายอยู่แทบทุกพื้นที่

ขนาดของครัวเรือนโดยภาพรวมจะมีประมาณ 4-5 คน โดยภาคเหนือจะมีขนาดเล็กกว่าภาคอีสาน คือ 4 คน/ ครัวเรือน แต่อีสาน มี 5-6 คน/ ครัวเรือน และยังพบว่ามีความเข้มแข็งในครัวเรือนที่ทำเกษตรเป็นประจำ เพียง 2-3 คน/ ครัวเรือน (ร้อยละ 53 ของจำนวนคนในครัวเรือน) ดังนั้นบางครัวเรือนจึงจำเป็นต้องจ้างแรงงานมาช่วยในบางกิจกรรมที่สำคัญ เช่น การเตรียมดิน การปลูก และการเก็บเกี่ยวพืชหลัก และมีการลงแขก (เอามือ) ในบางกิจกรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการปลูกและการเก็บเกี่ยวข้าว ที่ถือว่าเป็นพืชหลักของระบบการผลิต

ตารางที่ 4.1.1 - 2 ข้อมูลพื้นที่เกษตรของกรณีศึกษาภาพรวม 2 ภาค

รายการ	ภาคเหนือ	ภาคอีสาน	รวม	เฉลี่ย	ร้อยละ
1. จำนวนแปลงเกษตร (แปลง)	23	23	46	2	
2. พื้นที่เกษตร (ไร่)	216.25	276.9	493.15	22	100.0
3. เอกสารสิทธิ์ (ไร่)					
- โฉนด	107.25	172.9	280.15	12.7	56.8
- น.ส.3	57	26	83	3.8	16.8
- สปก.	33	17	50	2.3	10.1
- สทก.	12	-	12	0.5	2.4
- สค.1, พบท.5	-	60	60	2.7	12.2
- จัปจอง,แปลงรวม	7	1	8	0.4	1.6
4. นิเวศน์เกษตร (ไร่)					
- ที่ราบ	127	178.9	305.9	13.9	62.0
- ที่ดอน	77.25	98	175.25	8.0	35.5
- ที่สูง	12	-	12	0.5	2.4

เกษตรกรทั้ง 2 ภาค มีพื้นที่เกษตรมากกว่าหนึ่งแปลงและเฉลี่ยครัวเรือนละ 22 ไร่ เกษตรกรทั้งสองภาคมีเอกสารสิทธิ์ถือครองที่ดินเป็นโฉนดและนส.3 สูงถึงร้อยละ 76 ในภาคเหนือและ 71.8 ในภาคอีสาน ในภาคเหนือเกษตรกรมีพื้นที่เกษตรในพื้นที่สปก. สทก.และ จัปจองเป็นแปลงรวมมากกว่า

ภาคอีสาน แต่ในภาคอีสาน เกษตรกรมีพื้นที่เกษตรภายใต้ สค 1 และ พบท. 5 มากถึงร้อยละ 21.7 ในขณะที่ตัวอย่างเกษตรกรภาคเหนือไม่มีอยู่ในหมวดดังกล่าว

พื้นที่เกษตรกรรมส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ราบในภาคอีสาน ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่อาศัยน้ำฝน แต่เกษตรกรลงทุนขุดสระน้ำ ปรับพื้นที่บนคันนาและ ปลูกพืชผักสวนครัวรอบสระน้ำ พร้อมทั้งเลี้ยงวัวเพิ่มรายได้ และใช้มูลสัตว์เป็นปุ๋ยคอก เกษตรกรทั้งภาคส่วนใหญ่ปลูกข้าวเป็นพืชหลักและ ทำเกษตรแบบผสมผสาน

พื้นที่เกษตรแบ่งตามนิเวศน์ ส่วนใหญ่จะอยู่ในพื้นที่ราบ (ร้อยละ 62) รองลงมาเป็นที่ดอน (ร้อยละ 36) ที่เหลือเป็นพื้นที่สูง ร้อยละ 2 ซึ่งอยู่ในภาคเหนือ (เผ่ามูเซอแดงพื้นที่ 12 ไร่) ปลูกไม้ผลเมืองหนาวเพื่อขายและพืชผักไว้บริโภคเหลือขาย

3) หนี้สินเกษตรกร

(1) จำนวนหนี้สินและสาเหตุของการเกิดหนี้

จากการศึกษาจำนวนหนี้สินเกษตรกร 2 ภาค พบว่ามีหนี้สินก่อนปรับเปลี่ยนสู่ระบบเกษตรยั่งยืน เฉลี่ย 174,636 บาท/ ครัวเรือน (ค่าเฉลี่ยประเทศ 134,699 บาท/ ครัวเรือน ปี 2552) โดยภาคเหนือจะสูงกว่าภาคอีสาน (ตารางที่ 4.1.1-2) ในช่วงปรับเปลี่ยนสู่เกษตรยั่งยืนพบว่ามีภาระกู้เงินเพิ่มเพื่อลงทุน 51,500 บาท/ ครัวเรือน โดยเกษตรกรในภาคอีสานจะยืมเงินมาลงทุนมากกว่าภาคเหนือมาก ทั้งนี้เป็นเพราะระบบเกษตรเป็นเกษตรน้ำฝนเป็นส่วนใหญ่ พื้นที่เป็นที่ราบทำนาเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลักเหลือจึงขาย เมื่อหันมาทำเกษตรยั่งยืนจึงจำเป็นต้องปรับที่นา เพื่อเพิ่มความหลากหลายของพืช-สัตว์ เช่น การปรับที่นา ทำคันนาให้ใหญ่ขึ้นเพื่อปลูกต้นไม้บนคันนา ลงทุนขุดสระน้ำ แล้วปลูกผักสวนครัวรอบสระ เลี้ยงปลา เลี้ยงหมู ไก่ เพิ่ม ลงทุนซื้อวัว-ควาย หรือบางคนเกิดความมั่นใจในเกษตรยั่งยืนจนกู้เงินมาซื้อที่ดินเพิ่ม เป็นต้น จึงมีการลงทุนเฉลี่ยถึง 79,083 บาท/ ครัวเรือน

ส่วนภาคเหนือเกษตรกรส่วนใหญ่มีระบบการผลิตที่หลากหลายมาก่อนแล้ว เพราะสภาพพื้นที่เป็นทั้งที่ราบ ที่ดอน และที่สูง จึงเป็นสวนผสมผสานมีทั้งข้าว พืชผัก พืชไร่ ไม้ผลการลงทุนเพิ่มเมื่อเป็นระบบเกษตรยั่งยืนจึงน้อยเพียง 18,400 บาท/ ครัวเรือน

หนี้สินเป็นปัญหาสำคัญของเกษตรกร จากกรณีศึกษาทั้ง 22 กรณี พบว่า สาเหตุของหนี้หลักๆ คือ การซื้อปัจจัยการผลิตมาลงทุนด้านเกษตรทั้งพืชและสัตว์ร้อยละ 80 การศึกษาบุตรร้อยละ 15 และการอุปโภคบริโภคร้อยละ 5 ตามลำดับ

และจากการศึกษาช่วงเวลาในการปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมยั่งยืนพบว่า ส่วนใหญ่จะอยู่ในระหว่าง 6-10 ปี คิดเป็นร้อยละ 63 มากกว่า 10 ปี ร้อยละ 9 เกษตรกรตัวอย่างในภาคอีสานมีระยะเวลาทำเกษตรยั่งยืนนานกว่าภาคเหนือ เพราะภาคเหนือเกษตรกรตัวอย่างที่เลือกเป็นกรณีศึกษาเป็นกลุ่มใหม่เกือบทั้งสิ้น โดยเฉพาะเกษตรกรในจังหวัดแม่ฮ่องสอน และลำพูน ส่วนภาคอีสานมีประวัติศาสตร์การทำเกษตรยั่งยืนมานาน ผ่านการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นส่วนใหญ่

ต่อด้วยโครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน และสุดท้ายจึงต่อยอดด้วยโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นระหว่างปี 2549-51

ตารางที่ 4.1.1 - 3 ระยะเวลาที่ทำเกษตรยั่งยืน และจำนวนหนี้สินเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา

รายการ	ภาคเหนือ	ภาคอีสาน	รวม	เฉลี่ย/ ครัวเรือน	ร้อยละ
1. ระยะเวลาที่ทำเกษตรยั่งยืน					
- 1-3 ปี	1	1	2		9.09
- 4-5 ปี	2	2	4		18.18
- 6-10 ปี	7	7	14		63.64
- มากกว่า10 ปี	-	2	2		9.09
2. จำนวนหนี้สิน (ต่อครัวเรือน)			(รวมบาท)		
- ก่อนปรับเปลี่ยนสู่ SA	228,200	130,000	3,842,000	174,636	
- ลงทุนทำ SA	18,400	79,083	1,133,000	51,500	
- ปัจจุบัน	89,300	115,583	2,280,000	103,636	

(2) ทศนคติต่อหนี้ของเกษตรกร

เกษตรกรมีมุมมองต่อหนี้เป็น 2 ลักษณะ คือ มีมุมมองในเชิงลบ “หนี้ คือ ความทุกข์อันยิ่งใหญ่ ทำให้ขาดอิสรภาพในการดำรงชีวิต ควรหลีกเลี่ยงให้ห่าง” ซึ่งเป็นทัศนคติของเกษตรกรส่วนใหญ่ ที่มีหนี้ในปริมาณมากเกินไปกว่าเกษตรกรจะจัดการได้ ในการทำเกษตรแบบเดิมต้องมีการลงทุนปุ๋ย สารเคมีปริมาณเพิ่มขึ้นทุกปี แต่ไม่เคยได้กำไร เป็นเหตุให้หนี้เพิ่มขึ้น

มุมมองในเชิงบวก “หนี้คือ เงินลงทุนที่เรามีศักยภาพในการใช้คืนได้” หากปริมาณหนี้ไม่สูงมากหรืออยู่ในวิสัยที่จะบริหารจัดการได้ มีการวิเคราะห์ศักยภาพและความสามารถในการใช้คืนเงินกู้ มีการวางแผนการลงทุนเพื่อการขยายการทำเกษตรยั่งยืนบนฐานความเชื่อมั่นที่เพิ่มสูงขึ้น เช่น การซื้อที่ดิน การปรับพื้นที่วางแผนการผลิตใหม่ การขุดบ่อน้ำ ฯลฯ

(3) ระดับหนี้สินของเกษตรกร

ระดับหนี้สินของเกษตรกร เป็นการจัดกลุ่มหนี้ตามปริมาณการเป็นหนี้ของเกษตรกร โดยแบ่งเป็น 3 ระดับ ดังนี้

- **ระดับมาก** คือ เกษตรกรที่มีจำนวนหนี้สินมากกว่า 300,000 บาท จากกรณีศึกษามีเกษตรกรอยู่ในกลุ่มนี้จำนวน 5 ราย (ร้อยละ 23 ของตัวอย่างทั้งหมด) ภาคเหนือ 3 ราย อีสาน 2 ราย
- **ระดับกลาง** คือ เกษตรกรที่มีจำนวนหนี้สิน 100,000-300,000 บาท จากกรณีศึกษามีเกษตรกรอยู่ในกลุ่มนี้จำนวน 6 ราย (ร้อยละ 27 ของตัวอย่างทั้งหมด) ภาคเหนือ 4 ราย อีสาน 2 ราย

■ ระดับน้อย คือ เกษตรกรที่มีจำนวนหนี้สินน้อยกว่า 100,000 บาท จากกรณีศึกษา มีเกษตรกรอยู่ในกลุ่มนี้จำนวน 11 ราย (ร้อยละ 50 ของตัวอย่างทั้งหมด) แบ่งเป็นภาคเหนือ 3 ราย ภาคอีสาน 8 ราย

การปรับเปลี่ยนจากเกษตรกระแสหลักเป็นเกษตรกรรมยั่งยืนอาจจะค่อนข้างยาก หรือ จากเกษตรกรรมยั่งยืนสู่การปลดหนี้อาจจะไม่รุนแรงมากเมื่อเปรียบเทียบกับการจัดการหนี้ในระบบ เกษตรกระแสหลัก ทั้งนี้จำนวนหนี้สินนั้น “ระดับความรุนแรง” ไม่ได้ดูที่ปริมาณ หรือจำนวนเงินที่เป็นหนี้เพียงอย่างเดียว แต่ต้องพิจารณาถึง “ศักยภาพและโอกาส” ในการใช้หนี้คืนร่วมด้วย เช่น กรณีคนบนพื้นที่สูงภาคเหนือหนี้หลักหมื่นก็ถือว่ามากแล้ว เพราะมีระบบการผลิตเพื่อยังชีพ ยากที่จะหาเงินมาใช้หนี้ได้ นอกจากนี้ยังพบว่า มีเกษตรกร 3 รายที่มีเงินเพียงพอที่จะใช้หนี้ภายในงวดเดียว แต่ก็ไม่ยอมใช้หนี้ ตัดสินใจที่จะทยอยใช้เป็นรายเดือน ตามระเบียบของกองทุน และยังพบว่า เกษตรกรตัวอย่างทุกคน แม้ว่าจะเป็นหนี้ แต่ก็มีเงินออมอยู่กับกองทุนต่างๆ ในหมู่บ้านมากน้อยแตกต่างกันออกไป ทั้งนี้เพื่อประกันว่าหากเดือดร้อนจะมีแหล่งเงินทุนที่สามารถกู้ยืมได้

ในการชำระหนี้หนี้ ผู้ที่กู้เงินจากหลายแหล่งจะวิเคราะห์ว่า ควรใช้เงินแหล่งทุนใดก่อน โดยพิจารณาอัตราดอกเบี้ยของแต่ละแหล่งทุน และความยืดหยุ่นของกฎระเบียบเป็นสำคัญ

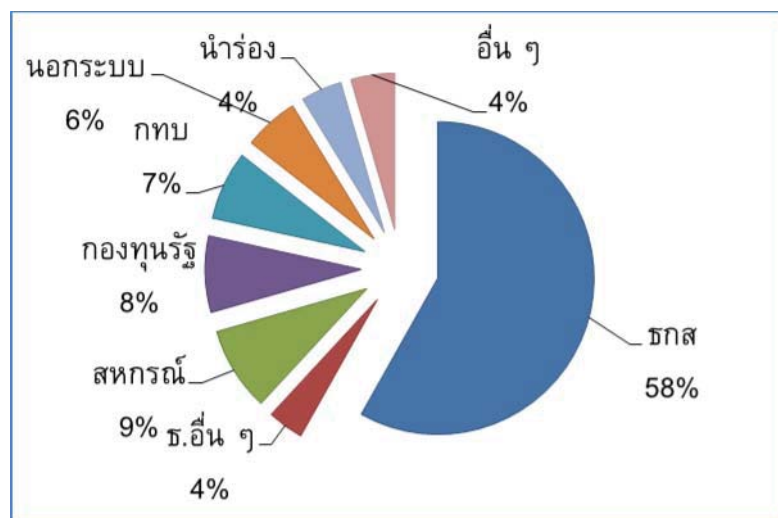
(4) แหล่งที่กู้ยืม

แหล่งกู้ยืมที่สำคัญของเกษตรกร ทั้ง 22 ราย ได้แก่ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ การเกษตร (ธกส.) จำนวนถึงร้อยละ 60 รองลงมาได้แก่สหกรณ์การเกษตร ร้อยละ 9 กองทุนต่าง ๆ ของรัฐ กทบ. กู้นอกระบบ และธนาคารอื่น ๆ ตามลำดับ (ตารางที่ 4.1.1-4 และแผนภาพที่ 4.1.1-1)

ตารางที่ 4.1.1 - 4 สัดส่วนแหล่งเงินกู้ของกรณีศึกษาแยกตามรายภาค

แหล่งกู้	รวม 2 ภาค	ภาคเหนือ	ภาคอีสาน
1. ธกส	58.16	56.83	59.93
2. ธ.อื่น ๆ	3.72	6.51	-
3. สหกรณ์	8.68	15.18	-
4. กองทุนรัฐ	7.89	5.21	11.46
5. กทบ	7.12	4.30	10.89
6. นอกระบบ	5.68	5.38	6.08
7. โครงการนำร่อง	.24	-	9.90
8. อื่น ๆ	.51	6.59	1.74
รวม	100.00	100.00	100.00

แผนภาพที่ 4.1.1 - 1 สัดส่วนแหล่งเงินทุนของกรณีศึกษา รวมเหนือ อีสาน

(6) การบริหารจัดการหนี้สินของเกษตรกร

เกษตรกรสามารถจัดการหนี้ได้ แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ

1) ปลดหนี้ได้ มีเกษตรกรจำนวน 7 ราย (ร้อยละ 31 ของกรณีศึกษาทั้งหมด) อยู่ในภาคเหนือ 3 รายและภาคอีสาน 4 ราย จากการวิเคราะห์พบว่า เกษตรกรที่สามารถปลดหนี้ได้นั้นมีหนี้ไม่เกิน 50,000 บาท คิดเฉลี่ย 30,857 บาท/คน ในภาคเหนือเกษตรกร 3 คน มีรายได้จากผลผลิตจากไม้ผล ได้แก่ ไม้ผลเมืองหนาว และลำไย ซึ่งมีรายรับเป็นเงินก้อนจำนวนมากต่อการเก็บเกี่ยวครั้งหนึ่งๆ เพียงพอกับการใช้หนี้ที่มีในปริมาณไม่มาก จึงทำให้ระยะเวลาปลดหนี้อยู่ระหว่าง 1-3 ปี ส่วนในภาคอีสานเกษตรกรทั้ง 4 คน มี 1 คนมีหนี้ก่อนทำเกษตรยั่งยืน เพียง 15,000 บาท แต่ก็ใช้หมดแล้วก่อนทำเกษตรยั่งยืน และไม่ก่อหนี้อีกเลย ส่วนอีก 3 ราย สามารถวางแผนการผลิตที่ได้ผลและมีตลาดนัดเป็นรายได้ ไม่มีลูกเรียนหนังสือ และมีรายได้นอกเกษตร (เผาถ่านขาย) ส่วนหนึ่งด้วย

2) ลดหนี้ได้ มีเกษตรกรจำนวน 12 ราย (ร้อยละ 55 ของกรณีศึกษาทั้งหมด) อยู่ในภาคเหนือ 7 รายและภาคอีสาน 5 ราย จากการวิเคราะห์พบว่า เกษตรกรที่สามารถปลดหนี้ได้นั้นมีหนี้อยู่ระหว่าง 70,000 - 530,000 บาท (ต่ำสุด-สูงสุด) คิดเฉลี่ย 238,333 บาท/คน ในภาคเหนือเกษตรกรส่วนใหญ่อยู่ในกลุ่มนี้ ด้วยปริมาณหนี้สินที่อยู่ในระดับปานกลางถึงมาก เกษตรกรแต่ละรายมีรายรับทั้งที่เป็นตัวเงินและไม่เป็นตัวเงินจากภาคเกษตรมากกว่า 50% โดยเฉพาะรายรับที่ไม่เป็นตัวเงิน เช่น การลดค่าใช้จ่ายในการซื้อผัก ในภาคอีสานเกษตรกรในกลุ่มนี้มั่นใจอย่างยิ่งว่าจะสามารถออกจากหนี้ด้วยวิถีเกษตรกรรมยั่งยืนได้ จึงกู้เงินมาลงทุนทำเกษตรยั่งยืน เช่น ปรับพื้นที่ ซึ่อร์ถไถ ขุดสระ ซึ่อร์ถ แต่ก็มีแผนการออกจากหนี้ที่ชัดเจนว่า จะออกภายใน 1-5 ปี โดยจะพัฒนาระบบการผลิต เช่น ใช้ปุ๋ยพืชสด (ถั่วพุ่ม ถั่วพราง) ผลิตหลากหลาย ปลูกผัก ข้าว แตงโม เลี้ยงวัวควาย ทำตลาดที่หลากหลายแล้วแต่ประเภทของผลผลิต นอกจากนี้ยังมีอาชีพเสริม เช่น การเป็นวิทยากรรับจ้าง ฯลฯ และที่สำคัญคือการปรับวิถีชีวิตแบบเรียบง่าย พอเพียง อยู่มามากขึ้น ใ้รู้ จดบันทึก และตั้งใจว่า "ถ้าเป็นหนี้ต้องจัดการได้"

3) คงหนี้หรือไม่ก่อหนี้เพิ่ม มีเกษตรกรจำนวน 3 ราย (ร้อยละ 14 ของกรณีศึกษาทั้งหมด) อยู่ในภาคอีสานทั้งหมด จากการวิเคราะห์พบว่า เกษตรกรกลุ่มนี้มีหนี้อยู่ระหว่าง 50,000 - 578,000 บาท (ต่ำสุด-สูงสุด) คิดเฉลี่ย 342,667 บาท/ คน ซึ่งสูงกว่าอีก 2 กลุ่มข้างต้น เนื่องจากมีหนี้เดิมมาก ส่วนหนึ่ง และยังลงทุนทำเกษตรยั่งยืนเพิ่มอีกด้วย รายที่มีหนี้สูงสุดจำนวน 578,000 บาท เป็นการกู้มาซื้อที่นา 16.5 ไร่ วัว 2 ตัว และปรับที่นาสู่เกษตรยั่งยืน แม้ว่าทั้ง 3 คนจะลดหนี้ไม่ได้ แต่ก็ไม่ก่อหนี้เพิ่มอีก มีทิศทางที่ชัดเจนในการจัดการหนี้ มั่นใจว่าจะใช้หนี้ได้ด้วยเกษตรยั่งยืน จึงกล้าลงทุนมาก โดยมีชาวอินทรีเป็นพี่หลัก มีการแปรรูปขายโดยกระบวนการกลุ่ม มีตลาดที่แน่นอน และยังมีแผนจะขายเป็นเมล็ดพันธุ์ อีกด้วย

ตารางที่ 4.1.1 - 5 ผลการวิเคราะห์การจัดการหนี้สินเกษตรกรของกรณีศึกษา

สภาพหนี้	จำนวนคน	ร้อยละ	เวลาที่ทำ SA (ปี)	หนี้รวม	เฉลี่ย/ คน	ต่ำสุด-สูงสุด (บาท)
1. ปลดหนี้	7	31.8	8.6	216,000	30,857	0 - 50,000
2. ลดหนี้	12	54.5	6.6	2,860,000	238,333	70,000 - 530,000
3. คงหนี้	3	13.6	6.7	1,028,000	342,667	50,000 - 578,000

4) โมเดลการออกจากหนี้ด้วยวิถีเกษตรยั่งยืน เหนือ-อีสาน

(1) โมเดลในรูปของสมการและแผนภาพ

จากการสังเคราะห์หาตัวร่วมหลักของกรณีศึกษาทั้ง 2 ภาค สามารถสรุป โมเดล "การออกจากหนี้ด้วยวิถีเกษตรกรรมยั่งยืน" ได้ดังนี้

Model การออกจากหนี้ = “การปรับแนวคิด + ยุทธศาสตร์” (Software) + “องค์ประกอบที่จำเป็น” (Hardware)

โดย “การปรับแนวคิด + ยุทธศาสตร์” ประกอบด้วย 4 เรื่อง คือ

1. การปรับแนวคิด วิธีคิด ทักษะที่ สามารถนำไปสู่การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ ตั้งแต่ทัศนคติต่อ “หนี้สิน” รวมถึงกระบวนการออกจากหนี้ ซึ่งต้องใจเย็น รอได้ ไม่เสี่ยงลงทุนขนาดใหญ่ เพื่อปลดหนี้ การมีความรู้ความเข้าใจอย่างแท้จริงในเรื่องเกษตรกรรมยั่งยืน ที่สามารถจัดการระบบการผลิตและวิถีชีวิตที่สอดคล้องกัน มีความอยู่รอดทางเศรษฐกิจ และมีเงินบางส่วนชำระหนี้ โดยส่วนใหญ่จะน้อมนำเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการปรับเปลี่ยนวิถีเกษตรกรรมยั่งยืนนั่นเอง

2. ยุทธศาสตร์ลดรายจ่าย ลดรายจ่ายด้านการผลิต (ต้นทุนคงที่- ต้นทุนผันแปร) ลดรายจ่ายการดำรงชีวิต (ค่าอาหาร - สุขภาพ ฯลฯ) ลดรายจ่ายทางสังคม ได้แก่ สิ้นค้าฟุ่มเฟือย

3. ยุทธศาสตร์เพิ่มรายได้ ได้แก่ รายได้ภาคการผลิต (เพิ่มผลผลิต- เพิ่มความหลากหลาย- เพิ่มคุณค่า- วิเคราะห์ตลาด - วางแผนการผลิต) รายได้นอกภาคการผลิต (ใช้ทรัพยากรในท้องถิ่น - ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น-รับจ้าง)

4. ยุทธศาสตร์การสร้างควมยั่งยืน ได้แก่ สร้างความเข้าใจ/ การเรียนรู้ขยายสู่คนอื่น ๆ คน สืบทอด รักษาฐานทรัพยากร รักษาฐานชุมชน สร้างพันธมิตร ขยายผลความร่วมมือ

ในขณะที่ “องค์ประกอบที่จำเป็น” ประกอบด้วย 4 ส่วน คือ

1. มีทุนภายในที่ดี (ที่ดิน/ ทรัพยากร/ ครอบครัว/ วัฒนธรรม/ ความเข้มแข็งของชุมชน)
2. มีกลุ่ม เครือข่าย (เสริมความรู้/ การปรับใช้ความรู้ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ตลาด กำลังใจ)
3. การสนับสนุนที่ดี จากองค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และอื่น ๆ ตามบริบทของพื้นที่ ฯลฯ ทั้งด้านความรู้ ปัจจัยการผลิต และจิตใจ ในเวลาที่เหมาะสม
4. มีนโยบายที่เอื้อ นโยบายพักรักษาหนี้ เกษตรอินทรีย์ อาหารปลอดภัย เศรษฐกิจพอเพียง หมู่บ้าน สปก. ธนาคารอาหารชุมชน กลุ่มจังหวัด ฯลฯ

โมเดล “การออกจากหนี้ด้วยวิถีเกษตรกรรมยั่งยืน” สามารถนำเสนอในรูปร่างใหม่ที่ไม่ใช่ สมการ ที่สามารถทำให้เห็นรายละเอียดทุกเรื่อง ใน 1 หน้า ดังในตารางที่ 4.1.1-2

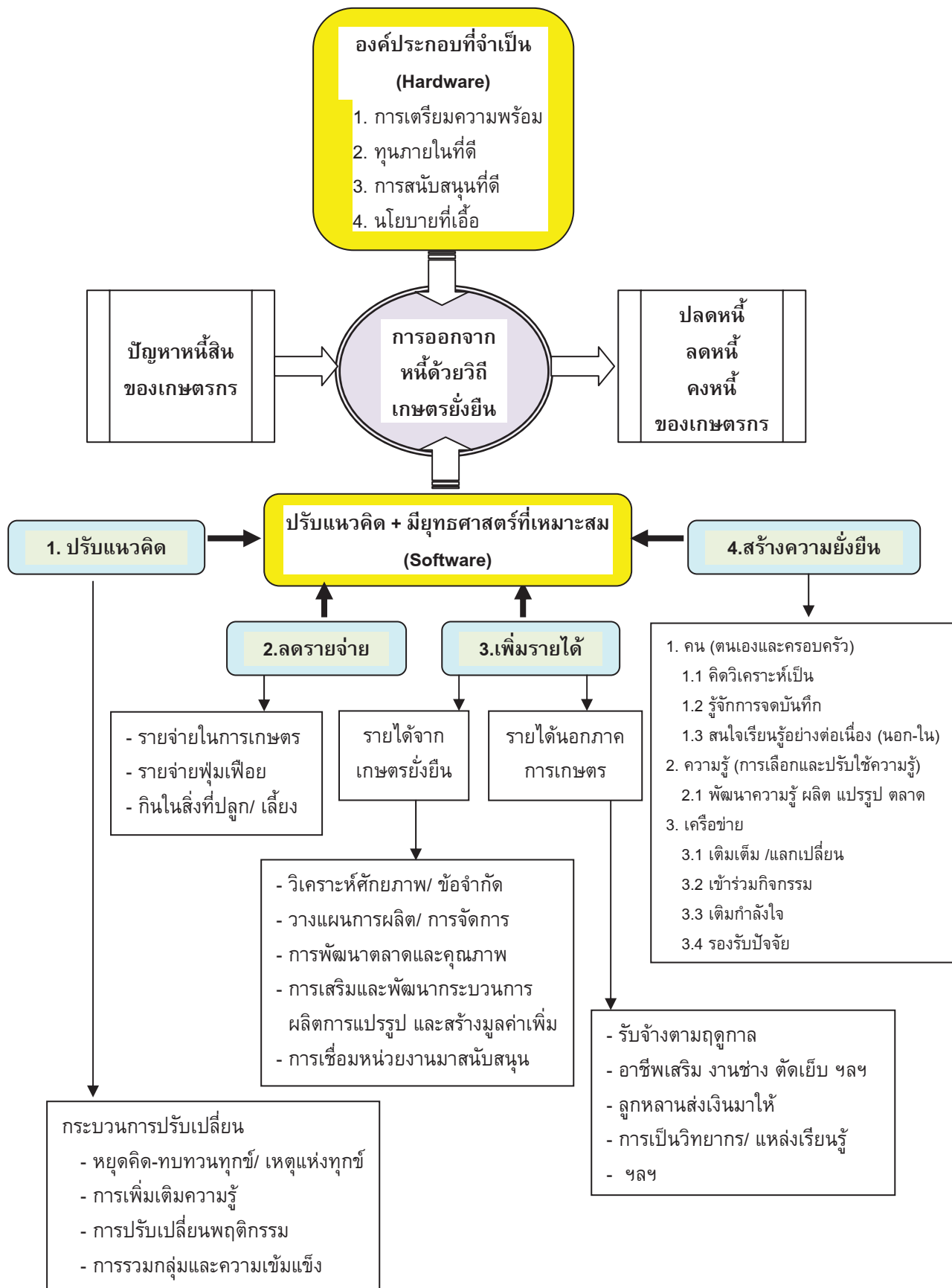
(2) กระบวนการออกจากหนี้

1. กระบวนการทบทวนทุกข์ (หยุดคิด เรียนรู้สาเหตุการเกิดหนี้ เช่น การลงทุนเกษตร เกิดวิกฤติ สุขภาพไม่ดี ใช้จ่ายเกินตัว จนเกิดหนี้ที่มีความแตกต่างในแต่ละวิถี
2. เรียนรู้เพื่อปรับเปลี่ยนแนวคิด (ดูงาน/ ลองผิดลองถูก/ ทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น/ หาความรู้เพิ่มเติม ปรับใช้ความรู้)
3. การปรับเปลี่ยนพฤติกรรม (การบริโภคแบบเท่าทัน/ ปรับระบบการผลิต : เช่น วางแผนการผลิต/ ปรับพืชปลูกให้สอดคล้องกับพื้นที่และศักยภาพ/ ปรับทักษะ/ ลดการพึ่งพาปัจจัยการผลิต (ลดซื้อสารเคมี/ เพิ่มเทคนิคการจัดการฟาร์ม)
4. การเพิ่มรายได้ : หารายได้เพิ่ม (อาชีพเสริม)
5. แสวงหาตลาดทางเลือกด้วยตนเองเพื่อให้มีรายได้มาใช้จ่ายและใช้หนี้
6. หาเพื่อนและขยายกลุ่ม (องค์กรผู้ผลิต/ ผู้บริโภค/ ภาควิชา)
7. แสวงหา/ เลือกการสนับสนุนจากหน่วยงาน/ องค์กรที่เกี่ยวข้อง

ปัจจัยหนุนการปลดหนี้

1. ตัวเองและครอบครัว : การปรับกระบวนทัศน์ การสร้างความเข้าใจในระดับครอบครัว
2. ระบบการผลิต : แปลงเกษตรที่มีระบบนิเวศที่เอื้อต่อการผลิต มีการปรับใช้เทคนิคและความรู้ มีการจัดการระบบดินและน้ำที่ดี
3. ระบบตลาดที่เชื่อมกับผู้บริโภค : โอกาสและการเข้าถึงแหล่งงาน/ เส้นทางการค้า (ผลิต/ตลาด) เป็นตัวช่วยหนุน
4. มีการเข้าร่วมกับเครือข่าย/ กลุ่ม เกษตรกรรมยั่งยืนในพื้นที่
5. องค์กรภายนอกที่หนุนเสริม : กลยุทธ์ กระบวนการ

แผนภาพที่ 4.1.1-2 โมเดลการออกจากหนี้ด้วยวิธีเกษตรกรรมยั่งยืน

4.1.2 โมเดลการออกจากหนี้ ภาคเหนือ (ฉบับย่อ)

ความเป็นมาและความสำคัญของการศึกษา

สถานการณ์ปัญหาหนี้สินเกษตรกรในพื้นที่ภาคเหนือตอนบนโดยภาพรวมนับว่าเป็นปัญหาใหญ่ ตัวอย่างในหลายหมู่บ้านโดยเฉพาะในพื้นที่ศึกษา คนเป็นหนี้มีไม่ต่ำกว่า 95% และเป็นหนี้ที่เกษตรกรไม่สามารถใช้คืนได้เพราะ 80% ของคนที่เป็นหนี้จะเกิน 1 แสนบาท สาเหตุหลักมาจากการลงทุนทางการเกษตรของเกษตรกรซึ่งปัจจัยการผลิตโดยเฉพาะปุ๋ยเคมีและยาฆ่าหญ้า มีราคาแพงขึ้นทุกปี ดังนั้นเกษตรกรที่มีหลักทรัพย์ (ที่ดินมีเอกสารสิทธิ์ไม่ว่าจะเป็น นส.3 หรือโฉนด) เกือบ 100% จึงเป็นหนี้กันหมด ส่วนเกษตรกรที่ไม่มีหลักทรัพย์ก็สามารถเป็นหนี้ได้โดยใช้บุคคลค้ำประกัน หรือขณะนี้ทุกคนสามารถเข้าถึงหนี้ได้อย่างถ้วนหน้าผ่านกองทุนหมู่บ้าน

ปัญหาหนี้สินเกษตรกรนั้น สาเหตุหลักๆ มาจากการลงทุนทางการเกษตร รวมทั้งการใช้เงินกู้ผิดประเภท เช่น ซื้อสิ่งอำนวยความสะดวก จ่ายค่าการศึกษาของลูก เป็นต้น ปัญหาหนี้สินเกษตรกรนั้น มีส่วนเชื่อมโยงกับปัญหาราคาพืชผลทางการเกษตร เพราะปัญหาหนี้สินกับราคาสินค้าเกษตรนั้นเป็นเรื่องที่มีความเชื่อมโยงกัน หากปีไหนราคาสินค้าเกษตรดี เกษตรกรก็สามารถส่งเงินชำระหนี้ได้ ที่สำคัญเมื่อมีการเปิดเสรีการค้า (เอฟทีเอ) กับจีน จะพบว่าเกษตรกรมีหนี้สะสมเพิ่มมากขึ้น

รทส.มีนโยบายการปรับโครงสร้างหนี้ คือการเอาหนี้ที่มีอยู่ไปปรับโครงสร้างใหม่ โดยที่ยอดหนี้ยังคงเท่าเดิม และขยายเวลาการชำระหนี้ให้ยาวขึ้น บางรายอาจจะได้เงินทุนอีกก้อนไว้ลงทุนใหม่ นี่คือการปรับโครงสร้างหนี้เพื่อเอาเงินก้อนใหม่ออกไปจำนวนหนึ่ง ซึ่งก็แล้วแต่ว่าใครมีหลักทรัพย์มากน้อยแค่ไหน (อานุกาพ นุ่นสง สำนักข่าวประชาธรรม สัมภาษณ์ / เรียบเรียง มิถุนายน 2551)

ประเด็น “การออกจากหนี้ด้วยวิถีเกษตรกรรมยั่งยืน” จึงเป็นทางเลือกหนึ่งในการแก้ปัญหาหนี้สินเกษตรกรอย่างยั่งยืน จากกรณีศึกษาสามารถยืนยันได้ว่าเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นทางรอดของเกษตรกรในการทำเกษตรที่แก้ปัญหาหนี้สินได้จริงทั้งการปลดหนี้ ลดหนี้ และการไม่ก่อหนี้เพิ่ม รวมทั้งเกษตรกรยังสร้างรูปธรรมของการแก้ปัญหาหนี้สินด้วยเกษตรกรรมยั่งยืนภายใต้บริบทและสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกันไป ภายใต้เป้าหมายการผลิตเพื่อความอยู่รอดและสร้างสมดุลระหว่างเศรษฐกิจ-สังคม-สิ่งแวดล้อม ภายใต้หลักของการเลี้ยงตัวเองและครอบครัวได้บนความพอเพียง มีอิสระ เกื้อกูลต่อธรรมชาติ และยังเป็นทางรอดของสังคมเกษตรกรไทยที่จะทำให้เกษตรกรมีกิน ส่งลูกเรียนได้ มีความสุข และได้รับการยอมรับจากสังคม

การคัดเลือกกรณีศึกษา

กลุ่มเป้าหมายหลักที่จะใช้ประโยชน์งานวิจัย และกระบวนการศึกษาวิจัย เหมือนกับการศึกษาโดยภาพรวมเลือกจากเกษตรกรในภาคเหนือตอนบน จาก 3 จังหวัด ได้แก่แม่ฮ่องสอน (4 ราย) ภายใต้เครือข่ายเกษตรทางเลือกจังหวัดแม่ฮ่องสอน ลำพูน (4 ราย) ภายใต้เครือข่ายเกษตรกรรมลุ่มน้ำลี้

และเชิงใหม่ (2 ราย) เครือข่ายเกษตรอินทรีย์ลวงเหนือ ซึ่งเกษตรกรยินดีเปิดเผยข้อมูลส่วนตัวตาม
กรอบการศึกษาวิจัย

ผลการศึกษา

1) สถานการณ์ด้านหนี้สินเกษตรกร

1.1) สาเหตุของการเกิดหนี้ และการลดด้วยวิธีเกษตรยั่งยืน

หนี้สินเป็นปัญหาสำคัญของเกษตรกร จากกรณีศึกษาทั้ง 10 กรณี พบว่า สาเหตุของหนี้หลักๆ คือ การซื้อปัจจัยการผลิตมาลงทุนด้านเกษตรทั้งพืชและสัตว์ร้อยละ 75 การศึกษาบุตรร้อยละ 15 และการอุปโภคบริโภคร้อยละ 10 ตามลำดับ ทั้งนี้เกิดจากวงจรเศรษฐกิจ ที่ต้นทุนสูงราคาตกต่ำ เช่นกระเทียม ถั่วเหลือง และลำไย ที่เป็นพืชเศรษฐกิจหลักของเกษตรกร

การผลิตด้วยวิธีเกษตรกรรมยั่งยืนช่วยลดรายจ่ายด้านปัจจัยการผลิตได้ ด้วยการทำปัจจัยการผลิตเองโดยใช้วัตถุดิบจากธรรมชาติและวัสดุมีอยู่ในท้องถิ่นเป็นหลัก เช่น ปุ๋ยหมัก สารชีวภาพ มูลสัตว์ จุลินทรีย์ในท้องถิ่น นอกจากนั้นเกษตรกรยังมีการเก็บเมล็ดพันธุ์ ขยายพันธุ์ เพาะพันธุ์พืช และแลกเปลี่ยนพันธุ์พืชกับสมาชิกในเครือข่ายอีกด้วย

ส่วนการอุปโภคบริโภคนั้นเกษตรกรมีการเปลี่ยนวิธีคิดต่อการใช้ชีวิตการกินการอยู่ใหม่ มีการปรับระบบการผลิตและการบริโภคจากการซื้อมาเป็นการปลูกในสิ่งที่ต้องการบริโภคเอง จึงเกิดการเพิ่มชนิดไม่ผลและผักในแปลง การแบ่งสัดส่วนของพืชที่ปลูกให้เหมาะสมกับการจัดการในแต่ละช่วงอายุของเกษตรกร การเลือกชนิดพืชที่เหมาะสมกับดินและพื้นที่ การให้ความสำคัญกับความปลอดภัยของอาหารทั้งการบริโภคและจำหน่ายมากขึ้น รวมถึงวิธีคิดต่อการซื้อเฉพาะสิ่งที่ผลิตไม่ได้เท่านั้น จึงเป็นการช่วยลดรายจ่ายและเพิ่มรายได้จากการจำหน่ายผลผลิตและแปรรูปผลผลิต และยังเป็นการลดรายจ่ายด้านการดูแลสุขภาพทั้งสุขภาพจิตและสุขภาพกายอีกด้วย

สำหรับหนี้สินที่เกิดจากค่าใช้จ่ายด้านการศึกษาของบุตรนั้น การทำเกษตรยั่งยืนจะเป็นแหล่งของรายได้เพื่อใช้จ่ายด้านนี้ ซึ่งเป็นหมวดของรายจ่ายที่อยู่นอกเหนือการควบคุมของเกษตรกร “ยุทธศาสตร์การลดรายจ่าย” ไม่สามารถใช้ได้ในกรณีนี้ ต้องหารายได้เพิ่มเท่านั้น

1.2) ทักษะต่อหนี้ของเกษตรกร

ทักษะต่อหนี้ของเกษตรกร เกษตรกรมีมุมมองต่อหนี้เป็น 2 ลักษณะ คือ เกษตรกรส่วนใหญ่จะมีมุมมองในเชิงลบ “หนี้ คือ ความทุกข์อันยิ่งใหญ่ ทำให้ขาดอิสรภาพในการดำรงชีวิต ควรหลีกเลี่ยงหนี้ให้ห่าง” หากหนี้มีปริมาณมากเกินไปเกษตรกรจะจัดการได้ ในการทำเกษตรแบบเคมีต้องมีการลงทุนปุ๋ย สารเคมีปริมาณเพิ่มขึ้นทุกปี แต่ไม่เคยได้กำไร เป็นเหตุให้หนี้เพิ่มขึ้น

มุมมองในเชิงบวก “หนี้คือ เงินลงทุนที่เรามีศักยภาพในการใช้คืนได้” หากปริมาณหนี้ไม่สูงมากหรืออยู่ในวิสัยที่จะบริหารจัดการได้ มีการวิเคราะห์ศักยภาพและความสามารถในการใช้คืนเงินกู้

มีการวางแผนการลงทุนเพื่อการขยายการทำเกษตรยั่งยืนบนฐานความเชื่อมั่นที่เพิ่มสูงขึ้น เช่น การซื้อที่ดิน การปรับปรุงพื้นที่วางแผนการผลิตใหม่ การขุดบ่อน้ำ ฯลฯ

1.3) ระดับของหนี้สินของเกษตรกร

ระดับหนี้สินของเกษตรกร เป็นการจัดกลุ่มหนี้ตามปริมาณการเป็นหนี้ของเกษตรกร โดยแบ่งเป็น 3 ระดับ ดังนี้

- ระดับมาก คือ เกษตรกรที่มีจำนวนหนี้สินมากกว่า 300,000 บาท จากกรณีศึกษา มีเกษตรกรอยู่ในกลุ่มนี้จำนวน 3 ราย ได้แก่ นายสมศักดิ์ บุญยชัย นางสุพิน มีรักษา และนางวรรณทิภา ปัญญากรณ์

- ระดับกลาง คือ เกษตรกรที่มีจำนวนหนี้สิน 100,000-300,000 บาท จากกรณีศึกษา มีเกษตรกรอยู่ในกลุ่มนี้จำนวน 4 ราย ได้แก่ นายสาคร ทานา นางบัวตอง ศิลาภรณ์ นางบาลเย็น สุนันทา และนายสมควร มาจันทร์

- ระดับน้อย คือ เกษตรกรที่มีจำนวนหนี้สินน้อยกว่า 100,000 บาท จากกรณีศึกษา มีเกษตรกรอยู่ในกลุ่มนี้จำนวน 3 ราย ได้แก่ นายสุนทร สินสายไทย นายคาเล่สิน สายไทย และนายฉลวย แก้วเล็ก

ทั้งนี้จำนวนหนี้สินนั้น “ระดับความรุนแรง” ไม่ได้ดูที่ปริมาณ หรือจำนวนเงินที่เป็นหนี้เพียงอย่างเดียว แต่ต้องพิจารณาถึง “ศักยภาพและโอกาส” ในการใช้หนี้คืนด้วย ตัวอย่างเช่น หนี้สินของคนบ้านผาเจริญ อ.ปางมะผ้า จ.แม่ฮ่องสอน เป็นเพียงหลักหมื่น ในขณะที่ คนพื้นราบบ้านลวงเหนือเป็นหลักแสน ความรุนแรงของคนผาเจริญอาจจะดูว่า พอ ๆ กับคนลวงเหนือเหมือนกัน เพราะคนผาเจริญ (ในอดีตก่อนทำวิจัย) ขาดโอกาสในการเข้าถึงรายได้ เป็นพื้นที่สูง ห่างไกลจากตลาด โอกาสที่จะหาเงินจำนวนมากมาใช้หนี้ จึงเป็นไปได้ยาก เป็นต้น

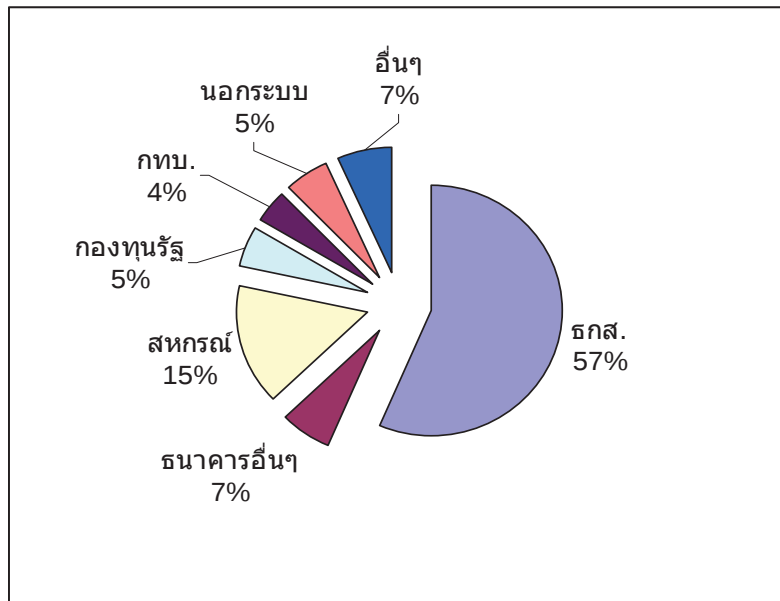
ตารางที่ 4.1.2-1 สรุปสถานภาพหนี้สินของเกษตรกร 10 กรณีศึกษา

ลำดับที่	ชื่อ-นามสกุล	จังหวัด	ระบบ การผลิต	จำนวนหนี้สิน (บาท)			ระยะเวลา (ปี) ปลด/ลดหนี้
				ก่อรับ สู่ SA	ระยะ ปรับเปลี่ยน (1-3 ปี)	หลัง ปรับเปลี่ยน -ปัจจุบัน	
1	นายสาคร ทานา	แม่ฮ่องสอน	สวน ผสมผสาน	100,000	50,000	15,000	11
2	นางบัวทอง ศิลาภณี	แม่ฮ่องสอน	สวน ผสมผสาน	200,000	220,000	100,000	13
3	นายสุนทร สิ้นสายไทย	แม่ฮ่องสอน	ไม้เมือง หนาว	30,000	5,000	0	3
4	นายคาเสื้อ สิ้นสายไทย	แม่ฮ่องสอน	ไม้ เมือง หนาว	30,000	20,000	0	3
5	นางบาลเย็น สุนันดา	เชียงใหม่	สวน ผสมผสาน	200,000	200,000	20,000	9
6	นายสมศักดิ์ บุญยชัย	เชียงใหม่	สวนผัก	400,000	200,000	150,000	13
7	นายสมควร มาจันทร์	ลำพูน	ไม้ผล-สวน ผัก	300,000	300,000	100,000	6
8	นายฉนวน แก้วเล็ก	ลำพูน	ไม้ผล-สวน ผัก	12,000	16,000	0	1
9	นางสุพิน มีรักษา	ลำพูน	ไม้ผล-สวน ผัก	510,000	439,000	408,000	7
10	นางวรรณทิกา ปัญญากรณ์	ลำพูน	ไม้ผล-สวน ผัก	500,000	500,000	100,000	8
รวม				2,282,000	1,950,000	893,000	74
เฉลี่ยต่อคน				228,200	195,000	89,300	7.4

1.4) แหล่งที่กู้ยืม

แหล่งกู้ยืมที่สำคัญของเกษตรกร ทั้ง 10 ราย ได้แก่ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) จำนวนถึงร้อยละ 57 รองลงมาได้แก่สหกรณ์การเกษตร ร้อยละ 15 ธนาคารอื่น ๆ ร้อยละ 7 ตามลำดับ (แผนภาพที่ 4.1.2-1)

แต่ละแหล่งที่ให้กู้ยืมมีเงื่อนไขในการกู้ยืมแตกต่างกัน ซึ่งเป็นจุดแข็งและจุดอ่อนของแต่ละแหล่งที่กู้ยืมอีกทั้งสอดคล้องกับเงื่อนไขและศักยภาพของเกษตรกรด้วย จึงควรจะมีการเก็บข้อมูลเงื่อนไขการกู้ยืมและการคืนเงินกู้เพิ่มในโอกาสต่อไป เพราะจะเป็นประโยชน์ต่อการสร้างทางเลือกในการกู้ที่เหมาะสมกับเงื่อนไขของเกษตรกร

แผนภาพที่ 4.1.2-1 แหล่งกู้ยืมเงินของกรณีศึกษา 10 ราย

1.5) การบริหารจัดการหนี้สินของเกษตรกร

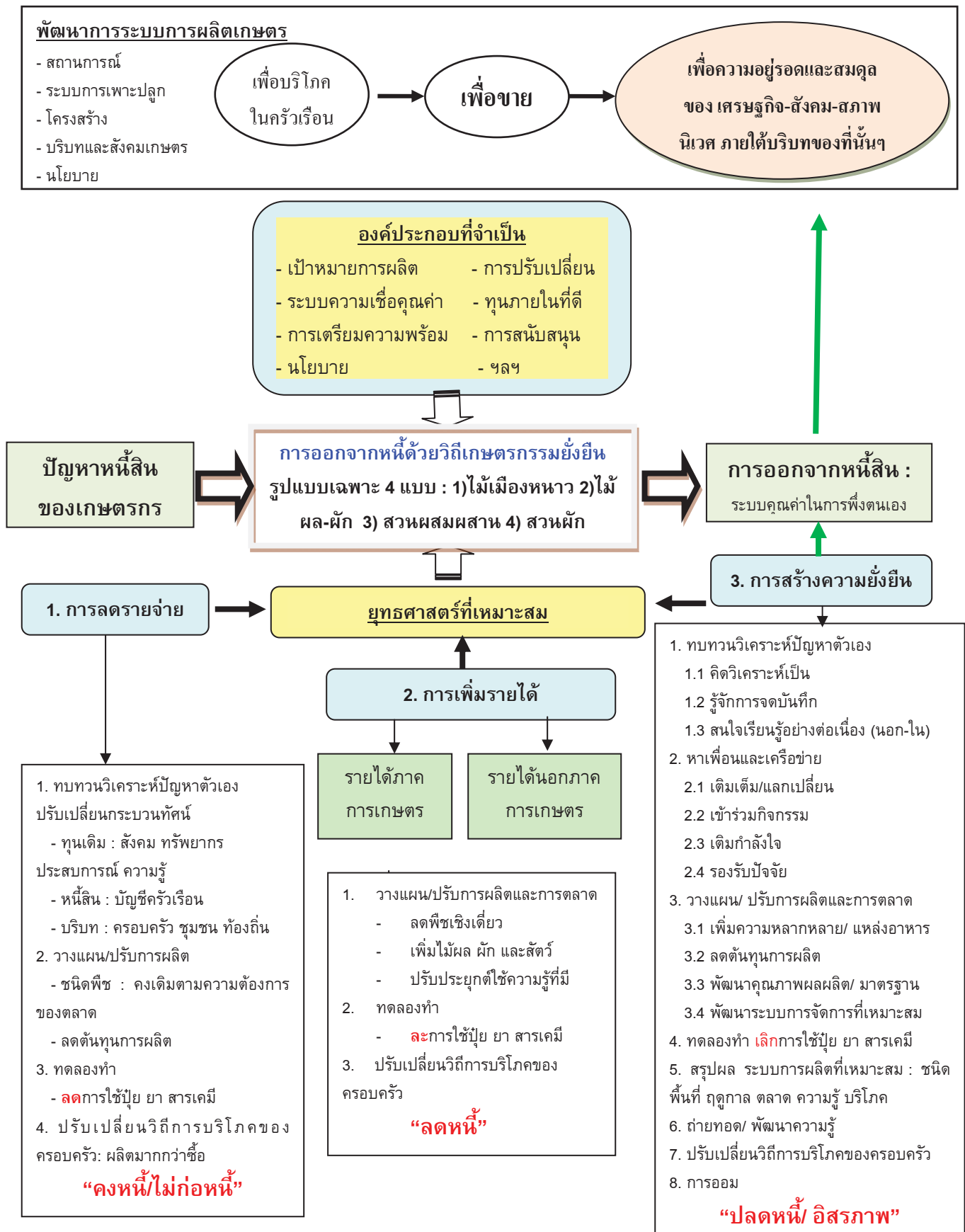
เกษตรกรสามารถจัดการหนี้ได้ แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ

1. ปลดหนี้ได้ มีเกษตรกรจำนวน 3 ราย คือ นายสุนทร สีนสายไทย นายคาเสื่อ สีนสายไทย และ นายฉวย แก้วเล็ก เนื่องจากระดับของหนี้สินทั้ง 3 รายอยู่ในระดับน้อย และมีรายได้จากไม้ผล ได้แก่ ไม้ผลเมืองหนาว และลำไย ซึ่งมีรายรับเป็นเงินก้อนจำนวนมากต่อการเก็บเกี่ยวครั้งหนึ่งๆ เพียงพอกับการใช้หนี้ที่มีในปริมาณไม่มาก จึงทำให้ระยะเวลาปลดหนี้อยู่ระหว่าง 1-3 ปี

2. ลดหนี้ได้ เกษตรกรส่วนใหญ่อยู่ในกลุ่มนี้ ด้วยปริมาณหนี้สินที่อยู่ในระดับปานกลางถึงมาก เกษตรกรแต่ละรายมีรายรับทั้งที่เป็นตัวเงินและไม่เป็นตัวเงินจากภาคเกษตรมากกว่า 50% โดยเฉพาะรายรับที่ไม่เป็นตัวเงิน เช่น การลดค่าใช้จ่ายในการซื้อผัก และอาหารจากธรรมชาติ

3. คงหนี้หรือไม่ก่อหนี้เพิ่ม ปัจจุบันจากกรณีศึกษาไม่มีเกษตรกรอยู่ในกลุ่มนี้ด้วยเกษตรกรได้ผ่านช่วงระยะการปรับเปลี่ยนมาแล้ว แต่หากพิจารณาในช่วงระหว่างการปรับเปลี่ยนนั้น พบว่าช่วงนี้เป็นช่วงที่เกษตรกรเริ่มลดหนี้ได้บางส่วน แต่จำนวนไม่มากเมื่อเทียบกับจำนวนหนี้ที่มีอยู่ เกษตรกรบางรายมีปริมาณหนี้เพิ่มหรือไม่สามารถลดหนี้ได้ในระยะนี้เนื่องจากการลงทุนปรับระบบการผลิต เช่น ระบบแปลง ระบบน้ำ เป็นต้น ส่วนในรายที่สามารถลดหนี้ได้นั้นเกิดจากการปรับระบบการผลิตแบบค่อยเป็นค่อยไป ลดต้นทุนการผลิตลงจากการลดการใช้ปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลง แต่ยังคงใช้สารเคมีบางชนิด เช่น ยาฆ่าหญ้า ปรับระบบผลิตในพื้นที่ไม่มากเพื่อทดลองสร้างความมั่นใจ มีตลาดเดิมรองรับการจำหน่ายผลผลิต รวมทั้งปรับพฤติกรรมกรรมการบริโภคด้วยการลดการซื้อลง หันมาบริโภคพืช-สัตว์ที่ปลูกและเลี้ยงเอง

แผนภาพที่ 4.1.2-2 โมเดลการออกจากหนี้ ด้วยวิธีเกษตรกรรมยั่งยืนภาคเหนือ

2) โมเดลการออกจากหนี้ ด้วยวิถีเกษตรกรรมยั่งยืนภาคเหนือ

ผลจากการศึกษาพบว่า รูปแบบที่ได้ผลในการออกจากหนี้ของเกษตรกรนั้น สามารถออกจากหนี้ได้ 3 ระดับด้วยกันดังที่ได้กล่าวโดยละเอียดแล้วในหน้า 99

จากนิยามของวิถีเกษตรยั่งยืน คือการเปลี่ยนแปลงทั้งวิถีการผลิตและวิถีชีวิตเกษตรกร (เปลี่ยนแปลงกระบวนการทัศน์ หรือวิถีคิด-วิธีปฏิบัติและการให้ค่าต่อสิ่งต่าง ๆ) ที่มีเป้าหมายเพื่อความอยู่รอดร่วมกัน ให้เกิดสมดุลทั้งด้านเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อมและสังคม ดังนั้นองค์ประกอบของการออกจากหนี้ จะประกอบด้วย 2 ส่วนหลัก ๆ ได้แก่ 1) องค์ประกอบที่จำเป็น ที่จะเป็น ปัจจัยเอื้อ ทั้งปัจจัยภายในและภายนอก ที่เป็นการสนับสนุนจากผู้เกี่ยวข้อง ที่ตรงตามความต้องการของเกษตรกร (ตรงประเด็น ตรงเวลา) และยังมีเงื่อนไขที่สำคัญให้สามารถปลดหนี้ได้ด้วย 2) ยุทธศาสตร์ ซึ่งประกอบด้วย 3 ยุทธศาสตร์ ได้แก่ การลดรายจ่าย การเพิ่มรายได้ และการสร้างความยั่งยืนซึ่งสามารถอธิบายรายละเอียดขององค์ประกอบบางส่วนได้

2.1) องค์ประกอบที่จำเป็นในการออกจากหนี้ด้วยวิถีเกษตรกรรมยั่งยืน

(1) เป้าหมายการผลิต

เป้าหมายการผลิตของเกษตรกรทั้ง 10 กรณีศึกษา คือ ผลิตเพื่อขาย และสร้างรายได้ ไปพร้อมๆ กับการผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือน หรือลดรายจ่าย หากแต่นักวิจัยจะเน้นไปที่การผลิตเพื่อขายมากกว่า แม้ว่าจะเป็นการผลิตเพื่อขายด้วยเงื่อนไขของการดำรงชีวิตภายใต้กระแสทุนนิยม หากแต่เป้าหมายสุดท้าย คือ การผลิตเพื่อความอยู่รอดและสร้างสมดุลระหว่างเศรษฐกิจ-สังคม-สิ่งแวดล้อม ภายใต้หลักของการเลี้ยงตัวเองและครอบครัวได้บนความพอเพียง มีอิสระ เกื้อกูลต่อธรรมชาติ

(2) ทศนคติ/ ระบบความเชื่อ/ คุณค่าของเกษตรกรต่อเกษตรยั่งยืน

เกษตรกรในระบบเกษตรยั่งยืน มีความเชื่อและการให้คุณค่าต่อระบบเกษตรยั่งยืน ดังนี้

■ การเคารพธรรมชาติ และการเป็นหุ้นส่วนกับธรรมชาติ

การทำเกษตรยั่งยืน จะสามารถสร้างระบบนิเวศให้สมบูรณ์ได้ เนื่องจากระบบเกษตรเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกันของดิน-น้ำ-ป่า ดังนั้นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติมาทำเกษตรกรรมจึงต้องใช้โดยยึดหลักการเคารพและเห็นคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ ใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพและให้มีทรัพยากรใช้ในระยะยาวด้วย

■ ความเชื่อบาป-บุญ

ชุมชนท้องถิ่นยังคงมีความเข้มแข็งของพุทธศาสนาในวิถีปฏิบัติ มีวัดเป็นศูนย์กลางเชื่อมร้อยใจของแต่ละชุมชนท้องถิ่น ทำให้เกษตรกรส่วนใหญ่ยังคงมีวิถีปฏิบัติที่อิงกับความเชื่อ คบรักษา

ประเพณีวัฒนธรรมยังคงความศรัทธาและมีความเชื่อเรื่องบาปบุญ เชื่อมโยงกับระบบผลิต เกษตรกรรมยั่งยืนคือการผลิตของดีมีคุณภาพ ไม่มีสารพิษ ทำให้เกิดความปลอดภัยต่อผู้บริโภค

(3) จุดเปลี่ยน/ แรงผลักดันของเกษตรกรในการปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมยั่งยืน

จุดเปลี่ยนที่เป็นแรงผลักดันให้เกษตรกรที่เป็นกรณีศึกษาเปลี่ยนระบบการผลิตจากเกษตรกระแสหลักสู่เกษตรกรรมยั่งยืน มีประเด็นสำคัญๆ 4 เรื่อง ดังนี้

1. **วิกฤตหนี้สิน** จากการผลิตและดำเนินชีวิตที่ผ่านมาก่อให้เกิดหนี้สินทั้งจากที่ตัวเองก่อเองหรือรับภาระหนี้ต่อมาจากครอบครัว ทำให้การคิดหรือการวางแผนการผลิตมีข้อจำกัดเพราะต้องคิดถึงภาระหนี้สินและดอกเบี้ยที่ต้องหามาชำระให้ได้

2. **ผลกระทบต่อสุขภาพ** เกษตรกรหลายรายผ่านประสบการณ์ทั้งทางตรงและทางอ้อมเกี่ยวกับสุขภาพที่เกิดจากการใช้สารเคมีในการเกษตร ในรายที่เกิดผลกับตัวเองต้องหาแก้ไขหาวิถีการผลิตแบบใหม่ที่จะไม่ทำให้อาการป่วยรุนแรงเพิ่มขึ้น ส่วนเกษตรกรที่เห็นญาติพี่น้องหรือสมาชิกในชุมชนได้รับผลกระทบนี้ก็เกิดอาการกลัวและห่วงใยสุขภาพของตนเองและคนในครอบครัวมากยิ่งขึ้น

3. **ภาคีและนโยบายสนับสนุน** นโยบายเกี่ยวกับเกษตรกรรมยั่งยืนทั้งจากภาครัฐและเอกชน เป็นปัจจัยสำคัญหนึ่งที่ทำให้เกษตรกรมีโอกาสเรียนรู้มิติใหม่ๆ ในระบบการผลิตเกษตร ช่วยกระตุ้นให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนวิธีคิดและเทคนิคการผลิต

4. **เห็นรูปธรรมความสำเร็จ** เป็นผลเชิงประจักษ์มีอิทธิพลอย่างมาก ช่วยสร้างความเชื่อมั่นให้เกษตรกร กล้าที่จะตัดสินใจปรับเปลี่ยนทำตาม ด้วยเห็นวิธีการและผลที่จับต้องได้

2) ยุทธศาสตร์การออกจากหนี้ด้วยวิถีเกษตรยั่งยืน

ยุทธศาสตร์ของการออกจากหนี้ด้วยวิถีเกษตรกรรมยั่งยืน เป็นแนวทางการออกจากหนี้ในแต่ละระยะของเกษตรกรในการปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมยั่งยืน แบ่งออกเป็น 3 แนวทาง คือ

2.1) **ยุทธศาสตร์การลดรายจ่าย** ยุทธศาสตร์นี้มีเป้าหมาย เพื่อการ “คงหนี้/ไม่ก่อหนี้เพิ่ม” โดยในระยะแรกของการปรับเปลี่ยน เกษตรกรส่วนใหญ่มีความคาดหวังในการลดต้นทุนการผลิตเป็นสำคัญ รวมถึงการสร้างเชื่อมั่นให้กับตนเองว่าการปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมยั่งยืนจะเป็นทางออกของปัญหาได้จริง ดังนั้น ในระยะนี้การลดรายจ่าย 2 ส่วน คือ การลดต้นทุนการผลิต และการลดรายจ่ายในการอุปโภค บริโภคสิ่งฟุ่มเฟือย โดยมีขั้นตอน ดังนี้

1. ทบทวนวิเคราะห์ปัญหาตัวเองในมิติต่างๆ ดังนี้

- **ทุนเดิม** : สภาพสังคมที่เป็นอยู่ ฐานทรัพยากรที่มีอยู่ ความรู้และประสบการณ์ที่สั่งสมมา
- **หนี้สิน** : ใช้การทำบัญชีครัวเรือนเป็นการรวบรวมข้อมูลและมีการวิเคราะห์ร่วมทั้งในระดับครอบครัว และกลุ่ม ทำให้เห็นสาเหตุของหนี้สินจากการใช้จ่ายที่ผ่านมา เช่น หนี้ที่ก่อรายได้และ

ไม่ก่อรายได้ ทำให้เห็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาหนี้สินของแต่ละครอบครัวที่แตกต่างกันออกไป

- บริบท : ครอบครัว ชุมชน ท้องถิ่น เนื่องจากเป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการยกระดับการวิเคราะห์ที่ช่วยให้เข้าใจปัญหาและเห็นความเชื่อมโยงปัญหาทั้งระบบ

2. วางแผนและปรับระบบการผลิต มีหลักการเลือกชนิดพืชที่ปลูกที่เป็นที่ต้องการของตลาด ตามกระแสและมีความเหมาะสมกับพื้นที่และความรู้ที่เกษตรกรมีอยู่ การวางแผนการผลิตจึงเป็นการวางแผนร่วมกับการวิเคราะห์ตลาด ทำให้การปลูกพืชไม่มีความแตกต่างจากอดีต เพราะตลาดยังมีความต้องการผลผลิตแบบเดิม การปรับขั้นตอนการผลิตเป็นเพียงความต้องการที่จะหาแนวทางใหม่ๆ ที่ปลอดภัย และลดต้นทุนปรับระบบการผลิตให้สอดคล้องกับราคารับซื้อในท้องตลาด นอกจากนี้ยังเริ่มเสริมพืชที่สามารถประหยัดแรงงานได้ เช่น ไม้ผล รวมถึง การประมง และเลี้ยงสัตว์ที่สามารถเลี้ยงร่วมกับพืชอิงอาศัย และปลูกพืชเสริมตามรั้วที่สามารถเก็บจำหน่ายได้ตลอดปี

- ชนิดพืช : ในช่วงแรกของการปรับเปลี่ยน ระบบการปลูกพืชในระยะนี้ไม่ได้แตกต่างกับก่อนปรับเปลี่ยน เนื่องจากเป็นพืชที่ปลูกกันมาตั้งแต่อดีต เกษตรกรมีความรู้เรื่องพืชพวกนี้เป็นอย่างดี ส่วนผักที่ปลูกก็เป็นผักพื้นบ้านที่กินกันเป็นประจำ และสามารถเจริญเติบโตได้ดีในท้องถิ่นอยู่แล้ว การปลูกพืชในช่วงก่อนทำและหลังทำเกษตรกรรมยั่งยืนจะมีความแตกต่างกันที่กระบวนการขั้นตอนการผลิตเท่านั้น แต่ชนิดพืชไม่ได้เปลี่ยนแปลงมากนัก แต่มีความหลากหลายเพิ่มขึ้น

- ลดต้นทุนการผลิต เน้นที่การลดการซื้อปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ยเคมี ยา และสารเคมีทางการเกษตรอื่น ๆ มาเป็นการผลิตเองจากวัสดุท้องถิ่นที่มาจากธรรมชาติ

3. ทดลองทำ

เน้นที่ขั้นตอนการผลิต ขั้นตอนการบำรุงดูแลพืชโดยลดการใช้ปุ๋ยเคมี ยา และสารเคมีทางการเกษตรอื่น ๆ แต่ยังมีการใช้ยาฆ่าหญ้าอยู่ในระยะปรับเปลี่ยน เพราะมีแรงงานจำกัดไม่สามารถจัดการได้ ปุ๋ยที่ใช้ส่วนใหญ่จะเป็นมูลสัตว์ที่มีอยู่ เช่น ขี้หมู ต่อมาก็เริ่มปรับเป็นการหมัก การผสม การได้เข้าร่วมในงานวิจัย CBR ทำให้มีโอกาสทดลองทำมากขึ้น เพราะมีการเรียนรู้ตลอดโครงการ

4. เปลี่ยนวิถีบริโภคของครอบครัว เป็นการปรับเปลี่ยนที่สำคัญที่สะท้อนวิถีคิดต่อการดำรงชีวิตได้จากวิถีการบริโภคจาก “ซื้ออยู่ซื้อกิน” มาเป็น “หาอยู่หากิน”

คุณสุนทร สีนสายไทย มีแนวทางปฏิบัติการลดรายจ่าย เปลี่ยนวิถีการบริโภคของครอบครัว ดังนี้

- การใช้จ่ายและพฤติกรรมการใช้จ่ายของครอบครัว ลดดื่มสุรา บุหรี่ และเลิกเล่นการพนัน ไม่ใช้ผงชูรสในการปรุงอาหาร
- รับประทานผลไม้ตามฤดูกาลที่ปลูกไว้

- รับประทานผักตามฤดูกาล เช่น ผักกาด กวางคั่ง ตะไคร้ หอม ข่า ขิง ยอดถั่วลันเตา หน่อหวาย ดอกตัง ปลีกล้วย มะเขือเครือ
- การบริโภคเนื้อสัตว์ที่เลี้ยงเอง หมู ไก่
- การเก็บของป่าตามฤดูกาล เช่น หน่อไม้ เห็ด ผักกูดและผักต่าง ๆ
- การหาปลาในแม่น้ำ

แนวทางปฏิบัติการลดรายจ่าย เปลี่ยนวิถีบริโภคของครอบครัวของครอบครัวคุณคาสื่อ สิ้นสายไทย มีแนวทางในการปฏิบัติ คือ การใช้ของกินที่ผลิตเองได้ และลดการซื้อจากภายนอก เพิ่มความยั่งยืนขึ้นเพื่อผลิตเอง และกินผักที่มีอยู่ตลอดปลูกไว้ เช่น ผักกาด กวางคั่ง ตะไคร้ หอม และผักตามฤดูกาล เช่น การเก็บของป่าตามฤดูกาล เช่น หน่อไม้ เห็ด ผักกูดและผักต่าง ๆ

2.2) ยุทธศาสตร์การเพิ่มรายได้

ยุทธศาสตร์นี้มีเป้าหมาย เพื่อการ “ลดหนี้” จากระบบการผลิตที่เริ่มอยู่ตัว และมีผลผลิตที่แน่นอน มีช่องทางการตลาดเพิ่มมากขึ้น ทำให้เกษตรกรมีรายได้มากกว่าการลงทุน มีทั้งรายได้รายวัน รายเดือน รายปี(ตามฤดูกาล) ดังนั้นในระยะนี้เกษตรกรจะเริ่มใช้หนี้ได้ โดยมีขั้นตอน ดังนี้

1. วางแผน/ปรับการผลิตและการตลาด

- ลดการปลูกพืชเชิงเดี่ยว เพิ่มไม้ผล ผัก และสัตว์

จากการวิเคราะห์ระบบการผลิต พบว่า ระบบการผลิตที่ควรจะเป็น คือ การสร้างความหลากหลายของพืช เพื่อสร้างรายได้อย่างต่อเนื่อง และการใช้พื้นที่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด

ดังกรณีศึกษาของคุณสมควร ในแปลงจะมีการปลูกพืชผักผลไม้ที่หลากหลาย ซึ่งจะให้ผลผลิตที่แตกต่างกัน โดยมีการยัดหลักพืชระดับต่างๆ เช่น พืชระดับล่าง ระดับกลาง และระดับบน ได้แก่ พืชหัว ผลไม้ พืชผักต่างๆ สมุนไพร ทั้งเพื่อบริโภคและนำไปขายด้วย คุณสมควรจึงมีรายได้รายวัน รายเดือน และรายปี จากพืชผักแต่ละชนิดที่ทยอยให้ผลผลิตออกมาในแต่ละช่วงอยู่เรื่อยๆ นั่นเอง และยังเพิ่มการเลี้ยงจิ้งหรีดอีกด้วย ทำให้รายได้หลักของคุณสมควรมาจากฟาร์ม มีทั้งรายได้ประจำวัน เช่น ผักต่างๆ รายได้รายสัปดาห์ คือ จิ้งหรีด และมีรายได้เป็นรายปี คือ ไข่ (กิมชุง) มะม่วง ลำไย มะขาม ชมพู

- ปรับประยุกต์ใช้ความรู้ที่มี

จากการลองผิดลองถูก เรียนรู้จากปฏิบัติที่ผ่านมา รวมถึงประสบการณ์ความสำเร็จ ทำให้เกิดความคิดต่อยอดที่จะพัฒนาการผลิตให้เหมาะสมกับพื้นที่และตลาดมากยิ่งขึ้น

การวางแผนการผลิตของคุณคาสื่อ สิ้นสายไทย ในปัจจุบันนี้ได้เน้นการผลิตไม้ผลเมืองหนาวที่ตนเองสามารถดูแลได้และมีความรู้ทั้งด้านการผลิต การดูแลรักษา และการตลาด คือ ลูกท้อ

ลูกไหนด ห่อใต้หัว และพลัม รวมถึงการผลิตปุ๋ยหมักชีวภาพไว้ใช้เอง และนำมูลสัตว์เป็นส่วนผสมในการทำปุ๋ยด้วย

2. ทดลองทำ การทดลองทำในระยนี้ยังคงเน้นที่ขั้นตอนการผลิต ขั้นตอนการบำรุงดูแลพืชเหมือนยุทธศาสตร์การลดรายจ่าย หากมีความต่างตรงที่ความเข้มข้นที่มากขึ้นจากระดับการลดเป็นการลดการใช้ปุ๋ย ยา สารเคมี

3. เปลี่ยนวิถีบริโภคของครอบครัว ด้วยวิถีเกษตรยั่งยืนเป็นวิถีชีวิต แบบพอเพียง แบ่งปัน ซึ่งทุกกรณีศึกษาต่างเข้าใจแนวคิดหลักการนี้ ผ่านกระบวนการกลุ่ม การฝึกอบรม การดูงาน การเป็นวิทยากร ตามโอกาสต่าง ๆ ตลอดช่วงเวลาทำเกษตรยั่งยืน จนมีการปรับเปลี่ยนทุกราย

2.3) ยุทธศาสตร์การสร้างคามยั่งยืน

ยุทธศาสตร์นี้มีเป้าหมาย เพื่อการ “ปลดหนี้และสร้างอิสรภาพในการดำเนินชีวิต” หลายขั้นตอนเหมือนกับ 2 ยุทธศาสตร์ข้างต้นแต่ต่างที่ระดับความเข้มข้น และมีบางขั้นตอนที่เพิ่มขึ้นเพื่อเป็นการสร้างฐานความมั่นคงทั้งในด้านการพัฒนาคน การพัฒนาความรู้ และการพัฒนาเครือข่าย โดยมีขั้นตอน ดังนี้

1. ทบทวนวิเคราะห์ปัญหาตัวเอง เพื่อให้เกษตรกรเกิดการคิดวิเคราะห์เป็น รู้จักการจดบันทึกอย่างต่อเนื่อง รวมถึงการสนใจเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง (นอก-ใน) เพื่อเกิดการพัฒนาต่อยอดได้

2. หาเพื่อนและเครือข่าย เป็นการรวมกลุ่มเพื่อเติมเต็ม/แลกเปลี่ยนประสบการณ์ความรู้ มีการเข้าร่วมกิจกรรมของเครือข่าย การเติมกำลังใจให้เก้กัน รวมถึงการรองรับปัจจัยการผลิตจากภาครัฐในโครงการต่างๆ

3. วางแผน/ ปรึบการผลิตและการตลาด โดยมีเป้าหมาย ดังนี้

- เพิ่มความหลากหลายของพืชและสัตว์ในแปลง
- เพิ่มแหล่งอาหารของครอบครัว
- ลดต้นทุนการผลิต
- พัฒนาคุณภาพผลผลิต
- พัฒนาระบบการจัดการที่เหมาะสม
- พัฒนาตลาดที่หลากหลายและการสร้างเครือข่ายตลาด
- การสร้างมูลค่าเพิ่มและการแปรรูป

4. ทดลองทำ ที่มุ่งเน้นไปสู่การเลิกการใช้ปุ๋ย ยา สารเคมีอย่างถาวร

5. สรุปผล เพื่อหาระบบการผลิตที่เหมาะสม โดยมีองค์ประกอบในการกำหนดระบบการผลิต ดังนี้ ชนิดพืช-สัตว์ พื้นที่การเพาะปลูก วิธีการผลิต ตลาดรองรับผลผลิต ความรู้ความเชี่ยวชาญของเกษตรกร ฤดูกาลผลิตที่เหมาะสมกับพืชแต่ละชนิด ความต้องการบริโภคในครัวเรือน

6. ถ่ายทอดความรู้ เป็นขั้นตอนหนึ่งที่สำคัญต่อการขยายผลและเพิ่มจำนวนเกษตรกรให้ปรับเปลี่ยนมาทำเกษตรกรรมบนวิถีแบบเกษตรกรรมยั่งยืน รวมถึงยังเป็นการแลกเปลี่ยนต่อยอดความคิด และความรู้เกษตรกรรมยั่งยืนที่แต่ละคนค้นพบภายใต้บริบทที่แตกต่างกัน ทำให้เกิดการประยุกต์ใช้ความรู้ไปช่วยแก้ปัญหาได้เร็วขึ้น

7. เปลี่ยนวิถีการบริโภค แนวคิดเกษตรกรรมยั่งยืนส่งผลต่อวิถีปฏิบัติและพฤติกรรมการดำรงชีวิต ที่อยู่บนหลักการความพอเพียง การช่วยเหลือแบ่งปันกัน สร้างสังคมแห่งความเอื้ออาทรแบ่งปันซึ่งกันและกัน การไม่ทำร้ายธรรมชาติ ซึ่ง คุณบัวทองได้ให้มุมมองต่อประเด็นนี้ที่น่าสนใจดังนี้ “การเปลี่ยนวิถีการบริโภคถือเป็นเรื่องสำคัญและมีความจำเป็น ซึ่งหัวใจของการเปลี่ยนวิถีการบริโภค ก็คือ การสร้างเหตุผลในการใช้จ่ายนั่นเอง”

คุณสาคร มองว่าในการปรับตัวเองเข้าสู่วิถีความเข้าใจชีวิต เข้าใจการอยู่การกิน เกิดขึ้นมาจาก แนวความคิดที่ต้องการปลดหนี้สิน ทุกคนในครอบครัวมีการปรับตัว 100 % มีการประหยัด การกินการอยู่พึ่งตนเองก่อนที่จะซื้อหา รวมถึงการวางแผนด้วย อย่างเช่นที่บ้านของคุณสาคร ซื้อหอมผักชี กินไม่ได้ปลูกเอง ซึ่งในตลาดปกติขายกันมัดละ 2 บาท ถามว่าทำไมไม่ปลูกเอง มีเหตุผลว่าการปลูกเองไม่คุ้มค่ากับการลงทุน ทั้งเรื่องของแรงงาน และอื่นๆ การซื้อกินจะประหยัดที่สุด แถมยังมีเหตุผลประกอบว่าผักชีไม่ใช่ผักหลักในการประกอบอาหาร ซึ่งเป็นเหตุผลที่อาจสวนกระแสการพึ่งตนเองที่แตกต่างกันทางวิถีปฏิบัติเท่านั้น แต่หลักคิดเหมือนกันคือประหยัดที่สุด

วิถีการบริโภคนั้นคุณสาครมองว่าเป็นสิ่งสำคัญมากในการนำไปสู่การปลดหนี้ เพราะเมื่อเรารู้จักตัวเองรู้จักกิน รู้จักใช้ เงินเล็กๆ น้อยๆ ที่เคยมองข้ามสามารถที่จะรวมกันเป็นก้อนและนำไปใช้ประโยชน์อย่างอื่นที่จำเป็นได้อย่างคุ้มค่า

ที่บ้านของคุณสาคร ไม่มีใครดื่มเหล้าเป็นอาเจิน ไม่มีใครสูบบุหรี่ และเล่นการพนัน ทุกคนมีการใช้จ่ายที่พอตัว แม้กระทั่งตัวคุณสาครเองยังมองว่าโทรศัพท์มือถือเป็นเรื่องเกินความจำเป็นและไม่มีมีความจำเป็นหรือเหตุผลใดๆ ที่ต้องใช้ ในส่วนตัวหากจะติดต่อก็สามารถติดต่อได้ที่โทรศัพท์บ้านก็เพียงพอแล้ว

8. การออม เป็นขั้นตอนที่สำคัญที่ช่วยปลดหนี้ได้ รวมถึงไม่กลับไปสู่วงจรการก่อหนี้อีกด้วย การออมจะเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยให้การวางแผนการลงทุนที่ไม่เกินตัว เริ่มลงทุนจากทุนที่มี หากจำเป็นต้องก่อหนี้ก็จะเป็นการก่อหนี้เพียงบางส่วนที่สามารถจัดการได้ ดังนั้นการก่อหนี้จะเป็นไปเพื่อการสร้างรายได้ที่เพิ่มขึ้น เป็นหนี้ในมุมมองเชิงบวกที่เกษตรกรมีศักยภาพในการใช้คืนและเป็นการเพิ่มหรือพัฒนาทรัพย์สินทางการเกษตรให้เพิ่มพูนยิ่งขึ้นตามศักยภาพของเกษตรกรแต่ละราย

4) ปัจจัย/เงื่อนไข

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการปรับเปลี่ยนมาสู่การผลิตในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน คือ

- ความคิด/ ความเชื่อของเกษตรกรต่อเกษตรกรรมยั่งยืน

- ความรู้/ ความเข้าใจต่อเกษตรกรรมยั่งยืน
- ความอดทน/ เอาใจใส่/เอาจริงเอาจังของเกษตรกร
- การแสวงหาความรู้และโอกาสอย่างต่อเนื่องของเกษตรกร
- นโยบายของรัฐ ซึ่งมีทั้งนโยบายที่เอื้อและเป็นอุปสรรคต่อการสนับสนุนเกษตรกรรมยั่งยืน
- การสนับสนุนของครอบครัว กลุ่ม ช่าง ชุมชน องค์กรและหน่วยงาน

4) รูปแบบเฉพาะการออกจากหนี้ด้วยวิถีเกษตรกรรมยั่งยืนภาคเหนือ

รูปแบบการออกจากหนี้ด้วยวิถีเกษตรกรรมยั่งยืนจาก 10 กรณีศึกษา มีการทำเกษตรในลักษณะเกษตรผสมผสาน หากแต่มีความโดดเด่นและความเฉพาะของชนิดพืชที่ปลูกแตกต่างกันออกไป จึงสรุปได้เป็น 4 ลักษณะตามพืชหลักเพื่อความชัดเจนในการจัดการที่สามารถนำไปปฏิบัติได้ ดังนี้ (1) รูปแบบไม้เมืองหนาว (2) รูปแบบไม้ผล-ผัก (3) รูปแบบสวนผสมผสาน และ (4) รูปแบบสวนผัก

ดังนั้น ระบบการผลิตที่เหมาะสมเพื่อความอยู่รอดในสภาวะปัจจุบันที่สามารถอยู่ได้และใช้ประโยชน์จากระบบทุนนิยมกับการใช้ศักยภาพเพื่อการพึ่งตนเองที่เพิ่มขึ้น รวมทั้งการสร้างสมดุลของเศรษฐกิจ-สังคม-สิ่งแวดล้อม มีองค์ประกอบในการกำหนดระบบการผลิต ดังนี้ ชนิดพืช-สัตว์ พื้นที่การเพาะปลูก วิธีการผลิต ตลาดรองรับผลผลิต ความรู้ความเชี่ยวชาญของเกษตรกร ฤดูกาลผลิตที่เหมาะสมกับพืชแต่ละชนิด ความต้องการบริโภคในครัวเรือน การสนับสนุน กลุ่มและเครือข่าย ซึ่งองค์ประกอบดังกล่าวมีความสำคัญต่อการเพิ่มศักยภาพของเกษตรกรทำให้สามารถปลดและลดหนี้ได้

(1) รูปแบบไม้เมืองหนาว

รูปแบบนี้เป็นรูปแบบการผลิตของ 2 กรณีศึกษา คือ คุณสุนทร และคุณคาเสื่อ แสนสินไทย ทั้งสองกรณีศึกษาเป็นชนเผ่าปกากะญอ โดยมีพัฒนาการระบบการผลิตของทั้ง 2 ครอบครัว ดังนี้

ช่วงที่ 1 คือ ช่วงอายุวัยหนุ่มถึงก่อนแต่งงาน ทำไร่เลื่อนลอย ล่าสัตว์ เดินทางค้าขาย เช่น ผ้าของใช้ต่างๆ ไม่มีที่อยู่แน่นอน ย้ายหมู่บ้านไปเรื่อยๆ เพื่อหาพื้นที่เลี้ยงสัตว์

ช่วงที่ 2 หลังแต่งงาน มีลูก 4 คน ถึงปีพ.ศ.2525 ทำไร่ข้าว ปลูกข้าวโพด เลี้ยงสัตว์ เล็ก เดินทางค้าขาย ปลูกฝิ่น (1 จ้อย น้ำหนักประมาณ 1.2 กิโลกรัม ราคา 5,000 – 8,000 บาท) ช่วงนี้เป็นช่วงที่เริ่มมีการเรียนรู้ถึงระบบการเกษตรที่หน่วยงานภาครัฐแนะนำ คือ การปลูกข้าวโดยทำแนวหญ้าแฝก ปลูกสลับแปลงระหว่างข้าวโพด ข้าวไร่ และเริ่มรู้จักการใช้ปุ๋ยเคมี ราคากระสอบละ 250 บาท เริ่มยืมเงินจากญาติพี่น้อง เนื่องจากมีลูกหลายคน

ช่วงที่ 3 ตั้งแต่ปี 2525-2540 ทำไร่แบบไร่หมุนเวียน ตั้งแต่ปี 2535 เริ่มทำการเกษตรโดยใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงเต็มที่ เช่น การปลูกถั่วแขก ข้าว ถั่วแดง ข้าวบาร์เลย์ ช่วงนี้ได้รับการสนับสนุนปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง และยาฆ่าหนูจากกรมประมงและได้รับการสนับสนุนกล้าไม้ผล จากโครงการพัฒนาที่สูงไทย-เยอรมัน และสำนักงานเกษตรอำเภอและสำนักงานเกษตรจังหวัด มีการกู้ยืม

เงินจาก ชกส. เพื่อลงทุนซื้อปุ๋ยและยาฆ่าแมลง เกิดผลกระทบจากการใช้สารเคมีและเริ่มตระหนักถึงผลกระทบนั้น

ช่วงที่ 4 ปีพ.ศ.2540-2549 เป็นช่วงของการปลูกไม้ผลเพิ่มเติมและพัฒนาการผลิตไม้ผลเมืองหนาว มีผลผลิตไม้ผลเมืองหนาว เริ่มทำการค้าขาย รายได้ประมาณ 3,000 – 5,000 บาท ช่วงนี้มีการไปรับจ้างทำระบบโครงสร้างพื้นฐานในชุมชน เช่น ถนน ถังเก็บน้ำ อาคาร และมีพ่อค้าซื้อลูกท้อ มะม่วง และผลผลิตทางการเกษตรถึงหมู่บ้าน ในช่วงนี้การปราบปรามและกฎหมายของทางราชการในการตัดไม้ทำไร่เริ่มเข้มงวดมากขึ้น รวมถึงการปราบปรามด้านยาเสพติดด้วย ทำให้ได้รับวิธีคิดใหม่ๆ คือ การทำสวนเกษตรแบบพอเพียง กินได้ ขายได้ โดยทำแปลงปลูกผักหลังบ้าน เลี้ยงหมู ไก่ ไข่ขายและกินเองในครัวเรือน

ในปีพ.ศ.2545-2548 ผลผลิตไม้ผลเมืองหนาวผาเจริญเริ่มมีมากขึ้นและเป็นที่รู้จักของคนทั่วไปด้วย จึงหันมาดูแลรักษาไม้ผลเมืองหนาวเป็นอาชีพหลัก แต่ปัญหาที่พบก็คือ การพัฒนาศักยภาพในการจัดการให้ครบวงจร คือ การผลิตที่ยั่งยืน ผลผลิตดี การแปรรูปเพื่อยืดอายุการเก็บรักษาสำหรับขายนอกฤดู รวมทั้งการตลาดที่เหมาะสมต่อชุมชน และทำให้เริ่มรู้จักเกษตรกรรมทางเลือกจากการเข้าร่วมเวทีกับ สกว.แม่ฮ่องสอน

เป้าหมายการผลิต

เน้นความปลอดภัยของผลผลิต และความยั่งยืนในการใช้ทรัพยากรที่ดิน และเน้นการจำหน่ายผลผลิตที่ปลอดสารเคมีและรักษาตลาดคนรักสุขภาพ

จุดเปลี่ยน

การก่อตัวของความคิดเริ่มแรกเกิดจากคิดถึงสภาพของตัวเองบวกกับมองย้อนไปยังอดีตในการทำเกษตรกรรม เกิดการเปรียบเทียบกันชีวิตความเป็นอยู่สมัยก่อนที่จะเป็นการทำมาหากินเพื่อยังชีพ ทำงาน ทำไร่ให้พอกินในแต่ละปี หมายถึง ปีนี้ทำไร่ปลูกข้าวได้ 150 ถัง ก็พอกินจนถึงฤดูทำไร่ใหม่ เมื่อทำไปเรื่อยๆ จึงเกิดความรู้สึกเหนื่อย ทำต่อไปคงไม่ไหว จึงเกิดความคิดขึ้น 3 ชั้น ได้แก่

- ชั้นที่ 1 เหนื่อย – ทำเหมือนเดิมทุกๆ ปี เกิดความรู้สึก ชี้เกียจ
- ชั้นที่ 2 สถานการณ์การทำไร่และกฎหมายว่าด้วยการตัดไม้ทำไร่เลือนลอย เข้มงวดขึ้น
- ชั้นที่ 3 ต้องหาแนวทางทำอะไรที่ดีกว่าของเดิมที่ทำอยู่ คืออะไร? ก็คือ การปลูกพืชครั้งเดียวแล้วสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้มากกว่า 10 ปี

การเปลี่ยนแปลงของคุณสุนทร สีนสายไทย และครอบครัวจึงเกิดจากสิ่งที่เคยประสบมา ทำแล้วได้ผลดี ก็ทำต่อ ถ้าคิดว่าไม่ได้ผลก็จะทดลองสิ่งใหม่ ซึ่ง “ต้องใช้เวลามากด้วย” ในขณะเดียวกันก็มีผู้ชักชวนและผู้สนับสนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแนวคิดและวิธีปฏิบัติ ได้แก่

ก) เจ้าหน้าที่โครงการพัฒนาที่สูงไทย-เยอรมัน พาไปศึกษาดูงานในพื้นที่จริง สนับสนุนวัสดุอุปกรณ์ในการทำการเกษตร ให้ความรู้ในการดูแลและวิธีใช้ประโยชน์ นั่นก็คือ การทำสวนไม้ผลยืนต้น (ไม้ผลเมืองหนาว) และการปลูกพืชหมุนเวียน

ข) กลุ่มเกษตรกรในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน “กลุ่มเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกจังหวัดแม่ฮ่องสอน” ได้รับความรู้ด้านการผลิตปุ๋ยหมัก การทำน้ำหมักชีวภาพ รวมทั้งการไปศึกษาดูงานที่ จ. ลำพูน แล้วนำความรู้ที่ได้มาทดลองทำดูแล้วใช้ได้จริง

ค) ทีมวิจัยโครงการวิจัยในชุมชน จากกระบวนการการทำงานของชาวบ้านมีการเก็บข้อมูลศึกษาตลอดเวลา และทราบสถานการณ์ต่างๆ ของชุมชน คือ การผลิตยังไม่ดีเท่าที่ควร หมายถึงปล่อยให้ไปตามธรรมชาติมากเกินไป แล้วแต่ดิน ฟ้า อากาศ การแปรรูปก็มีเพียงรูปแบบเดียว คือ การดองเค็ม ผู้บริโภคไม่นิยม ด้านการตลาดก็ยังคงด้อยประสิทธิภาพ รู้จักคนน้อย จากปัญหาด้านนี้ เป็นคำถามของทีมวิจัยที่ต้องมีการปรับปรุง เมื่อทำงานแล้วจึงรู้วิธีการแก้ไขปัญหาเหล่านี้ได้ค่อนข้างลงตัว เกิดการผลิตที่มีเหมาะสมกับสภาพวิถีชีวิต ไม่ต้องใช้ปุ๋ยเคมี แต่ใช้ปุ๋ยหมัก การแปรรูปก็ไม่ต้องทำมากเหมือนเดิม เพราะการตลาดปัจจุบันเป็นตลาดสำหรับผู้รักสุขภาพ และบริโภคผลผลิตอินทรีย์ผ่านทาง เครือข่ายมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ภาคเหนือ (มอน.)

การวางแผนการผลิตในระยะแรก

คิดว่าถ้าเราผลิตได้เยอะ ก็ขายได้มาก ได้เงินดี แต่ในระบบการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์ ทำให้ทำไม่ไหว เนื่องจากต้องดูแลด้วยแรงงานคน ไม่มีการใช้สารเคมีหรือยาฆ่าแมลงช่วย จึงวางแผนที่จะผลิตออกมามากๆ แต่เมื่อได้ผลผลิตออกมาเยอะมาก ขายไม่ทัน มีคนมาติดต่อซื้อบอกว่าลูกเล็ก เขาคัดเอาแต่ลูกใหญ่ๆ ไป เปรียบเทียบกันแล้วผลผลิต 10 ลูก ได้ขาย 3 ลูก ไม่ได้ขาย 7 ลูก นี่เป็นบทเรียนและสรุปได้ว่าการวางแผนการผลิตในระยะแรกนั้น วางแผนผิด คิดถึงแต่ปริมาณ แต่ลืมคิดถึงการพัฒนาคุณภาพผลผลิต ทำให้มีการปรับระบบการผลิตและการตลาด ดังนี้

■ ชนิดพืช-สัตว์

มีความหลากหลายพืชและสัตว์ คือ ปลูกไม้ผลเมืองหนาวแบบผสมผสาน ปลูกผักตามฤดูกาล เลี้ยงสัตว์พื้นบ้าน และปลูกผักสวนครัวเอง ลดการซื้อจากตลาด เป็นอีกช่องทางหนึ่งที่สร้างรายได้จากการขายผัก

■ พื้นที่การเพาะปลูก

มีพื้นที่ทำเกษตรเป็นที่สูง มีการใช้พื้นที่การผลิตเพียง 5 ไร่ มีการปลูกพืชแบบผสมผสานในระบบเกษตรอินทรีย์ ทำให้เก็บผลผลิตขายได้ตลอดปี ใช้พื้นที่น้อยกว่าอดีตที่ผ่านมา 2-3 เท่า สมัยก่อนจะเป็นการทำมาหากินเพื่อยังชีพ ทำงาน ทำไร่ให้พอกินในแต่ละปี เมื่อสถานการณ์การทำไร่และกฎหมายว่าด้วยการตัดไม้ทำไร่เลื่อนลอยเข้มงวดขึ้นทำให้ต้องหาแนวทางทำอะไรที่ดีกว่าของเดิมที่ทำอยู่ จึงต้องการปลูกพืชครั้งเดียวแล้วสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้มากกว่า 10 ปี

■ วิธีการผลิต มีกระบวนการปรับเปลี่ยน (จากระบบเกษตรดั้งเดิมเป็นเกษตรยั่งยืน) ดังนี้

ขั้นแรก – เริ่มจากการลดทำไร่ข้าวจากปีละ 3-4 แปลงเหลือ 2 แปลงที่อยู่ใกล้บ้านที่สุด

ขั้นที่สอง – ปลุกไม้ผลเมืองหนาวยืนต้น และศึกษาตลาดไม้ผลเมืองหนาว การเลือกชนิดพันธุ์พืชที่ปลูกและความเหมาะสมต่อพื้นที่การปลูก และเป็นที่ต้องการของตลาด ซึ่งอยู่ในช่วงทำโครงการวิจัยท้องถิ่น

ขั้นที่สาม – เปลี่ยนรูปแบบการผลิตไว้กินเองมาเป็นผลิตไม้ผลเมืองหนาวขายแล้วซื้อข้าวผลิตผัก และเลี้ยงสัตว์เลี้ยงไว้กินเอง

ขั้นที่สี่ – ขั้นปัจจุบัน ทำเกษตรยั่งยืนอย่างเต็มรูปแบบ คือ ปลุกไม้ผลเมืองหนาวตามที่ชนิดที่ตลาดต้องการตามฤดูกาล มีการพัฒนาการผลิต และจัดการระบบตลาดหลัก และตลาดสำรอง รวมถึงการไม่หยุดนิ่งในการแสวงหาตลาดผู้บริโภคที่เข้าในระบบการผลิตเกษตรอินทรีย์

■ แรงงานในการผลิต ได้ลองเปรียบเทียบกระบวนการทำการเกษตรในอดีตกับปัจจุบันที่เป็นเกษตรอินทรีย์แบบเน้นคุณภาพ พบว่า ไม่ต้องเร่งการทำงาน สามารถทำงานไปได้เรื่อยๆ ใช้เฉพาะแรงงานในครัวเรือน ไม่ต้องจ้างแรงงานภายนอก เมื่อคิดต้นทุนค่าแรง ทำให้มีรายได้มากกว่าเดิม

การวางแผนการตลาด

การวางแผน และการสร้างเครือข่ายตลาด การตลาด

กลุ่มที่ 1 คลังเกษตรอินทรีย์ ISAC อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ได้ทำการตลาดกับคลังเกษตรอินทรีย์ในรูปแบบผลไม้สด 2 ชนิด ได้แก่ ลูกไหนด (ลูกพลัมแดงบ้านหลวง) และท้อพันธุ์ไต้หวัน มีการทำข้อตกลงเรื่องราคาของไม้ผลสดเป็นไปในรูปแบบความพึงพอใจของทั้งสองฝ่าย คือผู้ขายและผู้ซื้อ

กลุ่มที่ 2 ตลาดไม้ผลในท้องถิ่น คือการระบายตามสถานที่ต่าง ๆ เช่น หน้าอำเภอ โรงพยาบาล โรงเรียน และตลาดนัด

กลุ่มที่ 3 บุคคลทั่วไปที่สนใจอยากบริโภคไม้ผลเมืองหนาวอินทรีย์ตามฤดูกาล และผักตามฤดูกาล โดยได้ทำการจัดส่งถึงบ้าน ระยะทางไม่เกิน 50 กิโลเมตร (ไป-กลับ)

ความรู้ความเชี่ยวชาญของเกษตรกร

การปลูกไม้ผลเมืองหนาวเป็นพืชที่ต่างไปจากการทำไร่แบบเดิม ปัจจัยการสนับสนุนจึงมีความสำคัญมาก ดังนี้

1) เจ้าหน้าที่โครงการพัฒนาที่สูงไทย-เยอรมัน คือ พาไปศึกษาดูงานในพื้นที่จริง สนับสนุนวัสดุ อุปกรณ์ในการทำการเกษตร ให้ความรู้ในการดูแลและวิธีใช้ประโยชน์ นั่นก็คือ การทำสวนไม้ผลยืนต้น (ไม้ผลเมืองหนาว) และการปลูกพืชหมุนเวียน

2) กลุ่มเกษตรกรในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน “กลุ่มเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกจังหวัดแม่ฮ่องสอน” ได้รับความรู้ด้านการผลิตปุ๋ยหมัก การทำน้ำหมักชีวภาพ รวมทั้งการไปศึกษาดูงานที่ จ.ลำพูน แล้วนำความรู้ที่ได้มาทดลองทำดูแล้วใช้ได้จริง

3) ทีมวิจัยโครงการวิจัยในชุมชน จากกระบวนการการทำงานของชาวบ้านมีการเก็บข้อมูลศึกษาตลอดเวลา และทราบสถานการณ์ต่างๆ ของชุมชน ผลจากงานวิจัยทำให้เกิดการแก้ไขปัญหา

ได้ค่อนข้างลงตัว เกิดการผลิตที่มีเหมาะสมกับสภาพวิถีชีวิต ไม่ต้องใช้ปุ๋ยเคมี แต่ใช้ปุ๋ยหมัก การแปรรูปก็ไม่ต้องทำมากเหมือนเดิม เพราะการตลาดปัจจุบันเป็นตลาดสำหรับผู้รักสุขภาพ และบริโภคผลผลิตอินทรีย์ผ่านทาง เครือข่ายมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ภาคเหนือ (มอน.)

ฤดูกาลผลิตที่เหมาะสมกับพืชแต่ละชนิด

สามารถสรุปเป็นปฏิทินการผลิตและการเก็บเกี่ยวผลผลิต ดังนี้

แผนภาพที่ 4.1.2-3 ปฏิทินการผลิตและการเก็บเกี่ยวผลผลิตไม้เมืองหนาวคุณสุนทร สีนสายไทย

ความต้องการบริโภคในครัวเรือน มีการปลูกผักตามฤดูกาล เลี้ยงสัตว์พื้นบ้าน และปลูกผักสวนครัวเอง ลดการซื้อจากตลาด

การรวมกลุ่มและเครือข่าย

มีการรวมกลุ่มสมาชิกในหมู่บ้าน มีการจดทะเบียนเป็นกลุ่มวิสาหกิจชุมชน โดยมีเป้าหมายเพื่อให้กลุ่มเกษตรกรชุมชนผาเจริญได้รับการรับรองตามกฎหมายอย่างถูกต้องตามนโยบายของรัฐ มีสิทธิ์ในการขอรับการส่งเสริมสนับสนุนการพัฒนากิจการตามมาตรการที่คณะกรรมการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน และที่สำคัญเพื่อให้เกิดการรวมตัวกันของเกษตรกรในชุมชนผาเจริญได้อย่างเข้มแข็ง และสามารถพึ่งพาตนเองได้ ตลอดจนกลุ่มสามารถดำเนินงานที่กว้างขึ้น ผลจากการรวมตัวกันของ

เกษตรกรในการจดทะเบียนวิสาหกิจชุมชน จึงได้มีการจัดตั้งกองทุนของชุมชนเอง ในรูปแบบของ กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตไม้ผลเมืองหนาว

ความสามารถในการปลดหนี้

เน้นที่การสร้างรายได้ที่มั่นคง คือ การปลูกไม้ผลเมืองหนาวแบบผสมผสานทำให้ได้เก็บ ผลผลิตตลอดปีจึงเกิดรายได้ตลอดทั้งปีด้วย

(2) รูปแบบไม้ผล-ผัก

รูปแบบนี้เป็นรูปแบบการผลิตของ 4 กรณีศึกษา คือ คุณสมควร คุณฉวย คุณสุพิน และ คุณวรรณทิภา ด้วยระบบการผลิตไม้ผลของอ.ลี มีลำไยเป็นไม้ผลประจำถิ่นที่มีการทำมาแต่อดีต ใน ระยะหลังๆ การทำสวนลำไยต้องใช้เงินทุนมาก เพราะต้องใช้สารเร่งลำไยนอกฤดู ปุ๋ยยาต่าง ๆ เป็น การทำเกษตรแต่ไม่เคยได้กำไร มีแต่เพิ่มหนี้ขึ้นทุกปี ดังนั้น เป้าหมายการหันมาทำเกษตรยั่งยืน มุ่งเน้นเพื่อลดต้นทุนการผลิต ทดลองหาทางเลือกที่ดีที่สุด ทั้งต่อต้นทุน สุขภาพ ระบบนิเวศน์และ ผู้บริโภค โดยมีแนวคิดในการปฏิบัติ คือ ยึดหลักความพอเพียง การไม่เบียดเบียนใคร เน้นการกินทุก อย่างที่ตนเองปลูก กลับมาอยู่กับธรรมชาติมากขึ้น สามารถสรุปรูปแบบการออกจากหนี้ด้วยไม้ผล-ผัก ดังนี้

การวางแผนการผลิต

■ ชนิดพืช-สัตว์

มีการปลูกลำไยเป็นหลัก ผสมผสานกับพืชอย่างอื่น เช่น ส้ม ชมพู่ มะละกอ กล้วย ขนุน มะขาม มะม่วง เป็นต้น พร้อมกันยังมีการทำสวนแบบผสมผสาน บริเวณพื้นที่ว่างก็ปลูกพืชผักไว้ บริโภค ซึ่งเป็นเป็นการวางแผนการใช้ประโยชน์จากที่ดินให้คุ้มค่าที่สุด โดยที่ไม่ทำลายดิน

■ พื้นที่การเพาะปลูก ส่วนใหญ่เป็นที่ราบ

■ วิธีการผลิต มีความหลากหลายตามชนิดพืช

การวางแผนการตลาดรองรับผลผลิต

พืชเศรษฐกิจ คือลำไย ที่ผ่านมายังไม่มีตลาดลำไยอินทรีย์ที่แท้จริง ที่มีช่องทางขายเฉพาะที่ แยกออกจากตลาดเคมีอย่างชัดเจน จนกระทั่งกลุ่มฯ ได้แสวงหาช่องทางตลาดลำไยอินทรีย์ได้โดย เชื่อมเส้นทางลำไยอินทรีย์ ร่วมกับมหาวิทยาลัยแม่โจ้ มูลนิธิรักษาดินรักษน้ำ (Earth Safe) สำนักงานความร่วมมือทางวิชาการของเยอรมัน (GTZ) ซึ่งถือว่าเป็นบันไดก้าวแรกที่เรามีโอกาสก้าว เดิน

ความต้องการบริโภคในครัวเรือน

จากความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น หลังจากหยุดการใช้ยาฆ่าหญ้า ความเขียวข่มของสวน กลับคืนมา การใส่ปุ๋ยหมัก น้ำหมัก ได้แมลงในดินกลับคืนมา โดยเฉพาะไส้เดือน กลับคืนมาเยอะ มากแมลงที่เป็นประโยชน์กลับคืนมา พฤติกรรมการกินเปลี่ยนไป ผักที่ไม่ปลูกเองจะไม่กิน พฤติกรรม

นี้เปลี่ยนทั้งตระกูล เครือญาติก็มีการเปลี่ยนวิถีชีวิต จากการชวนเข้าร่วมการประชุมอบรมต่าง ๆ ไป ฟังโทษ ข้อดีข้อเสียของเคมี ทำให้เปลี่ยนมาปลูกผักกินเอง หรือซื้อผักในสมาชิกเครือข่ายเกษตร อินทรีย์

การรวมกลุ่มและเครือข่าย

มีการรวมกลุ่ม “เครือข่ายวิสาหกิจชุมชนผู้ผลิตลำไยภาคเหนือ” เพื่อเปิดตลาดเรื่องลำไย อินทรีย์ และทำให้ตลาดยอมรับมากขึ้น รวมทั้งตัวเกษตรกรเองสามารถกำหนดราคาผลผลิตได้เอง

ความสามารถในการปลดหนี้

การทำเกษตรยั่งยืนนั้น เป็นการทำการเกษตรที่เน้นการอยู่กับธรรมชาติ การใช้หลักธรรมะในการดำเนินชีวิต การเรียนรู้สิ่งรอบข้าง รวมทั้งการเข้ามาร่วมเรียนรู้ในกระบวนการวิจัยทำให้รู้จัก ทบทวน รู้จักตัวเองมากขึ้น รู้จักการวางแผนการผลิต เมื่อมีการรวมกลุ่ม ทำให้ได้ร่วมเรียนรู้กับพื้นที่อื่น ๆ เกิดภาคีเครือข่าย รู้จักเทคนิคต่าง ๆ และรู้แหล่งตลาดมากขึ้น ทำให้ผลผลิตมีตลาดรองรับที่แน่นอน สามารถกำหนดราคาผลผลิตได้เอง เป็นการสร้างแรงจูงใจให้กับคนอื่น ๆ หันมาทำเกษตร อินทรีย์และเข้ามารวมกลุ่มกันมากขึ้น

รูปภาพที่ 4.1.2-4 รูปกิจกรรมสวนคุณวรรณทิภา ปัญญากรณ์

	
ลำไยอินทรีย์	ลำห้วย
	
บ่อเก็บน้ำ	การทำนาหมัก

รูปภาพที่ 4.1.2-5 แปลงเกษตรคุณสมควร มาจันทร์ แปลงที่ 1 พื้นที่ 6 ไร่ 1 งาน

	
การเลี้ยงจิ้งหรีด	แปลงผัก
	
เตาเผาไม้	

(3) รูปแบบสวนผสมผสาน

เป็นระบบการผลิตที่มีทั้งพืชไร่ ไม้ผล ผักและปศุสัตว์ รูปแบบการผลิตลักษณะนี้เกิดจากการศึกษา 3 กรณี คือ คุณบัวตอง คุณสาคร และคุณบาลเย็น เป้าหมายการผลิต คือ การผลิตเพื่อขายและบริโภคในครัวเรือน หากแต่สัดส่วนในการขายกับการบริโภคนั้นมีความแตกต่างกัน ตามภาระในการใช้หนี้ธนาคาร เกษตรเป็นอาชีพหลักหรืออาชีพเสริม

การวางแผนการผลิต

■ ชนิดพืช-สัตว์

พืชหลักที่ปลูกจะเป็นข้าว กระเทียม และถั่วเหลือง มีการปลูกไม้ผล บ่อปลา และเลี้ยงสัตว์ และพืชไร่ทั่วไป อาทิ ข้าวโพด กระเจียว หรือ ถั่วเหลือง ตามแต่กระแสของตลาด ส่วนผักที่ปลูกก็เป็นผักพื้นบ้านที่กินกันเป็นประจำ และก็สามารถเจริญเติบโตได้ดีในท้องถิ่นอยู่แล้ว

■ พื้นที่การเพาะปลูก เป็นที่ราบและที่ดอน

■ วิธีการผลิต

การวางแผนการผลิตในระยะแรก เน้นที่ขั้นตอนการผลิต ขั้นตอนการบำรุงดูแลพืชโดยไม่ใช้สารเคมี แรกๆ จะใช้มูลสัตว์ที่มีอยู่ เช่น ชีءหมู ต่อมาก็เริ่มปรับเป็นการหมัก การผสม ในระยะแรกไม่

ใช้ปุ๋ยเคมี ไม่ใช่ยาฆ่าแมลง แต่ยังมีการใช้ยาฆ่าหญ้าอยู่เพราะแรงงานจำกัดไม่สามารถจัดการได้ ในระยะแรกพืชชนิดที่ปลูกก็ไม่มีแตกต่างจากก่อนทำ ใช้พืชตัวเดิม เพราะมองเรื่องตลาดที่ยังสามารถขายได้อยู่ตามตลาดทั่วไป คิดตอนนั้นว่าจะได้เปรียบก็ตรงที่ไม่ได้ลงทุนมากไปกับปุ๋ย กับยา ถึงราคาจะต่ำแต่ก็คงไม่เป็นไรมากเพราะเราลงทุนไม่สูง ดังนั้นระบบการผลิตจะเลือกผลิตพืชสัตว์ตามความเหมาะสมกับพื้นที่ ความถนัดของเกษตรกร ความต้องการบริโภคของครัวเรือนและที่สำคัญยิ่งความต้องการของตลาดร่วมด้วย จะเห็นว่าในชุมชนนั้นมีการปลูกพืชที่หลากหลายตามความต้องการของแต่ละครอบครัวทำให้มีพืชผักไปจำหน่ายได้หลากหลาย และตรงความต้องการของผู้บริโภค

ระยะที่อยู่ตัวแล้ว ก็เริ่มมีการผสมผสานเริ่มมีการลงไม้ผลกินได้ โดยมีแรงบัลดาลใจจากการเห็นเพื่อนบ้านปลูกแล้วประสบความสำเร็จ และเพิ่มเติมชนิดพืชผักที่ยืนต้นอีกหลายอย่าง เพื่อสร้างให้เกิดความหลากหลายของพืชสัตว์ จะได้ลดการซื้อลง

การวางแผนตลาดรองรับผลผลิต

การวางแผนตลาดที่หลากหลาย รูปแบบการวางแผนการตลาดมีทั้งแบบไม่ได้ซับซ้อนและเป็นกระบวนการมากนัก ขึ้นกับบริบทพื้นที่และชนิดของพืชที่ปลูก เช่น จ.แม่ฮ่องสอน ไม่เอื้อต่อการผลิตเพื่อส่งออก แต่เป็นการผลิตเพื่อขายเล็กๆ น้อยๆ ดังนั้นตลาดนอกจังหวัดจึงไม่ใช่ตลาดหลัก ซึ่งมีข้อดีคือคุณภาพของผลิตผลสดใหม่ วิธีขายก็ไม่ต้องโฆษณา ไปขายที่ไหนก็ขายได้ แม้กระทั่งการนำมาตั้งขายอยู่หน้าบ้าน หรือมีคนมาซื้อถึงที่สวนก็มี กำหนดราคาเองตามความพอใจของผู้ซื้อกับผู้ขาย สำหรับรูปแบบการตลาดที่มีการวางแผนเป็นระบบนั้น เป็นการขายกับ ISAC ผ่านกลไกเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ที่จะมีการบอกล่วงหน้าว่าปีนี้ตลาดต้องการผลผลิตอะไร ปริมาณเท่าไร เมื่อมีข้อมูลแล้วก็จะมีการปลูกตามจำนวน ซึ่งถือว่าดีมากแต่มีข้อจำกัดสำคัญคือ ความหลากหลายของพืช หรือพืชที่เหมาะสมกับพื้นที่ รวมถึงจำนวนและปริมาณน่าจะจะมีเพิ่มมากขึ้น

การสร้างเครือข่ายตลาด โดยเฉพาะกลุ่มเฉพาะที่มีความนิยมในการซื้อสินค้าทางการเกษตรปลอดภัยเคมี เกิดขึ้นจากการรวมตัวของเครือข่ายที่มีการถ่ายทอดข้อมูลสู่สังคม เมื่อสังคมรับรู้แล้วก็มีการทำให้สังคมเห็นผลผลิต โดยนำมาขายในตลาด ลูกค้าที่นิยมบริโภคหรือที่มีความสนใจก็ให้ความสำคัญและซื้อสินค้า ซึ่งถือเป็นขาประจำ ลูกค้าประจำเองก็มีการถ่ายทอดข้อมูลสู่คนอื่นๆ ที่เป็นคนกลุ่มเดียวกัน (กินเหมือนกัน) เครือข่ายผู้บริโภคก็เติบโตตามไปด้วย แต่อย่างไรก็ตามเครือข่ายผู้บริโภคทางด้านนี้ก็ยังมีความจำกัดในเรื่องของจำนวนที่ยังไม่เพียงพอต่อการขยายการผลิต

ความรู้ความเชี่ยวชาญของเกษตรกร

การสร้างมูลค่าเพิ่ม/ การแปรรูป การสร้างมูลค่าเพิ่มในลักษณะของการแปรรูป เช่น กลุ่มทำข้าวกล้องที่มีการรวมตัวในชุมชน และการทำน้ำข้าวกล้อง

กลุ่มและเครือข่าย

การรวมกลุ่ม การรวมกลุ่มโดยเฉพาะกลุ่มที่เกิดขึ้นจากการส่งเสริมของหน่วยงานราชการต่างๆ ที่ทำงานส่งเสริมอยู่ในพื้นที่ อยู่ในระดับการรวมตัวแบบหลวมๆ ที่ไม่ค่อยมีความต่อเนื่องมาก

นัก ซึ่งการหนุนเสริมและส่งเสริมจริงๆ ส่วนใหญ่จะเป็นการให้กู้ยืมเงินลงทุนการผลิต ซึ่งเมื่อมองแล้วย้อนกลับไปถึงการลงทุนด้วยวิธีการแบบเดิมๆ ก็เท่ากับเงินวนกลับไปสู่ที่เดิม ดังนั้นการเข้ากลุ่มเพื่อกู้เงินมาลงทุนจึงคิดว่าไม่ใช่หนทางออก และไม่มีความจำเป็น

ความสามารถในการปลดหนี้

- แนวทางปฏิบัติในการลดรายจ่ายนั้นถือเป็นเรื่องที่สำคัญมาก เมื่อกล่าวถึงการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตภาคเกษตรกรรมที่เปลี่ยนเป็นการพึ่งตนเองและการลดต้นทุนการผลิตให้ได้มากที่สุดแล้ว การเปลี่ยนวิธีการบริโภคก็ถือเป็นเรื่องสำคัญและมีความจำเป็น ซึ่งหัวใจของการเปลี่ยนวิธีการบริโภคก็คือการสร้างเหตุสร้างผลในการใช้จ่ายนั่นเอง

- การลดรายจ่ายในครัวเรือนถูกนำมาปรับใช้เมื่อเกิดวิกฤติเศรษฐกิจ เมื่อก่อนอยากกินอะไรก็กิน อยากซื้ออะไรก็ซื้อ แต่เมื่อสถานการณ์เปลี่ยนไปก็เริ่มทบทวนตัวเอง และพบว่าจริงๆ แล้วไม่มีความจำเป็นที่จะต้องกินขนาดนั้น วิกฤติทำให้มีการปรับตัวพึ่งตนเองมากขึ้น เริ่มปลูกผัก ปลูกพืชที่สามารถเก็บกินได้โดยไม่ต้องไปซื้อ หลังจากกินเหลือแล้วก็เก็บไปขาย ทำยที่สุดค้นพบว่าการทำพฤติกรรมแบบนั้นสามารถสร้างรายได้และลดรายจ่ายได้จริง ซึ่งเป็นเรื่องจริงที่ไม่สามารถเห็นเงินทองได้เป็นก้อน แต่การทำแบบนี้ไม่มีความเสี่ยงต่อการขาดทุน มีแต่ได้กำไร แม้ว่าจะเป็นกำไรที่เล็กน้อย แต่การสะสมของกำไรก็ทำให้เงินส่วนนี้เป็นการนำไปใช้จ่ายในครอบครัวแต่ละวันได้อย่างสบาย แถมเหลือจากการใช้เกิดเป็นเงินออมส่วนหนึ่ง

- เกษตรกรรมยั่งยืน เป็นเรื่องของความพอเพียง จะยั่งยืนก็ต้องอยู่บนความพอเพียงที่เป็นฐานของเรา เราเป็นฐานเกษตรขนาดเล็กจะอยู่ได้ก็ต้องเริ่มต้นที่ท้องของเรามาก่อน พึ่งตนเองให้มากที่สุด เงินทองก็จะไม่หลุดออกจากกระเป๋า จะมีเงินเก็บเงินออม ส่งชำระหนี้ได้ เราอาจเรียกเกษตรกรรมยั่งยืน เป็นความเชื่องช้า แต่มันคง

(4) รูปแบบสวนผัก

เกิดจากกรณีศึกษาของคุณสมศักดิ์ บุญยชัย ลักษณะการปรับเปลี่ยนเป็นการปรับเปลี่ยนทั้งหมดในพื้นที่ 1 ไร่ที่มีการปลูกผักอยู่ก่อนแล้ว ก่อนที่จะมีการหักดินนั้น คุณสมศักดิ์มีการทดลองทำเกษตรแบบผสมผสานมาหลายปี แต่เป็นการทำตามกระแสซึ่งก็ยังไม่ค่อยแน่ใจเท่าไร พอระยะหลังมีโอกาสได้เข้าเรียนรู้จากแหล่งความรู้ต่างๆ เห็นเขาสามารถทำได้ โดยการใช้วัสดุในท้องถิ่น ก็เลยรู้สึกชอบและมั่นใจ จึงเกิดการปรับเปลี่ยน โดยมีเป้าหมายการผลิตเพื่อขาย และการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือน แต่หลักๆ คือผลิตเพื่อขายก่อนเป็นอันดับแรกและอาศัยบริโภคด้วย ถือเป็นการสร้างรายได้ส่วนหนึ่งในครอบครัว โดยมีรูปแบบการปรับเปลี่ยน ดังนี้

การวางแผนการผลิต

- ชนิดพืช ปลูกผักปลอดภัยที่เหมาะสมกับฤดูกาลและความต้องการของผู้บริโภค
- พื้นที่การเพาะปลูก อยู่ภายในหมู่บ้าน มีพื้นที่ 1 ไร่ (แปลงจัดสรร)
- วิธีการผลิต

เป้าหมายการผลิตผักแบ่งเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ การผลิตเพื่อขาย และการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือน แต่หลักๆ คือผลิตเพื่อขายก่อนเป็นอันดับแรก และอาศัยบริโภคด้วย ถือเป็นการสร้างรายได้ส่วนหนึ่งในครอบครัว

การวางแผนการผลิตในปัจจุบัน จะวิเคราะห์ถึงกำลังการผลิต ชนิดพืชที่จะผลิตโดยคำนึงถึงผู้บริโภคซึ่งการวางแผนการผลิตในปัจจุบัน ส่วนใหญ่จะเน้นพืชผักที่เป็นผักพื้นบ้านสามารถขายได้ในท้องถิ่น อย่างเช่นผักกาด มะเขือ กะหล่ำ ถั่วฝักยาว และสามารถจัดการได้ด้วยแรงงาน 2 คน

การวางแผนการตลาดรองรับผลผลิต

การวางแผนตลาด ในส่วนการวางแผนการตลาด เป็นการวางแผนเพียงตลาดในท้องถิ่น ซึ่งมีการจัดการตลาดโดยการขายในตลาดริมทางโดยภรรยาของคุณสมศักดิ์ หรือบางครั้งก็มีคนมารับซื้อถึงที่สวน บางครั้งมีการสั่งตามความต้องการจากหมู่บ้านข้างเคียง เนื่องจากการผลิตของคุณสมศักดิ์เป็นการผลิตในเนื้อที่เพียง 1 ไร่เท่านั้น จึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องวางแผนการตลาดในระดับเกินท้องถิ่น เพียงแต่ต้องมีการวิเคราะห์ความต้องการของตลาด

ความรู้ความเชี่ยวชาญของเกษตรกร

การสร้างมูลค่าเพิ่ม/การแปรรูป โดยมากการแปรรูปที่ทำอยู่ ณ ปัจจุบันเป็นการแปรรูปพืชผักพื้นบ้านเพื่อถนอมเป็นอาหารสามารถเก็บไว้รับประทานได้นานหลายวัน เช่น น้ำผัก ที่มีกระบวนการในการทำ โดยการเก็บใบแก่ของผักกาด นำไปผึ่งแดด และนำไปเคี่ยวให้น้ำผักออก และปรุงรสเก็บไว้ ซึ่งเอาไว้ทำเป็นน้ำพริก จิ้มกับยอดผักกาด ซึ่งภรรยาของคุณสมศักดิ์ ได้แปรรูปจำหน่ายในท้องถิ่นเป็นประจำ

การสนับสนุน

ได้รับการหนุนเสริมจากเครือข่ายเปิดพื้นที่ให้ได้เข้าร่วมอบรม เมื่อศึกษาและเห็นภาพเห็นความชัดเจนแล้ว ก็ทดลองลงมือปฏิบัติเพื่อปรับเปลี่ยนซึ่งก็สามารถทำได้ โดยการปรับเปลี่ยนจะมีกิจกรรมเพิ่มมาจากการใช้วิธีแบบเดิมๆ คือ การต้องเตรียมปุ๋ย เตรียมสารชีวภาพด้วยตัวเอง การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นส่วนมาก “เป็นการเรียนรู้ด้วยตนเองผ่านการปฏิบัติทดลองทำ” จากนั้นสรุปผลการทำงาน และนำไปปรับใช้จริง

ความสามารถในการปลดหนี้

- แนวทางในการปฏิบัติการเพื่อลดรายจ่าย และเปลี่ยนวิถีบริโภคนั้น เริ่มจากการปรับเปลี่ยนทางด้านการทำการเกษตรโดยการพึ่งตนเอง ไม่ใช่สารเคมี ปรับเปลี่ยนตัวเองเพื่อให้เกิดความประหยัดเป็นการลดรายจ่ายที่ฟุ่มเฟือย โดยคุณสมศักดิ์เลิกดื่มเหล้ามาแล้วเป็นเวลาประมาณ 1 ปี ซึ่งเหตุผลที่เลิกดื่ม เพราะต้องการเปลี่ยนวิถีชีวิตของตนเอง และทำเป็นแบบอย่างของผู้อื่น

- ดังนั้นจะเห็นได้ว่า วิถีเกษตรกรรมยั่งยืนสามารถนำไปสู่การจัดการหนี้ได้โดยธรรมชาติ คือ เกษตรกรรมยั่งยืนนั้นเป็นการเกื้อกูลกันระหว่างระบบเกษตรกับธรรมชาติที่ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน หมายความว่า การผลิตก็เน้นการผลิตแบบธรรมชาติที่ไม่ได้ใช้สารเคมีเป็นส่วนประกอบในการทำ

ให้พืชเจริญเติบโต ดังนั้นการผลิตที่ไม่อาศัยการลงทุนด้วยการเคมีก็เป็นการผลิตที่แลงมาด้วยแรงกายไม่ใช่ด้วยต้นทุนการผลิต ดังนั้นเกษตรกรที่หันหน้าเข้าสู่ระบบนี้ด้วยความอดทนจะสามารถปลดหนี้ได้อย่างแน่นอน นอกจากนั้นตลาดก็เป็นส่วนสำคัญในการนำไปสู่การปลดหนี้ของเกษตรกร กล่าวคือเมื่อมีตลาดที่ชัดเจนและสามารถรองรับผลผลิตเหล่านี้ได้เป็นจำนวนมาก ก็จะสามารถส่งเสริมให้คนหันมาทำพืชผักปลอดสารได้อย่างแน่นอน

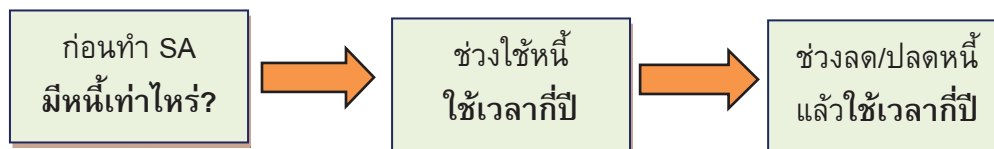
4.1.3 โมเดลในระดับพื้นที่ กรณีแม่ฮ่องสอน

ตัวอย่างข้างต้นช่วยสะท้อนบทเรียนของการสร้าง Model ซึ่งขึ้นอยู่กับกรอบยอมรับและการนำไปใช้ในแต่ละพื้นที่ที่เหมาะสม โดยการถอดความรู้สังเคราะห์ 2 บริบท ที่แยกตามภูมิโนเวศน์ คือที่ราบและที่สูง ที่มีความแตกต่างในหลายเรื่องไม่ว่าจะเป็นระบบการผลิต วิถีชีวิตวัฒนธรรม การเข้าถึงหนี้สิน (เงินทุน) จำนวนหนี้สินและศักยภาพในการใช้หนี้ เป็นต้น โดยมีกระบวนการสังเคราะห์ และข้อสรุปในการออกจากหนี้ ดังนี้

1) ทบทวน “หนี้สิน”

- ความหมายของหนี้สินของผู้เข้าร่วม
- ประเภท ลักษณะแบบโนน (ของหนี้)
- แหล่งที่มาของหนี้สิน
- สาเหตุของการเกิดหนี้

2) กรอบในการวิเคราะห์ตามช่วงเวลาในการปลดหนี้

บริบทแวดล้อม ตัวเอง ครอบครัว วัฒนธรรมชุมชน ทรัพยากร กลุ่มหนุนช่วย

3) กระบวนการ/ วิธีการที่ทำให้ “ปลดหนี้” ได้

- การปรับตัว/ ปรับวิธีคิด/ ปรับพฤติกรรม
- การจัดการชีวิต : ส่วนตัว/ ครอบครัว/ กลุ่ม
- การปรับระบบการผลิต โดยพัฒนาความรู้สม่ำเสมอ
- การจัดการด้านตลาดที่หลากหลาย
- การสนับสนุนจากภายนอก (องค์กร/ หน่วยงาน)

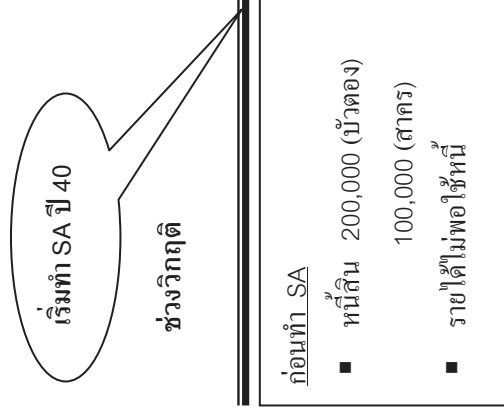
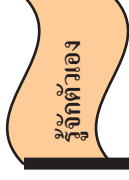
ผลการศึกษา

1) ภาพรวมการทบทวน “หนี้สิน” ของกลุ่มคนพื้นราบและคนพื้นที่สูงที่ประกอบด้วย ชุดความคิดและเหตุปัจจัยของการเป็นหนี้ จากพื้นฐานของการทำการเกษตรที่เกี่ยวกับการปลูกพืชเชิงเดี่ยว (ไม้ผล) บนพื้นที่สูง และการทำเกษตรเคมีในที่ราบ ดังตาราง

ตารางที่ 4.1.3 - 1 ภาพรวมการทบทวน “หนี้สิน” ของกลุ่มคนพื้นราบและคนพื้นที่สูง จ.แม่ฮ่องสอน

ชุดความคิด	ทำไมถึงเป็นหนี้
<u>คนพื้นราบ</u> ■ คิดถึงผลกำไร (หวังผล) ■ มองว่าการมีหนี้คือการ “ลงทุน”	<u>คนพื้นที่ราบ</u> ■ วิถีชีวิตเปลี่ยนเพราะการพัฒนาเข้าถึงเงินง่าย ■ วิถีเปลี่ยนจากวิถีฤดูปลูกสปี 2540 (กลับบ้าน) กรณีที่ 1 (บัวตอง เมืองปอน) ■ ที่มาของหนี้เกิดจากการปรับวิธีการผลิตที่เชื่อมโยงกับบริษัทผู้ผลิต (ทำฟาร์มเลี้ยงหมู 100 -200 ตัว ขาดทุน) ■ แหล่งเงินกู้คือกองทุนเงินล้าน/ ธนาคารกรุงไทย(จำนองที่บ้าน) / ธกส.(จำนองที่นา) กรณีที่ 2 (สาคร แม่สุริน) ■ ที่มาของหนี้เกิดจากการลงทุนทำการเกษตรขนาดใหญ่เกิดวิกฤติทางการตลาดทำให้ขาดทุน ■ แหล่งเงินกู้คือ ธกส./ สหกรณ์การเกษตร
<u>คนพื้นที่สูง</u> ■ หนี้มี 3 ระดับ 1) ความจำเป็น (ใช้สอยทำมาหากิน เลี้ยงดูครอบครัว) 2) การเลียนแบบ (อยากได้ อยากมี) 3) การบังคับ (ถูกทำให้กู้ เช่น กองทุนเงินล้านที่ต้องเฉลี่ยกันในชุมชน เครือญาติ)	<u>คนพื้นที่สูง</u> ■ ที่มาของหนี้เกิดจากการเลี้ยงวัวพื้นบ้าน(ใช้ทำมาหากิน) /การซื้อรถจักรยานยนต์,โทรศัพท์มือถือเพื่อใช้ในการคมนาคมที่สะดวกขึ้น (ความเจริญเข้ามาวิถีเปลี่ยนแปลง)/การหมุนเวียนหนี้ใหม่ (กู้ยืมเพื่อชำระหนี้เก่า)/การศึกษา (จากนโยบายกู้เงินเรียน) / การแยกครอบครัวที่ต้องแบกรับภาระหนี้ของตนเอง ■ แหล่งเงินกู้คือกองทุนเงินล้านปี 40-46 (เข้าถึงง่ายเนื่องจากไม่สามารถกู้ธกส.ได้เพราะไม่มีบัตรประชาชน)/ ธกส.มีทั้งกรณีที่มีบัตรประชาชนเป็นของตนเองและไม่มีบัตรประชาชนแต่กู้ยืมผ่านคนที่มีบัตรประชาชน / <u>เงินกู้นอกระบบ</u> มีทั้งจากญาติพี่น้อง คนในชุมชน คนนอกชุมชน / <u>กองทุน กยศ.</u>สำหรับบุตร
<u>สรุปวิเคราะห์ (พื้นที่สูง – ชนเผ่า)</u> ■ ระดับเงินกู้ไม่เกิน 30,000 บาท ■ แตะเงินกู้เพื่อการศึกษาสูงถึง 160,000 บาท ■ กู้เพราะวิถีเปลี่ยน/ มี กทบ. ■ กู้นอกระบบเมื่อไม่สามารถใช้หนี้ได้ตามกำหนดเพราะไม่มีบัตรประชาชน/ ไม่มีสินทรัพย์	<u>สรุปวิเคราะห์ (ที่ราบ - คนไต)</u> ■ ระดับเงินกู้ 100,000 – 500,000 บาท ■ กู้เพื่อลงทุนที่มีขนาดใหญ่ขึ้น หวังผลกำไรสูง ■ ผู้กู้กล้าลงทุน/ กล้าเสี่ยงและมีเครดิต คนรู้จักมาก มีเครือข่าย และมีสินทรัพย์ค้ำประกัน ■ สามารถเข้าถึงแหล่งเงินกู้ง่าย ■ เกิดหนี้สะสมเนื่องจากวิกฤติตลาด (ขาดทุน)

ภาพที่ 4.1.3 - 1 กระบวนการ/วิธีการที่ทำให้ “ปลดหนี้” ใต้ของกลุ่มคนของกลุ่มคนพรานจังหวัดแม่ฮ่องสอน

ยู่อร่วมวิจัยกับ CBR

ปี 2543 - 2548

ช่วงปรับตัว

- กลยุทธ์
 - ลดการบริโภคในสิ่งที่ไม่จำเป็น
 - ลดเพื่อบริโภค
- ปฏิบัติการ
 - ทำการเกษตรโดยไม่ใช้สารเคมี มองว่าเป็นการลงทุนสูง
 - แสวงหาความรู้ด้านการเกษตร (ผลกระทบด้านสุขภาพ) ที่ไม่พึงปรารถนา การทำบุญใช้เอง และอื่น ๆ
 - แสวงหาเพื่อน/ภาคี (คนคิดเหมือนกัน)

ยู่อโครงการวิจัยตลาด

ปี 2549 - 51

ช่วงอยู่ตัว

- กลยุทธ์
 - ผลิเพื่อขาย มีเครือข่ายมีตลาดในท้องถิ่น
 - ผลิเพื่อบริโภค พึ่งตัวเองได้ ชื้อน้อยลง
- ปฏิบัติการ
 - เลิกใช้สารเคมี 100 % มีความมั่นใจว่าทำได้
 - เชื่อมกลุ่ม เครือข่ายระดับจังหวัด อำเภอ ศูนย์ราษฎร์ ISAC
 - ขยายความรู้ ถ่ายทอด การเป็นวิทยากร
 - ทบทวนบทเรียนสม่ำเสมอ

องค์ประกอบที่จำเป็น

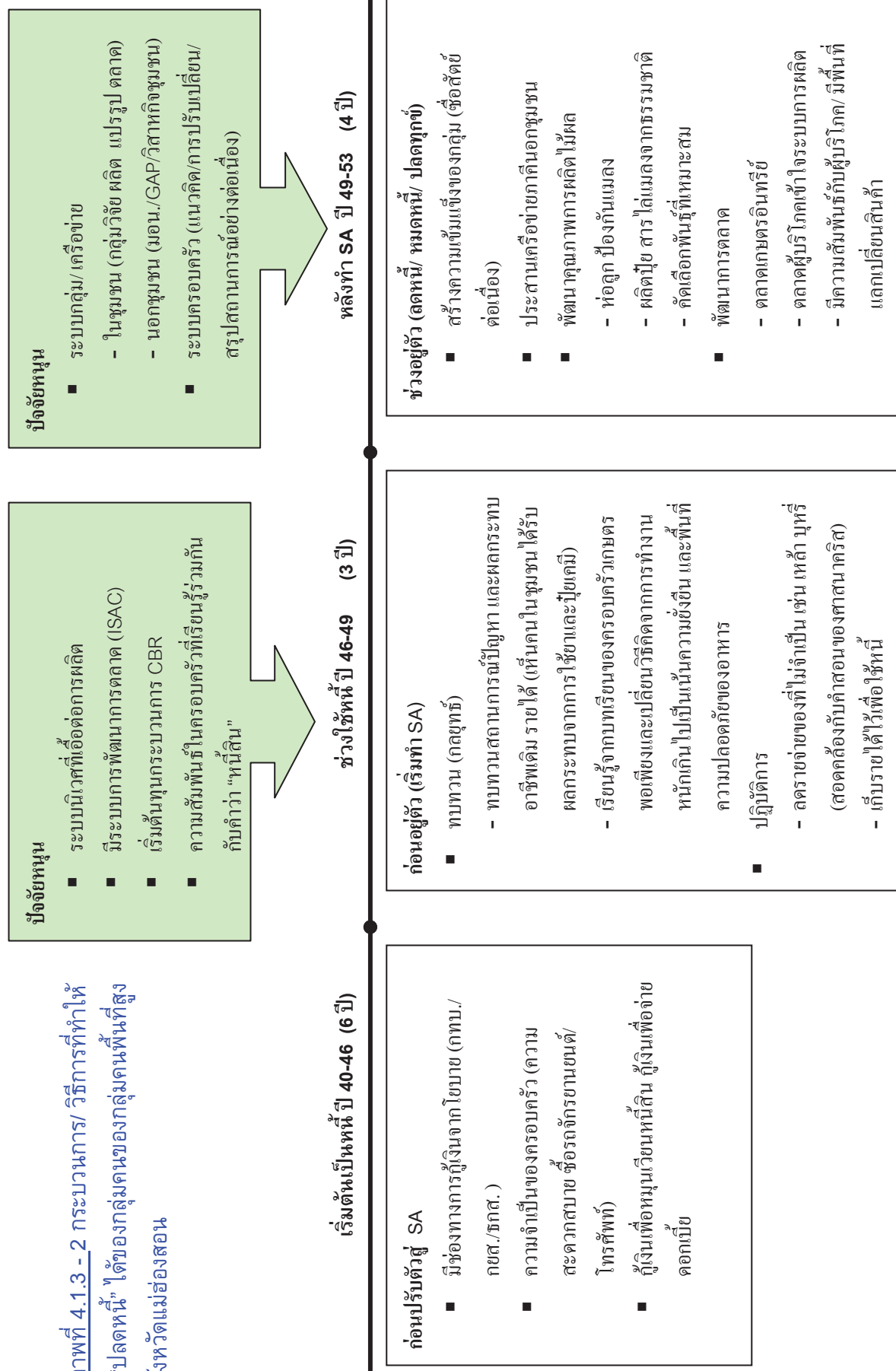
- ตนเอง (วิธีคิดเปลี่ยน)
- ครอบครัว (สนับสนุน)
- ชุมชน (ยอมรับ เห็นความสำคัญ)
- กลุ่ม/ เครือข่าย (ความรู้ ปรึกษา กำลังใจ เพื่อน)
- CBR-SA (ความรู้/ ต่อเนื่อง)
- องค์กรสนับสนุน

สถานการณ์ปัจจุบัน

ผลที่เกิดขึ้น

- ปลดหนี้ได้จากบางแหล่งได้
- หนี้ที่คงอยู่บางส่วน แต่มั่นใจว่าจะใช้คืนได้
- เกิดความหลากหลายในฟาร์ม (ผสมผสาน/มีพืชผักบริโภคในฤดูกาล/สามารถนำไปจำหน่ายสร้างรายได้

ภาพที่ 4.1.3 - 2 กระบวนการ/ วิธีการที่ทำให้
“ปลดหนี้” ได้ของกลุ่มคนกลุ่มคนพื้นที่สูง
จังหวัดแม่ฮ่องสอน

4.2 โมเดลตลาดทางเลือก

4.2.1 ตลาดทางเลือกหลากหลายรูปแบบโดยเกษตรกรภาคเหนือ

1) ตลาดทางเลือก คุณค่าและความสำคัญ

กล่าวได้ว่าระบบตลาดกระแสหลักที่เป็นอยู่ในปัจจุบันเป็นระบบตลาดที่อยู่ภายใต้แนวทางทุนนิยมโลกาภิวัตน์ ที่ยึดเอากลไกของราคาเป็นตัวชี้วัดความสัมพันธ์ระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค โดยเชื่อกันว่าจะทำให้เกิดการซื้อขายแลกเปลี่ยนกันโดยอิสระและเกิดประสิทธิภาพสูงสุด ที่รู้จักกันในชื่อว่า “ตลาดการค้าเสรี” อย่างไรก็ตาม เรามักพบว่าตลาดการค้าเสรี ไม่ได้หมายถึง “ความเสรี” เสมอไป เนื่องจากบ่อยครั้งที่ระบบตลาดมักถูกควบคุมโดยนายทุนหรือพ่อค้าคนกลางมากกว่าผู้ประกอบการรายย่อย และความเสรีนั้นก็ดูเหมือนว่าจะเป็นความเสรีที่บริษัทหรือบรรษัทจะทำกำไรสูงสุด มากกว่าความเสรีในการซื้อขายบนฐานความสัมพันธ์ระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค เพราะมุ่งเน้นไปที่ผลกำไรสูงสุด การได้ผลผลิตในปริมาณมากๆ ให้ความสำคัญกับขนาดและหีบห่อที่สวยงาม ในขณะที่ผู้ผลิตรายย่อยไม่มีส่วนเกี่ยวข้อง ไม่มีอำนาจต่อรอง หรือ ไม่สามารถเข้าถึงการกำหนดราคาผลผลิตแต่อย่างใด

เช่นนี้แล้ว ระบบอาหารที่อยู่ภายใต้ตลาดกระแสหลักที่เป็นอยู่จึงเป็นระบบที่เอื้อประโยชน์ให้แก่บริษัทหรือบรรษัทเป็นส่วนใหญ่ และมีแนวโน้มของการเอารัดเอาเปรียบทั้งต่อผู้ผลิตและผู้บริโภค เพราะเกษตรกรต้องขายผลผลิตได้ในราคาที่ค่อนข้างต่ำและไม่ยุติธรรม ในขณะที่ผู้บริโภคต้องซื้อหาในราคาที่ไม่ยุติธรรมต่อเกษตรกรและตนเอง อีกทั้งระบบดังกล่าวยังมุ่งเน้นให้เกิดการบริโภคตามสื่อโฆษณา ซื้อสินค้าที่หีบห่อสวยงามมากกว่าเน้นคุณค่าภายใน ละเลยความปลอดภัยต่อสุขภาพ รวมทั้งไม่คำนึงถึงการได้มาว่าทำให้เกิดการกดขี่แรงงาน การทำลายทรัพยากร การแย่งชิงที่ดิน น้ำ ป่า ของคนท้องถิ่นหรือไม่

ในพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทยเองก็มีระบบอาหารที่ไม่ได้แตกต่างไปจากพื้นที่ภาคอื่นๆ ของประเทศ เพราะตลอดเส้นทางการพัฒนาช่วงหลายสิบปีมานี้ ชุมชนเกษตรกรรมได้ปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตและการบริโภคจากระบบเกษตรพื้นบ้านมาเป็น “ระบบเกษตรเคมีเชิงเดี่ยว” คือปลูกพืชชนิดเดียวเป็นบริเวณกว้าง ใช้พันธุ์ที่ให้ผลผลิตสูง แต่ตอบสนองต่อน้ำ ปุ๋ย สารเคมีสูง เน้นใช้เทคโนโลยีที่นำเข้าจากต่างประเทศที่ต้องลงทุนสูง จนทำให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมา เช่น เกษตรกรมีหนี้สินล้นพ้นตัว สุขภาพทรุดโทรม ทรัพยากรที่ดิน น้ำ ป่าถูกทำลาย พืชพันธุ์และความหลากหลายทางชีวภาพลดลง รวมทั้งผู้บริโภคเองก็ต้องเสี่ยงต่อการบริโภคพืชผักที่ปนเปื้อนสารเคมีจำหน่ายในท้องตลาด ขาดโอกาสในการเข้าถึงอาหารที่ปลอดภัย แม้แต่พืชผักที่วางขายในห้างสรรพสินค้าใหญ่ต่างๆ ก็จะมีการปนเปื้อนสารเคมีไม่มากนักน้อย ขึ้นอยู่กับการควบคุมและการตรวจสอบของเจ้าของสถานที่ และการติดตามเฝ้าระวังของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในดูแลเรื่องนี้

ทั้งนี้ สามารถยกตัวอย่างให้เห็นถึงปัญหาของระบบอาหารภายใต้ตลาดกระแสหลักที่มีต่อผู้ผลิตและผู้บริโภคได้หลายประการ ดังตารางที่ 4.2.1-1

ตารางที่ 4.2.1 -1 ปัญหาและผลกระทบของระบบอาหารภายใต้ตลาดกระแสหลัก

ประเด็นปัญหา	ผลกระทบต่อผู้ผลิต	ผลกระทบต่อผู้บริโภค
ราคาผลผลิตที่ถูกกำหนดโดยผู้ประกอบการรายใหญ่ ทั้งราคารับซื้อและราคาขาย (ผลต่างของราคาคือกำไรของคนกลาง)	ได้รับราคาที่ค่อนข้างต่ำและไม่เป็นธรรมกับผู้ผลิต ถูกกดราคา ถูกเอารัดเอาเปรียบ และราคาไม่มีความแน่นอนขึ้นกับผู้รับซื้อ	ต้องซื้อสินค้าไม่เป็นธรรมต่อผู้บริโภคและผู้ผลิต บางครั้งซื้อในราคาที่แพง และถูกเกินไป ขึ้นกับการกำหนดของผู้ขายเท่านั้น
สินค้าที่เน้นรูปลักษณ์ภายนอกและหีบห่อที่สวยงาม	ต้องทำการผลิตให้ได้สินค้าที่สวยงาม นำมาสู่ระบบการผลิตที่ใช้สารเคมีอย่างเข้มข้น ส่งผลกระทบต่อสุขภาพของเกษตรกร และลงทุนสูงในการบรรจุหีบห่อ ทำให้ต้นทุนผลผลิตสูงขึ้น	ได้ผลผลิตที่ไม่ปลอดภัย และสูญเสียเงินให้กับรูปลักษณ์ภายนอกมากกว่าคุณค่าที่อยู่ในภายใน
เน้นสินค้าที่มาจากกระบวนการผลิตเชิงเดี่ยวในปริมาณมากๆ	เกษตรกรจะต้องลงทุนสูง ทำงานหนัก สุขภาพร่างกายทรุดโทรม ทรัพยากรที่ดิน น้ำ ป่าถูกทำลาย พืชพันธุ์ธรรมชาติ พันธุ์พืชพื้นบ้าน ความหลากหลายทางชีวภาพลดลง	ความหลากหลายของสินค้าที่เลือกบริโภคมีน้อยลง แม้จะดูเหมือนว่าจะมีของให้เลือกหลายอย่าง แต่จริงๆ แล้วก็เป็นสินค้าชนิดเดียวกันแต่อยู่ในบรรจุหีบห่อที่แตกต่างกัน
เน้นระบบการซื้อขายผ่านคนกลาง ผู้ผลิตและผู้บริโภคอยู่ห่างไกลกัน	ผู้ผลิตต้องผลิตสินค้าตามความต้องการของคนกลาง ซึ่งอาจไม่ได้อยู่ในวิถีการกินอยู่ และอาจไม่เหมาะสมกับระบบนิเวศในไร่นา รวมทั้งเมื่อคนผลิตกับคนบริโภคไม่รู้จักกัน ก็มีแนวโน้มให้เกิดระบบการผลิตที่เน้นปริมาณมากกว่าคุณภาพความปลอดภัยของสินค้า	ผู้บริโภคถูกทำให้ยึดติดกับคุณลักษณะภายนอกของสินค้า โดนตัดขาดความเชื่อมโยงกับผู้ผลิต ไม่รู้ว่าสิ่งที่บริโภคมาจากไหน โดยใครผลิต และมีความปลอดภัยแค่ไหน
การรวมศูนย์การซื้อขายสินค้าอยู่ที่จุดจำหน่ายใหญ่ๆ ในเมือง มีการขนส่งสินค้ามาจากแหล่งผลิตที่ไกลๆ มาวางขาย	เกษตรกรต้องส่งผลิตผลให้อย่างต่อเนื่องตามเวลาที่กำหนด	ไม่ได้รับสินค้าที่สดใหม่ สะอาดอย่างแท้จริง เพราะต้องถูกขนส่งมาในระยะทางไกล อีกทั้งค่าใช้จ่ายจากการขนส่งดังกล่าวมักถูกผลักมาให้เป็น

ประเด็นปัญหา	ผลกระทบต่อผู้ผลิต	ผลกระทบต่อผู้บริโภค
		ภาระของผู้บริโภคอีกด้วย
มีแนวโน้มว่าสินค้าใน อนาคตจะมาจากระบบการ ผลิตแบบเกษตรพันธะ สัญญา (Contract Farming) เป็นหลัก	เกษตรกรต้องแบกรับต้นทุนและ ความเสี่ยงจากการผลิตไว้อย่าง ทั้งหมด นำมาสู่การเป็นหนี้สินติด พันของเกษตรกรจนบางคนถึงขั้น ล้มละลาย ในขณะที่บรรดาบริษัท ยังคงได้รับผลกำไรจากทำ ข้อตกลงเหล่านี้ได้เต็มจำนวนทุกชั้น ทุกตอน นอกจากนี้ การผลิต ภายใต้ระบบเกษตรพันธะสัญญา ทำให้เกิดสารพิษตกค้างสะสมใน วงจรอาหารและระบบนิเวศ	ทุกวันนี้กลุ่มผู้บริโภคก็ถูกกลุ่ม ธุรกิจอาหารครอบงำผ่านการ โฆษณาประชาสัมพันธ์ จนถูก สร้างค่านิยมการบริโภคใหม่ จนหลงลืมวัฒนธรรมการ บริโภคแบบดั้งเดิมไป การ บริโภคจำกัดอยู่แค่อาหาร เพียงไม่กี่ชนิด ท้ายที่สุดระบบ อาหารอาจเกิดการผูกขาดโดย ธุรกิจอาหาร ทำให้ในระยะยาว ผู้บริโภคจะไม่สามารถมี ทางเลือกได้ จำเป็นต้อง บริโภคเท่าที่ธุรกิจอาหาร กำหนดมา

อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจากระบบอาหารภายใต้ตลาดกระแสหลัก รวมทั้งการทำการเกษตรเชิงเดี่ยวที่สร้างปัญหาให้กับเกษตรกรเป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดกระแสของกลุ่มคนจำนวนหนึ่งที่ค้นหาทางเลือกเพื่อหลุดพ้นจากวงจรเหล่านี้ ในหลายพื้นที่ได้หันมาทำการผลิตในรูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืนเพื่อพึ่งตนเอง โดยไม่ใช้สารเคมีและปุ๋ยเคมีทางการเกษตร จนกระทั่งเมื่อมีผลผลิตออกมาในระดับหนึ่ง ก็นำมาสู่ความต้องการตลาดที่สามารถรองรับผลผลิตอินทรีย์เหล่านี้ ซึ่งสอดคล้องกับกระแสสีเขียวของกลุ่มผู้บริโภค ที่ต้องการได้รับประทานอาหารที่มีคุณภาพดี ปลอดภัย และมาจากกระบวนการผลิตที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม จนนำมาสู่การก่อเกิดตลาดรูปแบบใหม่ที่เป็นทางเลือกออกไปจากตลาดกระแสหลัก ที่เรียกว่าเป็น “ตลาดทางเลือก” ในหลายๆ รูปแบบ เช่น ตลาดเกษตรอินทรีย์ ตลาดนัดสีเขียว ตลาดค้าส่งเกษตรอินทรีย์ เป็นต้น

ตลาดทางเลือกดังกล่าวโดยทั่วไปจะมีความแตกต่างจากตลาดกระแสหลักในหลายประการ เช่น เป็นตลาดที่เกษตรกรสามารถเป็นผู้กำหนดราคา โดยยึดราคาที่ไม่เอาเปรียบผู้บริโภค เกษตรกรจะนำผลผลิตมาจำหน่ายด้วยตนเอง ไม่ผ่านพ่อค้าคนกลางจึงรับรองความสดใหม่ เป็นตลาดที่สนับสนุนให้เกษตรกรหันมาทำการเกษตรแบบไม่ใช้สารเคมีและรักษาสีเขียวสิ่งแวดล้อมเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีของตนเองและชุมชน ขณะเดียวกันก็ทำให้ผู้บริโภคที่รักสุขภาพและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมีโอกาสแสวงหาผลผลิตหรือผลิตภัณฑ์อาหารจากชุมชนที่มาจากเกษตรอินทรีย์อย่างแท้จริง เป็นตลาดที่เกษตรกรผู้ผลิตและผู้บริโภคมีความสัมพันธ์แบบเพื่อนมากกว่าผู้ซื้อผู้ขาย เหล่านี้เป็นต้น

โดยการก่อเกิดและการพัฒนาตลาดทางเลือกหรือตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์ในพื้นที่ต่างๆ มีปัจจัยสำคัญที่สามารถประมวลออกเป็นสองส่วน คือ ⁽²⁵⁾

1. การสร้างความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจแบบใหม่ระหว่างผู้ผลิตกับผู้บริโภคและสิ่งแวดล้อม กล่าวคือ เป็นการสร้างทางเลือกทางการค้าและการบริโภคตามแนวทางการค้าที่เป็นธรรมและการบริโภคที่ยั่งยืน สร้างจิตสำนึกและการตระหนักรู้ในการบริโภคที่ไม่ทำลายวิถีการผลิตแบบดั้งเดิมที่เอื้ออาทรต่อธรรมชาติ เป็นเสมือนเวทีกลางให้ผู้บริโภคได้พูดคุยแลกเปลี่ยนกับผู้ผลิตโดยตรง นำมาสู่ความร่วมมือระหว่างผู้ผลิตกับผู้บริโภคและภาคีทุกระดับ

2. การประสานความร่วมมือจากทุกภาคส่วนแบบพหุภาคี ไม่ว่าจะเป็นความร่วมมือจากกลุ่มองค์กรชาวบ้าน องค์กรพัฒนาเอกชน หน่วยราชการ โรงเรียน โรงพยาบาล องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ไปจนถึงกลุ่มองค์กรเครือข่ายผู้บริโภค เป็นต้น ผ่านการทำงานร่วมกันเพื่อผลักดันตลาดสู่ระบบการค้าที่คำนึงถึงการให้ การรับ และการบริโภคที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ห่วงใยสุขภาพผู้ซื้อและใส่ใจต่อความสุขของผู้ผลิต เป็นตลาดที่ไม่มีใครเอาเปรียบใคร

ตารางที่ 4.2.1 -2 เปรียบเทียบตลาดทั่วไปกับตลาดทางเลือก

ประเด็น	เกณฑ์บางประการ	
	ตลาดทั่วไป	ตลาดทางเลือก
สินค้าที่จำหน่าย	ผลผลิตที่จำหน่ายส่วนใหญ่ปนเปื้อนสารเคมีสังเคราะห์ทางการเกษตร มีสินค้าที่หลายชนิดโดยไม่ขึ้นกับฤดูกาล	ผลผลิตที่จำหน่ายไม่มีการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีสังเคราะห์ทางการเกษตร เป็นผลผลิตตามฤดูกาล
ราคา	ขึ้นลงตามท้องตลาด เป็นไปตามกลไกของตลาด	เป็นราคายุติธรรม กำหนดร่วมกันโดยเกษตรกรและผู้บริโภคไม่ขึ้นลงตามราคาตลาด
สถานที่และการจัดการตลาด	เน้นความสะดวกสบาย ทันสมัย มีสถานที่ตั้งถาวร ลงทุนสูง จัดการโดยเจ้าของตลาด	เน้นสถานที่เรียบง่าย ลงทุนน้อย การจัดการและสถานที่ตั้งกำหนดร่วมกันระหว่าง โดยเกษตรกรและผู้บริโภค
การประชาสัมพันธ์	ลงทุนสูง ใช้ดารา นักแสดงและสื่อวงกว้าง เช่น วิทยู โทรทัศน์ นิตยสารต่าง ๆ	เน้นการสื่อสารโดยตัวเกษตรกรผู้ผลิต และผู้บริโภค แบบ “ปากต่อปาก”

นอกเหนือจากความสำคัญของตลาดทางเลือกที่มีต่อระบบอาหารและความสัมพันธ์ระหว่างผู้ผลิตผู้บริโภคแล้ว ตลาดทางเลือกยังทำให้เกิดคุณค่าและความหมายมิติอื่นๆ อีกหลายด้าน อาทิเช่น

- ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตและการบริโภคมาสู่วัฒนธรรมการบริโภคของท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น เนื่องจากระบบการผลิตของเกษตรกรอินทรีย์ เป็นระบบการผลิตพืชผักที่เป็นไปตามฤดูกาล ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นพันธุ์พืชพื้นบ้านเป็นหลัก จึงเกิดการเชื่อมโยงไปสู่วัฒนธรรมการบริโภคอาหารท้องถิ่นที่สอดคล้องกับฤดูกาล โดยรูปแบบตลาดเป็นเสมือนช่องทางการสื่อสารให้ผู้บริโภคได้มีโอกาสเรียนรู้และปรับเปลี่ยนวิถีการบริโภคของตนเอง

- เกิดการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันและขยายความคิดไปสู่เกษตรกรข้างเคียง เนื่องจากเมื่อเห็นว่าการทำตลาดทางเลือกสามารถช่วยแก้ไขปัญหาได้จริง ก็จะมีการยอมรับและสร้างแรงจูงใจให้เกษตรกรรายอื่นๆ มาเข้าร่วมมากขึ้น

- สนับสนุนให้ผู้มีโอกาสนำพันธุ์พืชพื้นบ้านมาขาย และเข้ามามีบทบาททางสังคมมากขึ้น เกษตรกรบางรายจากเดิมเป็นคนไม่ค่อยพูด ขี้อาย แต่เมื่อได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาตลาดทางเลือกทำให้ปัจจุบันมีบุคลิกที่กล้าคิดกล้าแสดงออกมากขึ้น บางรายสามารถพัฒนาตนเองจนเป็นผู้นำกลุ่มในหมู่บ้านได้

- สร้างความหลากหลายในระบบการผลิตและทำให้เกิดการผลิตและรักษาพันธุ์กรรมพื้นบ้านมากขึ้น เช่น การฟื้นฟูและอนุรักษ์พันธุ์ข้าวและพันธุ์ผักพื้นบ้าน และนำมาจำหน่ายในตลาดนัดให้กับผู้บริโภคในเมือง

- ช่วยสนับสนุนกระบวนการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของชุมชนและสังคม

- เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของท้องถิ่น ฯลฯ

เช่นนี้แล้ว การพัฒนาตลาดทางเลือกโดยเกษตรกร ด้วยการหนุนเสริมจากองค์กรที่สนับสนุนต่างๆ น่าจะเป็นทางเลือกอันสำคัญที่ช่วยเสริมสร้างระบบอาหารที่เป็นธรรม เชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค รวมทั้งเป็นการยกระดับคุณภาพชีวิตของสังคมโดยรวม โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีแนวโน้มว่าตลาดทางเลือกน่าจะเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่ง สำหรับการปลดปล่อยหนี้สินของเกษตรกรได้ไม่มากนักน้อย ดังเช่นผลการศึกษาของ รศ.ดร.นันทิยา และ รศ.ดร.ณรงค์ หุตะนวัต (10) ได้แสดงให้เห็นว่า “วิถีเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นพลวัตร” ตามความเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และสิ่งแวดล้อม เกษตรกรต้องมีความรู้และความสามารถพัฒนาความรู้ในการพัฒนาทั้งระบบการผลิต และอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง การปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์อย่างเดียวก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมยั่งยืนได้ แต่อาจไม่ “ยั่งยืน” เพราะถ้าการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจไม่เพียงพอ และมีแรงจูงใจทางการตลาดอย่างอื่น เกษตรกรอาจเปลี่ยนใจได้ “การตลาด” จึงเป็นแรงจูงใจหนึ่งที่ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนมาสู่วิถีการผลิตเกษตรกรรมยั่งยืน ทำให้เกษตรกรมาเข้าร่วมทดลองทำ จากนั้นต้องสร้างแรงบันดาลใจ และเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ พัฒนาความรู้และความสามารถในการปรับใช้ตลอดเวลา อีกทั้งประสบการณ์ของกลุ่มองค์กรที่ทำงานเกี่ยวกับการพัฒนาตลาดทางเลือกที่เป็นธรรม ก็พบว่า “ตลาดเป็นสะพานเชื่อมสู่ผู้บริโภคในเมือง” ที่สามารถสร้างพลังเกษตรกรรมยั่งยืนมากขึ้น รวมทั้งเป็นทางออกในแง่รายได้เพื่อปลดปล่อยหนี้สินได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ดังนั้น กระบวนการศึกษารูปแบบและแนวทางการจัดการตลาดทางเลือกที่เหมาะสมกับชุมชน อาจเป็นคำถามหลักเพื่อให้เกิดแรงจูงใจในการขยายผลในช่วงแรก และระหว่างทำงานร่วมกันก็สามารถแลกเปลี่ยนเรียนรู้สู่การสร้าง “แรงบันดาลใจ” หรือปรับเปลี่ยนวิธีคิดที่เป็นปัญหาด้านอื่นๆ ได้อีกด้วย ซึ่งการศึกษาในส่วนนี้มุ่งเน้นให้เกิดการพัฒนายกระดับองค์ความรู้ ในการจัดการตัวเองของเกษตรกร โดยมุ่งเน้นไปที่ประเด็นหลักสองประการ คือ

1. การจัดการตลาดทางเลือกโดยเกษตรกร เพื่อให้ได้รูปแบบ/วิธีการ (Model) ที่สามารถนำไปปรับใช้และขยายผล
2. กระบวนการพัฒนาตลาดทางเลือกในแต่ละรูปแบบที่เหมาะสมกับชุมชน

2) กระบวนการศึกษา

กระบวนการศึกษาในประเด็นนี้มุ่งเน้นการพัฒนายกระดับองค์ความรู้ ควบคู่ไปกับการสร้างเรียนรู้ร่วมในทีมศึกษา โดยใช้แนวทางที่ปรับประยุกต์ไปตามความพร้อมของทีมงาน บริบทพื้นที่ และเนื้อหาองค์ความรู้ ผู้ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งวิธีการที่ใช้ในการศึกษาประกอบด้วย

1. การศึกษาข้อมูลพื้นฐานที่มีการรวบรวมไว้แล้ว
2. การประชุมปรึกษาหารือกับพื้นที่
3. การสัมภาษณ์และเก็บข้อมูลเชิงลึกในพื้นที่ศึกษา
4. การจัดเวทีเพื่อการสังเคราะห์ผลการศึกษาและพัฒนาแนวทางการพัฒนางานในอนาคต

ซึ่งกรณีตัวอย่างสำหรับการเก็บข้อมูลเชิงลึก มีจำนวนรวมทั้งสิ้น 10 ท่าน กระจายตัวอยู่ใน 3 จังหวัดภาคเหนือตอนบน ได้แก่ จังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดลำพูน และจังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยมีเกณฑ์การเลือกกรณีศึกษาทั้ง 10 ท่าน (ตารางที่ 4.2.1-3) ดังนี้

1. เป็นเกษตรกรที่มีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาตลาดทางเลือกโดยการจัดการของเกษตรกร ทั้งในรูปแบบตลาดนัด (ในชุมชน – นอกชุมชน) และการขายส่งร้านค้า
2. เป็นเกษตรกรที่ทำการผลิตอยู่ในพื้นที่ 3 จังหวัดในภาคเหนือตอนบน ได้แก่ จังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดลำพูน และจังหวัดแม่ฮ่องสอน
3. มีประสบการณ์เกี่ยวข้องกับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community Base Research: CBR) ทั้งในบทบาทนักวิจัย ทีมวิจัย หรือ ผู้ให้ข้อมูลหลักของงานศึกษา CBR ในพื้นที่

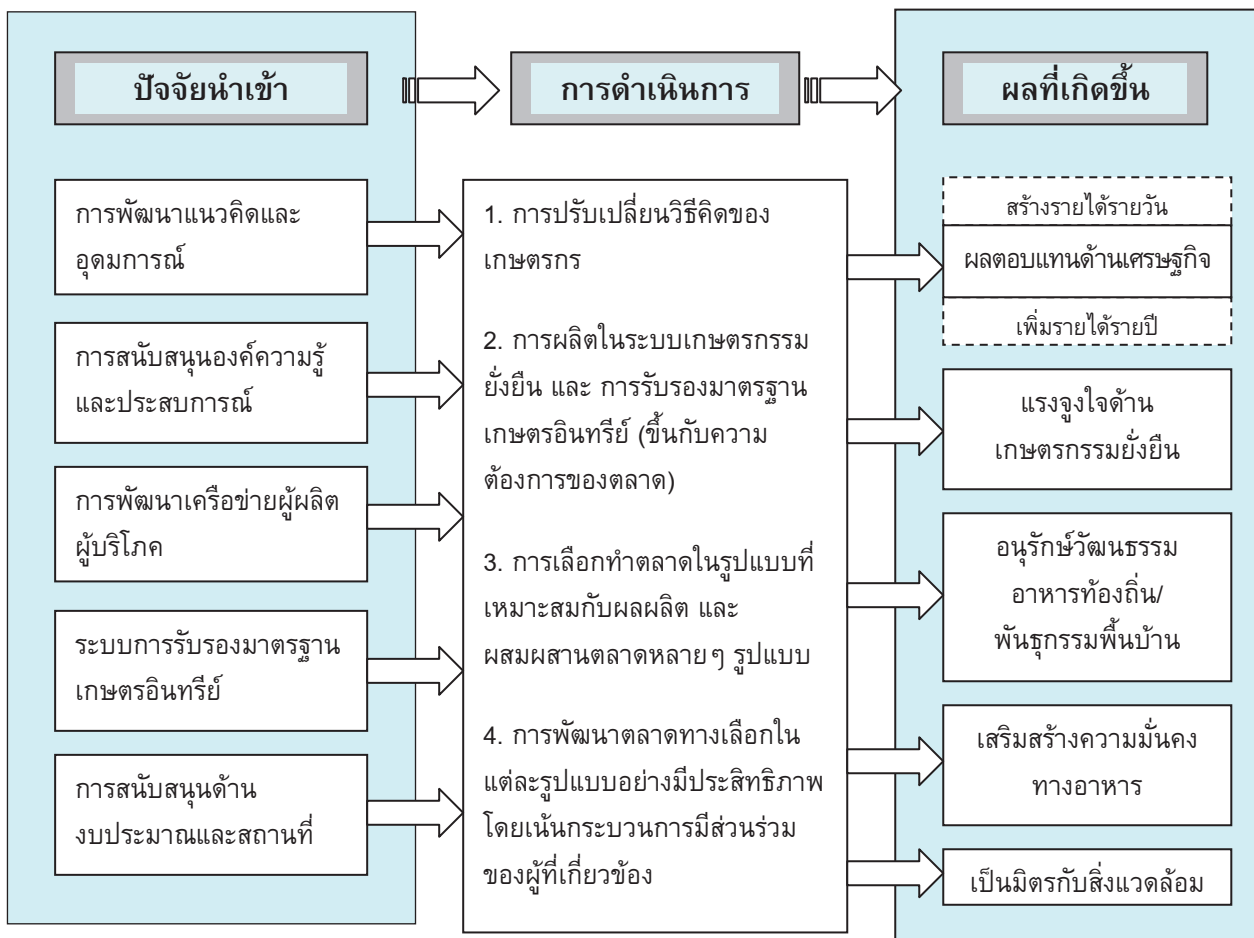
ตารางที่ 4.2.1 -3 สรุปข้อมูลบริบทพื้นที่ศึกษา 10 ราย

ชื่อ-นามสกุล	ที่อยู่	ระบบการผลิต	ผลผลิต	รูปแบบตลาดที่เกี่ยวข้อง			
				ตลาดนัด	ตลาดค้าส่ง	ตลาดทั่วไป	ขายในไร่นา
นางบาลเย็น สุนันตา	ต.ลวงเหนือ อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่	เกษตรผสมผสาน พื้นที่ราบ และนา ข้าว	ข้าว พืชผัก ถั่วเหลือง	✓	✓	✓	
นายสมศักดิ์ บุญยศยิ่ง	ต.ลวงเหนือ อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่	เกษตรผสมผสาน พื้นที่ราบ	พืชผัก			✓	✓
นางสุพิน มีรักษา	ต.แม่ตึ่น อ.ลี้ จ.ลำพูน	เกษตรผสมผสาน พื้นที่ราบและสวน ไม้ผล	ลำไย พืชผัก	✓	✓	✓	
นายฉลวย แก้วเล็ก	ต.แม่ตึ่น อ.ลี้ จ.ลำพูน	เกษตรผสมผสาน พื้นที่ราบและสวน ไม้ผล	ลำไย พืชผัก		✓	✓	
นางวรรณทิภา ปัญญากรณ์	ต.แม่ตึ่น อ.ลี้ จ.ลำพูน	เกษตรผสมผสาน พื้นที่ราบและสวน ไม้ผล	ลำไย พืชผัก		✓	✓	
นายสมควร มาจันทร์	ต.ทุ่งหัวช้าง อ.ทุ่งหัวช้าง จ.ลำพูน	เกษตรผสมผสาน พื้นที่ราบ สวนไม้ผล และเลี้ยงสัตว์	ลำไย พืชผัก จิ้งหรีด	✓	✓	✓	
นางบัวทอง ศิลาภรณ์	ต.เมืองปอน อ.ขุนยวม จ.แม่ฮ่องสอน	เกษตรผสมผสาน พื้นที่ราบ และนา ข้าว	ข้าว ถั่วเหลือง พืชผัก	✓	✓		
นายสาคร ทานา	ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม จ.แม่ฮ่องสอน	เกษตรผสมผสาน พื้นที่ดอน	ข้าว กระเทียม		✓	✓	
นายคาเลือ สินสายไทย	ต.ปางมะผ้า อ.ปางมะผ้า จ.แม่ฮ่องสอน	เกษตรผสมผสาน พื้นที่สูง ไม้ผลเมือง หนาว	ไม้ผลเมืองหนาว		✓	✓	
นายสุนทร สินสายไทย	ต.ปางมะผ้า อ.ปางมะผ้า จ.แม่ฮ่องสอน	เกษตรผสมผสาน พื้นที่สูง ไม้ผลเมือง หนาว	ไม้ผลเมืองหนาว		✓	✓	

3) โมเดลการจัดการตลาดทางเลือกโดยเกษตรกร

การพัฒนาให้เกิดตลาดทางเลือกโดยการจัดการของเกษตรกร จำเป็นต้องมีองค์ประกอบที่สำคัญสองส่วน คือ กระบวนการดำเนินงานอย่างมีประสิทธิภาพและปัจจัยเงื่อนไขที่สนับสนุนการดำเนินการเหล่านั้น นั่นคือ หากพิจารณาในแนวทางการวิเคราะห์ระบบทั่วๆ ไป ที่มีปัจจัยนำเข้า (Input) การดำเนินการ (Process) และผลที่เกิดขึ้น (Output) ทำให้สามารถสังเคราะห์เป็น “รูปแบบ/วิธีการ (Model)” ของการจัดการตลาดทางเลือก ได้ดังนี้

แผนภาพที่ 4.2.1 -2 โมเดลการจัดการตลาดทางเลือกโดยเกษตรกร

ปัจจัยนำเข้า (Input) ประกอบไปด้วย 5 ส่วนสำคัญๆ คือ

1. การพัฒนาแนวคิดและอุดมการณ์ที่เกี่ยวข้อง เช่น แนวคิดเกี่ยวกับผลกระทบของการปฏิบัติเขียว อุดมการณ์เกษตรกรรมยั่งยืน แนวคิดและอุดมการณ์เกี่ยวกับตลาดทางเลือกและการค้าที่เป็นธรรม เป็นต้น เพื่อให้เกษตรกรเกิดความเข้าใจ ความตระหนัก และความเชื่อมั่นในการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตและวิถีชีวิตมาสู่ความยั่งยืน ซึ่งปัจจัยนำเข้าส่วนนี้ที่ผ่านมามักเป็นบทบาทของแกนนำชาวบ้านและองค์กรพัฒนาเอกชน (ทั้งในพื้นที่และเครือข่าย) ในการเข้ามาให้ข้อมูล ชวนคิด

ชวนคุย และแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับกลุ่มเกษตรกรในพื้นที่ ซึ่งปัจจุบันมีองค์กรและหน่วยงานเข้ามามีบทบาทมากยิ่งขึ้น ไม่ว่าจะเป็นสถาบันทางวิชาการ หน่วยงานภาครัฐ หรือ องค์กรอิสระต่างๆ

2. การสนับสนุนองค์ความรู้และประสบการณ์ที่เกี่ยวข้อง อันจะทำให้เกิดเป็นแรงสนับสนุนกลับไปยังการปรับเปลี่ยนวิธีคิดและวิธีการผลิตได้ในอีกทางหนึ่ง เช่น องค์ความรู้และเทคนิคด้านเกษตรกรรมยั่งยืน ประสบการณ์การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตมาสู่การทำเกษตรอินทรีย์ในระดับแปลง ระดับกลุ่ม และเครือข่าย องค์ความรู้การจัดการผลผลิตและแปรรูป ประสบการณ์การพัฒนาตลาดทางเลือก ฯลฯ ซึ่งการสนับสนุนองค์ความรู้และประสบการณ์เหล่านี้มีการดำเนินงานได้หลายแนวทาง เช่น การฝึกอบรม เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การศึกษาดูงาน เป็นต้น

3. การพัฒนาเครือข่ายผู้ผลิตผู้บริโภค โดยการทำงานในส่วนนี้จะต้องมีการประสานความร่วมมือของหลายภาคส่วน โดยเฉพาะการเชื่อมโยงองค์กรผู้ผลิตและผู้บริโภคให้เกิดการพัฒนาการทำงานร่วมกัน เพื่อมาเป็นแรงสนับสนุนให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและสร้างให้เกิดความยั่งยืน

4. ระบบการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ เป็นการทำงานเพื่อสร้างความเชื่อมั่นให้กับทั้งผู้บริโภค รวมทั้งช่วยยกระดับการทำการผลิตในแปลงของเกษตรกรไม่ว่าจะเป็นด้านการผลิต การปฏิบัติหลังการเก็บเกี่ยวและการแปรรูปผลผลิต การเก็บผลิตผลจากธรรมชาติ เป็นต้น สำหรับเกษตรกรแล้วหลักการและความมุ่งหมายของการทำงานมาตรฐานในระดับแปลง คือ การพัฒนาระบบการผลิตไปสู่แนวทางเกษตรผสมผสานที่มีความหลากหลายของพืชสัตว์ สร้างการพึ่งพาตนเองในปัจจุบันการผลิต รักษาความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ รักษาความสมดุลของระบบนิเวศในไร่นาและความยั่งยืนของระบบนิเวศโดยรวม หลีกเลี่ยงการปฏิบัติที่ทำให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ฯลฯ

ปัจจุบัน ผลผลิตเกษตรอินทรีย์ในประเทศไทย มีมาตรฐานรับรองที่หลายระดับ ทั้งมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ระดับนานาชาติ ระดับประเทศ และระดับภาค ซึ่งระบบการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ที่ดีนั้น ควรมาจากความร่วมมือตกลงกันพัฒนาของทุกฝ่าย ไม่ว่าจะเป็นเกษตรกรผู้ผลิต ผู้บริโภค นักวิชาการ หน่วยงานภาครัฐ เอกชน เพื่อให้มาตรฐานที่เกิดขึ้นเป็นประโยชน์กับชุมชนนั้นๆ มากที่สุด

5. การสนับสนุนด้านงบประมาณและสถานที่ นับเป็นปัจจัยนำเข้าที่มีความสำคัญอีกประการหนึ่ง โดยเฉพาะในช่วงเริ่มแรกของการพัฒนาตลาด ซึ่งการสนับสนุนงบประมาณก็มีได้หลายรูปแบบ เช่น งบประมาณสำหรับการปรับปรุงสถานที่ตั้งตลาด การทำงานประชาสัมพันธ์ งบประมาณสนับสนุนการประชุมและเดินทางของเกษตรกรมายังตลาด (โดยเฉพาะกรณีตลาดที่อยู่ภายนอกชุมชน) งบประมาณในการศึกษาวิจัยความเป็นไปได้ของการจัดตั้งตลาด เป็นต้น ทั้งนี้ในปัจจุบันหน่วยงานที่มีความสำคัญและนับวันจะเข้ามามีบทบาทมากยิ่งขึ้นในการสนับสนุนด้านงบประมาณและ

สถานที่ คือ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานภาครัฐในระดับพื้นที่ไม่ว่าจะเป็นโรงเรียน โรงพยาบาล มหาวิทยาลัย เป็นต้น

กระบวนการ (Process) ประกอบไปด้วย 4 ส่วนสำคัญๆ คือ

1. การปรับเปลี่ยนวิธีคิดของเกษตรกร

อาจกล่าวได้ว่าการสร้างความสนใจหรือความเชื่อมั่นที่จะพัฒนาตลาดทางเลือกขึ้นมาในชุมชนดูเหมือนจะเป็นเรื่องที่ยากใหม่และท้าทายความสามารถของเกษตรกรไม่น้อย เพราะขาดประสบการณ์ในการจัดการตลาดด้วยตนเองทั้งระบบ ซึ่งจากการศึกษาพบว่าปัญหาหรือข้อจำกัดในการตัดสินใจเลือกทำการตลาดทางเลือกของเกษตรกร มีหลายประการ เช่น

- กลัวว่าการทำเกษตรกรรมยั่งยืนจะเป็นเพียงกระแสเท่านั้น ซึ่งทำให้เกิดความไม่ยั่งยืนในอนาคต หากกระแสสังคมเปลี่ยนไป
- ไม่มีความมั่นใจในช่องทางตลาดทางเลือกที่มีอยู่ในปัจจุบัน กล่าวคือ ตลาดทางเลือกในการซื้อขายผลผลิตทางการเกษตรที่ปลอดภัยยังมีน้อย และตลาดมีข้อจำกัด โดยเฉพาะชนิดพืชที่รับซื้อ ซึ่งไม่เอื้อกับบริบทการเพาะปลูกของเกษตรกร
- ขาดประสบการณ์และองค์ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบการตลาดที่เหมาะสม ขาดการวางแผนการผลิต ไม่รู้ว่าควรจะปลูกอะไร ผลิตอะไรจึงจะเหมาะกับพื้นที่ตรงกับความต้องการของตลาด รวมทั้งขาดความรู้และการสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง เช่น องค์ความรู้ในการผลิตและเพิ่มมูลค่าผลผลิตให้ตรงกับความต้องการของผู้บริโภค
- มาจากบุคลิกภาพของเกษตรกรเอง เช่น ไม่ค่อยกล้าที่จะยอมรับการเปลี่ยนแปลง ยึดติดกับรูปแบบตลาดที่มีอยู่เดิม เคยชินกับการขายในตลาดปกติที่ต้องผ่านคนกลาง หรือ คิดว่าตลาดเป็นเรื่องที่ยากต่อการจัดการ ในบางรายก็ไม่ถนัดกับการค้าขายจึงทำให้ไม่ค่อยกล้าทดลองทำตลาดในรูปแบบใหม่ บางรายขาดแรงงานในการจัดการผลผลิต เช่น การคัดคุณภาพ การบรรจุ และการขนส่งผลผลิตเพื่อไปจำหน่าย

เช่นนี้แล้วความยากประการสำคัญซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาตลาดทางเลือกโดยการจัดการของเกษตรกร ก็คือ ทำอย่างไรให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิธีคิดของเกษตรกรเอง เพื่อให้เกิดความสนใจหรือความเชื่อมั่นที่นำไปสู่การทำตลาดได้อย่างจริงจัง ซึ่งจากการศึกษาทำให้พบว่าเกษตรกรที่ได้ตัดสินใจเข้าสู่การพัฒนาตลาดทางเลือกในรูปแบบต่างๆ มาจากหลายเหตุผล ดังต่อไปนี้

- เห็นเพื่อนสมาชิกที่ทำก่อนหน้า ประสบผลสำเร็จ จึงเกิดแรงจูงใจที่จะทดลองทำตามแบบอย่างบ้าง
- มีหน่วยงานที่น่าเชื่อถือต่าง ๆ มาสร้างความเชื่อมั่น ในการวางแผนในการจัดการตลาดร่วมกันของหน่วยงานต่าง ๆ ประกอบไปด้วยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในด้านการผลิต ด้านการสนับสนุนเงินทุน ด้านรับรองมาตรฐาน ด้านการตลาด และประชาสัมพันธ์

- มีโอกาสได้วิเคราะห์การบริหารจัดการด้านการผลิตและการตลาดในอดีตและอนาคต ร่วมกับกลุ่มและเครือข่ายและเห็นปัญหาและทางออกที่ชัดเจน
- มีโอกาสได้ไปศึกษาดูงาน แลกเปลี่ยนกับองค์กรและกลุ่มเกษตรกรที่มีประสบการณ์ในการทำตลาดทางเลือก
- ได้รับข้อมูลเกี่ยวกับความต้องการของตลาดผลผลิตเกษตรอินทรีย์
- มีตลาดรองรับผลผลิตที่แน่นอน มีหน่วยงานให้การสนับสนุนอย่างจริงจัง และเห็นผลสำเร็จจริง
- มีโอกาสแลกเปลี่ยนกับคนซื้อโดยตรง (กรณีค้าส่ง) ทำให้เชื่อมั่นว่ามีตลาดแน่นอน
- อยากลองทำระบบตลาดรูปแบบใหม่ ที่แตกต่างจากที่ทำมาก่อน โดยเฉพาะเป็นตลาดที่เกษตรกรสามารถกำหนดและจัดการตลาดได้เอง

ถึงที่สุดแล้ว อาจกล่าวได้ว่าการที่เกษตรกรจะก่อเกิดความเชื่อมั่นว่าสามารถทำตลาดทางเลือกได้ จนนำไปสู่การขยายผลให้กับคนรอบข้างนั้น ขึ้นกับปัจจัยเงื่อนไขที่สำคัญ ดังนี้

- ได้ทดลองทำเอง จนมีรายได้เพิ่มขึ้นและลดรายจ่ายได้จริง บางรายสามารถปลดหนี้ได้
- มีโอกาสได้แลกเปลี่ยนกับสาธารณชน และได้รับการยอมรับและการสนับสนุนจากสาธารณชนทำให้เกิดกำลังใจ เช่น การได้พบปะแลกเปลี่ยนกับกลุ่มผู้บริโภค การสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ
- การรวมกลุ่มกันจัดการตลาด ไม่ทำเพียงลำพัง ทำให้เกิดการหนุนเสริมและสร้างกำลังใจ และแก้ไขปัญหาและวางแผนร่วมกัน
- ได้รับข้อมูลเกี่ยวกับความต้องการผลผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์ทั้งใน และต่างประเทศ และรู้ช่องทางการจำหน่ายผลผลิตในแต่ละระดับ

2. การปรับวิถีการผลิตจากเดิมมาสู่แนวทางเกษตรกรรมยั่งยืน ที่เน้นรูปแบบเกษตรอินทรีย์ที่ผสมผสานและหลากหลาย โดยสร้างการพึ่งตนเองให้มากที่สุด รวมทั้งการพัฒนาแปลงการผลิตเข้าสู่การรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ในแต่ละระดับ ซึ่งจะขึ้นกับความต้องการของตลาด เช่น การผลิตเพื่อขายในตลาดภายในชุมชน การรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์อาจยังไม่มีความจำเป็นมากนัก เนื่องจากผู้ผลิตและผู้บริโภคอยู่ใกล้ชิดกัน เห็นระบบการผลิตในพื้นที่และมีความเชื่อมั่นกันอยู่แล้ว แต่หากต้องมีการขายผลผลิตในตลาดที่อยู่ไกลออกไป การรับรองมาตรฐานก็จะเข้ามามีบทบาทมากขึ้นตามลำดับ ตั้งแต่มาตรฐานระดับท้องถิ่น มาตรฐานระดับประเทศ หรือ มาตรฐานระหว่างประเทศ เป็นต้น โดยการขอการรับรองมาตรฐานในแต่ละระดับจะคำนึงถึงความเชื่อมั่นและการยอมรับของผู้บริโภคประกอบด้วย ซึ่งในพื้นที่ภาคเหนือนั้นมีมาตรฐานระดับท้องถิ่นที่ให้การรับรองไร่นาของเกษตรกรที่ทำเกษตรอินทรีย์ เรียกว่า “มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ภาคเหนือ” หรือเรียกย่อสั้นๆ ว่า “มอน.” โดยองค์กรที่ให้การรับรองมาตรฐานคือ “สมาคมมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ภาคเหนือ” ซึ่งเป็นองค์กรภาคประชาชนที่อิสระ ก่อกำเนิดจากความร่วมมือของกลุ่มเกษตรกร ผู้บริโภค นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรภาครัฐในเชียงใหม่

มาตรฐาน มอน. มีหลักการและข้อกำหนดโดยสรุป คือ เพื่อรับรองระบบการผลิตทางการเกษตรที่คำนึงถึงการใช้ปัจจัยการผลิตจาก สารอินทรีย์ เพื่อรักษาความสมดุลของธรรมชาติ และเลี่ยงการปฏิบัติที่เสี่ยงต่อการปนเปื้อน ของมลสารในผลผลิตและรักษาสภาพแวดล้อม และความหลากหลายทางชีวภาพ โดยมีระบบการจัดการนิเวศวิทยาที่คล้ายคลึงกับธรรมชาติ และหลีกเลี่ยงการใช้สารสังเคราะห์ที่อาจก่อให้เกิดมลพิษในสภาพแวดล้อม รวมถึงการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้

3. การเลือกทำเลตลาดในรูปแบบที่เหมาะสมกับผลผลิต และผสมผสานตลาดหลายๆ รูปแบบ ที่เหมาะสมกับบริบทพื้นที่และสอดคล้องกับทุนเดิมของชุมชน (ได้แก่ ทุนธรรมชาติ ทุนกายภาพ ทุนการเงิน ทุนมนุษย์ และทุนทางสังคม) ทั้งนี้ รูปแบบที่เหมาะสมอาจเป็นรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งเป็นหลัก หรือ การผสมผสานตลาดหลายๆ รูปแบบก็ได้

ทั้งนี้ ตลาดทางเลือกในแต่ละรูปแบบจะมีกระบวนการพัฒนาที่แตกต่างกันไป ตั้งแต่ขั้นตอนของการเลือกรูปแบบที่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่และศักยภาพการจัดการของเกษตรกร การจัดการเรื่องผลผลิต ราคา สถานที่ และการประชาสัมพันธ์ ไปจนถึงการสร้างการมีส่วนร่วมของเกษตรกร และผู้ที่เกี่ยวข้องอื่นๆ ซึ่งจากผลการศึกษาก็จะพบรูปแบบการจัดการตลาดที่ค่อนข้างชัดเจนใน 2 รูปแบบ คือ รูปแบบขายตรงผ่านตลาดนัด (ในชุมชน – นอกชุมชน) และ รูปแบบขายส่งผ่านร้านค้า โดยการที่เกษตรกรจะเลือกพัฒนาตลาดทางเลือกรูปแบบใดในพื้นที่นั้น ขึ้นกับปัจจัยที่เกี่ยวข้องต่างๆ สามารถสรุปได้ดังตารางที่ 4.2.1-4

ตารางที่ 4.2.1 -4 ปัจจัยการเลือกทำเลตลาดในแต่ละรูปแบบ

ปัจจัยเลือกรูปแบบขายตรงกับผู้บริโภคผ่านตลาดนัด (ในชุมชน – นอกชุมชน)	ปัจจัยเลือกรูปแบบขายส่งผ่านร้านค้า
■ ปริมาณและความหลากหลายของผลผลิตในไร่นา ส่วนใหญ่เป็นพืช ผักที่ปลูกไว้กิน จึงมีหลากหลายชนิดและมีปริมาณไม่มากนักไม่สามารถจำหน่ายแบบค้าส่งได้ ■ ไม่ได้ตั้งเป้าหมายผลิตสินค้าอย่างเดียวเพื่อขาย เหลือจึงขาย ดังนั้นระบบตลาดนัดเป็นระบบตลาดที่อิสระเหมือนระบบการผลิต ไม่ต้องมีพันธะผูกพันเหมือนระบบตลาดขายส่งที่ต้องมีระบบพันธะผูกพัน ■ เป็นรูปแบบที่ไม่ยุ่งยากและซับซ้อน ■ เน้นรายได้ทุกวัน มีเงินสดหมุนเวียนใช้จ่ายในครอบครัวอย่างต่อเนื่อง ■ ในชุมชนมีตลาดสดในชุมชนอยู่แล้ว	■ ผลผลิตเป็นพืชไร่ ไม้ผล มีปริมาณมาก และต้องจำหน่ายในเวลาที่ยาวนาน ■ มีหน่วยงานที่ทำเรื่องตลาดค้าส่งเข้ามาประสานและชักชวน ■ มีแรงงานจำกัดในการจัดการตลาดอย่างสม่ำเสมอ (กรณีขายส่งพืชผัก) จึงจำเป็นต้องอาศัยคนกลางมาช่วยในการจัดการ ■ คนในชุมชนมีคนทำอาชีพพ่อค้าส่งพืชผัก จึงมีโอกาสขายส่งพืชผักของตนเองผ่านพ่อค้า ■ เน้นเงินสดเป็นก้อนสามารถชำระหนี้ได้ทันที

4. การพัฒนาตลาดทางเลือกในแต่ละรูปแบบอย่างมีประสิทธิภาพ โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งสามารถสรุปกระบวนการพัฒนาตลาดทางเลือกใน 2 รูปแบบ คือ รูปแบบขายตรงผ่านตลาดนัด (ในชุมชน – นอกชุมชน) และ รูปแบบขายส่งผ่านร้านค้า ได้ดังนี้

ก. กระบวนการพัฒนาตลาดทางเลือกในรูปแบบขายตรงผ่านตลาดนัด

กระบวนการพัฒนาตลาดทางเลือกในรูปแบบขายตรงผ่านตลาดนัด (ทั้งในและนอกชุมชน) มีองค์ประกอบที่สำคัญ 5 ประการ ได้แก่

1. การวิเคราะห์ตนเอง เป็นสิ่งที่เกษตรกรควรต้องพิจารณาเพื่อให้การดำเนินงานตลาดทางเลือกมีความเหมาะสมกับปัจจัยเงื่อนไขในระบบการผลิตของตนเอง อาทิเช่น ลักษณะพื้นที่ช่วงเวลาการเพาะปลูก ปริมาณผลผลิต แรงงาน เงินลงทุน รายรับรายจ่ายของครอบครัว รวมทั้งต้นทุนการผลิตเป็นอย่างไร ฯลฯ ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะเป็นพื้นฐานสำหรับการวางแผนการผลิต (Product) และประกอบการกำหนดราคาผลผลิต (Price) ที่จะนำไปจำหน่ายที่ตลาดนัดต่อไป

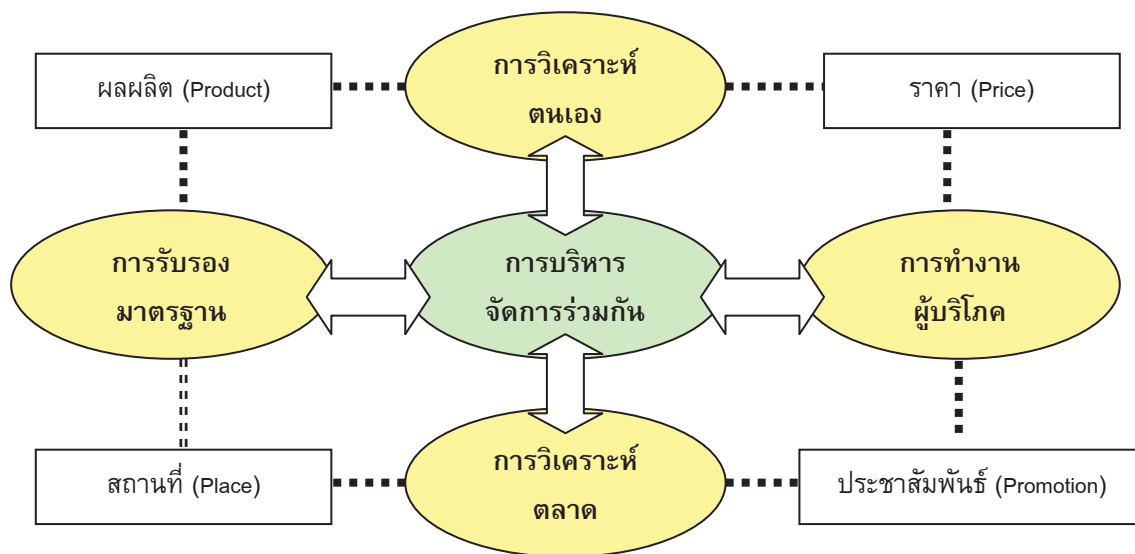
2. การวิเคราะห์ตลาด เมื่อเกษตรกรทราบถึงศักยภาพการผลิตของตนเองแล้ว การพิจารณาถึงช่องทางการตลาดที่สอดคล้องกับผลผลิตเหล่านั้นเป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องวิเคราะห์ อาทิเช่น สถานที่จำหน่ายจะอยู่ที่ไหน (ในชุมชนหรือนอกชุมชน) ใครคือกลุ่มผู้บริโภคเป้าหมายหลัก และความสนใจหรือรสนิยมการบริโภคของกลุ่มเป้าหมายเป็นอย่างไร เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะเป็นพื้นฐานสำหรับการวางแผนด้านสถานที่จำหน่าย (Place) และประกอบการกำหนดแนวทางการทำการประชาสัมพันธ์ (Promotion)

3. การทำงานผู้บริโภค การดำเนินงานด้านนี้มีความสำคัญในหลายประการ อาทิเช่น เป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภคที่เป็นมากกว่าการซื้อขาย ช่วยเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจและความตระหนักให้กับผู้บริโภคเพื่อให้การสนับสนุนกลุ่มเกษตรกร หรือสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ผู้บริโภคในเรื่องของคุณภาพของผลผลิตที่จำหน่าย เป็นต้น ซึ่งข้อมูลที่ได้รับบางส่วนจากผู้บริโภคจะช่วยกลับไปกำหนดราคาผลผลิตที่เหมาะสม (Price) รวมทั้งจะทำให้ทราบถึงแนวทางการประชาสัมพันธ์กับผู้บริโภคได้ (Promotion)

4. การรับรองมาตรฐาน เป็นระบบการสร้างเชื่อมั่นให้กับผู้บริโภคและช่วยยกระดับการทำการผลิตในแปลงของเกษตรกร รวมทั้งสร้างมาตรฐานของผลผลิต (Product) อย่างไรก็ดีตามระดับความต้องการเรื่องมาตรฐานจะขึ้นอยู่กับสถานที่ตั้งของตลาดด้วย (Place) โดยส่วนใหญ่ตลาดนัดในชุมชนจะมีข้อกำหนดหรือมาตรฐานไม่เข้มงวดเท่ากับตลาดนัดนอกชุมชน เนื่องจากผู้ผลิตกับผู้บริโภคใกล้ชิดกัน การควบคุมคุณภาพผลผลิตสามารถกำหนดและรับรองโดยตัวเกษตรกรเอง

5. การบริหารจัดการร่วมกัน ทั้งผู้ผลิต ผู้บริโภค หน่วยงานสนับสนุน เพื่อให้ทุกส่วนเข้ามาเป็นเจ้าของตลาดนัดร่วมกัน ช่วยกันจัดการและพัฒนาตลาดร่วมกัน ซึ่งองค์ประกอบส่วนนี้มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการสร้างความยั่งยืนของตลาดนัด

แผนภาพที่ 4.2.1 -2 กระบวนการพัฒนาตลาดทางเลือกในรูปแบบขายตรงผ่านตลาดนัด

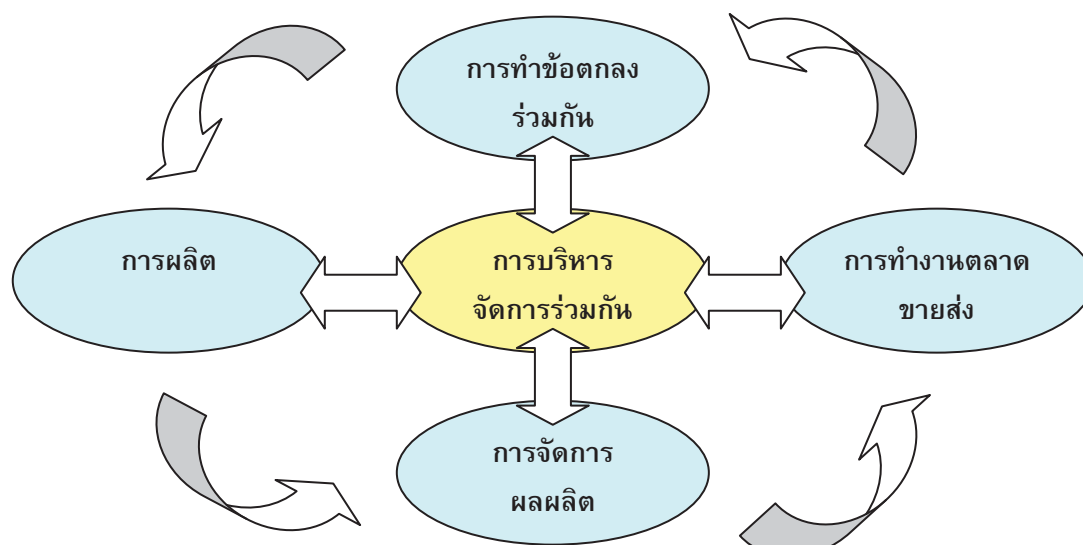

ข. กระบวนการพัฒนาตลาดทางเลือกในรูปแบบขายส่งผ่านร้านค้า

กระบวนการพัฒนาตลาดทางเลือกในรูปแบบขายส่งผ่านร้านค้า มีองค์ประกอบที่สำคัญ 5 ประการ ได้แก่

1. การพัฒนาข้อตกลงร่วมกัน ระหว่างเกษตรกรผู้ผลิตและร้านค้าที่รับซื้อผลผลิต เหล่านั้น อาทิเช่น ประเภท คุณลักษณะ ปริมาณ ช่วงเวลาจำหน่าย หรือ มาตรฐานของสินค้า ไปจนถึงการตกลงเรื่องราคาผลผลิตที่ถูกกำหนดขึ้นร่วมกัน
2. การผลิต ตามข้อตกลงที่กำหนดขึ้นร่วมกัน ตั้งแต่การวางแผนการเพาะปลูก การดูแลรักษา การควบคุมคุณภาพและมาตรฐานผลผลิต เป็นต้น
3. การจัดการผลผลิต ตั้งแต่ขั้นตอนการเก็บเกี่ยว การจัดเก็บ การบรรจุ จนกระทั่ง การขนส่งผลผลิตมายังร้านค้า โดยส่วนใหญ่รายละเอียดการดำเนินงานจะถูกกำหนดขึ้นตั้งแต่การพัฒนาข้อตกลงร่วมกัน
4. การทำงานตลาดขายส่ง การดำเนินงานส่วนนี้ในปัจจุบันมักจะเป็นบทบาทของร้านค้าเป็นส่วนใหญ่ เช่น การพัฒนาแผนการตลาด การทำงานกับผู้บริโภค และการประชาสัมพันธ์ ต่างๆ เช่น การพาลูกค้าของตนเองไปเยี่ยมชมไร่สวนของเกษตรกร ส่วนเกษตรกรผู้ผลิตอาจจะเข้ามาเกี่ยวข้องในบางลักษณะ เช่น การให้ข้อมูลเกี่ยวกับตัวผลผลิต กระบวนการผลิต แก่ผู้บริโภคผ่านกิจกรรมของร้านค้าส่งนั้น ๆ
5. การบริหารจัดการร่วมกัน ซึ่งข้อมูลจากกรณีศึกษาพบว่ายังมีการบริหารจัดการร่วมกันไม่มากนัก อย่างไรก็ตามองค์ประกอบส่วนนี้มีความสำคัญมาก โดยเฉพาะการพัฒนาแบบ การบริการจัดการไปสู่ความเป็นสหกรณ์ เนื่องจากจะทำให้ทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภคได้เป็นเจ้าของร่วมกันและดำเนินการบริหารจัดการร่วมกันบนหลักประชาธิปไตย

แผนภาพที่ 4.2.1 -3 โมเดลการจัดการตลาดในรูปแบบขายส่งผ่านร้านค้า

ผลที่เกิดขึ้น (Output) จากการการจัดการตลาดทางเลือกโดยเกษตรกรมีหลายมิติด้วยกัน อาทิเช่น ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคมวัฒนธรรม ด้านสิ่งแวดล้อม ฯลฯ

1. ผลตอบแทนด้านเศรษฐกิจ

ผลตอบแทนที่เกิดขึ้นประการแรกที่สามารถเห็นได้อย่างชัดเจนจากการทำตลาดทางเลือก คือ ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจ เนื่องจากการทำตลาดทางเลือกทำให้เกษตรกรมีรายได้จากการจำหน่ายผลผลิตในตลาดแต่ละรูปแบบ เช่น กรณีของนายสมควร มาจันทร์ ที่ทำการตลาดโดยการนำผลผลิตทางการเกษตร เช่น พืช ผัก ผลไม้ จิ้งหรีด รวมถึงผลผลิตจากป่า ไปเร่ขายในชุมชนและขายในไร่นาของตนเอง ทำให้มีรายได้มาใช้จ่ายในแต่ละอาทิตย์ คิดเป็นเงินระหว่าง 1,800 – 6,500 บาท หรือเฉลี่ยเดือนละ 4,158 บาท ซึ่งรายได้เหล่านี้เพียงพอที่จะรองรับค่าใช้จ่ายด้านอาหาร และอาจนำไปเป็นค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันด้านอื่นๆ ได้อีกด้วย

นอกจากนี้ ผลตอบแทนในกรณีของการขายผลผลิตผ่านช่องทางตลาดค้าส่งคือการเพิ่มรายได้รายปีที่เงินก้อน เช่น กรณีของนายฉลุย แก้วเล็ก เกษตรกร อำเภอสี จังหัดลำพูน ก่อนปรับเปลี่ยนเข้าสู่การทำเกษตรอินทรีย์มีหนี้สินรวมทั้งสิ้น 16,000 บาท เมื่อมีการปรับระบบการผลิตหันมาทำลำไยอินทรีย์ และทำการตลาดค้าส่งลำไยอินทรีย์ร่วมกับมหาวิทยาลัยแม่โจ้ ในปี พ.ศ. 2550 และ ปี พ.ศ. 2551 ทำให้นายฉลุยสามารถปลดหนี้ได้ทั้งหมด

สำหรับคำถามที่ว่า “ทำตลาดทางเลือกแล้วเราออกจากหนี้สินได้จริงหรือไม่?” ซึ่งจากข้อมูลแสดงให้เห็นว่าการทำตลาดทางเลือกแต่ละรูปแบบจะให้ผลตอบแทนทางด้านเศรษฐกิจแตกต่างกันไป รวมทั้งเมื่อพิจารณาควบคู่กับภาระหนี้สินของเกษตรกร ก็จะพบว่ารายได้จากการทำตลาดแต่ละรูปแบบนำมาสู่ระยะการลดทอนหรือปลดปล่อยหนี้สินได้ไม่เหมือนกัน โดยพอที่จะสรุปได้ว่า รูปแบบการทำตลาดนัด เป็นการสร้างรายได้ให้กับกลุ่มเกษตรกรรายวัน และรายอาทิตย์ ซึ่งรายได้ดังกล่าวจะ

ถูกนำมาเป็นค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน ถือว่าเป็นการช่วยลดหรือหยุดการกู้หนี้สินเพิ่ม แต่จะนำไปสู่การออมเพื่อการชำระหนี้ได้ไม่มากนัก ในขณะที่รูปแบบการทำตลาดค้าส่ง เป็นการสร้างรายได้ให้กับกลุ่มเกษตรกรที่สามารถใช้จ่ายชำระหนี้ได้ดีกว่า เนื่องจากเป็นเงินก้อนที่มีจำนวนค่อนข้างมากเมื่อเปรียบเทียบกับรายได้จากการทำตลาดนัด

นั่นคือ การจะชำระหนี้ได้ เกษตรกรควรทำการตลาดในหลายรูปแบบ กล่าวคือ มักใช้ตลาดนัดเป็นรายได้สำหรับค่าใช้จ่ายประจำวันเพื่อหยุดหนี้ แล้วทำการชำระหนี้ที่มีอยู่ผ่านการทำตลาดค้าส่งในแต่ละปี

2. เกิดแรงจูงใจด้านเกษตรกรรมยั่งยืน

การพัฒนาตลาดทางเลือกเป็นปัจจัยสำคัญของการขยายความคิดด้านเกษตรกรรมยั่งยืนไปสู่เกษตรกรรายอื่นๆ ในชุมชน เนื่องจากเมื่อเกษตรกรเห็นว่าการทำตลาดทางเลือกสามารถช่วยแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้จริง โดยเฉพาะผลตอบแทนทางเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลงหนี้สิน ก็จะเกิดการยอมรับและสร้างแรงจูงใจให้เกษตรกรรายอื่นๆ มาเข้าร่วมมากขึ้น ซึ่งนำไปสู่การปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตมาสู่แนวทางเกษตรกรรมยั่งยืนในที่สุด นอกจากนี้ในหลายกรณีก็พบว่าการพัฒนาตลาดทางเลือกสามารถทำให้เกิดการขยายความคิดข้ามพื้นที่ นำไปสู่การพัฒนาตลาดทางเลือกในจังหวัดอื่นๆ หรือภาคอื่นๆ ที่ห่างออกไปได้อีกด้วย

3. ฟันฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมอาหารท้องถิ่นรวมถึงพันธุกรรมพื้นบ้าน

ตลาดทางเลือกเป็นตลาดที่สร้างทางเลือกให้กับผู้บริโภคที่แตกต่างไปจากระบบอาหารในกระแสหลัก เนื่องจากผลผลิตส่วนใหญ่ที่นำมาขายในตลาดมักเป็นผลิตพืชผักที่เป็นไปตามฤดูกาล เป็นพันธุ์พืชผัก ผลไม้พื้นบ้าน รวมทั้งอาหารแปรรูปที่นำมาขายก็มักจะเน้นอาหารพื้นบ้านที่อยู่ในวิถีการบริโภคของชุมชน จึงทำให้เกิดการฟันฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมการบริโภคอาหารท้องถิ่นที่สอดคล้องกับฤดูกาล ผู้บริโภคได้มีโอกาสเรียนรู้และปรับเปลี่ยนวิถีการบริโภคของตนเอง ในขณะเดียวกันวิถีการบริโภคพืชผักพื้นบ้านก็เป็นปัจจัยสนับสนุนให้เกิดอนุรักษ์และใช้ประโยชน์พันธุกรรมพื้นบ้านไปด้วย

4. เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

เนื่องจากตลาดเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งในการกำหนดระบบการผลิต เมื่อตลาดทางเลือกต้องการอาหารที่หลากหลาย ปลอดภัย เป็นอาหารท้องถิ่นที่มีอยู่ในชุมชน ก็ย่อมส่งผลให้ระบบการผลิตมีการปรับตัวมาสู่ระบบการผลิตที่หลากหลายผสมผสาน มากกว่าระบบผลิตพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้า (โดยเฉพาะพืชที่ไม่ได้เป็นพืชอาหาร เช่น พืชอุตสาหกรรม พืชอาหารสัตว์ พืชพลังงาน ฯลฯ) ซึ่งระบบการผลิตที่สอดคล้องกับตลาดทางเลือกเป็นระบบการผลิตที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับชุมชนได้เป็นอย่างดี

5. เกิดรูปแบบตลาดและการบริโภคที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

ความเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมของตลาดมีทั้งในมิติของการผลิตและการบริโภค ในส่วนของการผลิตนั้นระบบเกษตรอินทรีย์หรือเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นระบบที่เน้นการรักษาความสมดุลของธรรมชาติ รักษาความหลากหลายทางชีวภาพและสภาพแวดล้อมเป็นประการสำคัญ และเมื่อนำผลผลิตมาจำหน่ายที่ตลาด เกษตรกรก็จะใช้วัสดุที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมบรรจุผลผลิต เช่น ใบตอง ใบตองตึง ไม่มีการใช้กล่องโฟม หลีกเลี่ยงการใช้ถุงพลาสติกให้มากที่สุด ในส่วนของผู้บริโภคก็มีการปรับเปลี่ยนวิถีบริโภคให้สอดคล้องกับวิถีการผลิตมากยิ่งขึ้น เน้นบริโภคผลผลิตที่มาจากกระบวนการธรรมชาติมากขึ้น เน้นคุณภาพของผลผลิตมากกว่าปริมาณ และเมื่อมองในมิติการส่งผ่านอาหารจากผู้ผลิตมายังผู้บริโภค จะพบว่าตลาดทางเลือกโดยเฉพาะในรูปแบบตลาดขายตรง เป็นวิถีการบริโภคที่ใช้พลังงานในการส่งผ่านอาหารค่อนข้างน้อย เนื่องจากผู้ผลิตและผู้บริโภคอยู่ใกล้กัน เกษตรกรจะนำผลผลิตมาจำหน่ายด้วยตนเอง ไม่ผ่านพ่อค้าคนกลางหรือการเดินทางระยะไกล จึงช่วยประหยัดพลังงานในการขนส่งและทำให้ผลผลิตมีความสดใหม่อีกด้วย

ทั้งนี้ นอกเหนือจากผลที่เกิดขึ้นข้างต้นแล้ว การจัดการตลาดทางเลือกโดยเกษตรกรยังช่วยเสริมสร้างระบบอาหารที่เป็นธรรม เชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค รวมทั้งเป็นการยกระดับคุณภาพชีวิตของสังคมโดยรวม

4) สรุปและเสนอแนะ

การจัดการตลาดทางเลือกโดยเกษตรกรตามโมเดลที่กล่าวมาข้างต้นนั้น กลุ่มเป้าหมายหลักที่สามารถนำไปปรับใช้ น่าจะเป็น “เกษตรกรรายย่อย” ที่มีวิธีการผลิตแบบพืชสวนพืชไร่เป็นหลัก ยังไม่ได้ครอบคลุมถึงเกษตรกรในกลุ่มที่เป็น “ประมง” “ปศุสัตว์” หรือแม้แต่ “เกษตรกรรายย่อยในระบบพืชเชิงเดี่ยว เช่น ชาวนาภาคกลาง ชาวนวนยาง ชาวนวนปาล์ม เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การนำโมเดลเหล่านี้ไปใช้งาน ก็มักจะใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพภายใต้เงื่อนไขและเวลาหนึ่งๆ หากเงื่อนไขหรือเวลาเปลี่ยนไป ย่อมต้องปรับ แต่ง เพิ่ม ลด หรือ คัดสรรสำเร็จขึ้นมาใหม่ให้เหมาะสมต่อไป

ทั้งนี้ เพื่อให้การศึกษาโมเดลการจัดการตลาดทางเลือกในแต่ละรูปแบบมีความสมบูรณ์มากขึ้น ในระยะต่อไปควรมีการศึกษาเพิ่มเติมในประเด็นต่างๆ อาทิเช่น การทำงานผู้บริโภค การรับรองมาตรฐาน การทำงานตลาดขายส่ง การจัดการผลผลิต บทบาทการสนับสนุนของหน่วยงานส่งเสริมด้านตลาด ฯลฯ รวมทั้งควรทำการศึกษาตลาดทางเลือกในรูปแบบอื่นๆ เช่น ระบบ CSA สหกรณ์ ผู้บริโภค เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม โมเดลการจัดการตลาดทางเลือกที่ได้นำเสนอไปนั้น เป็นส่วนหนึ่งของการสังเคราะห์องค์ความรู้และประสบการณ์การทำงานของกรณีศึกษาที่เป็นเกษตรกรรายย่อย ซึ่งนับว่าเป็นจำนวนน้อยมากเมื่อเทียบกับภาพรวมของเกษตรกรในประเทศไทย ยังคงต้องการการพัฒนาและยกระดับในเชิงวิชาการต่อไปอีกหลายประการ ดังคำกล่าวของ อาจารย์ฉลาดชาย รมิตานนท์⁽²⁵⁾ ที่ว่า

“...ปัจจัยที่สำคัญในการผลักดันเกษตรกรรมยั่งยืน คือ ต้องทำให้เป็นกระบวนการต่อสู้ทางการเมืองที่อาศัยความรู้ และต้องไม่ใช่กระบวนการทางการเมืองที่เป็นไปตาม

อารมณ์หรือศรัทธาอย่างเดียว แต่ต้องอาศัยความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์และความรู้ที่ไม่ใช่
วิทยาศาสตร์ร่วมกัน...”

เช่นนี้แล้วการทำงานศึกษาในเชิงวิชาการที่เกี่ยวข้องกับประเด็นตลาดทางเลือกไม่ว่าในมิติ
ใดๆ ก็ตาม เป็นการผสมผสานความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์เข้ากับองค์ความรู้และประสบการณ์ของจริง
เป็นการช่วยผลักดันเกษตรกรรมยั่งยืนบนฐานความรู้ควบคู่ไปกับการขยายรูปธรรมในระดับพื้นที่ ซึ่ง
คณะผู้ศึกษามีข้อเสนอสำหรับการยกระดับในเชิงวิชาการในจังหวัดต่อไป อาทิเช่น

1. การศึกษารูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกร/ชุมชน ผู้บริโภค ภาคเอกชน และ
ภาครัฐ ในมิติอื่นๆ ที่นอกเหนือไปจากความสัมพันธ์เชิงเศรษฐกิจและสังคม เช่น
ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ความสัมพันธ์เชิงวัฒนธรรม เป็นต้น
2. การศึกษาในเชิงเศรษฐศาสตร์เพื่อให้เห็นถึงผลประโยชน์ในมิติเศรษฐกิจ สังคม และ
สิ่งแวดล้อมทั้งระดับจุลภาคและมหภาคของระบบตลาดทางเลือกเพื่อนำมาเปรียบเทียบกับ
ตลาดในกระแสหลัก โดยใช้เครื่องมือทางเศรษฐศาสตร์คำนวณออกมาเป็นหน่วยวัด
เดียวกันที่สามารถเปรียบเทียบกันได้ ซึ่งผลการศึกษาน่าจะเป็นข้อมูลสำหรับภาครัฐ
ในการลงทุนหรือการสนับสนุนระบบตลาดทางเลือกในประเทศต่อไป
3. ศึกษาการจัดการตลอดห่วงโซ่อุปทานของระบบอาหารทางเลือก ตั้งแต่การผลิตทุก
ขั้นตอนไปจนถึงผู้บริโภคคนสุดท้าย เปรียบเทียบการจัดการระบบอาหารของธุรกิจ
อาหารขนาดใหญ่ของประเทศ เพื่อให้เห็นถึงศักยภาพและความเป็นไปได้ในการเข้ามา
เป็นทางเลือก ไปจนการเปลี่ยนระบบอาหารของประเทศในอนาคต
4. การวิเคราะห์คุณค่าทางโภชนาการของผลผลิตและอาหารแปรรูปที่มีอยู่ในตลาดทางเลือก
รวมถึงผลดีที่เกิดขึ้นต่อสุขภาพทั้งทางร่างกายและจิตใจเมื่อผู้บริโภคมีการปรับเปลี่ยนวิถี
การบริโภคมาสู่ระบบอาหารทางเลือก ฯลฯ

นอกจากนี้ การพัฒนาข้อเสนอเชิงนโยบายของการพัฒนาตลาดทางเลือกในสังคมไทย น่าที่
จะพิจารณาในประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง อาทิเช่น

1. กลไกการสนับสนุนทางนโยบาย เช่น เงินกู้การปรับเปลี่ยนระบบการผลิต การสนับสนุน
งบประมาณดำเนินการ หรือ การเปิดพื้นที่สำหรับเป็นตลาดทางเลือกของชุมชน เป็นต้น
2. การสนับสนุนช่องทางการสื่อสารข้อมูลหรือการประชาสัมพันธ์ เพื่อขยายการรับรู้เรื่อง
ตลาดทางเลือกให้กับกลุ่มผู้บริโภคส่วนใหญ่ในสังคม
3. การปรับบทบาทของภาครัฐมาสู่การเป็นหน่วยงานสนับสนุน (Supporter) ภาคประชาชน
แทนการแสดงบทบาทผู้ปฏิบัติ (Actor) เพื่อมาแข่งขันกับภาคประชาชน เช่น กรณีของ
การให้การรับรองมาตรฐานสินค้าอินทรีย์ หรือ นโยบายเกษตรอินทรีย์ของประเทศ ฯลฯ
4. การสนับสนุนทรัพยากรของภาครัฐในการพัฒนาและสถาปนาองค์ความรู้พื้นบ้านขึ้นมา
อธิบายกับสังคม เช่น การสนับสนุนงบประมาณสำหรับการวิจัยหรือยกระดับในเชิง
วิชาการให้กับนักวิชาการหรือภาคประชาชน ฯลฯ

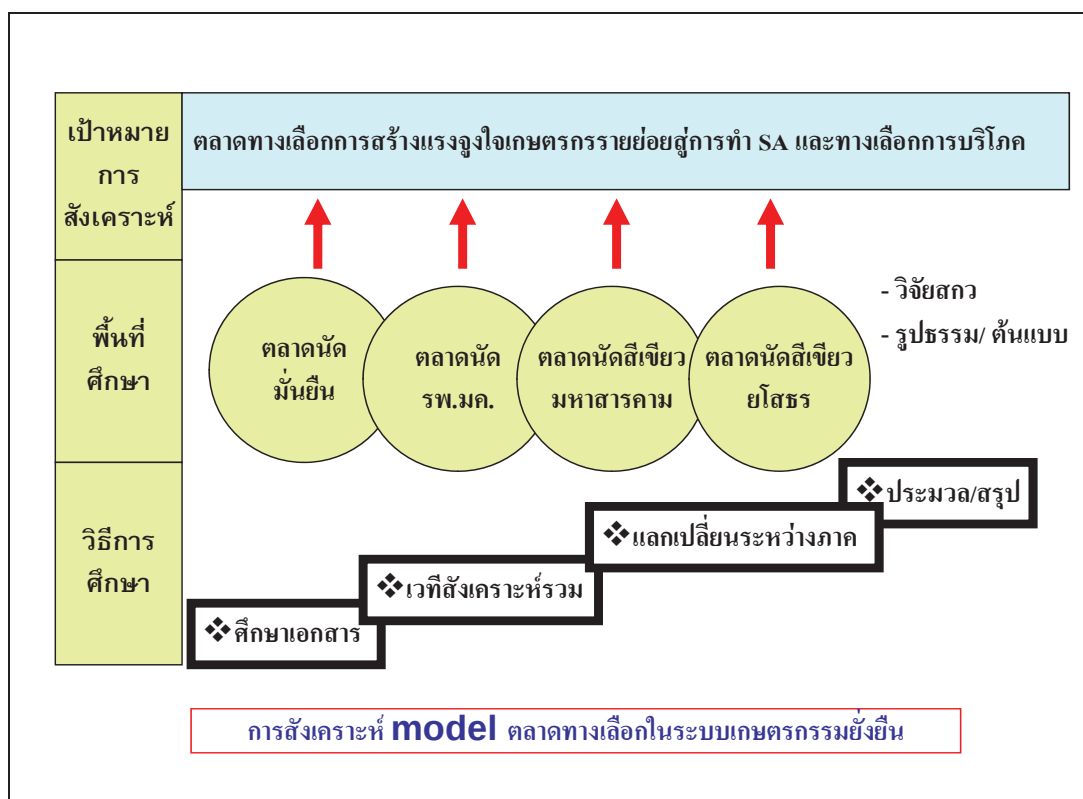
4.2.2 โมเดลตลาดนัดสีเขียวภาคอีสาน

1) บทนำ

การก่อเกิดและพัฒนาการของตลาดทางเลือกในหลายพื้นที่ของภาคอีสาน ล้วนมีความแตกต่างหลากหลายกันไปตามบริบทของพื้นที่ แต่หากพิจารณาแนวคิดหลักการของตลาดทั้งสี่แห่ง ได้แก่ ตลาดนัดสีเขียวมหาสารคาม ตลาดม่นยืน ตลาดโรงพยาบาลมหาสารคาม และตลาดนัดสีเขียวจังหวัดยโสธรแล้วจะพบว่า หลักการแนวคิดของการก่อเกิดนั้นไม่แตกต่างกันมากนัก โดยมีหลักการที่สำคัญคือ การเปิดพื้นที่ขายตรงระหว่างผู้ผลิตกับผู้บริโภค เป็นการสร้างรูปแบบเศรษฐกิจแนวใหม่ที่จะทำให้เกิดความร่วมมือและการเกื้อกูลกันในการสร้างวิถีการผลิตและการบริโภคที่ไม่ทำลายสุขภาพ สิ่งแวดล้อม สังคมและวิถีการบริโภคที่สอดคล้องกับวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่น ทั้งผู้บริโภคและผู้ผลิตเอง มีการร่วมมือกันระหว่างองค์กรภาคประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชน หน่วยงานภาครัฐ ภาคประชาสังคม และนักวิชาการท้องถิ่น โดยใช้พื้นที่สาธารณะในเมืองเพื่อกิจกรรมทางสังคมและการเรียนรู้ร่วมกัน ระหว่างภาคชุมชนเมืองและชนบท บนรากฐานวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่น อีกทั้งยังเป็นการสร้างทางเลือกสินค้าที่ปลอดภัยให้กับผู้บริโภค ให้คนในเมืองได้ปรับเปลี่ยนวิถีคิด และหันมาสนับสนุนด้วยการซื้อผลผลิตจากไร่นาเกษตรกรโดยตรง

ด้วยเหตุนี้งานศึกษาจึงมุ่งไปที่การเสนอรูปแบบและบทเรียนของตลาดนัดที่มีการดำเนินการในรูปแบบของ “เครือข่ายตลาด” ซึ่งเป็นตลาดนัดที่มีความแตกต่างจากแบบอื่น ๆ ทั้งองค์กรสนับสนุน เกษตรกรผู้ผลิต มาตรฐานการควบคุมและตรวจสอบ รวมทั้งกลุ่มผู้บริโภคหลัก

ภาพที่ 4.2.2-1 กระบวนการสังเคราะห์ตลาดทางเลือกในระบบเกษตรยั่งยืน ภาคอีสาน

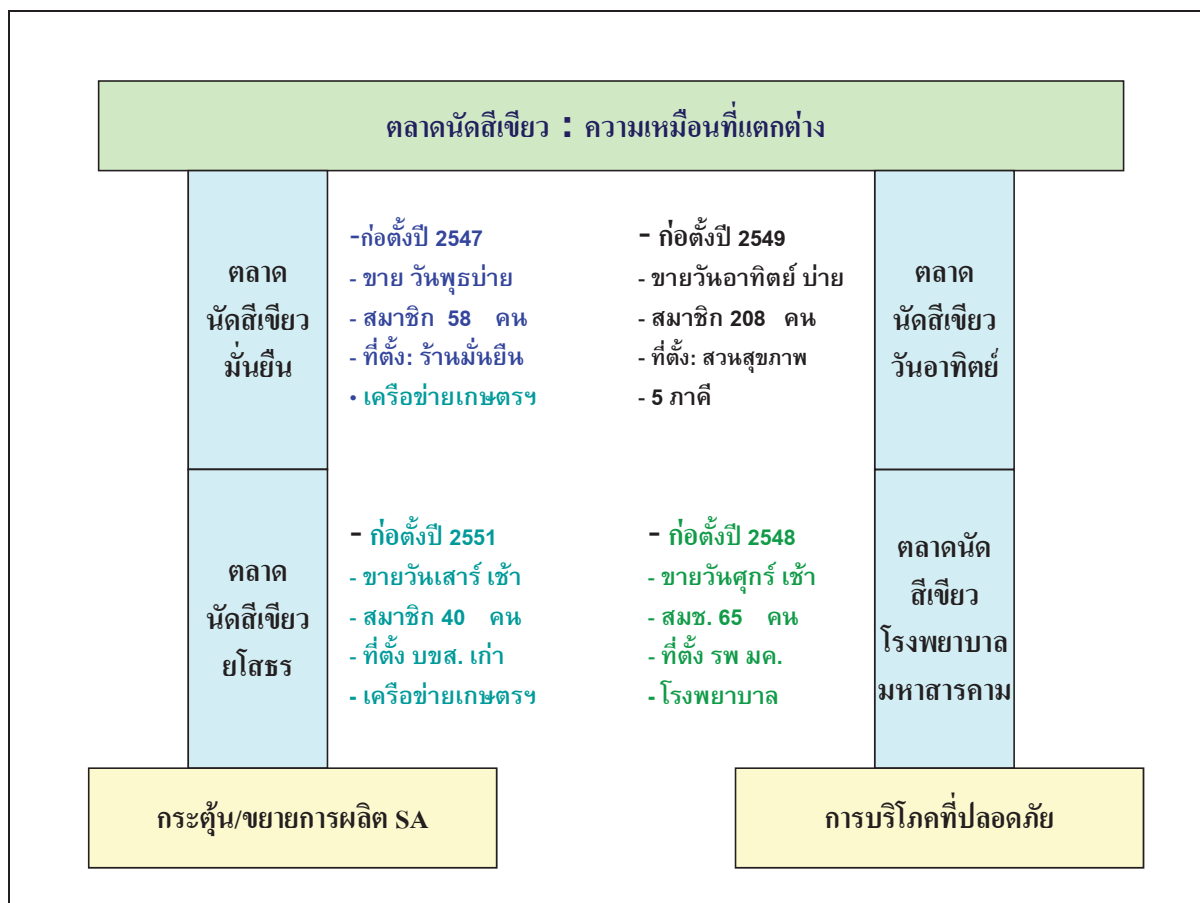
สำหรับกระบวนการสังเคราะห์มีรายละเอียดในภาพที่ 4.2.2-1

ความเป็นมาตลาดนัดสีเขียวมหาสารคาม

ก่อนการก่อตั้งของตลาดนัดสีเขียวจังหวัดมหาสารคามที่สวนสุขภาพโนนศรีสวัสดิ์นั้น มีตลาดทางเลือกมาก่อนแล้วนั่นคือตลาดม้านีนและตลาดสีเขียวโรงพยาบาลมหาสารคาม เครือข่ายตลาดนัดสีเขียวจังหวัดมหาสารคามถือว่าเป็นตลาดทางเลือกประเภทหนึ่ง ตลาดแห่งนี้เกิดจากความร่วมมือระหว่างกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรภาครัฐจำนวน 5 องค์กร ประกอบด้วย 1) ศูนย์ประสานงานพัฒนาเครือข่ายโครงการสร้างเสริมสุขภาพจังหวัดมหาสารคาม (สส.มค) 2) เครือข่ายประชาชนสีเขียว (เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกจังหวัดมหาสารคาม) 3) โครงการฟื้นฟูสภาพแวดล้อมที่เสื่อมโทรมในเขตปฏิรูปที่ดินด้วยการทำการเกษตรแบบผสมผสาน (คฟป), สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น จังหวัดมหาสารคาม 4) โรงพยาบาลมหาสารคาม และ 5) เทศบาลเมืองมหาสารคาม ซึ่งทั้งห้าหน่วยงานดังกล่าว ต่างก็มีนโยบาย แผนงาน และโครงการ ในการส่งเสริมให้เกษตรกร ลด ละ เลิกการใช้สารเคมี รวมไปถึงการรณรงค์ให้เกษตรกรและประชาชนทั่วไปบริโภคอาหารที่ปลอดภัย

จากความคล้ายคลึงกันในแนวทางการทำงาน และความสัมพันธ์ทั้งระดับองค์กรและระดับแกนนำ จึงนำมาสู่การพูดคุยกันอย่างไม่เป็นทางการของแกนนำทั้งภาครัฐ นักพัฒนาเอกชนและแกนนำชาวบ้าน เพื่อร่วมกันขับเคลื่อนผลักดันให้เกิดตลาดนัดจำหน่ายผลผลิตปลอดสารพิษ จนกระทั่งสามารถเปิดดำเนินการครั้งแรกได้เมื่อวันอาทิตย์ที่ 17 กันยายน 2549 โดยงบประมาณระยะแรกเริ่มนั้น องค์กรภาคีแต่ละองค์กรร่วมสนับสนุนงบประมาณองค์กรละ 2,000 บาท เพื่อนำมาใช้ในการดำเนินงานในระยะเริ่มต้น เช่น การประชาสัมพันธ์กิจกรรมของเครือข่ายตลาดนัดสีเขียว ค่าสาธารณูปโภค ค่าวิทยากร ค่าวัสดุอุปกรณ์ เป็นต้น นอกจากนั้นเป็นงบประมาณสมทบจากสมาชิกเครือข่ายตลาดนัดสีเขียว ซึ่งได้มาจากการเก็บค่าแฉง (ค่าสมาชิก) รายละ 3 บาท และได้มีการปรับเพิ่มเป็น 5 บาท เพื่อนำเงินไปใช้เป็นงบประมาณในการจัดการ และการดูแลความเรียบร้อยของตลาด ต่อมาจึงได้ปรับเพิ่มเป็น 10 บาท เนื่องจากต้องนำงบประมาณดังกล่าวไปใช้เป็นค่าตอบแทนเทศกิจที่ทำหน้าที่ดูแลความเรียบร้อยของตลาดในแต่ละสัปดาห์

ภาพที่ 4.2.2-2 ตลาดนัดสีเขียวภาคอีสาน “ความเหมือนที่แตกต่าง”

การจัดการตลาดในระยะแรก สมาชิกที่มีสิทธิ์นำผลผลิตของตนมาวางขายได้นั้น จะมาจากการคัดเลือก และการรับรองโดยองค์กรภาคี ซึ่งอาจจะนำผลผลิตมาขายด้วยตนเอง หรือฝากขายผ่านทางสมาชิกคนอื่นที่สังกัดกลุ่มองค์กรเดียวกัน หรืออยู่ภายในหมู่บ้านเดียวกัน และมีคณะกรรมการตลาดนัดสีเขียวที่มาจากการเสนอชื่อโดยองค์กรภาคีจำนวนองค์กรละ 2 คน รวมทั้งหมด 10 คน ทำหน้าที่ควบคุม ดูแลความเรียบร้อยภายในตลาดนัดสีเขียว

แนวคิดของตลาด

เครือข่ายตลาดนัดสีเขียวจังหวัดมหาสารคามเกิดจากความร่วมมือระหว่างกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรภาครัฐ ที่ดำเนินงานส่งเสริมกระบวนการผลิต และการแปรรูปที่เอื้อต่อสุขภาพ ในเขตพื้นที่จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งเป็นผลมาจากกระบวนการและแนวคิดการขับเคลื่อนงานพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน โดยจังหวัดมหาสารคามได้มีกลุ่ม องค์กร ทั้งภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนร่วมสนับสนุน และหนุนเสริมให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากเกษตรเคมี ไปเป็นระบบการผลิตเกษตรกรรมยั่งยืน ซึ่งมีกลุ่มเกษตรกรที่ปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต และมีผลผลิตออกสู่ระบบตลาดเพื่อสร้างรายได้ให้กับครอบครัว และสร้างความยั่งยืนของระบบสิ่งแวดล้อมในไร่นา แต่ผลผลิตของ

เกษตรกรดังกล่าว ส่วนใหญ่เมื่อออกสู่ตลาด ไม่มีความแตกต่างจากผลผลิตที่ไม่ปลอดสารพิษ หรือผลผลิตจากวิธีการผลิตแบบเกษตรเคมี ทั้งในแง่ของราคา และคุณภาพ ในขณะที่ผู้บริโภคเองก็ยังขาดความรู้ความเข้าใจ และความสนใจที่จะสร้างระบบการตลาดที่ปลอดภัยทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภค ผู้บริโภคขาดทางเลือกในการบริโภคสินค้าเกษตรกรรมยั่งยืน และขาดความมั่นใจในสินค้าที่ตนเองบริโภคว่ามีความปลอดภัยจริงหรือไม่ นอกจากนั้นแล้ว ตลาดจำหน่ายผลผลิตปลอดสารพิษในจังหวัดที่มีอยู่เพียง 2 แห่งในขณะนั้น และยังมีความแตกต่างกันในแง่ของมาตรฐานการควบคุมคุณภาพ จึงทำให้ผู้บริโภคสับสน

ดังนั้น แกนนำจากภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และแกนนำชาวบ้าน จึงได้มีแนวคิดในการสร้างตลาดทางเลือกที่เป็นตลาดสีเขียว หรือตลาดที่มีการจำหน่ายพืชผักปลอดสารพิษ และผลิตภัณฑ์ปลอดสารพิษของจังหวัดมหาสารคามขึ้น ในนามของ “เครือข่ายตลาดนัดสีเขียวจังหวัดมหาสารคาม” โดยคำว่า “เครือข่าย” มาจากการรวมจากกลุ่มผู้จำหน่ายผักในตลาดนัดมาจากการส่งเสริมขององค์กรรัฐและเอกชน ๕ กลุ่มองค์กร ซึ่งมีรูปแบบการส่งเสริม มาตรฐานการผลิต ระบบบริหารจัดการและพื้นที่การผลิต ที่แตกต่างกันมาร่วมกันจำหน่ายสินค้าปลอดสารพิษ ส่วนคำว่าตลาดนัดสีเขียว นั้นมาจากสถานที่ตั้งตลาดอยู่ที่สวนสุขภาพของจังหวัดมหาสารคาม แต่ปัจจุบันชื่อที่ติดปากของกลุ่มผู้บริโภคคือ “ตลาดเขียว” ซึ่งเปิดตลาดเขียวในทุกๆ วันอาทิตย์ตั้งแต่เวลา 14.00 - 19.00 น. ที่สวนสุขภาพ เทศบาลศรีสวัสดิ์ มีเกษตรกรกว่า 80 ราย ที่นำพืชผักและอาหารปลอดสารพิษมาจำหน่ายแก่ผู้บริโภค

สมาชิกเครือข่ายตลาดนัดสีเขียวมหาสารคามได้กำหนดนิยามของตลาดเขียว ร่วมกันว่า “เป็นตลาดที่ปลอดสารพิษ มีการแบ่งปัน รักใคร่ เป็นรูปแบบการผลิตที่ปลูกเอง กินเอง” และมีเป้าหมายของตลาดสีเขียว คือการสร้าง ความมั่นใจทั้งในระบบผู้ผลิตและผู้บริโภค, มีกระบวนการขยายแนวคิด, รูปแบบการทำการเกษตรที่ปลอดภัย (ไร้) สารพิษ มีคุณธรรม จริยธรรม ซื่อสัตย์ ยุติธรรม และมีระบบความสัมพันธ์ทั้งภายในกลุ่มเกษตรกร และระหว่างเกษตรกรกับผู้บริโภค

จากนิยามข้างต้น จึงนำมาสู่แนวทางการดำเนินการตลาดนัดสีเขียวมหาสารคาม คือ การส่งเสริมระบบการผลิต การแปรรูปที่เอื้อต่อสุขภาพในพื้นที่ในจังหวัดมหาสารคาม และสามารถผลิตอาหารที่ปลอดภัยให้แก่ผู้บริโภค โดยการส่งเสริมให้เกษตรกร ลด ละ เลิกการใช้สารเคมี และเน้นการสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อยกระดับการพัฒนาเกษตรกรให้สามารถสร้างพื้นที่ต้นแบบ และมีผลผลิตปลอดสารพิษออกสู่ตลาด รวมถึงการสร้างระบบความมั่นใจให้กับกลุ่มผู้บริโภคอาหารปลอดภัย โดยการสร้างมาตรฐานของระบบการผลิต และการควบคุมตรวจสอบทั้งระดับแปลงและระดับการจัดการในระบบตลาด อีกทั้งยังสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้ผลิตกับผู้บริโภค

จากเป้าหมายการดำเนินการดังกล่าว เครือข่ายส่งเสริมตลาดนัดสีเขียวได้กำหนดวัตถุประสงค์ของตลาดไว้อย่างชัดเจน ได้แก่ 1) เพื่อรณรงค์เผยแพร่ผลผลิตที่เอื้อต่อสุขภาพและ

สิ่งแวดล้อม 2) เพื่อส่งเสริมเกษตรกรรายย่อยที่ทำการผลิตในวิถีเกษตรพอเพียง 3) เพื่อเป็นเวทีระหว่างกลุ่มผู้ผลิตและผู้บริโภคในรูปแบบตลาดที่เป็นธรรม และ 4) เพื่อเป็นเวทีเชื่อมโยงประสบการณ์ความรู้จากผู้ผลิตสู่ผู้บริโภค

2) รูปแบบของเครือข่ายตลาดนัดสีเขียว

หากพิจารณารูปแบบตลาดเขียวแล้ว ก็ไม่แตกต่างจากตลาดนัดจำหน่ายสินค้าปลอดสารทั่วไปกล่าวคือ มีการตั้งตลาดนัดในทุก ๆ วันอาทิตย์ ณ สวนสุขภาพศรีสวัสดิ์ดำเนิน โดยสมาชิกจะเริ่มนำผลผลิตของตนเองมาวางจำหน่ายตั้งแต่เวลา 13.00 น. เป็นต้นไป จนถึงเวลา 19.00 น. สมาชิกจึงจะเริ่มเก็บของ แผลง และทำความสะอาดบริเวณพื้นที่ที่ตนเองตั้งแผง แต่ตลาดนัดที่มีความเฉพาะคือ สมาชิกตลาดมาจากการเป็นสมาชิกของกลุ่มเครือข่ายผู้ก่อตั้งทั้ง 5 เครือข่าย ซึ่งบางกลุ่มนั้นมีตลาดจำหน่ายผลผลิตของตนเองอยู่แล้ว บางกลุ่มยังไม่มีตลาดแต่มีระบบการผลิตที่เอื้อ

มาตรฐานของการผลิตก็มีความแตกต่างคือ บางกลุ่ม ทำการผลิตในระดับอินทรีย์ มีการควบคุมตรวจสอบตั้งแต่กระบวนการผลิตจนถึงการแปรรูป ขณะที่บางกลุ่มทำการตรวจสอบความปลอดภัยที่ตลาดเท่านั้น อย่างไรก็ตาม เมื่อรวมกันเป็นเครือข่ายตลาดแล้ว จึงได้มีความพยายามสร้างมาตรฐานร่วมกัน ภายใต้โครงการวิจัยเรื่อง มาตรฐานตลาดสุขภาพจังหวัดมหาสารคาม ซึ่งผลการดำเนินงาน ทำให้เกิดกลไกการควบคุมตรวจสอบกระบวนการผลิตทั้งระบบการผลิตและระบบตลาดร่วมกันของกลุ่มผู้จำหน่าย

กลุ่มเกษตรกรหรือสมาชิกที่นำผลผลิตเข้ามาจำหน่ายยังตลาดนัดสีเขียวส่วนใหญ่แล้วเป็นเกษตรกรจากเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก องค์กรชาวนาที่มีพื้นฐานแนวคิดและประสบการณ์ในการพัฒนากระบวนการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์มาอย่างต่อเนื่องยาวนานหลายสิบปี เริ่มจากกลุ่มผู้ค้าเพียงไม่กี่รายในช่วงแรกของการเปิดตลาด จนกระทั่งถึงวันนี้ได้มีการขยายสมาชิกไปกว่า 80 ราย ซึ่งส่วนใหญ่ทำนาเป็นหลัก รองลงมาคือการปลูกพืชผัก ในบางรายยังมีการเลี้ยงสัตว์และทอดผ้าเป็นอาชีพเสริม ส่วนใหญ่มีที่ดินเพื่อทำการผลิตเป็นของตนเอง ด้านแรงงานนั้นจะใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก โดยมีรูปแบบการผลิตและการรวบรวมผลผลิตเพื่อเข้าสู่ตลาด 3 รูปแบบคือ

1. ทำการผลิตภายในพื้นที่บริเวณบ้าน
2. ทำการผลิตในพื้นที่สาธารณะอย่างเช่น ริมห้วย หนอง สระน้ำ ของหมู่บ้าน
3. การรวบรวมผลผลิตจากแหล่งอาหารธรรมชาติ เช่น ป่าชุมชน ป่าหัวไร่ปลายนา รวมถึง การรวบรวมผลผลิตจากเครือข่ายและเพื่อนบ้านละแวกใกล้เคียง

รูปแบบการผลิตดังกล่าว มีความสัมพันธ์อย่างยิ่งกับจำนวนแรงงานในครอบครัว เนื่องจากจะไม่มีแรงงานจากภายนอก ดังนั้น เกษตรกรจะมีการวางแผนการผลิตและรวบรวมผลผลิตซึ่งมีการจัดสรรบทบาทหน้าที่ของสมาชิกในครัวเรือนตามกำลังแรงงาน แต่จะมีการจัดสรรบทบาทระหว่าง พ่อ แม่ ลูก และผู้สูงอายุในครัวเรือน นับตั้งแต่การเริ่มต้นกระบวนการผลิต การดูแลรักษา การรวบรวมผลผลิต การแปรรูปอาหาร ตลอดจนถึงการขนส่ง เพื่อนำผลผลิตไปจำหน่ายในแต่ละสัปดาห์ โดยในช่วงทำการผลิตจะอยู่ระหว่างวันจันทร์ถึงวันเสาร์ เป็นช่วงเวลาที่เกษตรกรทำการผลิต

สำหรับการรวบรวมผลผลิตนั้นจะเริ่มต้นในช่วงเสาร์ โดยมีการรวบรวมผลผลิตที่เก็บมาจากแปลงผัก แหล่งอาหารธรรมชาติ อย่างเช่นตามป่าสาธารณะ ป่าหัวไร่ปลายนา ป่าชุมชน แล้วทำความสะอาด และจัดสัดส่วนเพื่อเตรียมจำหน่าย ส่วนกรณีที่ต้องแปรรูปเพื่อการจำหน่าย แม่บ้านจะทำการแปรรูปในตอนเช้าของวันอาทิตย์ หลังจากนั้นประมาณเที่ยงถึงบ่ายโมง ก็เดินทางมาที่ตลาด และเริ่มตั้งตลาดเวลาบ่ายสองโมง บางหมู่บ้านเกษตรกรจะรวมกลุ่มกันเข้าหารถยนต์ในการขนส่งกลุ่มละ 5 – 10 ราย แล้วเฉลี่ยค่าใช้จ่ายร่วมกัน ในบางสัปดาห์เกษตรกรบางรายจะมีลูกหลานร่วมเดินทางเข้าไปเป็นผู้ช่วยในการจำหน่ายเนื่องจากเป็นวันหยุด

Diagram illustrating the relationship between various factors in the context of Sustainable Agriculture (SA) and Globalization.

Left Column (Yellow Boxes):

- จิตใจ/ขยาย/SA
- แนวคิด
- ความปลอดภัย/การบริโภค

Right Column (Orange Boxes):

- โดยองค์กร/ทุน SA
- การจัดตั้ง

Central Flow Diagram:

- Top Node:** ผลิต (Produce)
- Middle Node:** ข้อมูล/ความรู้ (Information/Knowledge)
- Bottom Left Node:** ตลาด (Market)
- Bottom Right Node:** บริโภค (Consume)

Interactions and External Factors:

- อุปสรรค/ปัญหา (Obstacles/Problems) points down to the central flow.
- ปัจจัยเอื้อ (Facilitating Factors) points up to the central flow.
- ปัจจัยการผลิต (Production Factors) points to ผลิต.
- ตลาดนัด (Market Fair) is associated with ผลิต and บริโภค.
- มันยืนยโสธร (Mangrove, Srisakul) is associated with ตลาด.
- วันอาทิตย์, รพ.มค (Sunday, R.P.M.C.) is associated with บริโภค.

146

ส่วนผลผลิตที่เหลือจากการขายในแต่ละสัปดาห์นั้น สมาชิกตลาดนัดสีเขียวบางรายจะนำมาแลกเปลี่ยนกัน ทั้งในรูปแบบผลผลิตกับผลผลิต และผลผลิตกับเงิน สมาชิกตลาดนัดสีเขียวบางรายจะนำมาแบ่งปันให้กับสมาชิกรายอื่นๆ บางรายจะนำผลผลิตที่เหลือไปขายยังที่อื่นในวันต่อมา และสมาชิกตลาดนัดสีเขียวบางรายจะนำผลผลิตที่เหลือกลับไปทำปุ๋ยหรือน้ำหมักชีวภาพ เพื่อนำมาใช้ในระบบการผลิตของตนเอง

ปัจจัยเอื้อของการเกิดตลาดนัดสีเขียวมหาสารคาม

1. พื้นที่มีฐานการผลิตและมีความรู้อยู่แล้ว
2. กลุ่มเกษตรกรที่ผลิตแบบปลอดภัยมีอยู่แล้ว
3. สถานที่เปิดตลาดเป็นพื้นที่ที่สื่อถึงเรื่องสุขภาพอยู่แล้ว
4. ทีมพี่เลี้ยงลงตัวพอดี เห็นไปในทิศทางเดียวกัน
5. ได้รับความร่วมมือจากหลายฝ่าย เพราะสถานการณ์เรื่องสุขภาพที่กำลังมาแรง ในมหาสารคามเองก็มีการจัดงานเกี่ยวกับเกษตรและสุขภาพะหลายงาน จึงเป็นที่รู้จักของชาวมหาสารคามและผู้ว่าราชการจังหวัด
6. มีงบประมาณหนุนเรื่องตลาดทางเลือก
7. กระแสสุขภาพมาแรง
8. การเติมข้อมูลในเชิงประจักษ์
9. ต้นทุนการผลิตสูง
10. พื้นที่ทำงานในเมืองซึ่งเป็นพื้นที่ทำงานของ สสส.
11. ทุกองค์กร 5 เครือข่ายมีทิศทางในการทำงานร่วมไปในทิศทางเดียวกัน

การบริหารจัดการภายในเครือข่ายตลาดนัดสีเขียว

การบริหารจัดการภายในเครือข่ายตลาดนัดสีเขียวในปัจจุบัน มีดังนี้

1. มีคณะกรรมการตลาดนัดสีเขียวที่เป็นตัวแทนจากองค์กรภาคีทั้ง 5 องค์กร จำนวน 10 คน ทำหน้าที่ในการบริหารจัดการ และควบคุมดูแลความเรียบร้อยภายในตลาดนัดสีเขียว โดยมีคณะทำงานทำหน้าที่ในการกำกับ ดูแลการดำเนินงานของตลาดนัดสีเขียว
2. มีการเก็บค่าสมาชิก (ค่าแผง) รายละ 10 บาทต่อสัปดาห์ เพื่อนำมาเป็นค่าใช้จ่ายกลางสำหรับดำเนินกิจกรรมภายในตลาด เช่น การจัดทำสื่อเครือข่ายตลาดนัดสีเขียว การจัดทำป้ายเครือข่ายตลาดนัดสีเขียว การจัดทำแผ่นพับ การทำบัตรสมาชิก ซื่ออุปกรณ์ทำความสะอาด ค่าตอบแทนเทศกิจ เป็นต้น
3. มีสื่อสมาชิกเครือข่ายตลาดนัดสีเขียวที่อนุญาตให้สมาชิกเป็นเจ้าของได้คนละ 1 ตัวเท่านั้น
4. มีการตรวจบัตรสมาชิกเครือข่ายตลาดนัดสีเขียว หากพบผู้ที่ไม่ม่มีบัตรสมาชิกจะมีมาตรการในการจัดการดังนี้

4.1 สมาชิกที่ทำบัตรหาย จ่ายค่าทำบัตรใหม่ 30 บาท

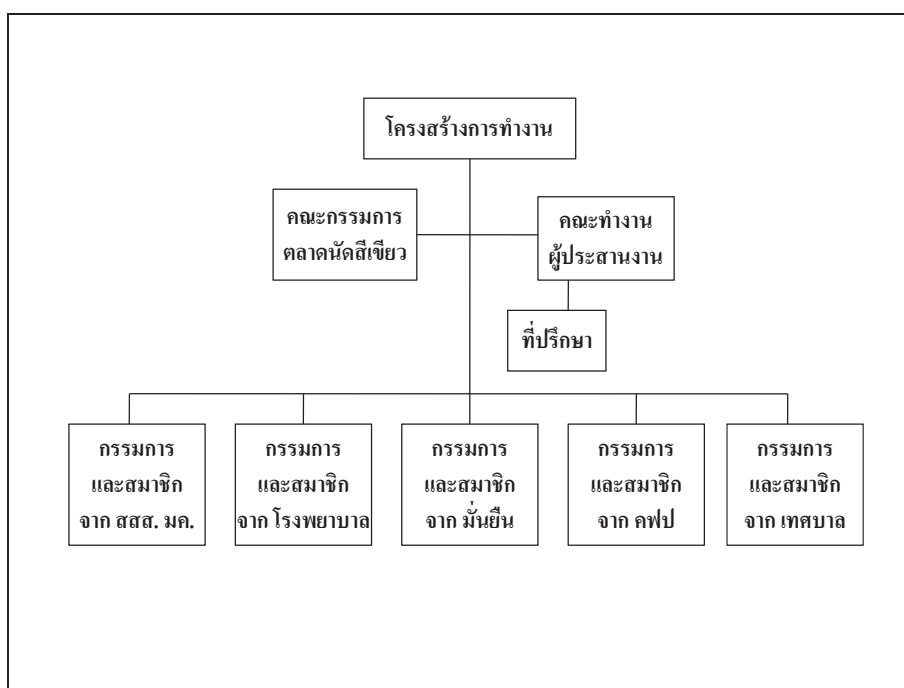
4.2 สมาชิกที่มีบัตรแต่ไม่นำบัตรมา จ่ายค่าปรับ 10 บาท

4.3 บุคคลภายนอกที่ไม่ใช่สมาชิก แล้วลักลอบเข้ามาขาย

- ครั้งที่ 1 เตือน
- ครั้งที่ 2 ปรับ 100 บาท

5. มีป้ายเครือข่ายตลาดนัดสีเขียว ที่แสดงเงื่อนไขของสินค้าที่อนุญาตให้นำมาขาย และกฎระเบียบของเครือข่ายตลาดนัดสีเขียว

ภาพที่ 4.2.2-4 โครงสร้างคณะกรรมการตลาดนัดสีเขียวมหาสารคาม

6. มีคณะกรรมการตลาดนัดสีเขียว ทำหน้าที่ประชาสัมพันธ์เพื่อสร้างความเข้าใจให้กับผู้บริโภคที่มาซื้อของในตลาดนัดสีเขียวเป็นประจำทุกสัปดาห์ มีการแจกแผ่นพับให้กับผู้บริโภคเพื่อประชาสัมพันธ์ รวมไปถึงชี้แจงรายละเอียดเงื่อนไขของสินค้าที่อนุญาตให้นำมาขาย และกฎระเบียบของเครือข่ายตลาดนัดสีเขียว

7. มีการจัดแบ่งหน้าที่ให้สมาชิกตลาดนัดสีเขียวเป็นผู้ดำเนินการดูแลรักษาความสะอาดบริเวณพื้นที่ของตนเอง

8. อนุญาตให้สมาชิกวางโต๊ะขายสินค้าได้คนละ 1 ตัวเท่านั้น และโต๊ะของสมาชิกแต่ละคนจะมีชื่อและเครือข่ายที่สังกัดติดไว้เพื่อให้สะดวกต่อการจัดการ และการควบคุมดูแลของคณะกรรมการในการจัดเก็บโต๊ะ

9. ใช้มติในที่ประชุมเป็นตัวกำหนดการตัดสินใจต่าง ๆ อันส่งผลต่อประโยชน์โดยรวมของตลาด

กฎระเบียบของตลาดนัดสีเขียว

สำหรับสินค้า ที่ให้มีการขายในตลาดสีเขียว มีเงื่อนไขดังต่อไปนี้

1. เน้นผัก ผลไม้จากแปลงเกษตรกรและต้องตามฤดูกาล
2. เนื้อสัตว์ และอาหารแปรรูป เน้นผลผลิตในครัวเรือน เช่น ไข่ เป็ด ไก่ ที่เลี้ยงในระบบอินทรีย์หรือธรรมชาติ
3. ไม่ใช้ยาฆ่าแมลง
4. ไม่ใช้สารเคมี ปุ๋ยเคมี
5. มีองค์กรสังกัด และให้การรับรอง
6. มีโครงสร้างการทำงาน และมีการปฏิบัติจริง
7. มีการยอมรับภายในกลุ่ม (แล้วแต่ความเหมาะสมขององค์กรรับรอง)
8. มีการตรวจ ติดตามระดับแปลงสม่ำเสมอ โดยให้ถือเป็นหน้าที่ขององค์กรสังกัด หรือใช้กลุ่มเป็นกลไกในการตรวจสอบกระบวนการผลิต หรือดำเนินการร่วมกัน
9. ใช้สารอินทรีย์ในการเพิ่มผลผลิต
10. ไม่ใช้สารเคมีในการแปรรูปอาหาร (สารเคมีตามประกาศกระทรวงสาธารณสุข และผงชูรส)

ปัจจัยที่ส่งผลให้ตลาดยังดำเนินการได้อย่างมั่นคงจนถึงปัจจุบัน

1. ปัจจัยเชิงพื้นที่ หรือความพร้อมของเกษตรกร
 - 1.1 การประชาสัมพันธ์ ผ่านกรรมการชุมชน ผ่านตลาด ผ่านอสม. วิทยุชุมชน
 - 1.2 การสร้างการเรียนรู้ การเสริมเทคนิคการเกษตรและการจัดการ
 - 1.3 การศึกษาดูงาน
 - 1.4 การนัดประชุมเป็นประจำ
 - 1.5 งานวิจัยร่วมกัน
 - 1.6 การให้ข้อมูลกับผู้บริโภค
 - 1.7 การสร้างสัญลักษณ์ร่วมกัน
 - 1.8 การตรวจเลือดในตลาด ทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภค
 - 1.9 การสร้างมาตรฐานร่วมกัน
 - 1.10 กิจกรรมเยี่ยมแปลงผู้บริโภค
 - 1.11 เศรษฐกิจ แม่ค้ามีรายได้อยู่ตัว

2. การสร้างอัตลักษณ์ของตลาด

- 2.1 อัตลักษณ์เชิงปฏิบัติการ/ วิธีการผลิต ที่มุ่งเน้นการผลิตที่ไม่ใช้สารเคมี เช่น ปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลง หากแต่พัฒนาระบบนวัตกรรมท้องถิ่น มาสู่การทำปุ๋ยอินทรีย์ การทำน้ำหมักชีวภาพ

องค์ความรู้เชิงเทคนิคที่ส่งผลให้เกษตรกรสามารถสร้างรายได้และลดรายจ่ายในระบบการทำ
การเกษตรได้ และมีการสร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

2.2 อัตลักษณ์เชิงเป้าหมาย เป็นอีกมิติหนึ่งของเครือข่ายตลาดนัดสีเขียวที่มุ่งเน้น
เป้าหมายที่สมดุลระหว่างเป้าหมายเชิงสิ่งแวดล้อมในแง่ของการอนุรักษ์และฟื้นฟูระบบนิเวศ
เป้าหมายของสังคมในแง่ของการสร้างโอกาส และความเสมอภาคให้แก่สังคม เป้าหมายเชิงเศรษฐกิจ
คือเป็นระบบการค้าที่เป็นธรรม

2.3 อัตลักษณ์ในเชิงวิถีคิด ที่มองระบบการทำการเกษตรกรรมยั่งยืนที่ไม่ทำลาย
ระบบสิ่งแวดล้อม เน้นระบบการผลิตที่พึ่งพาตนเอง ลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอก ใช้องค์ความรู้และ
ภูมิปัญญาท้องถิ่น มาพัฒนาและต่อยอดให้มีความเหมาะสมกับระบบนิเวศท้องถิ่น

3. การหนุนเสริมจากเครือข่าย

นอกเหนือจากอัตลักษณ์ดังกล่าวแล้วกระบวนการขับเคลื่อนเครือข่ายตลาดนัดสีเขียว จะต้อง
มีกระบวนการหนุนเสริม เพื่อให้เกิดความเข้มแข็งในกระบวนการสร้างตัวตนของเครือข่ายตลาดนัดสี
เขียวนำมาสู่ความยั่งยืนที่ต่อเนื่องและเป็นทางเลือกให้แก่สังคม ดังนี้

3.1 หนุนเสริมให้เกิดการสร้างอัตลักษณ์ของผู้ผลิตให้จัดการระบบการผลิตที่ปลอดภัยต่อ
ตนเองและสภาพแวดล้อม, มีคุณธรรมและร่วมรับผิดชอบต่อสังคม

3.2 หนุนเสริมให้เกิดอัตลักษณ์ของกลุ่มผู้บริโภคคือ การสร้างความตระหนักในการบริโภค

3.3 อาหารที่ปลอดภัยปรับเปลี่ยนทัศนคติในการบริโภคที่เป็นไปตามกระแสของการ
ปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อขาย มาเป็นการบริโภคผักพื้นบ้าน อาหารพื้นเมืองที่มีความสอดคล้องกับ
ฤดูกาล

3.4 การสร้างอัตลักษณ์กระบวนการกลุ่ม เน้นการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรใน
ฐานะผู้สร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อพัฒนาและยกระดับองค์ความรู้

3.5 การสร้างอัตลักษณ์ของการบริหารจัดการเครือข่ายที่เน้นให้สมาชิกและ
คณะกรรมการได้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ เน้นความโปร่งใส ตรวจสอบได้

3.6 อัตลักษณ์การสร้างพื้นที่สาธารณะ โดยการผลักดันช่องทางการสื่อสารสาธารณะต่อ

3.7 สาธารณชน สร้างพื้นที่ของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค ระหว่าง
เกษตรกรกับเกษตรกร และระหว่างภาคชนบทและภาคชุมชนเมือง

3) ผลที่เกิดขึ้น

ผลจากการดำเนินการตลาดนัดสีเขียวนั้น นอกจากผลในเชิงเศรษฐกิจครอบคลุมหรือรายได้
ประจำสัปดาห์ของผู้ผลิตแล้ว ยังสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในมิติต่าง ๆ ทั้งระดับครอบครัว ชุมชน
และระหว่างชุมชนด้วย โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนเมืองและชนบท ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. ตลาดนัดสีเขียวกับการสร้างรายได้ประจำให้กับครอบครัวเกษตรกร กลุ่มเกษตรกรที่ผลิตเปลี่ยนกันเข้ามาจำหน่ายผลผลิตในตลาดแห่งนี้มีรายได้เฉลี่ยซึ่งหักค่าใช้จ่ายอยู่ที่ ๗๐๐-๑๐๐๐ บาท ต่อสัปดาห์ กล่าวได้ว่าเป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจในหน่วยเศรษฐกิจย่อยในระดับครอบครัวและชุมชนที่สำคัญ สำหรับเงินรายได้ส่วนนี้ เกษตรกรจะนำไปใช้เป็นค่าครองชีพประจำวัน เช่น ค่าอาหารของลูกไปโรงเรียนต่อวัน เครื่องใช้ที่จำเป็นในครัวเรือน ผักเข้ากลุ่มออมทรัพย์ ค่าน้ำค่าไฟ ทั้งนี้รายได้ที่เกิดขึ้นสามารถจัดการเป็นค่าใช้จ่ายตลอดสัปดาห์ มูลค่าทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นดังกล่าวยังกระตุ้นให้เกษตรกรมีการวางแผนการผลิตในแปลงการผลิตระดับย่อยอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น เมื่อมีรายได้รายสัปดาห์เกิดขึ้น หากเกษตรกรสามารถจัดการให้สมดุลกับค่าใช้จ่ายได้ จะมีผลต่อการชำระหนี้ก้อนใหญ่ของเกษตรกร เช่น รายได้จากการขายข้าว สัตว์เลี้ยง ลูกส่งมา หรืออื่น ๆ นำไปใช้หนี้ก้อนใหญ่ เช่น ธกส. เป็นต้น

2. ตลาดเขียวกับการสร้างสัมพันธ์กับการรวมกลุ่มของคนชุมชน เครือข่ายตลาดนัดสีเขียว มีส่วนกระตุ้นให้ชุมชนเกิดการรวมกลุ่มเพื่อจัดกระบวนการเรียนรู้ในเชิงการพัฒนารูปแบบการผลิต การทำธุรกิจร่วมกัน โดยมีกรอบของระบบเศรษฐกิจชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนเป็นตัวกำกับ กล่าวคือ ชุมชนมีรากเหง้าทางวัฒนธรรมที่มีบริบททางด้านประวัติศาสตร์มาอย่างยาวนาน มีความเป็นลักษณะเฉพาะทางด้านเศรษฐกิจสังคม และวัฒนธรรมของตนเองที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานด้านน้ำใจ การเอื้อเฟื้อ แบ่งปัน ความสัมพันธ์กับธรรมชาติและการผลิตที่เน้นการพึ่งพาตนเองภายในครอบครัว และชุมชนมากกว่า โดยเฉพาะชุมชนในปัจจุบันดำรงอยู่ในฐานะผู้ผลิตเพื่อบริโภคภายในครัวเรือน และจะต้องค้าขายเพื่อการกระจายทรัพยากรแก่สมาชิกอย่างทั่วถึง

3. ตลาดนัดสีเขียวกับการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างการจัดการผลผลิตและการตลาด ตลาดนัดสีเขียวนอกจากจะสร้างรายได้ให้แก่เกษตรกรซึ่งถือว่าเป็นผลในเชิงเศรษฐกิจแล้วแต่ในอีกด้านหนึ่งพื้นที่แห่งนี้ก็ยังช่วยเป็นโรงเรียนฝึกหัดเกี่ยวกับการจำหน่าย การบริการที่เป็นธรรมชาติตลอดจนถึงการจัดการผลผลิต ให้แก่เกษตรกรที่นำผลผลิตมาจำหน่าย ซึ่งเกษตรกรหลายรายมีการเรียนรู้และปรับตัวในหลายประการ นอกจากนั้นยังเป็นโรงเรียนซึ่งให้ความรู้เกี่ยวกับการทำเกษตรอินทรีย์ซึ่งดีต่อสุขภาพ และระบบนิเวศน์ให้แก่กลุ่มผู้บริโภคในเมืองอีกทางหนึ่งด้วย

4. ตลาดทางเลือกกับการพัฒนาความสัมพันธ์ของสมาชิกในครัวเรือน มิติในด้านการพัฒนาความสัมพันธ์ภายในครอบครัวของเกษตรกรซึ่งเป็นสมาชิกตลาดนัดสีเขียว อาจกล่าวได้ว่ากลไกของระบบตลาดแห่งนี้เป็นปัจจัยหนึ่งที่กระตุ้นให้สมาชิกในครัวเรือนมีกิจกรรมร่วมกันมากขึ้น นอกเหนือ ไปจากวิถีชีวิตประจำวัน กล่าวคือในช่วงของการเตรียมผลผลิตเพื่อนำเข้ามาจำหน่ายในแต่ละสัปดาห์ สมาชิกแต่ละคนในครอบครัวจะได้รับการจัดสรรบทบาทตามความถนัดของตนเองและบางด้านก็เป็นการเตรียมการร่วมกันอย่างเช่น พ่อบ้านจะเป็นแรงงานหลักในกระบวนการผลิต ส่วนแม่บ้านและลูกหลานจะมีบทบาทหลักในการรวบรวมผลผลิตและการจำหน่ายในแต่ละสัปดาห์และสำหรับในช่วงของการจำหน่ายผลผลิตในแต่ละสัปดาห์นั้นในบางครอบครัวพ่อบ้านจะเป็นแรงงานหลักในการขนส่งผลผลิตและอุปกรณ์ที่จำเป็นอย่างเช่น ร่ม แผงเหล็ก ในกรณีนี้เราจะพบว่าจะมีการจัดสรรบทบาทกันอีกครั้งหนึ่งกล่าวคือ แม่บ้านจะเป็นผู้จำหน่ายและอธิบายรายละเอียดสินค้าให้กับผู้บริโภค

ลูกหลานจะช่วยในเรื่องที่ตนเองสามารถทำได้ อย่าง การบรรจุห่อ ส่วนพ่อบ้านนั้นก็จะอยู่รองจนตลาดวายและช่วยยกผลผลิตที่มีน้ำหนักมากไปส่งผู้บริโภคอย่างเช่น เครือกล้วย มะพร้าวอ่อนเป็นทะเลายข้าวสาร ซึ่งนอกจากจะแบ่งเบาภาระของแม่บ้านแล้วยังเป็นการแสดงน้ำใจไมตรีแก่ผู้บริโภคอีกด้านหนึ่งด้วย ดังนั้น หากพิจารณาในเชิงกลไกตลาดที่เข้าไปช่วยพัฒนาและกระชับความสัมพันธ์ของสมาชิกเกษตรกร จะพบว่า นอกเหนือจากวิถีชีวิตประจำวันแล้วยังทำให้สมาชิกในครอบครัวมีวิถีชีวิตร่วมกันมากขึ้นหรือมีเวลาให้กันมากขึ้นนั่นเอง

5. ตลาดทางเลือกกับการสร้างกระบวนการเรียนรู้แก่เยาวชน เนื่องจากตลาดนัดสีเขียวจัดขึ้นทุกวันอาทิตย์ ซึ่งเป็นวันหยุดราชการทำให้ลูกหลานของเกษตรกรหลายรายได้ใช้โอกาสนี้มาช่วยพ่อแม่ขายของและช่วยงานด้านอื่นๆ เงื่อนไขเหล่านี้เป็นเงื่อนไขสำคัญที่กระตุ้นให้ลูกหลานในหมู่บ้านใช้เวลาว่างในช่วงวันหยุดให้เกิดประโยชน์ ลูกหลานของเกษตรกรเหล่านี้นอกจากจะเป็นแรงงานเสริมในการรวบรวมผลผลิตแล้วในอีกด้านหนึ่งในการมาตลาดนัดสีเขียวแต่ละสัปดาห์เขาก็เป็นผู้ช่วยคนสำคัญของ พ่อแม่หรือยาย ในการทำขนม จัดผัก หรือบางรายก็เป็นผู้จำหน่ายผลผลิตด้วยตัวเอง ซึ่งแน่นอนว่ารายได้ที่เกิดขึ้นในแต่ละนัดส่วนหนึ่งก็จะแบ่งเป็นค่าขนมให้พวกเขาไปโรงเรียน

กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากการได้เข้ามาร่วมในตลาดนัดสีเขียวของลูกหลานเกษตรกรเหล่านั้นนับเป็นกระบวนการสำคัญซึ่งนอกเหนือจากการใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์แล้ว กิจกรรมดังกล่าวก็ยังเป็นห้องเรียนอีกห้องหนึ่งที่สอนให้พวกเขาได้เรียนรู้ทั้งเรื่อง การปลูกผัก หักผักในป่า ชุมชน การขุดปูนา หักบเขียด และเดินทางเข้ามาขายร่วมกับพี่ ป้า น้า อา และยาย ของพวกเขา และแน่นอนว่ามันจะนำมาซึ่งรายได้เพื่อใช้จ่ายในครอบครัว แต่อีกด้านหนึ่งที่สำคัญก็คือความภาคภูมิใจที่มีต่ออาชีพชาวนา อาชีพของบรรพบุรุษที่พ่อแม่ของเขาสืบทอดต่อมาซึ่งมันเป็นอาชีพที่หล่อเลี้ยงชีวิตของเขาจนเติบโตใหญ่ในปัจจุบัน

4.3 ฐานข้อมูลเพื่อการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นด้านเกษตรยั่งยืน

1) ความสำคัญ/ กระบวนการจัดการ

การจัดทำฐานข้อมูลด้านเกษตรกรรมยั่งยืน เป็นผลที่คาดหวังว่าจะให้เกิดภายใต้โครงการวิจัย พัฒนาและยกระดับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นประเด็นเกษตรกรรมยั่งยืน : Model เพื่อการปรับใช้และขยายผล ซึ่งอย่างน้อยที่สุดน่าจะเป็นฐานข้อมูลเกี่ยวกับโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่สนับสนุนโดย สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น จากจุดเริ่มระหว่างปี 2542-52 ซึ่งในกระบวนการถอดองค์ความรู้เพื่อให้ได้โมเดลนั้น จะต้องสำรวจดู “ทุนเดิม” ที่มี ซึ่งได้แก่ โครงการวิจัยต่าง ๆ ที่ได้รับการสนับสนุนและผลที่เกิดขึ้นในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับ Output (ผลตามวัตถุประสงค์โครงการ:ตอบโจทย์) Outcome (ผลพลอยได้ที่นอกเหนือจากที่เขียนไว้ในวัตถุประสงค์ของโครงการ หรือผลที่ได้ตามเป้าหมาย CBR) และ Impact (ผลกระทบได้ต่าง ๆ ที่ตามมาภายหลัง เช่น ชุมชนต้นแบบ ฟาร์มตัวอย่าง แหล่งเรียนรู้ ฯลฯ)

ในระหว่าง 1 ปี 6 เดือน ของการดำเนินโครงการ ทีมวิจัยและผู้เกี่ยวข้องได้หารือเกี่ยวกับการกำหนดประเด็นย่อย หรือเนื้อหาหลักที่จะทำเป็นฐานข้อมูล ในโอกาสต่าง ๆ หลายครั้ง (ตามเนื้อหาย่อยในรายงานความก้าวหน้าโครงการวิจัยฯ) เช่น

ครั้งที่ 1 การประชุมทีมงานวิจัยเหนือ อีสาน วันที่ 17 มิถุนายน 2553 อ.เชียงคาน จ.เลย

ตารางที่ 4.3 -1 กรอบเนื้อหาของข้อมูลที่จะจัดเก็บ มี 7 ประเด็น

ที่	ประเด็นข้อมูล	ผู้รับผิดชอบ	เนื้อหาย่อย
1	โครงการวิจัยท้องถิ่นประเด็นเกษตรกรรมยั่งยืน	คุณอรุณี เวียงแสง	ชื่อ, ปีที่ทำ, หมวดย่อย, งบ, นักวิจัย, ประเด็นวิจัย
2	ทำเนียบนักวิจัย CBR เกษตรกรรมยั่งยืน	คุณอิษฐ์/ เอก	รูปภาพ-ข้อมูลส่วนตัว ชื่อ , เบอร์โทร, ที่อยู่, อีเมลล์ - หน่วยงานสังกัด- ความเชี่ยวชาญเฉพาะ
3	บทคัดย่อเกี่ยวกับโครงการวิจัย	(เบื้องต้น) คุณอิษฐ์/ เอก	ตามต้นฉบับ
4	แหล่งเรียนรู้ที่เกิดจากงาน CBR	แยกตามพื้นที่ โหนด/ ภาค (เหนือ 3 จังหวัด อีสาน 3 จังหวัด ที่ศึกษา)	ชื่อ-ปีที่ตั้ง-โครงสร้าง-ทีมงาน-หลักสูตร-แปลง-ขยาย-ความรู้เด่น-ผู้สนับสนุน
5	ฟาร์มต้นแบบ/ ผู้รู้จากงานวิจัย	แยกตามพื้นที่ โหนด/ ภาค	(จำนวน 25 กรณีศึกษา ในโครงการก่อน)
6	ภาคี/ เครือข่ายที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย	แยกตามพื้นที่ โหนด/ ภาค	
7	ข้อเสนอต่อหัวข้องานวิจัยใหม่	แยกตามพื้นที่ โหนด/ ภาค	

ครั้งที่ 2 เวทีระดมความคิด 2 ภาค เมื่อวันที่ 12-13 พฤศจิกายน 2553 ที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน

การจัดทำฐานข้อมูล ที่ตกลงกันไว้เป็น 7 ประเด็น ในการหารือครั้งแรกเห็นว่า เป็นการคุยกัน ในวงแคบเฉพาะทีมวิจัย 2 ภาค เท่านั้น จึงได้ระดมความคิดเพิ่มเติมจากเครือข่ายเกษตรกรรม ทางเลือกจังหวัดแม่ฮ่องสอน และทีมโหนดพื้นที่ ว่า ประเด็นข้อมูลสำคัญที่ควรมี และสามารถใช่ ประโยชน์ในการขับเคลื่อนงานทั้งระบบได้ มีอะไรบ้าง โดยใช้บัตรคำ ประมวลและจัดลำดับ ความสำคัญ โดยมีข้อสรุปดังตารางที่ 4.3-2

ตารางที่ 4.3-2 ฐานข้อมูลที่จำเป็นเพื่อเป็นประโยชน์ในการขับเคลื่อนงานเกษตรยั่งยืน (SA)

ที่	ประเด็นข้อมูล	คะแนน (แต้ม)	ร้อยละ
1	การทำเกษตรกรรมยั่งยืน	20	39
	- พื้นที่รูปธรรม/ แหล่งเรียนรู้	7	
	- ผู้รู้ ด้านต่าง ๆ	5	
	- พื้นที่การทำ SA ในระดับต่าง ๆ / ประเภทการทำ	4	
	- จำนวนเกษตรกรสมาชิก SA	2	
	- ปัจจัยเพื่อสร้างความมั่นใจแก่เกษตรกรในการทำ	2	
	- แผนที่ชีวิตเกษตรกร	-	
2	องค์ความรู้เชิงกระบวนการ/ เนื้อหา SA	16	31
	- การบริหารจัดการกลุ่ม/ องค์กร		
	- การพัฒนาอนุรักษ์พันธุกรรมท้องถิ่น		
	- กระบวนการด้านการผลิต/ การตลาด		
	- กฎหมายและมาตรการที่เกี่ยวข้อง/ มีผลต่อ SA		
3	องค์กร/ ภาควิชา ด้าน SA	13	25
	- ข้อมูลของหน่วยงานและองค์กรที่สนับสนุน SA เช่น รัฐ NGO และอื่น ๆ	8	
	- นโยบายด้าน SA / โครงการที่สนับสนุน	5	
4	ฐานข้อมูลงานวิจัย CBR เกษตรยั่งยืน	2	4
	รวม	51	100

ทีมวิจัยได้นำข้อมูลที่ได้นำไปหารือต่อเนื่อง เพราะข้อมูลมีจำนวนมาก คงไม่สามารถจัดทำได้ เป็นงานที่ต้องใช้เวลา และเกี่ยวข้องกับบุคคล องค์กรที่หลากหลาย บางประเด็นสามารถทำได้ละเอียด ในระดับโหนด ที่มีการจัดการความรู้เกษตรยั่งยืนอยู่แล้ว เช่น แม่ฮ่องสอน มหาสารคาม และยโสธร แต่สำหรับข้อมูลในระดับภาค ได้ร่วมกันกำหนดดังนี้

1. ฐานข้อมูลโครงการวิจัยวิจัยเพื่อท้องถิ่นประเด็นเกษตรยั่งยืน

2. ฐานข้อมูลกรณีศึกษา (Case) ที่ได้ร่วมในกระบวนการสังเคราะห์โมเดล (25 ราย)
3. ฐานข้อมูลแหล่งเรียนรู้ที่เกิดจากงานวิจัยในจังหวัดร่วมสังเคราะห์โมเดล (6 จังหวัด)
4. ฐานข้อมูลนักวิชาการเกษตรยั่งยืนในพื้นที่ศึกษา
5. ฐานข้อมูลที่ลงในแผนที่ (Mapping) ภาคเหนือ

เนื่องจากฐานข้อมูลด้านเกษตรกรรมยั่งยืน มีผู้ที่กำลังทำอยู่หลายส่วน หลายระดับ เช่นงานของมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน จึงได้ศึกษาทบทวนก่อนเพื่อให้เอื้อซึ่งกันและกัน ไม่ซ้ำซ้อนกัน เพราะงานข้อมูลเป็นงานที่ต้องใช้เวลา และงบประมาณสูง สำหรับฐานข้อมูลในส่วนของโครงการฯ จะเก็บเฉพาะข้อมูลของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นตามกรอบที่กำหนดเท่านั้น ภายใต้ 7 ประเด็น ที่ทีมวิจัยได้วางไว้แล้ว หลังจากนั้นค่อยเอาไปเชื่อมกับงานกลไกภาคอีสานที่ทำฐานข้อมูลทุกประเด็น

2) ผลการทำฐานข้อมูลในโครงการ

2.1) ฐานข้อมูลโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นประเด็นเกษตรยั่งยืน ปี 2542-52

1. โครงการวิจัยโดยภาพรวมทั้งประเทศ

1.1 โครงการวิจัยรายภาค

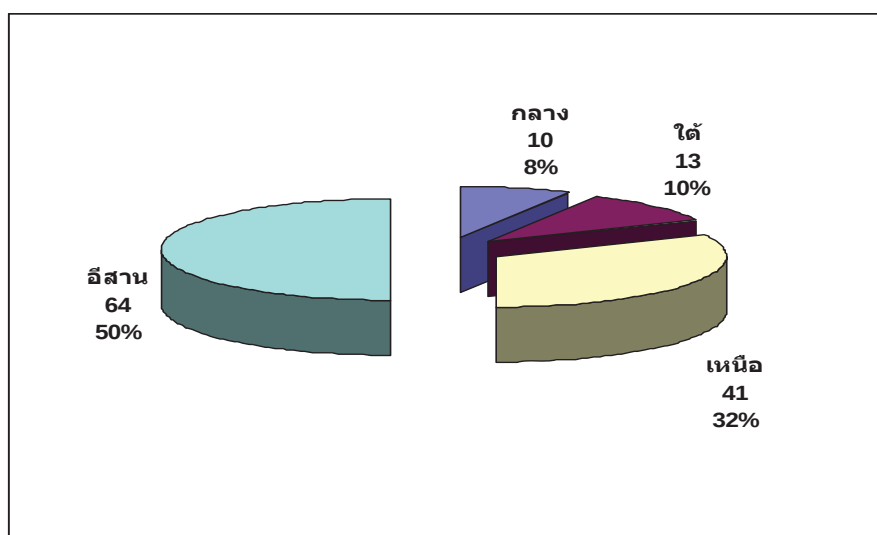
จำนวนโครงการฯ โดยภาพรวมทั้งประเทศระหว่างปีที่เริ่มสนับสนุน 2542 -2552 มีจำนวนทั้งสิ้น 128 โครงการ โดยมีภาคอีสานมากที่สุดจำนวน 64 โครงการ รองลงมาคือ ภาคเหนือ 41 โครงการ ภาคใต้ 13 โครงการ และภาคกลาง 10 โครงการ (ภาพที่ 4.3-1 และตารางที่ 4.3-3)

ตารางที่ 4.3-3 โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นประเด็นเกษตรยั่งยืน ปี 2542 -2552 แยกตามประเด็นที่ทำวิจัย

รหัส ประเด็น	ประเด็น	กลาง	ใต้	เหนือ	อีสาน	รวม	ร้อยละ
1	เทคโนโลยีการผลิตในระบบเกษตรยั่งยืน	3	2	8	10	23	18.0
2	การจัดการทรัพยากร/ การใช้สมุนไพร	-	-	-	3	3	2.3
3	พันธุกรรม	-	1	2	5	8	6.3
4	เกษตรยั่งยืนที่เหมาะสม (รูปแบบ,ระบบ)	1	1	3	10	15	11.7
5	สัตว์ในระบบเกษตรยั่งยืน	-	1	-	2	3	2.3
6	การตลาด ผู้บริโภค มาตรฐาน	-	1	5	5	11	8.6
7	กระบวนการเรียนรู้สู่เกษตรยั่งยืน/ การส่งเสริม	3	4	7	7	21	16.4
8	หนี้สินในระบบเกษตรยั่งยืน	-	-	-	3	3	2.3
9	ความมั่นคงด้านอาหาร	-	-	-	5	5	3.9
10	ความร่วมมือภาคี นโยบาย ยุทธศาสตร์	-	-	2	2	4	3.1

รหัส ประเด็น	ประเด็น	กลาง	ใต้	เหนือ	อีสาน	รวม	ร้อยละ
11	การถอดความรู้ พื้นฟูวิถี นำไปปรับใช้	2	2	3	1	8	6.3
12	การขยายผล แหล่งเรียนรู้ หลักสูตร	-	1	3	1	5	3.9
13	ชุดพี่เลี้ยง ชุดความรู้ จัดเวที	-	-	2	8	10	7.8
14	พัฒนากลุ่ม เครือข่าย ผู้นำ โรงเรียน ชาวนา	1	-	4	2	7	5.5
15	โครงการพัฒนาระดับ	-	-	2	-	2	1.6
	รวม	10	13	41	64	128	100

แผนภูมิที่ 4.3-1 โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นประเด็นเกษตรยั่งยืน แยกตามรายการภาค

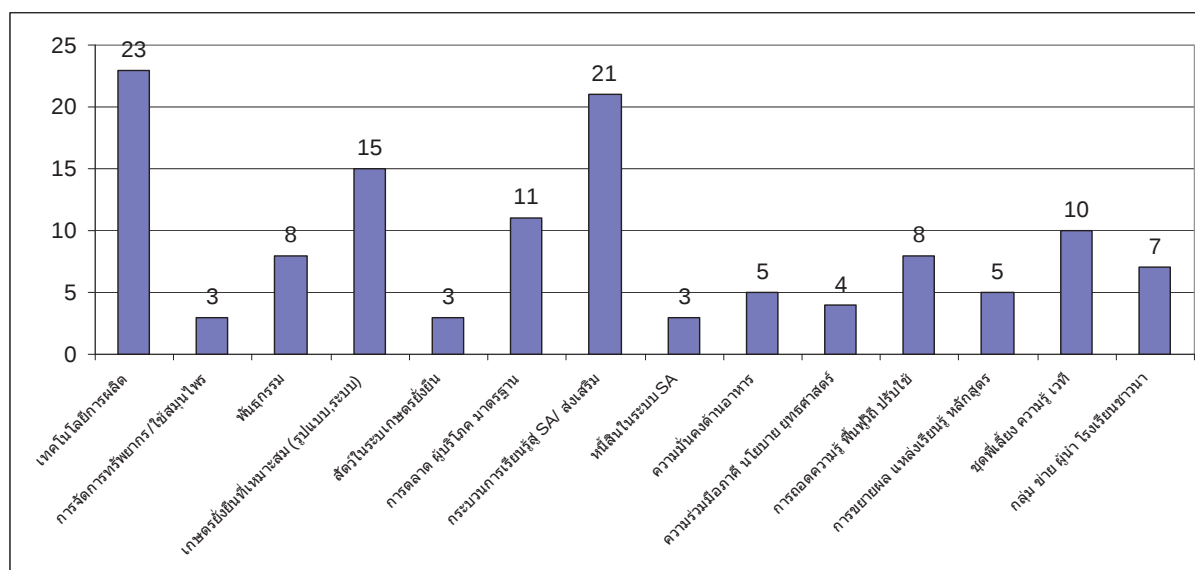

1.2 โครงการวิจัยแยกตามประเด็นย่อย

ได้แบ่งโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นประเด็นเกษตรยั่งยืน ออกเป็น 15 ประเด็นย่อย โดยพิจารณาตามความสะดวกในการนำไปใช้ประโยชน์สู่การปรับใช้และขยายผลงานวิจัย และการพิจารณาขึ้นโครงการใหม่ ๆ ให้สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ในแต่ละระดับ เช่น หนองพื้นที่ จังหวัด ภาค และประเทศ

ประเด็นวิจัยที่มีมากที่สุด 5 ประเด็นหลักได้แก่ เทคโนโลยีการผลิตในระบบเกษตรยั่งยืน จำนวน 23 โครงการ กระบวนการเรียนรู้สู่เกษตรยั่งยืน/ การส่งเสริม จำนวน 21 โครงการ เกษตรยั่งยืนที่เหมาะสม (รูปแบบ,ระบบ) จำนวน 15 โครงการ การตลาด ผู้บริโภค มาตรฐาน จำนวน 11 โครงการ และชุดพี่เลี้ยง ชุดความรู้ จัดเวที จำนวน 10 โครงการ (ตารางที่ 4.3-3 และแผนภูมิที่ 4.3-2)

แผนภูมิที่ 4.3-2 โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นประเด็นเกษตรยั่งยืน ปี 2542-52 แยกตามประเด็นย่อย

1.3 โครงการวิจัยแยกตามปีที่เริ่มทำวิจัย

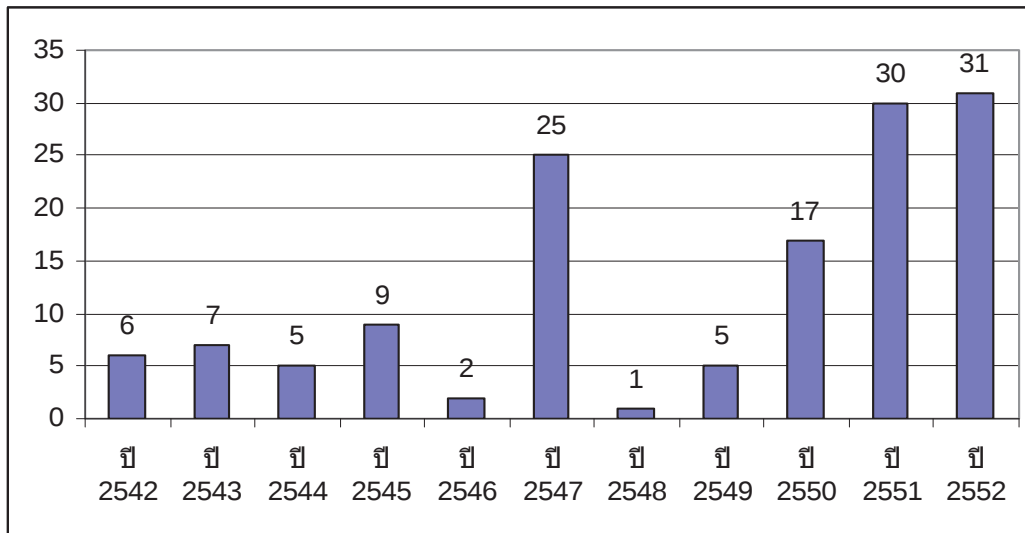
เมื่อพิจารณาตามปีที่เริ่มทำวิจัยพบว่า มีการสนับสนุนโครงการวิจัยมากที่สุดในปี 2551 ปี 2552 ปี 2547 และปี 2550 ตามลำดับ และส่วนใหญ่จะสนับสนุนในพื้นที่อีสาน เพราะพื้นที่ดังกล่าว มี โหนดประเด็น “เกษตรยั่งยืน” อยู่ 2 แห่ง คือที่อีสานกลาง (ที่ตั้งโหนดคือ จังหวัดมหาสารคาม) และ โหนดเกษตรอินทรีย์ ที่จังหวัดยโสธร ในปี 2550-ปัจจุบัน ส่วนโครงการที่มีมากในปี 2547 ของอีสาน เป็นชุดปราชญ์อีสาน จำนวน 7 โครงการ และมีงานต่อเนื่องจากโครงการนาร่องเพื่อพัฒนาเกษตร ยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย ในระยะเฟดเอ๊าส์ (ตารางที่ 4.3-4 และแผนภูมิที่ 4.3-3)

ตารางที่ 4.3-4 โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นประเด็นเกษตรยั่งยืน ปี 2542 -2552 แยกตามปีที่ทำวิจัย

ปี	อีสาน	เหนือ	ใต้	กลาง	รวม
2542	0	6	0	0	6
2543	2	5	0	0	7
2544	0	4	1	0	5
2545	1	5	1	1	8
2546	0	1	1	0	2
2547	15	3	1	3	22
2548	0	0	1	0	1
2549	0	3	0	1	4
2550	9	7	1	0	17
2551	24	2	4	0	30

ปี	อีสาน	เหนือ	ใต้	กลาง	รวม
2552	13	5	3	5	26
รวม	64	41	13	10	128

แผนภูมิที่ 4.3-3 โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นประเด็นเกษตรยั่งยืน ปี 2542 -2552 แยกตามปีที่ทำวิจัย

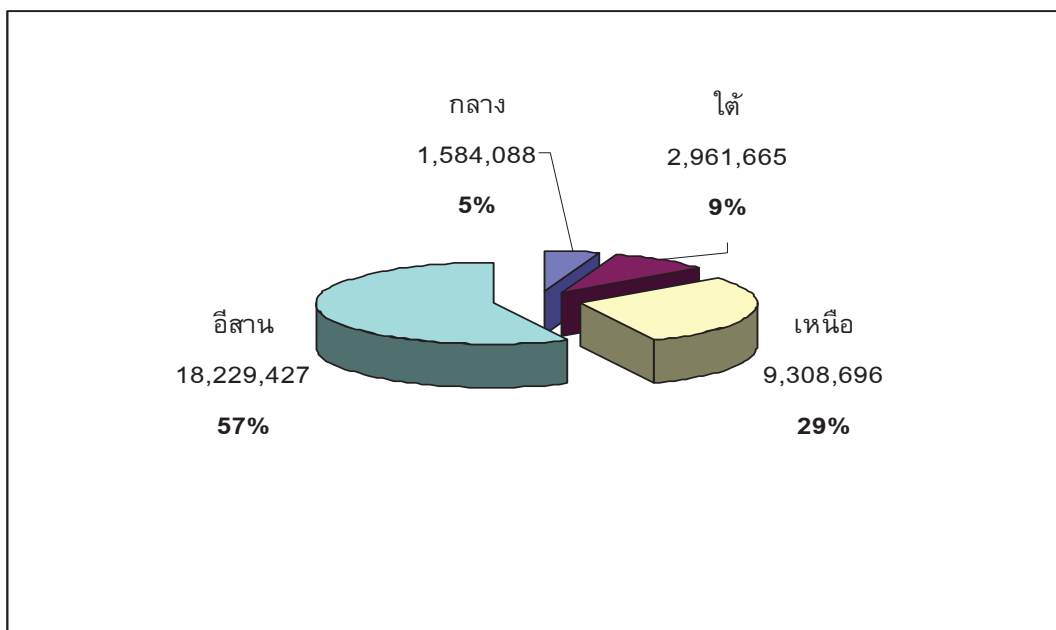
1.4 งบประมาณสนับสนุนโครงการวิจัย

งบประมาณรวมทั้งประเทศ ในช่วง 11 ปี (2542-2552) จำนวนรวม 32,083,876 บาท โดยกระจายสู่ภาคอีสานมากที่สุด จำนวน 18,229,427 บาท หรือร้อยละ 57 ของงบประมาณทั้งหมด รองลงมาได้แก่ภาคเหนือ ภาคใต้และภาคกลาง ตามลำดับ (ตารางที่ 4.3-5 และแผนภูมิที่ 4.3-4)

ตารางที่ 4.3-5 งบประมาณสนับสนุนโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเกษตรยั่งยืน ปี 2542 -2552 รายภาค

ภาค	งบประมาณสนับสนุน (บาท)	ร้อยละ
กลาง	1,584,088	5
ใต้	2,961,665	9
เหนือ	9,308,696	29
อีสาน	18,229,427	64
รวม	32,083,876	100

แผนภูมิที่ 4.3-4 งบประมาณสนับสนุนโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเกษตรยั่งยืนปี 2542 -2552 รายภาค

2. โครงการวิจัยภาคเหนือและอีสาน

2.1 ภาคเหนือ

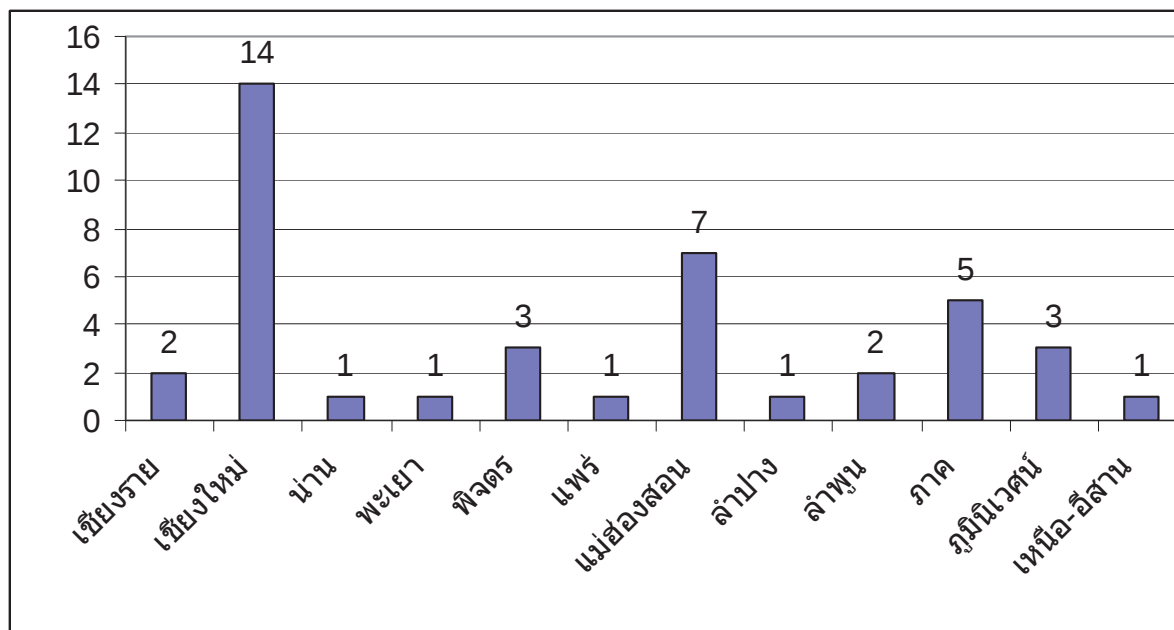
จำนวนโครงการในภาคเหนือมีจำนวนรวม 41 โครงการ จะมีในจังหวัดเชียงใหม่มากที่สุด จำนวน 14 โครงการ และเป็นโครงการในช่วงแรก ๆ เป็นชุดโครงการเกษตรยั่งยืน รองลงมาคือ แม่ฮ่องสอน ที่มีการจัดการความรู้เกษตรยั่งยืนตั้งแต่ปี 2547 จำนวน 7 โครงการ (หากนับในจังหวัด จะมี 12 โครงการ เพราะจัดหมวดแตกต่างจาก สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น) และงานวิจัยระดับภาค 5 โครงการ อื่น ๆ กระจายอยู่ใน 9 จังหวัดภาคเหนือ (ตารางที่ 4.3-6 และ แผนภูมิที่ 4.3-4)

ตารางที่ 4.3-6 โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นประเด็นเกษตรยั่งยืน ภาคเหนือ ปี 2542 -2552

ที่	จังหวัด	ประเด็นวิจัย															รวม
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	
1	เชียงราย	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	2
2	เชียงใหม่	3	-	-	1	-	3	2	-	-	2	-	2	-	1	-	14
3	น่าน	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
4	พะเยา	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
5	พิจิตร	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	3
6	แพร่	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
7	แม่ฮ่องสอน	2	-	-	1	-	-	1	-	-	-	1	1	1	-	-	7
8	ลำปาง	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
9	ลำพูน	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	2
10	ภาค	-	-	-	-	-	2	1	-	-	-	-	-	1	-	1	5
11	ภูมินิเวศน์	1	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
12	เหนือ-อีสาน	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
	รวม	8	0	2	3	0	5	7	0	0	2	3	3	2	4	2	41

หมายเหตุ ประเด็นวิจัยย่อย ได้แก่ 1) เทคโนโลยีการผลิตในระบบเกษตรยั่งยืน 2) การจัดการทรัพยากร/ใช้สมุนไพร 3) พันธุกรรม 4) เกษตรยั่งยืนที่เหมาะสม (รูปแบบ,ระบบ) 5) สัตว์ในระบบเกษตรยั่งยืน 6) การตลาด ผู้บริโภค มาตรฐาน 7) กระบวนการเรียนรู้สู่เกษตรยั่งยืน/ การส่งเสริม 8) หนี้สินในระบบเกษตรยั่งยืน 9) ความมั่นคงด้านอาหาร 10) ความร่วมมือภาคี นโยบาย ยุทธศาสตร์ 11) การถอดความรู้ ฟันฟูวิถี นำไปปรับใช้ 12) การขยายผล แหล่งเรียนรู้ หลักสูตร 13) ชุมพีเลี้ยง ชุมความรู้ จัดเวที 14) พัฒนากลุ่ม เครือข่าย ผู้นำ โรงเรียนชาวนา 15) โครงการพัฒนายกระดับ

แผนภูมิที่ 4.3-5 โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นประเด็นเกษตรยั่งยืน ภาคเหนือ ปี 2542 -2552 รายจังหวัด

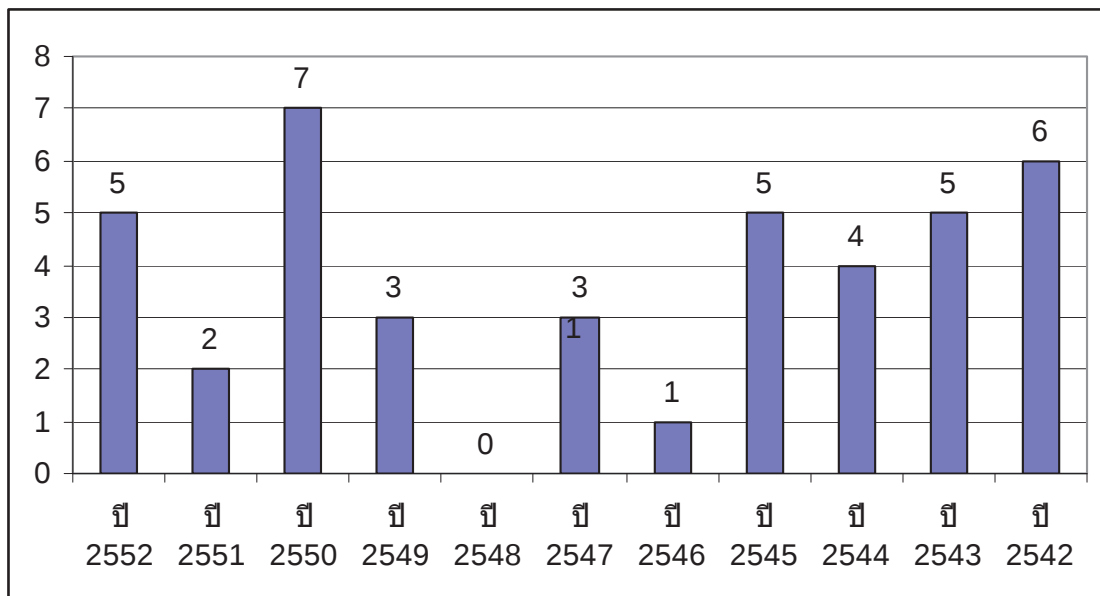

หากแยกตามปีที่ทำวิจัย พบว่าการสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคเหนือในช่วง 11 ปี มีการกระจาย ค่อยข้างสม่ำเสมอเมื่อเปรียบเทียบกับภาคอื่น ๆ (ตารางที่ 4.3-7 และแผนภูมิที่ 4.3-6)

ตารางที่ 4.3-7 โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นประเด็นเกษตรยั่งยืน ภาคเหนือ ปี 2542 -2552 แยกรายปี

ที่	จังหวัด	ปีที่ทำวิจัย											
		2552	2551	2550	2549	2548	2547	2546	2545	2544	2543	2542	รวม
1	เชียงใหม่	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	2
2	เชียงราย	2	2	3	2	-	-	-	-	1	1	3	14
3	น่าน	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
4	พะเยา	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
5	พิจิตร	-	-	-	-	-	2	-	1	-	-	-	3
6	แพร่	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
7	แม่ฮ่องสอน	1	-	2	-	-	-	1	1	2	-	-	7
8	ลำปาง	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
9	ลำพูน	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2
10	ภาค	-	-	-	1	-	-	-	1	-	2	1	5
11	อุ้มทิล	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	3
12	เหนือ-อีสาน	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
	รวม	5	2	7	3	0	3	1	5	4	5	6	41

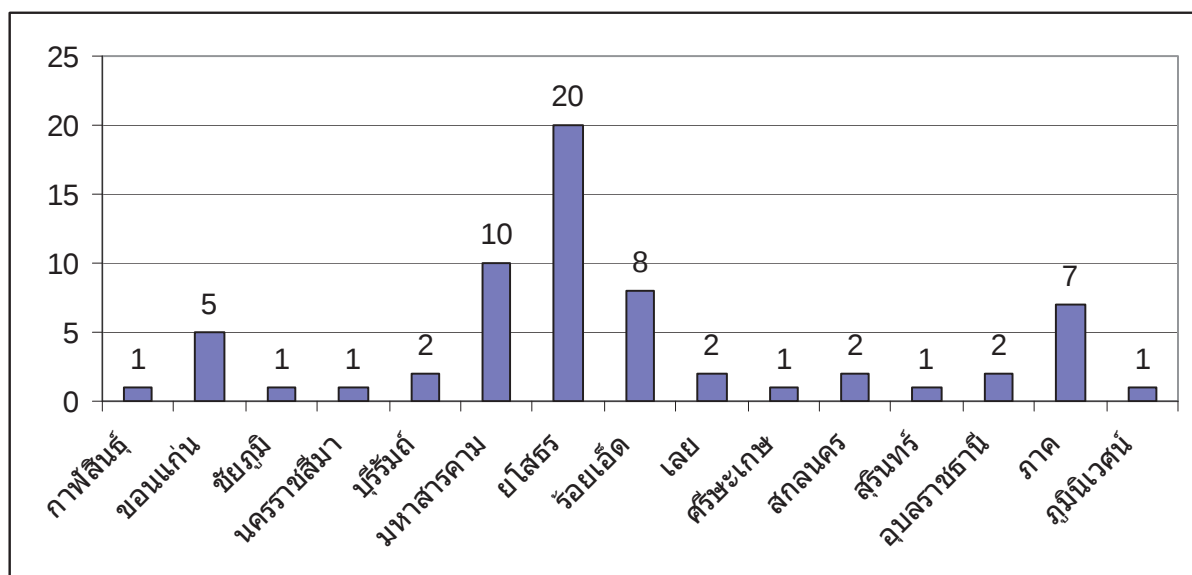
แผนภูมิที่ 4.3-6 โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นประเด็นเกษตรยั่งยืนภาคเหนือ ปี 2542 -2552 แยกรายปี

2.2 ภาคอีสาน

เนื่องจากภาคอีสานมีโหนดประเด็นเกษตรยั่งยืน 2 แห่ง ดังนั้นโครงการวิจัยจึงมีจำนวนมาก รวม 61 โครงการ (ร้อยละ 57 ของโครงการทั้งหมด) และกระจุกตัวอยู่ใน 2 จังหวัดคือ มหาสารคาม และยโสธร รวมกัน 30 โครงการ (ตารางที่ 4.3-8 และแผนภูมิที่ 4.3-7)

แผนภูมิที่ 4.3-7 โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นประเด็นเกษตรยั่งยืน ภาคอีสาน ปี 2542 -2552 รายจังหวัด

ตารางที่ 4.3-8 โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นประเด็นเกษตรยั่งยืน ภาคอีสาน ปี 2542 -2552 รายจังหวัด

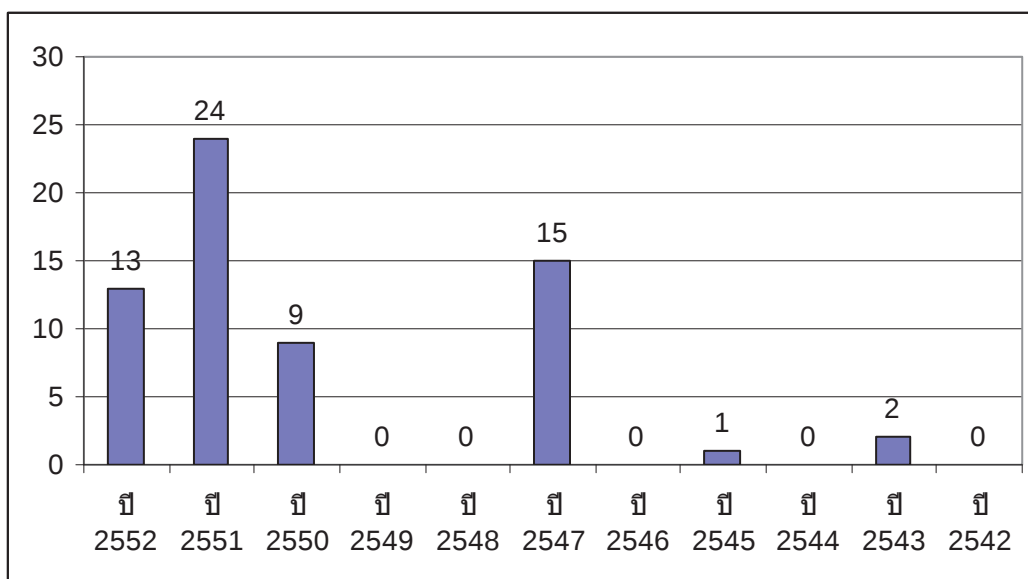
ที่	จังหวัด	ประเด็นวิจัย															
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	รวม
1	กาฬสินธุ์	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
2	ขอนแก่น	1	-	-	-	-	-	2	-	2	-	-	-	-	-	-	5
3	ชัยภูมิ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
4	นครราชสีมา	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
5	บุรีรัมย์	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
6	มหาสารคาม	-	-	1	1	-	2	3	1	1	-	-	1	-	-	-	10
7	ยโสธร	2	1	2	1	-	2	-	2	1	-	-	-	7	2	-	20
8	ร้อยเอ็ด	2	1	2	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8
9	เลย	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
10	ศรีสะเกษ	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
11	สกลนคร	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
12	สุรินทร์	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
13	อุบลราชธานี	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	2
14	ภาค	1	-	-	1	2	-	1	-	1	1	-	-	-	-	-	7
15	ภูมินิเวศน์	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
	รวม	10	3	5	10	3	5	6	3	5	2	1	1	8	2	0	64

ส่วนปีที่สนับสนุนงานวิจัยมากที่สุดคือปี 2551 ปี 2552 และ 2547 ตามลำดับ ตามเหตุผลที่กล่าวมาแล้ว (ตารางที่ 4.3-9 และแผนภูมิที่ 4.3-8)

ตารางที่ 4.3-9 โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นประเด็นเกษตรยั่งยืน ภาคอีสาน ปี 2542 -2552 แยกรายปี

ที่	จังหวัด	ปีที่ทำวิจัย											รวม
		25 52	25 51	25 50	25 49	25 48	25 47	25 46	25 45	25 44	25 43	25 42	
1	กาฬสินธุ์	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
2	ขอนแก่น	3	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	5
3	ชัยภูมิ	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
4	นครราชสีมา	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
5	บุรีรัมย์	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	2
6	มหาสารคาม	1	7	1	-	-	1	-	-	-	-	-	10
7	ยโสธร	5	7	7	-	-	1	-	-	-	-	-	20
8	ร้อยเอ็ด	1	3	-	-	-	4	-	-	-	-	-	8
9	เลย	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
10	ศรีสะเกษ	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
11	สกลนคร	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	2
12	สุรินทร์	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
13	อุบลราชธานี	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	2
14	ภาค	1	-	1	-	-	5	-	-	-	-	-	7
15	ภูมินิเวศน์	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
	รวม	13	24	9	0	0	15	0	1	0	2	0	64

แผนภูมิที่ 4.3-8 โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นประเด็นเกษตรยั่งยืนภาคอีสาน ปี 2542 -2552 แยกรายปี

2.2) ฐานข้อมูลกรณีศึกษา (Case)

เป็นเกษตรกรที่ทำเกษตรยั่งยืน และทุกกรณีร่วมในกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ทั้งที่เป็นนักวิจัย ทีมวิจัย และได้ร่วมในกระบวนการสังเคราะห์โมเดล มีจำนวนรวม 25 ราย แบ่งเป็นภาคอีสาน 13 ราย และภาคเหนือ 12 ราย (นำมาสังเคราะห์รวม 22 ราย ส่วนอีก 3 รายเป็นกรณีคนรุ่นใหม่ไม่ก่อหนี้) ซึ่งกรณีศึกษาทุกคนมีสถานะเป็นฟาร์มต้นแบบในพื้นที่ และเป็นผู้รู้ด้วยเกษตรยั่งยืนร่วมด้วย

ในที่นี้จะเสนอเพียง 1 ตัวอย่างของฐานข้อมูลในส่วนนี้ ได้แก่ นายวัฒนะ สุวรรณเขตนิคม

ส่วนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคลเบื้องต้น

ข้อมูลผู้รู้และฟาร์มต้นแบบ

01

นายวัฒนะ สุวรรณเขตนิคม

1. โครงการวิจัย การถอดองค์ความรู้ชาวบ้านจ่อมเครือข่ายเกษตรทางเลือก อ.ขุนยวม
2. วันเดือนปีเกิด
3. การศึกษา ปริญญาตรี มหาวิทยาลัยแม่โจ้ จ.เชียงใหม่

4. สถานที่ติดต่อ

- ☐ ที่อยู่ หมู่ที่ 1 ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม จ.แม่ฮ่องสอน
- ☐ เบอร์โทรศัพท์ 087-0878304
- ☐ E-mail -

5. ปีที่เริ่มต้นทำเกษตรยั่งยืน 2546

6. สมาชิกในครอบครัว 3 คน ทำเกษตร 2 คน เรียน 1 คน

7. พื้นที่ถือครอง 17 ไร่

8. พื้นที่เพาะปลูก 16 ไร่

9. สรรพในไร่นา ☐ มีจำนวน 1 สรรพ (1 งาน)

10 ระบบการผลิต (ระบุชื่อ พืช-สัตว์)

- พืช ข้าว กระเทียม พืชผัก (>10) ไม้ผล (>10)
- สัตว์ หมู
- สัตว์น้ำ ปลาดุก ปลาตะเพียน ปลานิล

11. รายได้หลัก 84,000 บาท/ปี

12. ภาวะหนี้สินปัจจุบัน ☐ ไม่มี

13. ระดับการปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมยั่งยืน (ร้อยละเท่าไร : ให้ประเมินตัวเอง)

- ☐ น้อยกว่า 50% ☐ 50-75 % ☐ มากกว่า 75% ☐ 100 %

14 เครือข่าย/ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (ระบุชื่อ และการสนับสนุน)

- 1) สถานีพัฒนาที่ดิน อ.ขุนยวม สนับสนุน ความรู้ และปัจจัยการผลิต (ถึงน้ำหมัก ..)
- 2) เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก อ.ขุนยวม สนับสนุนโอกาสในการเรียนรู้ แลกเปลี่ยน
- 3) โครงการตามแผนยุทธศาสตร์เกษตรอินทรีย์ฯ ความรู้ และปัจจัยการผลิต

15. ความเชี่ยวชาญ (ด้านการเกษตร) การวางแผนการผลิต และการจัดการด้านการตลาด.

16 ข้อเสนอแนะต่อหัวข้อ หรือโจทย์วิจัย ความรู้ที่สามารถใช้ทดแทนยาฆ่าหญ้า

17. แผนผังฟาร์ม ปี 2553/ 54 (ดั่งแนบ)

18. ภาพพัฒนาการของฟาร์ม (ดั่งแนบ)

ส่วนที่ 2 ข้อมูลเพื่อการสังเคราะห์สู่โมเดล

1. ข้อมูลทั่วไป

1.1 เกิดวันที่ อายุ ปี จบการศึกษา ปริญญาตรีสาขาพืชไร่ มหาวิทยาลัยแม่โจ้

1.2 ที่อยู่ เลขที่ หมู่ 1 ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม จ.แม่ฮ่องสอน เบอร์โทร. 087-0878304 E-mail -

1.3 สถานะครอบครัว : แต่งงานแล้ว เมื่อปี 2549 มีบุตร 1 คน (ลูกติดภรรยา) กำลังศึกษา

ในระดับอุดมศึกษา ปีที่ 1 จ.เชียงใหม่

1.4 จำนวนคนในครอบครัว 3 คน ทำงานในฟาร์ม 2 คน และจ้าง (พี่ชายภรรยา) บางเวลา นอกจากนั้นในช่วงปลูก-เก็บเกี่ยวข้าว จะ “เอามือ” หรือลงแขก ทุกปี

1.5 สถานะ/ ประสบการณ์ อื่น ๆ

- เป็นสมาชิกเครือข่ายเกษตรทางเลือกอำเภอขุนยวม
- เป็นวิทยากรศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน อ.ขุนยวม (บางเวลา)
- เป็นทีมวิจัยโครงการจัดการตลาดที่เป็นธรรมของเครือข่ายฯ (ปี 2549-50)
- เป็นทีมวิจัยโครงการวิจัยข้าวนาจอม อ.ขุนยวม (ปี 2551)
- ฯลฯ

2. ข้อมูลเกี่ยวกับฟาร์ม

2.1 พื้นที่ทำฟาร์ม 17 ไร่ อยู่ห่างจากตัวอำเภอขุนยวมไปทางแม่อูคอประมาณ 4 กม.

2.2 สภาพพื้นที่ เป็นพื้นที่ดอน ลาดลงประมาณ 30 องศา ทำเป็นขั้นบันได ด้านบนมีคลองส่งน้ำชลประทานไหลผ่าน สามารถท่อน้ำเข้าพื้นที่เกษตรได้ง่าย (ระบบท่อ + คันนา ท่อระบายน้ำเข้าออก) มีน้ำตลอดทั้งปี ส่วนด้านล่าง เป็นลำน้ำธรรมชาติ แต่ไม่ได้นำมาใช้ในการเกษตร

2.3 ปลูกข้าว (7 ไร่) - พืชหลังนา เช่น กระเทียม ถั่วเหลือง ถั่วลิสง (ดูตลาดก่อนเลือก) พื้นที่ที่เหลือปลูกผักแบบหมุนเวียนตลอดปี ได้แก่ หอม กระเทียม ผักกาดขาวตุง คะน้า สลัดต่าง ๆ ฯลฯ ด้านบนติดกับที่ป่าเป็นสวนผสมผสาน มีไม้ผลประมาณ 15 ชนิด ไม้ดอก มีสระน้ำ ขนาด 1 งาน หนึ่งสระ และเลี้ยงหมูระหว่าง 5 – 10 ตัว หมุนเวียนเพื่อขาย (ผังฟาร์มตามที่แนบ)

2.4 เริ่มทำฟาร์มหลังเรียนจบ ในปี 2546 ตั้งใจเลยจะทำเกษตรยั่งยืน เรียนรู้มาเรื่อย จนครบ 7 ปี โดยไม่มีหนี้สิน แต่จะกู้ตา-ยายเป็นบางครั้งเพื่อมาลงทุน โดยไม่มีดอกเบีย และสามารถพัฒนาตนเองสู่การเป็น “ฟาร์มต้นแบบเกษตรยั่งยืน” ในปี 2550 เป็นสถานที่ศึกษาดูงาน

2.3 มีบ้านดินในฟาร์ม 2 หลัง เพื่ออาศัยชั่วคราวในฤดูผลิต เก็บเกี่ยว และเพื่อรับรองแขก โรงเรือน 1 หลัง

3. ปัจจัยหนุนส่ง (ศักยภาพ-ทุนเดิม) สู่การเป็นคนรุ่นใหม่ ไม่ก่อหนี้

3.1 มีที่ดินทำการเกษตร เป็นที่ดินของตา-ยาย ที่ยกให้ทำการเกษตร

3.2 มีระบบน้ำทางการเกษตรที่ดี พอเพียง

3.3 ทุนดำเนินการ สามารถกู้ตา-ยาย-น้ำ ที่สนับสนุน โดยไม่คิดดอกเบีย หากบางครั้งหากจำนวนไม่มากก็เป็นการให้เปล่า

3.4 มีครอบครัว (ภรรยา-ลูก) ที่เข้าใจ ชยัน อดทน ชำนาญทั้งการผลิต-การตลาด รู้จักขาย ตลาดในชุมชนเป็นอย่างดี

3.5 มีการหนุนจากเครือข่ายเกษตรทางเลือกจังหวัด-อำเภอ ทั้ง ความรู้ กำลังใจ ตลาด ทางเลือก งานวิจัยฝ่าย 2 สกว.(เรื่องตลาดทางเลือก) งานวิจัยท้องถิ่น (ข้าวนาจอม) วิทยากร

3.6 เชื่อและศรัทธาต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน เกษตรยั่งยืน และธรรมะในการดำเนินชีวิต

4. สถานะหนี้สิน

- ไม่มีหนี้ทั้งในระบบและนอกระบบ
- ใช้ทุนแบบหมุนเวียน เริ่มต้นจากสิ่งเล็ก ๆ เสมอ (การจัดการแบบ Frock Model)
- สร้าง รายได้วัน (พืชผัก) รายได้เดือน (พืชไร่) รายได้ปี (ไม้ผล, ผลผลิตจากป่า)

5. ทักษะหนี้สิน

ใช้ความรู้วิเคราะห์มองผลลัพธ์ในอนาคต คิดถึงความเสี่ยง และประเมินด้วยเหตุผล ลักษณะการผลิตของตนเอง หากยืมแล้วไม่สามารถใช้หนี้ได้แน่นอน เมื่อไม่สามารถใช้หนี้ได้ก็เป็นทุกข์ จึงนำสู่การตัดสินใจไม่ก่อหนี้ ที่ไม่สามารถชำระได้ หนี้สินไม่ใช่สิ่งเลวร้ายมีทั้งคุณและโทษ

6. จุดเริ่มต้นในการก้าวเข้าสู่ระบบเกษตร

“พีกับ” เรียนหนังสือในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย ที่โรงเรียนประจำอำเภอขุนยวม ในขณะที่เรียนเป็นคนที่ชอบกิจกรรม หรืออาจเรียกว่าเป็นนักกิจกรรมด้วยคนหนึ่ง ของโรงเรียนก็ว่าได้ ที่โดดเด่นและทุกคนไม่ว่ารุ่นพี่หรือรุ่นน้องมักจำได้ คือเอกลักษณ์เฉพาะตัว ท่าโตเสียงดัง อุปนิสัยร่าเริงแจ่มใส

“พีกับ” ถือว่าเป็นคนที่เรียนดีคนหนึ่ง หลังจากที่ย้ายมาจบมัธยมศึกษาตอนปลาย ก็ได้เข้าศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยแม่โจ้ จ.เชียงใหม่ ในขณะที่เรียนมีเรื่องที่ทำให้ถูกคิดและท้าทายสำหรับการเลือกทางเดินของชีวิตอย่างมาก โดยเฉพาะการเรียนวิชาการจัดการฟาร์ม โดยเฉพาะคำถามต่างๆ เช่นถ้าคุณมีที่ คุณมีทุน มีแรงงาน และมีตลาด คุณก็สามารถทำการเกษตรได้ ซึ่งเป็นทางเลือกหนึ่งที่จะทำให้สามารถอยู่รอดได้ อิทธิพลทางความคิดนี้ทำให้มีความใฝ่ฝันว่าอยากมีฟาร์มเป็นของตนเอง วาดฝันไว้ว่าทำแล้วจะมีความสุข ไม่เป็นลูกน้องใคร จะเป็นนายของตนเอง

หลังจากเรียนปีสุดท้ายในมหาวิทยาลัย ช่วงโค้งสุดท้ายก่อนที่จะจบการศึกษา มีเหตุให้ต้องตัดสินใจเลือกว่าเมื่อเรียนจบแล้วจะนำพาชีวิตไปแบบไหน โดยขณะนั้นมีทางเลือกอยู่ 3 ลักษณะ

- 1) อ่านหนังสือและไปสอบเพื่อบรรจุเป็นข้าราชการประจำ
- 2) เลือกที่จะทำธุรกิจส่วนตัว มีฟาร์มเป็นของตนเอง บริหารจัดการเอง
- 3) ตกลงงานหรือไม่ก็ไปทำงานที่ไม่ได้เรียนมา

สุดท้ายจึงได้ตัดสินใจที่จะกลับบ้าน โดยเลือกที่จะทำธุรกิจส่วนตัว เพราะมองว่าตนเองมีทุนที่เป็นที่ดิน และเป็นที่ดินที่มีน้ำ อย่างน้อยปลูกพืชผักขายก็คงได้ ซึ่งในขณะนั้นยังไม่ได้วิเคราะห์ถึงปัญหาและผลกระทบ ความยากลำบากต่างๆ ที่รออยู่ในอนาคต บนเส้นทางเกษตรกรรม

ช่วงแรกๆ ของการกลับมาอยู่บ้าน ยังไม่ได้เริ่มทำอะไรอย่างจริงจัง ชีวิตส่วนหนึ่งยังคงอยู่กับการอ่านหนังสือเพื่อค้นคว้าความรู้อื่นๆ ที่ไม่ได้มีสอนในมหาวิทยาลัย รู้สึกประทับใจและชอบหนังสือเล่มหนึ่ง ชื่อเรื่องว่า “ปฏิวัติยุคสมัย” ที่พูดถึงเรื่องทฤษฎี ที่เป็นแนวทางออกของชีวิต ใครที่ทำได้ในแบบนั้น ก็คือทางออกของตนเองในระบบเกษตรกรรม ซึ่งนับว่าหนังสือเล่มนี้เป็นตัวจุดประกายที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งในการก้าวเข้าสู่ระบบเกษตรกรรมผสมผสานแบบพอเพียง

ด้วยความคาดหวังของผู้ใหญ่ที่อยากให้บวช ในเวลาต่อมาจึงได้บวชเพื่อศึกษาพระธรรม 1 พรรษา การรักษาศีลและอยู่ในศีล ทำให้รู้ว่าทางไปนรกเป็นอย่างไร และมีหนทางไหนบ้างที่สามารถส่งเราไปนรกได้ ในขณะที่เดียวกันก็รู้ทางที่จะไปสวรรค์ได้ด้วยเช่นกัน ในขณะที่ช่วงที่บวชได้คิดถึงชีวิตหลังจากที่สึกออกไปใช้ชีวิตเฉกเช่นคนธรรมดา จะเลือกทางเดินให้กับชีวิตอย่างไรดี ไม่ให้แคว้งคว้าง ซึ่งได้คำตอบว่าเราจะลุยงานเพื่อไปให้ถึงฝันของตนเองที่เคยคิดไว้ว่าอยากมีฟาร์มเป็นของตนเอง ในขณะนั้นเอง ก็ต้องตอบคำถามมากมายเช่นกันว่าทำไมจึงต้องเลือกเดินทางนี้มากกว่าไปสอบเพื่อบรรจุเป็นข้าราชการ ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นที่มาของจุดเริ่มต้นในเรื่องของแนวคิด

7. บทเรียนของการนำทฤษฎีมาปฏิบัติจริง

เริ่มต้นเมื่อ 7 ปีที่ผ่านมา ปี พ.ศ. 2547 ยุคของการบุกเบิกและปรับปรุงพื้นที่ ซึ่งพื้นที่เดิมมีอยู่แล้ว มีน้ำที่สามารถใช้ได้ตลอด ที่ดินถูกยกครองไว้เป็นนาเก่าอยู่แล้ว แรงงานตอนนั้นก็สามารถหาคนได้ จ้างวันละ 80-100 ตอนนั้นใช้ทุนของตาที่ให้ยืมเพื่อลงทุน แต่ก็ไม่ได้มากมายอะไร ยุคของการบุกเบิกดังกล่าวเริ่มสร้างที่พักอาศัย ระบบอำนวยความสะดวก เช่นระบบน้ำ ฯลฯ

ตอนนั้นเริ่มด้วยการวางแผนปลูก ตามแบบวิถีเกษตรกรรมของชาวบ้านท้องถิ่น เพราะมองว่ามีตลาดแน่นอน พืชที่ปลูกตามฤดูกาลโดยมากจะเป็นพืชไร่ เช่นถั่วเหลือง กระเทียม สิ่งที่มาและรู้สึกในขณะนั้น คือรู้ว่าตนเองไม่มีความรู้เรื่องพืชไร่เลย เพราะไม่ได้เรียนจบพืชไร่ วิเคราะห์ตรงนั้นมันสะท้อนให้เห็นระบบการศึกษาไทย อย่างเห็นได้ชัดจนว่าแยกส่วน เรียนแบบไหน เก่งแบบนั้น บูรณาการไม่ได้ ไม่ครอบคลุมปฏิบัติการทั้งหมด บทสรุปคือเก่งสู่ชาวบ้านไม่ได้ เพราะชาวบ้านทำจากเรื่องจริง ของจริง การปลูกพืชไร่ในยุคแรกๆ ไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร ตอนนั้นเริ่มรู้สึกและมองตนเองว่าจริงๆ แล้วเราไม่ได้เก่งทุกอย่าง อย่างที่เคยไปบอกไปคุย บอกให้ชาวบ้านทำแบบนั้น แบบนี้ เหมือนที่เรียนมา สิ่งที่ได้ทำในขณะนั้นคือการประกอบตนเอง วางแผนใหม่ว่าจะต้องสร้างฟาร์มของตนเองให้เป็นไร่นาสวนผสม กินได้ทุกอย่าง โดยอยากปลูกอะไรมีที่บ้านก็เก็บจากบ้านไปปลูกบ้าง เห็นที่ไหนก็ขอเขาไปปลูกบ้าง ตลอดทั้งปี บทเรียนในช่วงนี้คือการเรียนรู้อย่างแท้จริงว่าทฤษฎีและการปฏิบัตินั้นยังไม่สามารถเป็นไปด้วยกันได้อย่างโฆษณาชวนเชื่อต่างๆ

ปี พ.ศ.2548 เสริมสร้างการเรียนรู้ชีวิต ปีนี้เป็นปีที่ถือว่าเป็นจุดเปลี่ยนของชีวิต เมื่อพี่กบได้รู้จักพี่ทองคำ (พี่ทองคำเป็นคนขยันทำงานมีประสบการณ์เยอะกับการทำการเกษตรแบบชาวบ้านๆ) การแต่งงานและใช้ชีวิตร่วมกัน ทำให้เกิดมุมมองความคิดอย่างหนึ่งที่สำคัญคือ คิดว่าเป็นหัวหน้าครอบครัวแล้วอย่างน้อยที่สุดก็ต้องมีรายได้ให้เพียงพอต่อการใช้ชีวิตครอบครัว ซึ่งมันจะไม่เหมือนในอดีตที่เคยทำตามใจ บางครั้งทำอะไรแบบไม่มีเป้าหมาย สิ่งที่ยังคับในทางความรู้สึกเช่นนี้ จึงเกิดการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตมาเป็นแบบชาวบ้านมากยิ่งขึ้น (ปลูกให้ได้กิน) ตามคำแนะนำจากประสบการณ์ของพี่ทองคำ ซึ่งเมื่อปรับมาเป็นแบบที่ว่าแล้วสามารถเห็นผลสำเร็จจริงๆ ทำให้พี่กบเกิดความรู้สึกว่าจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้ใหม่ทั้งหมดจากที่ปลูกผักในระบบวิชาการ ตามทฤษฎี ตาม

หนังสือ ต้องมาทำแบบชาวบ้านที่เขาทำจริง ๆ ในพื้นที่ ทำตามภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่ได้ทำเป็นแบบอย่างไว้

ในปีนี้เองที่พี่กับพี่ทองคำได้ช่วยกันปลูกข้าว โดยเอาข้าวพันธุ์พื้นเมือง (ปือมือ) มาปลูก ในปีนี้มีรางวัลของชีวิตครอบครัวชิ้นแรก โดยการทดลองเงินผ่อนเครื่องซักผ้า ผ่อนชำระประมาณ 1 ปี เดือนละประมาณ 700 บาท ตอนนั้น 700 บาทต่อเดือนก็ถือว่าเยอะเพราะรายได้ก็ยังไม่ได้เป็นกอบเป็นกำและไม่สามารถกำหนดได้อย่างแน่นอน จำได้ว่าสมัยนั้นปลูกผักกาดขาย 13 มัด 100 บาท ซึ่งรายได้หลัก (รายได้วัน) มาจากผักสารพัดชนิดที่ปลูก พอกินได้และอยู่กันไปกินด้วยขายด้วย ตอนนั้นไม่มีสัตว์เลี้ยง พอเสร็จจากข้าวเก็บเกี่ยวแล้ว ก็ปลูกถั่ว ปีนั้นปลูกถั่วได้เงิน 7,000 กว่าบาท ได้นำพิก้าไซโก 1 เรือน

ในการเริ่มต้นชีวิตครอบครัวปีแรกๆ ก็ได้รับการสนับสนุนจากตาอยู่เบื้องหลัง ซึ่งทุนที่ตาให้ถือเป็นทุนแต่งงาน แต่ไม่ได้ให้เป็นก้อน ส่วนใหญ่ก็ถูกใช้ไปกับการจ่ายเป็นค่าน้ำมันรถ ค่าซื้อกล้าไม้สำหรับไปปลูกในฟาร์ม ซึ่งตาเป็นที่ปรึกษาโดย มีการวางแผนอย่างไรก็บอกตาอยู่เสมอ

ปี พ.ศ. 2549 ยุคแห่งการเรียนรู้สิ่งใหม่ กับการวิจัยตลาด พอเข้าสู่ปีที่สองของการแต่งงาน วงจรการผลิตก็ยังไม่แตกต่างจากเดิมมากนัก มีการทำนา ปลูกผักแบบเดิม แต่รายได้ก็จะลดน้อยโดยเฉพาะช่วงฤดูแล้งที่น้ำไม่ค่อยมี ปลูกผักไม่ค่อยได้ ถือว่าโชคดีที่ช่วงนี้มีการทำวิจัยตลาดที่มีป้าอ้อยเป็นนักวิจัย และพี่กับได้รับบทบาทเป็นผู้ช่วยนักวิจัย ซึ่งมีรายได้ช่วยเหลืออยู่ประมาณ 6 เดือน ในระยะแรก ช่วยในฤดูแล้งพอดีที่ไม่ค่อยมีผลผลิต พอเข้าสู่ระยะที่ 2 ของโครงการวิจัยต้องเอาผักไปขาย กระบวนการวิจัยนี้ทำให้ได้เรียนรู้อะไรมากมาย ตั้งแต่การทบทวนตนเอง การเรียนรู้เทคนิควิธีการทำการเกษตรแบบใหม่ๆ การรู้จักเพื่อนๆ ที่คิดเหมือนกัน และที่สำคัญที่สุดคือได้ความรู้ การจัดลำดับพืชผักที่สามารถสร้างรายได้เป็นอันดับต้นๆ มีอะไรบ้าง ซึ่งทำให้เราสามารถเลือกที่จะปลูกได้ นำความรู้นั้นมาประกอบการวางแผนจนถึงปัจจุบัน มีการทำบัญชีรายรับรายจ่ายที่เรายังไม่ประสบความสำเร็จในตอนนั้นเป็นเพราะว่าเรายังฟุ่มเฟือยเรื่องรายจ่ายอยู่

หลังจากที่จบงานวิจัยตลาดแล้ว ก็ทำให้ได้แนวคิดและความรู้ดีๆ หลายประการ จึงกลับเข้าสู่ฟาร์ม ก้มหน้าก้มตาทำงานอย่างเต็มที่ แต่รายได้ก็ยังไม่สามารถกำหนดได้ เนื่องจากราคาผักก็ขึ้น ๆ ลง ๆ ในช่วงนี้มีการเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ หลายอย่าง เช่นทดลองปลูกผักให้บริษัท เช่น กะหล่ำ ผักกาดขาวปลี ซึ่งก็มีผลออกมาเป็นบทเรียนได้ว่า ไม่สามารถที่จะทำสำเร็จ เพราะติดเงื่อนไขหลายประการเรื่องของสภาพภูมิอากาศ ราคา ฯลฯ จึงล้มลุกคลุกคลาน แต่ก็อดทน จนเจอช่วยเหลือกันไปในระดับครอบครัวและคนที่พอรู้จัก

ปี พ.ศ. 2550 ปีที่ 3 ของการแต่งงาน แม่เดินทางมาเยี่ยม แม่ถามว่าอยากได้อะไร คงเป็นเพราะต้องการให้ก้าวหน้าเร็วขึ้น คิดทบทวนตนเองในระบบการผลิต จึงเสนอว่าอยากได้รถไถแม่จึงซื้อรถไถให้ 1 คัน ในส่วนตัวคิดว่าเพื่อเป็นการลดต้นทุนในการผลิต ลดความเสียเวลาลงไปได้มาก อีกทั้งบทเรียนในอดีตที่ผ่านมาบอกให้รู้ว่าการไม่มีรถไถเป็นของตนเอง การไปเช่ารถไถและค่าแรงคนหยิบรถไถนั้น มีราคาที่สูงไม่น้อย เมื่อมีรถไถแล้วการทำงานในฟาร์มจึงสะดวกขึ้นและ

เริ่มเป็นรูปเป็นร่างมากขึ้นตามไปด้วย ซึ่งในยุคนี้ก็พอรู้ได้ชัดเจนว่าการปลูกผักนั้นสามารถปลูกได้แค่ ฤดูฝน ฤดูอื่นๆ ที่จะมีการปลูกพืชไร่เสริม ปีนี้อเองเช่นกันที่พยายาม ปลูกกระเทียมด้วยการใช้ระบบ การผลิตแบบอินทรีย์ซึ่งไม่ประสบความสำเร็จ ปีนี้การปลูกพืชเริ่มที่จะใช้ความรู้ทางด้านการตลาด มากขึ้น โดยมีการคัดเลือกพืชเด่นๆ หมายถึงพืชที่สามารถขายได้ดีเป็นผักอันดับ 1 ที่คนนิยม บริโภค สามารถทำเงินได้ดีกว่าผักชนิดอื่นๆ เงื่อนไขเพราะลูกค้าขายเรียนอยู่ ม.4 ซึ่งต้องมีการ วางแผนให้ไปเรียนต่อ เราไม่มีเงินเก็บจึงต้องหาทางเพิ่มรายได้ให้เพิ่มมากขึ้น

ปี พ.ศ.2551-2552 ยุคประกอบตนเอง ช่วงนี้เป็นช่วงที่ไม่ค่อยมีการขยับเรื่องอะไรมากนัก วิธีการปลูกพืชยังเป็นเหมือนเดิมที่เน้น รายได้วัน จากพืชผัก รายได้เดือนจากพืชไร่ ที่หาเงินได้ทุก วันนี้เป้าหมายหลักคือแค่การกินให้เพียงพอในแต่ละวัน ซึ่งถ้า เหลือก็จะเก็บใส่ออมทรัพย์ ลักษณะ ของการลงทุนในช่วงนี้ ถ้าต้องการปลูกอะไรก็ขายข้าวเพื่อเป็นทุนในการซื้อเมล็ดพันธุ์ จ้างแรงงาน ฯลฯ ซึ่งก็สามารถอยู่ได้ และพอประกอบชีวิตครอบครัวมาได้เรื่อยๆ แบบไม่ได้เดือนร้อนอะไรมาก นึก ที่สำคัญคือไม่มีหนี้สิน ก็เลยทำให้ไม่ต้องรีบเร่งหรือดิ้นรนมากเหมือนคนอื่นๆ

ปี พ.ศ. 2553 ยุคที่ต้องสร้างรายได้ให้แน่นอน ปีนี้เป็นปีที่ลูกค้าของฟาร์มคำเรียนจบ เป็นภาระที่ต้องส่งเสียให้บุตรได้รับการศึกษา ลูกค้าของฟาร์มคำไปเรียนต่อยังจังหวัดเชียงใหม่ โดยเฉลี่ยในรอบหนึ่งเดือนต้องส่งเสียเงินให้ประมาณ เดือนละ 5,000 บาท ซึ่งเป็นเรื่องที่ท้าทาย สำหรับคนไม่หมั่นไม่ได้อ่อนไหว ยึดมั่นเพื่อส่งลูกเรียน ดังนั้นระบบการผลิตได้มีการวางแผนใหม่ โดยใช้องค์ความรู้จากโครงการวิจัยตลาด เช่นการปลูกผักที่ตลาดนิยม และเรียงลำดับผักที่สามารถ สร้างรายได้ ปลูกให้หลากหลาย เพิ่มปริมาณการปลูกเล็กน้อย ให้สามารถมีผักป้อนตลาดได้มาก ขึ้น

8. รายรับ / รายจ่าย / การลงทุนการผลิต

8.1 รายรับ

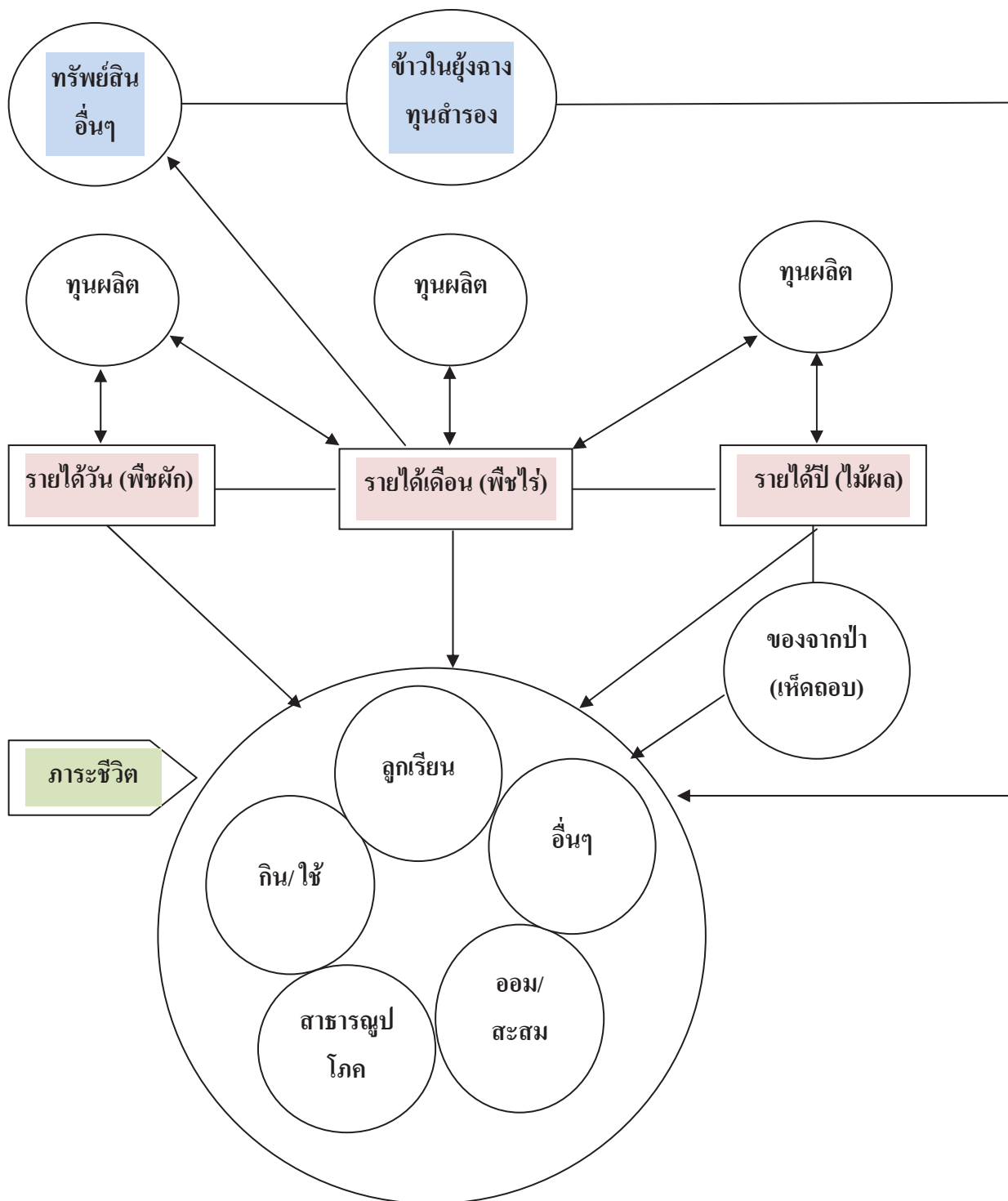
เมื่อพูดถึงรายรับของครอบครัว ฟาร์มนั้น ไม่สามารถสรุปได้อย่างแน่นอนและเด็ดขาด เนื่องจากรายได้ผูกติดอยู่กับช่วงฤดูกาลในการผลิต กล่าวคือในช่วงฤดูฝนสามารถผลิตผักได้มาก พืชต่างๆ ในฟาร์มให้ผลผลิตมาก รายได้ก็จะมาก แต่ในยามฤดูแล้งที่น้ำน้อย ปลูกอะไรก็ได้ พืชผลก็ไม่ค่อยให้ผลมาก รายได้ก็จะน้อยตามไปด้วย จากข้อมูลที่ทำการศึกษาพบสิ่งที่น่าสนใจคือ ในช่วงต้นฤดูฝนมีการหาอาหารจากป่าจำพวกเห็ด ทั้งกินและขาย สร้างรายได้ให้กับครอบครัวใน จำนวนที่มากเมื่อเทียบกับการผลิต สัดส่วนรายรับ เริ่มตั้งแต่เดือน สิงหาคม ปี 2552 – กรกฎาคม ปี 2553 มีรายได้จากภาคเกษตร ร้อยละ 76 จากการหาของป่า ร้อยละ 20 และอื่น ๆ เช่น ญาติผู้ใหญ่ ช่วย วิทยากร ร้อยละ 4

รายรับ / รายได้ โดยเฉลี่ยของครอบครัวฟาร์ม เป็นดังนี้

- รายได้วัน (ขายพืชผักสารพัดชนิด) วันละ 300 บาท (ขั้นต่ำ) เดือนละ 9,000 บาท
- รายได้เดือน (ขายพืชไร่ต่างๆ) ไม่แน่นอน อยู่ที่ราคาตลาด จำนวนและคุณภาพของ ผลผลิตในปีนั้นๆ คัดโดยเฉลี่ย ชนิดละไม่เกิน 10,000 / ปี/ 2 ชนิด

- รายได้ปี (หาของป่า และขายไม้ผล) ปี 53 ครอบครัวพี่กบมีรายได้จากการหาของป่า จำพวกเห็ดถอบ คิดเป็นเงินประมาณ 20,000 บาท ระหว่างเดือน มิ.ย.-กค. 53
- รายได้อื่นๆ มาจากการให้ของตา-ยาย หรือค่าตอบแทนการเป็นวิทยากร จากศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน อ.ขุนยวม

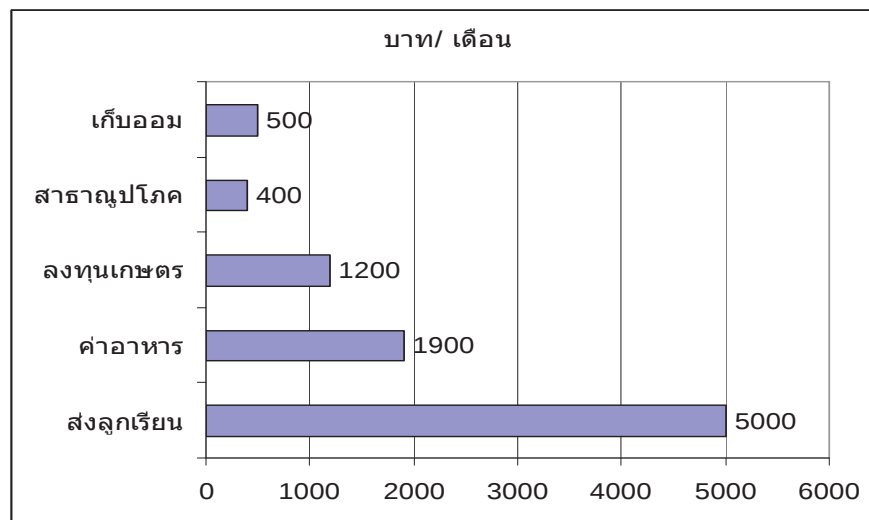
แผนภูมิที่ 4.3-9 กระบวนการเลี้ยงชีพของคนไม่ก่อกัน # วิจัยในวิถี

8.2 รายจ่าย/ ต้นทุนการผลิต

รายจ่ายของครอบครัวฟักบ ประกอบไปด้วย หลายส่วน เช่นค่าอาหาร อุปโภค-บริโภค ค่าเล่าเรียนบุตร ค่าลงทุนทางการเกษตร และค่าใช้จ่ายอื่นๆ รวมถึงเงินออม โดยแยกส่วนการจัดการดังนี้

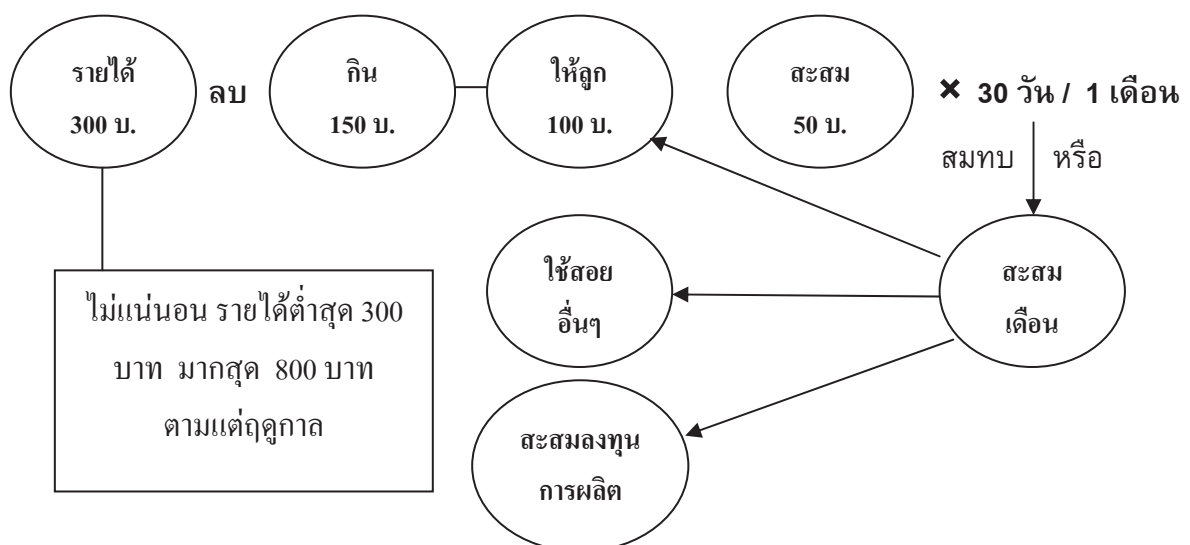
แผนภูมิที่ 4.3-10 สัดส่วนรายจ่าย/ ตัวอย่างการจัดการเงินในรอบ 1 เดือน

หมายเหตุ จากรายได้เฉลี่ย เดือนละ 9,000 บาท ถูกจัดการเป็นรายจ่ายใน 5 ส่วนสำคัญดังแผนภูมิ ซึ่งตัวเลขข้างต้น มีหน่วยเป็นบาท (ตัวเลขโดยประมาณการ)

วิธีการเก็บเงินเพื่อใช้จ่าย

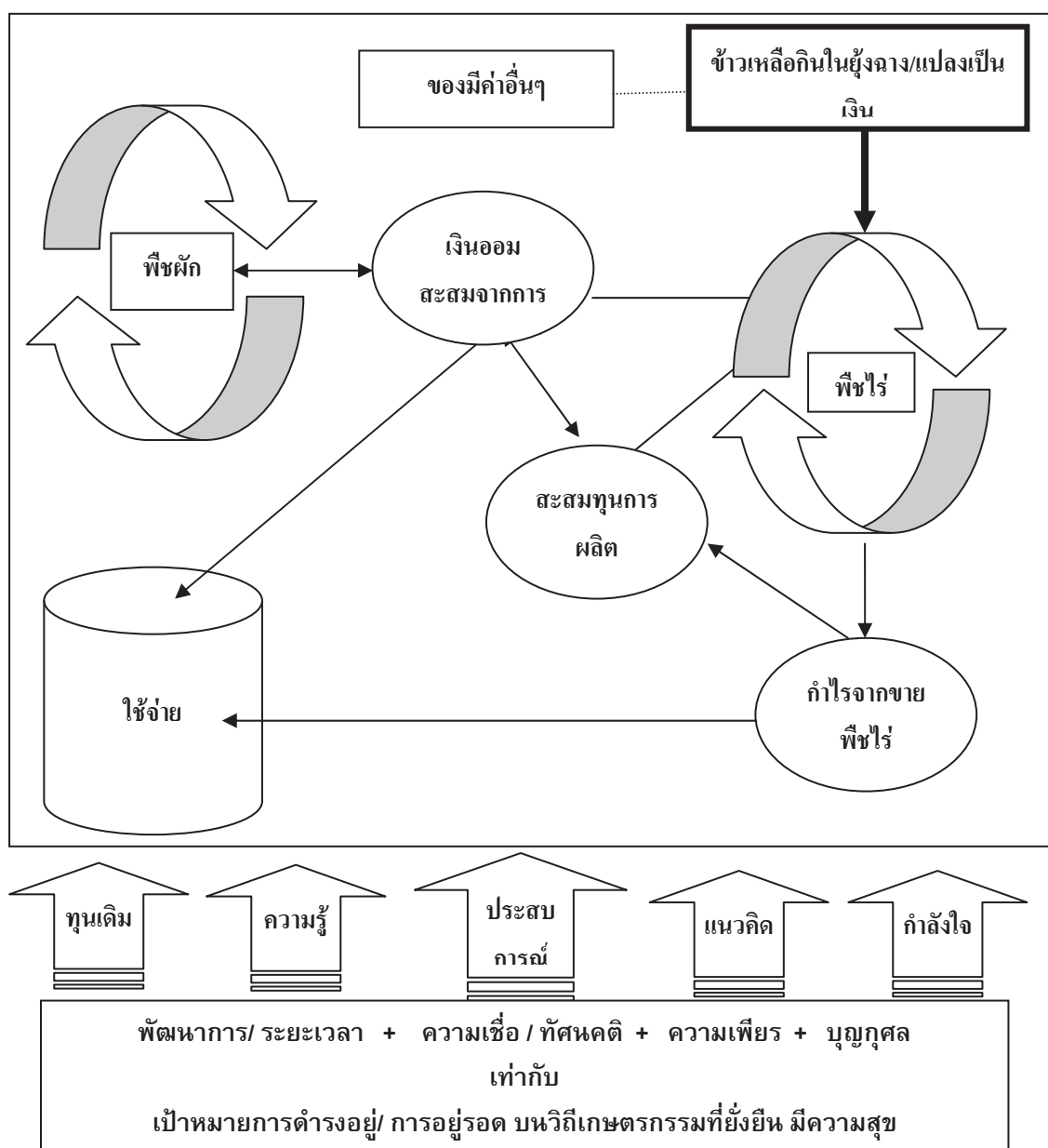
แผนภาพที่ 4.3-11 ผังแสดงการจัดการบริหารรายได้วันคุณวัฒน์ะ สุวรรณเขตนิคม

ส่วนใหญ่แล้วรายได้จะมาจากการขายพืชผักเป็นรายได้อื่นๆ ละประมาณ 300 บาท (ต่ำสุด) และอาจสูงที่สุดถึงวันละ 800 บาท โดยรายได้วันก็จะถูกแบ่งเพื่อใช้จ่ายหลักๆ ตามความสำคัญก่อน เช่น 100 บาทเก็บไว้เป็นเงินสะสมเพื่อให้ลูกเรียน สะสมเมื่อครบเดือนก็ส่งให้ลูก 5,000 บาท ส่วนอีก 100- 150 บาท ก็จะถูกแยกออกมาจ่ายเป็นค่าอาหาร ขนมขบเคี้ยว ในวันถัดไป ส่วนที่เหลือ 50- 100 บาท ก็จะถูกสะสมไปเรื่อยๆ จนครบ 1 เดือน เมื่อครบ 1 เดือนแล้วเงินส่วนนี้จะถูกเอาไปใช้ในส่วนอื่นๆ เช่นเป็นรายจ่ายประจำเดือน ค่าสาธารณูปโภค ค่าใช้สอย รวมถึงการเก็บออม หรือบางเดือนถ้าหากเงินที่สะสมอาทิตย์ละ 100 บาท สำหรับส่งลูก ไม่ครบอันเนื่องมาจากความไม่แน่นอน รายได้ส่วนที่สะสมไว้ จะถูกเอาไปสมทบเพื่อให้ครบ 5,000 บาทสำหรับส่งให้ลูก

8.3 การลงทุนการผลิต

แผนภาพที่ 4.3-12 วิธีการลงทุนการผลิตแบบไม่กู้เงินเพื่อลงทุนคุณวิเศษ สุวรรณเขตนิกม

การลงทุนการผลิตเหมือนกับเป็นภาษาทางเศรษฐกิจ ฟังดูแล้วใหญ่โต ต้องใช้เงินหลายแสน หลายล้านในการทุ่มลงไป อาจใช้กับพืชเชิงเดี่ยวบนพื้นที่หลายสิบ หลายร้อยไร่ ได้ผลผลิตหลายร้อยหลายพันตัน แต่ความหมายของคำว่าลงทุนการผลิตแบบชาวบ้านๆ แบบฟืกบ น่าจะต้องใช้คำอื่นแทนที่ฟังดูแล้วไม่ค่อยหน้ากลัว เช่นทุนหมุนเวียนในการปลูกพืชเพื่อเลี้ยงชีพ ซึ่งต้นทุนไม่เคยเกิน 5,000 บาท แต่ก็สามารถผลิตได้ เลี้ยงชีพได้ กระบวนการคิดนั้นมีที่มา บนจุดยืน หลายประการเช่น

- ต้องเป็นระบบการผลิตที่ไม่ก่อให้เกิดต้นทุนที่สูงเกินความสามารถที่จะลงทุนทำได้ และปลอดภัยกับผู้ผลิต ผู้บริโภค
- การเลือกชนิดพืชที่จะปลูก ต้องสามารถเจริญเติบโตได้ในภูมิโนเศแบบที่ดินของตนเอง
- การเลือกชนิดพืชที่จะปลูก ต้องสามารถขายได้ สร้างรายได้ มีตลาดรองรับ
- การปลูกพืชชนิดใดก็ตามต้องคำนึงถึงแรงงาน ฟังตนเองให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้
- อย่าตามกระแสนิยม ใช้ความรู้ ประสบการณ์ ในการตัดสินใจ
- ลงมือทำแบบมืออาชีพ ไม่มีการทดลอง (ต้องฝึกให้ถนัด) เพราะการลงทุนการผลิตแบบไม่มีทุนสำรอง จึงไม่เหมาะที่จะล้มเหลว
- ทำน้อย เริ่มต้นจากน้อย เท่าที่ทำได้ เน้นหลากหลาย
- ปฏิเสธการลงทุนด้วยการยืมเงินแล้วเป็นหนี้สิน (ไม่เลือกแนวทางนี้)
- เกษตรกรรมของจริงคือการลงมือทำ

9. แรงผลักดันที่ทำให้เกิดกระบวนการไม่ก่อหนี้

ตนเอง

- การรู้จักตนเอง (การพอประมาณ) / การเท่าทันโลกาภิวัตน์ (เท่าทันระบบ)
- ความเชื่อในการอยู่รอดได้ด้วยวิธีการของตนเอง / จุดยืน
- ชอบสงบ ไม่วุ่นวาย ไม่อยากยุ่งเกี่ยวกับระบบ
- ไม่ตามกระแส ไม่ติดค่านิยมมากจนเกินไป

ครอบครัว

- คิดเหมือนไม่คิดต่าง (ทัศนคติต่อหนี้สิน_คิดถึงผลในอนาคต วิเคราะห์ความเสี่ยงล่วงหน้า วิเคราะห์ศักยภาพตนเองในการแบกรับภาระ)
- กำลังใจ/ ร่วมคิดร่วมทำ / ลงมืออย่างจริงจังตามความเชื่อของตนเอง

กลุ่ม/ข่าย

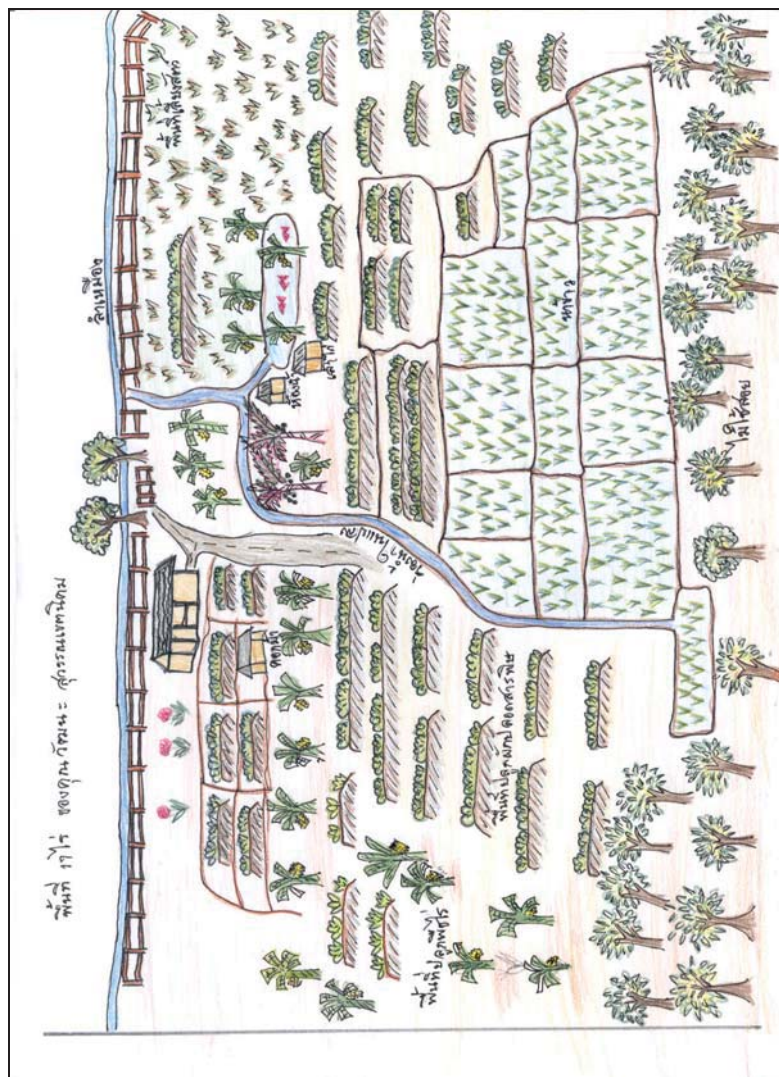
- โอกาสในการถ่ายทอดความรู้ การมอบเป็นวิทยาทาน ผ่านการเป็นปราชญ์ชาวบ้าน
- ความรู้ / การแลกเปลี่ยน / การปรับตัว / ทัศนคติ
- กำลังใจ / การเยี่ยมเยียน / การปลูกเร้า
- มิตรภาพ / การชื่นชม / การเรียนรู้บทเรียนที่ผิดพลาด

11. สรุป /เสนอแนะ

- การประกอบอาชีพเกษตรกรรมแบบไม่ก่อกวน (ลงทุนการผลิต) สามารถทำได้จริง
- วิธีการไม่ก่อกวนที่สำคัญที่สุดคือ จิตใจ/ แนวคิด / ความรู้ ที่ต้องวิเคราะห์ถึงผลลัพธ์ที่ไม่ได้เป็นไปตามเป้าหมายที่วางไว้ และวิเคราะห์ศักยภาพของตนเองในการรับผิดชอบว่าได้หรือไม่
- วิธีการอาจหลากหลาย มีหลายหนทางในการไม่ก่อกวน ขึ้นอยู่กับบริบทของแต่ละคน
- กระบวนการนี้ต้องสมถะ อยู่บนวิถีพอเพียง อดทน และขยันหมั่นเพียร
- ต้องเท่าทันโลกาภิวัตน์ มีการเรียนรู้ เตรียมการแก้ไขปัญหาอยู่เสมอ เพราะระบบนี้ไม่เหมาะสมสำหรับความผิดพลาด และไม่ใช้การทดลอง
- เป็นกระบวนการวิจัยในวิถี

เก็บข้อมูล 23 กรกฎาคม 2553/ เพิ่มเติมข้อมูล กุมภาพันธ์ 2554

แผนภาพที่ 4.3-13 แผนผังฟาร์มคุณวัณณะ สุวรรณเขตนินคม เกษตรกรต้นแบบเกษตรยั่งยืน

2.3) ฐานข้อมูลแหล่งเรียนรู้ที่เกิดจากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

โดยในเบื้องต้นพยายามรวบรวมเฉพาะ แหล่งเรียนรู้ในจังหวัดร่วมสังเคราะห์โมเดล จำนวน 6 จังหวัด ได้แก่

ภาคเหนือ แม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ และลำพูน

ภาคอีสาน ยโสธร มหาสารคาม และกาฬสินธุ์

การเกิดแหล่งเรียนรู้ นั้นมี 2 รูปแบบคือ เกิดก่อนงานวิจัย และเกิดหลังงานวิจัย และพบว่า ทุกแหล่งเรียนรู้ ได้รับการสนับสนุนจากองค์กร/ หน่วยงานมากกว่า 1 แห่ง การสนับสนุนจาก กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีทั้ง การสร้างคนรู้ผ่านกระบวนการวิจัย สร้างกลุ่ม/ เครือข่าย สร้าง หรือ ยกระดับความรู้ การจัดทำหลักสูตร เป็นต้น

ตัวอย่างฐานข้อมูล "ศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน อ.ขุนยวม จ.แม่ฮ่องสอน" (มีในแผ่นซีดี ฐานข้อมูล)

2.4) ฐานข้อมูลนักวิชาการเกษตรยั่งยืนในพื้นที่ศึกษา

จัดทำขึ้นเพื่อการใช้ประโยชน์ของเครือข่ายคนหนุ่มนักวิจัยในพื้นที่ ในการเชื่อมมาเป็นที่ปรึกษา วิทยากร หรือผู้ทรงคุณวุฒิ รวมถึงการเชื่อมร้อยสู่การทำงานร่วมในการยกระดับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสู่วิชาการ โดยจะเก็บรวบรวมอย่างต่อเนื่องในโอกาสต่าง ๆ ตามแบบฟอร์มที่กำหนดร่วมกัน ดังตัวอย่าง

(ตัวอย่าง) ทำเนียบนักวิชาการ/ผู้รู้ ประเด็นเกษตรยั่งยืน

1. ชื่อ-นามสกุล xxxxx xxxxxx

1.1 ที่อยู่ (ส่งทางปณ.) 75 แหล่งพานิชย์ ต.บ้านกาด อ.แม่สะเรียง จ.แม่ฮ่องสอน

1.2 เบอร์โทรศัพท์ 086- 1839586

1.3 E-mail : tip_allen@yahoo.com

1.4 อายุ 63 ปี

2. การศึกษา Ph.D. สาขาวิชา Agricultural Sciences (Nutrition)

3. ความเชี่ยวชาญ (ประเด็นเชี่ยวชาญเฉพาะด้านเกษตรยั่งยืน) เกษตรอินทรีย์

4. งานด้านเกษตรยั่งยืนที่ทำอยู่/ที่เกี่ยวข้อง(ชื่อโครงการ/พื้นที่)

4.1 Contact Farming พื้นที่ 3 ภูมิภาคในประเทศไทย

5. ประสบการณ์งานวิจัย

5.1 มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ภาคเหนือของเกษตรกรรายย่อย

5.2 คุณค่าสารอาหารในพืชผักและอาหารพื้นบ้าน

5.3 การประเมินภาวะโภชนาการในเด็กก่อนวัยเรียน

6. ประเด็นที่สนใจในอนาคต

6.1 เกษตรอินทรีย์

6.2 สิ่งแวดล้อม

6.3 อาหาร ความมั่นคง ความปลอดภัย ด้านอาหาร

7. ชื่อนักวิชาการด้านเกษตรยั่งยืนที่ท่านรู้จัก

7.1 ชื่อ-นามสกุล ดร.ชมชวน บุญระหงษ์ เบอร์โทร _____

7.2 ชื่อ-นามสกุล อ.พฤษ ยิบมันตสิริ เบอร์โทร _____

ผู้ให้ข้อมูล xxxxxx xxxxxx

วัน/เดือน/ปี 10-11-2011

2.5) ฐานข้อมูลที่ลงในแผนที่ (Mapping) ภาคเหนือ

เพื่อนำเสนอภาพรวมงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นให้เห็นข้อมูลภาพรวมที่สดใหม่ สู่การตั้งคำถาม
เพื่อการกำหนดทิศทางงานในอนาคต บนฐานข้อมูลจริง มีรายละเอียดในภาคผนวก

3) แนวทางการปรับใช้ฐานข้อมูลการขับเคลื่อนงาน CBR ในพื้นที่

จากฐานข้อมูลของผู้ประสบความสำเร็จในการออกจากหนี้ด้วยระบบเกษตรกรรมยั่งยืน
สามารถนำมาวิเคราะห์ร่วม เพื่อการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นด้านเกษตรยั่งยืน ได้ดังนี้

การพัฒนาเป็นศูนย์เรียนรู้ชุมชน

เพื่อสร้างการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องและเป็นกลไกของการขยายผล เนื่องจากการเลือกพื้นที่
ศึกษาและกรณีศึกษาในโครงการวิจัยนี้ เลือกบนฐานการสังกัดกลุ่ม หรือเครือข่ายเกษตรยั่งยืนของ
เกษตรกร และมีฐานข้อมูลของแต่ละเครือข่ายอยู่แล้ว เช่น เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคอีสาน
เครือข่ายเกษตรอินทรีย์ลุ่มน้ำชี เครือข่ายเกษตรยั่งยืนลวงเหนือ เครือข่ายเกษตรทางเลือกจังหวัด
แม่ฮ่องสอน เครือข่ายเกษตรอินทรีย์จังหวัดยโสธร เป็นต้น

โมเดลที่ได้จากการสังเคราะห์นี้ สามารถนำไปเป็นองค์ความรู้หนึ่งในศูนย์เรียนรู้ที่มีอยู่แล้ว
ซึ่งสามารถนำไปพัฒนาเป็นหลักสูตรในศูนย์เรียนรู้ได้ โดยใช้กรณีศึกษาในพื้นที่เป็นวิทยากร ซึ่ง
กรณีศึกษาทั้งหมด เป็น “ฟาร์มต้นแบบเกษตรกรรมยั่งยืน” อยู่แล้ว จึงไม่มีปัญหาในการสื่อสาร และ
สามารถใช้ฟาร์มของตนเองเป็นแหล่งเรียนรู้ได้เลย

บทบาทของ CBR ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับศูนย์การเรียนรู้

ด้วยการคัดเลือกกรณีศึกษานั้น เกณฑ์ในการคัดเลือกเบื้องต้นคือ เกษตรกรต้องเป็นนักวิจัย หรือ
ทีมวิจัยของ CBR มาแล้ว และเชื่อมกับโหนดพื้นที่ในการทำงานร่วมกัน อีกทั้งทุกพื้นที่ก็มียุทธ
ศาสตร์การสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นประเด็นเกษตรกรรมยั่งยืนอยู่แล้ว จึงสามารถพัฒนาศูนย์
เรียนรู้โดยเชื่อมร้อยกับภาคีพัฒนาในพื้นที่ และสามารถพัฒนาโจทย์วิจัยเพื่อเสริมความเข้มแข็งให้กับ
ศูนย์เรียนรู้ได้ ทั้งการสร้างความรู้ที่จำเป็นในการดำเนินงาน การพัฒนาศักยภาพคน และเครือข่าย สู่
การจัดการศูนย์เรียนรู้ในพื้นที่

4.4 เป้าหมายและวิสัยทัศน์ในการขับเคลื่อนงานเกษตรยั่งยืน (ปี 2554-58)

กระบวนการสื่อสารระหว่างวิจัย สามารถเห็นเป้าหมายร่วมสู่การเคลื่อนงานเกษตรกรรมยั่งยืนของทั้ง 2 ภาคร่วมกัน คือ ประเด็นความมั่นคงด้านอาหาร และการขยายผลเกษตรกรรมยั่งยืน โดยมีทิศทางการขับเคลื่อนงาน SA ระดับภาคและองค์กร ดังนี้

ภาคเหนือ

1. สถาบันชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน (ISAC) อยู่ภายใต้มูลนิธิพัฒนาศักยภาพชุมชน
 - จะสร้างตลาดกลางเกษตรอินทรีย์ หรือ “ช่วงเกษตรอินทรีย์” โดยจะเปิดตลาดเดือนธันวาคม 2554โครงการได้เข้าพื้นที่บริเวณเขื่อนอบต.สุเทพ ถนนเลียบคลองชลประทาน (หน้าหมู่บ้านสุเทพาลัย) เป็นเวลา 30 ปี
 - มีศูนย์การเรียนรู้หลายศูนย์ โดยได้รับการสนับสนุนจากกระทรวงเกษตร เป็นการอบรมเกษตรกร ที่นำไปสู่การขยายสมาชิกสู่เกษตรยั่งยืน
 - การมีส่วนร่วมในสภาเกษตรกร โดยส่งตัวแทนด้านเกษตรอินทรีย์เข้าลงสมัครเป็นผู้แทนสภาฯ ระดับต่าง ๆ
 - การแสวงหางบประมาณ เพื่อนำมาขับเคลื่อนงาน ขณะนี้เครือข่ายเกษตรทางเลือกภาคเหนือตอนบน 1 พื้นที่ 4 จังหวัด กำลังเสนอขอของบประมาณด้านการผลิต และการส่งเสริมการตลาด
 - คณะกรรมการเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ อย่างน้อยน่าจะมีในระดับจังหวัด มาพูดคุยกันพิจารณา วางแผนงานร่วมกัน
 - เรื่องสิทธิ ทางพื้นที่ภาคเหนือเคลื่อนงานน้อยมาก และในฐานะผู้บริโภค มี พรบ.คุ้มครองผู้บริโภค ต่าง ๆ รวมทั้งเรื่องของโทรศัพท์ ที่ทำให้เพิ่มภาระหนี้สิน ควรให้ความสำคัญเพิ่มขึ้น
 - ทำอย่างไรให้สังคมเป็นธรรม เน้นการพึ่งตนเอง แนวคิดที่เกิดขึ้นและกำลังดำเนินการร่วมกันอยู่หลายส่วนในขณะนี้ คือ จังหวัดจัดการตนเอง

2. กลไก CBR ภาคเหนือ

ยุทธศาสตร์งานวิจัยภาคเหนือ มีการขับเคลื่อนสนับสนุนงานวิจัยหลากหลายประเด็นขึ้นอยู่กับความสนใจของแต่ละพื้นที่ แต่ในช่วงระหว่างปี 2554-56 มี Theme การสนับสนุนในระดับภาค คือความมั่นคงทางด้านอาหาร ซึ่งสามารถเชื่อมโยงได้หลากหลายประเด็น และหลายชั้น เริ่มจากระดับแรกสุดคือ การได้มาซึ่งอาหารจาก 4 ฐานหลัก คือฐานการผลิต ฐานทรัพยากร ฐานการค้า และฐานวัฒนธรรม ต่อด้วยคุณภาพอาหาร ความเสี่ยงในแต่ละฐานการได้มา และการสนับสนุน

3. ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.ลำพูน

- ยุทธศาสตร์จังหวัดลำพูนเป็นการอิงยุทธศาสตร์ของภาค ประเทศ ในส่วนของประเด็นเกษตรอินทรีย์ ตอนนี้กำลังจะขับเคลื่อนเรื่องเครือข่ายเกษตรอินทรีย์ โดยมีคำถามว่า ในพื้นที่จังหวัด

ลำพูนมีโครงการวิจัยอยู่ที่โครงการ อยู่ที่ไหนบ้าง มีเครือข่าย กลุ่ม อยู่ที่ไหน พื้นที่ที่เป็นรูปธรรม คือ เครือข่ายเกษตรอินทรีย์ลุ่มน้ำลี้

- ฐานงานที่มีอยู่ในจังหวัดลำพูนส่วนใหญ่จะเป็น เรื่องวัฒนธรรม และทรัพยากร การขับเคลื่อนเน้นเรื่องการจัดการทรัพยากร และความมั่นคงด้านอาหาร

- บทเรียนที่ผ่านมา สนับสนุนงานวิจัยเกษตรอินทรีย์ 1 โครงการ แต่มีโครงการเกี่ยวกับ ผักพื้นบ้านอาหารพื้นเมือง และนำบทเรียนไปขับเคลื่อนในระดับตำบล คือ โครงการวิจัยฯ เศรษฐกิจพอเพียงตำบลอุโมงค์

4. เครือข่ายเกษตรอินทรีย์ลุ่มน้ำลี้

- การเคลื่อนงานในพื้นที่ นอกจากพัฒนาการผลิต มีการจดทะเบียนเป็นกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ธนาคารปุ๋ย การรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ มีการตั้งคณะกรรมการในพื้นที่ในการทำหน้าที่รับรองมาตรฐาน

5. องค์การมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ภาคเหนือ (มอน.)

- ในแง่ของมาตรฐานต้องขับเคลื่อนไปพร้อมกับการผลิต และผู้บริโภค ทั้งระดับนโยบาย และพื้นที่ พยายามเกาะเกี่ยวกันเป็นเครือข่าย ซึ่งต้องมีแนวคิดที่คล้ายคลึงกัน แต่มีการขับเคลื่อนงานที่หลากหลาย เชื่อมโยงกัน (รับลูกกันเป็นทอด ๆ) กำลัง/ ข้อจำกัดแต่ละองค์กรไม่เหมือนกัน ต้องมีการเชื่อมประสานซึ่งกันและกัน

- แนวทางการทำงาน ด้านมาตรฐาน ต้องให้ความสำคัญกับเกษตรกร เน้นตัวเกษตรกร ในการสร้างมาตรฐานตนเอง กลุ่มมีการควบคุมมาตรฐานซึ่งกันและกัน และมาตรฐานเครือข่าย ซึ่งจะสร้างความเชื่อมั่นให้กับผู้บริโภค มากกว่าที่องค์กรภายนอกเข้าไปรับรอง

ภาคอีสาน

1. เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก จ.ยโสธร

- กิจกรรมที่ทำมา ทำงานวิจัยร่วมกับ สปก. ทำงานร่วมกับชาวบ้านในการทำแผนชุมชน เริ่มตั้งแต่การทบทวนอดีต ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ทรัพยากร เศรษฐกิจ สังคม ทบทวนข้อมูล ฝัน สิ่งที่ยากทำ ทบทวนต้นทุนที่มี เพื่อจัดทำแผนการพัฒนาชุมชนของตนเอง

2. โหนดเกษตรกรรมยั่งยืน ภาคอีสานตอนกลาง

- มียุทธศาสตร์ 3 ปี คือ ส่วนที่ 1 การฟื้นฟูฐานอาหาร ในปีนี้ไม่เน้นเรื่องฐานผลิต เกษตรกรรมยั่งยืน แต่เป็นการยกระดับด้านตลาด การกระจายสินค้าที่เป็นธรรม ส่วนที่ 2 แหล่งอาหาร คือ ป่า แหล่งน้ำ เป็นเรื่องการฟื้นฟูฐานอาหารที่ทำได้ และ ส่วนที่ 3 การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ชุมชนระดับโหนด/ชุมชน

- การสังเคราะห์องค์ความรู้ร่วมกับโหนดวิชาการอื่น ๆ เช่น รูปธรรมที่สนับสนุนในการขับเคลื่อนในเชิงนโยบาย สังเคราะห์โซนโหนด ขยายระดับภาค

- เป้าหมายการขับเคลื่อนทางด้านอาหาร การสร้างแกนนำ สร้างพลังในการขับเคลื่อน อีกส่วนหนึ่งเรื่องแนวคิด ทฤษฎี ในระดับความเข้าใจของชุมชน และการเชื่อมกับองค์กรที่มีแนวคิดใกล้เคียงกัน

3. Node เกษตรอินทรีย์ จ.ยโสธร

- พยายามยกระดับการทำงานฐานองค์ความรู้เดิม / กระแส
- การขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เรื่องเกษตรอินทรีย์ แต่ติดกับดัก เรื่องรายได้ กระบวนการพึ่งตนเอง ถ้าชาวบ้านทำไม่ได้ทำให้การขับเคลื่อนยาก เริ่มนำเรื่องวิถีพุทธเข้ามาใช้ อีกส่วนหนึ่งชูประเด็นเรื่องสุขภาพ คือ แพทย์ทางเลือกแพทย์วิถีพุทธ การนำวิถีพุทธมาดูแลรักษาตนเอง มีงานหลายชิ้นเข้ามาเรื่องนี้สิน ถ้าเราพูดเรื่องเศรษฐกิจอย่างเดียวแก้ไขไม่ได้ ต้องมองหลากหลายมิติ เช่น วัฒนธรรม วิถีพุทธ ภูมิปัญญา ซึ่งตรงนี้เป็นกระแสในการดูแลรักษาสุขภาพ

นักวิชาการ

1. ศูนย์วิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

- งานวิจัยของมหาวิทยาลัยและหน่วยงานประเด็นเกษตรยั่งยืน มองเรื่องมิติการปรับตัวของเกษตรกร เกษตรกรมีวิธีการจัดการอย่างไร คุณค่าเกษตรอินทรีย์ ความมั่นคงทางด้านอาหาร ตัวเกษตรกรมีการปรับตัวหรือไม่ในมิติเหล่านี้
- ได้มีส่วนร่วมในการเข้าไปกำหนดโจทย์วิจัยอยู่พอสมควร ครั้งนี้ขอเรื่อง การแจกแจงคำถามหลักวิจัยและการพัฒนา เช่น การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ตรงนี้เป็นคำถามหลัก แต่ละองค์กรนำแนวคิดคำถามหลัก แล้วแตกประเด็นคำถาม เช่น เทคโนโลยี ตลาด ภาวะโลกร้อน แยกแยะคำถามว่า คำถามใดที่ทำได้ คำถามที่มีศักยภาพแต่ต้องให้คนอื่นทำ เป็นต้น
- เราเป็นคนคิด การลงไปทำงานกับชาวบ้าน ไม่ใช่คนผลิต
- เราจะสร้างชนบทให้มีแรงต้าน มีภูมิคุ้มกันตนเองต่อการเปลี่ยนแปลงภายนอก การสร้างการพึ่งตนเอง
- ความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับระบบนิเวศจะวัดออกมาได้อย่างไร
- งานเชิงสถาบันเป็นเรื่องที่ท้าทาย สิ่งที่ยากในการขับเคลื่อน คือ การเปลี่ยนแปลงระดับองค์กร เพราะฉะนั้นจึงอยากเห็นว่า ทำอย่างไรที่จะทำให้คนในกระทรวงได้เข้าใจ รับรู้ข้อมูล ถ้ามองเกษตรยั่งยืน เราอาจขึ้นต้นด้วยปัญหาสิ่งแวดล้อม ผลกระทบจาก FTA โลกร้อน หน่วยงานจะไปตอบคำถามเหล่านี้ได้อย่างไร

มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน

- ข้อกังวล คือ อนาคตเกษตรกรไทยจะมีหน้าตาอย่างไร เกษตรกรมีจำนวนลดลง ชนบทมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก คิดถึงอนาคตประเทศไทย และการผลิตอาหารในประเทศ
- การพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนจะเป็นอย่างไร ลูกหลานจะมาสืบทอดอย่างไร โจทย์ใหม่ เช่น โลกร้อน น้ำท่วม ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงธรรมชาติที่มาจากน้ำมือมนุษย์ ทิศทางงานมูลนิธิคือ

ความมั่นคงทางด้านอาหาร การทำงานจะมีมิติเรื่องการอยู่ร่วมกันในชุมชน การพึ่งพิงตนเองด้านอาหาร (ที่ภาคเกษตรลดลง) ต้องมีการทบทวนว่าชุมชนมีการพึ่งตนเองมากน้อยแค่ไหน รวมถึงการใช้ประโยชน์จากที่ดิน

- จะจัดประชุมประจำปี เรื่องเกษตรกรรมยั่งยืน และการนำความรู้ของชาวบ้านนำเสนอด้วย

ส่วนที่ 5

วิเคราะห์ผล สรุปและข้อเสนอแนะ

5.1 วิเคราะห์การบรรลุวัตถุประสงค์

การวิเคราะห์ผลในเบื้องต้นของโครงการวิจัย จะวิเคราะห์เปรียบเทียบกับวัตถุประสงค์โครงการว่า ได้ความรู้อะไรบ้าง เป็นไปตามวัตถุประสงค์หรือไม่ ด้วยเงื่อนไขปัจจัยใด ดังนี้

วัตถุประสงค์ที่ 1 เพื่อพัฒนาระดับ องค์ความรู้ ในการจัดการปัญหาสู่การกำหนด “รูปแบบ/ วิธีการในการจัดการ” (Model) ที่สามารถนำไปใช้ได้ โดยจะวิเคราะห์ตามตัวชี้วัดที่กำหนดไว้ ดังนี้

1) แผนที่ทางสังคม (Social Mapping) แสดงโครงการวิจัยเกษตรยั่งยืน คนรู้ ศูนย์เรียนรู้ ฟาร์มต้นแบบ องค์ความรู้ ที่เกิดจากงานวิจัยท้องถิ่นเกษตรยั่งยืนในประเด็นย่อยที่กำหนด

ได้จัดทำแผนที่ทางสังคมเกี่ยวกับโครงการวิจัยเกษตรกรรมยั่งยืนที่สนับสนุนโดย สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ตั้งแต่ปี 2542-52 พร้อมฐานข้อมูล กลุ่ม เครือข่าย ของเกษตรกรที่เป็นกรณีศึกษา เป็นสมาชิกอยู่ ข้อมูลกรณีศึกษา 25 ราย (รวมกรณีคนรุ่นใหม่อีก 3 ราย) โดยทำเฉพาะข้อมูลพื้นที่วิจัยเท่านั้น เพราะหากทำทั้งหมดต้องใช้เวลามาก ไม่สามารถจัดการได้ในระหว่างการวิจัย รายละเอียดของฐานข้อมูลดังตัวอย่างในส่วนที่ 4

2) รูปแบบในการจัดการ (Model) ที่สามารถนำไปใช้ได้ อย่างน้อย 4 เรื่อง

ถือว่าเป็นหัวใจของงานวิจัยขั้นนี้ที่ต้องสังเคราะห์ให้ได้โมเดลเพื่อการยกระดับและปรับใช้ เริ่มจากการศึกษาทุนที่เป็นโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ได้รับการสนับสนุนมาในช่วง 11 ปี โดยแยกแยะเป็นประเด็นย่อย ศึกษาปัญหาสถานการณ์การพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนและผลที่เกิดขึ้น เพื่อนำข้อมูลทั้งสองด้านมาประกอบการคัดเลือกประเด็นการสังเคราะห์สู่โมเดล ซึ่งพบว่า “หนี้สิน” เป็นปัญหาสำคัญที่เกษตรกรระบุว่า เป็นสาเหตุที่สร้างความไม่มั่นใจที่จะปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมยั่งยืน ซึ่งเรื่องหนี้สินจะไปสัมพันธ์กับ “ตลาดทางเลือก” ที่เป็นยุทธศาสตร์สำคัญที่สามารถสร้างรายได้จากการออกจากหนี้ได้ จึงตัดสินใจเลือก 2 เรื่องหลักนี้ ซึ่งภายใน 2 เรื่อง ก็แตกเป็นประเด็นย่อย เช่น “การออกจากหนี้ด้วยวิถีเกษตรกรรมยั่งยืน” มีการนำเสนอหลากหลายบริบท ทั้งระดับปัจเจก (25 ราย) ระดับจังหวัด ระดับภาค และภาพรวม โดยในรายงานฉบับนี้นำเสนอ 2 ระดับ คือ ภาพรวม 2 ภาค และกรณีภาคเหนือ

ส่วนประเด็นตลาดทางเลือกนั้น ได้เลือกตามรูปแบบตลาด ได้แก่ “ตลาดนัดอีสานเพื่อสร้างทางเลือกแก่ผู้บริโภคและทางออกของเกษตรกร” และ “ตลาดหลากหลายรูปแบบโดยเกษตรกรสู่การออกจากหนี้” กรณีภาคเหนือตอนบน

มีข้อเสนอแนะต่อการสังเคราะห์โมเดลสู่การใช้ประโยชน์ที่หลากหลาย เช่น เพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องนำไปเป็นความรู้ในการสนับสนุนงานเกษตรยั่งยืนในพื้นที่ให้ถูกเรื่อง ถูกเวลา

และตรงประเด็น เพื่อให้เกษตรกรกรูปร่างไปปรับใช้ได้ในบริบทของตนเอง ให้คนรุ่นใหม่ที่จะเข้าสู่ระบบรู้ว่าต้องทำอะไรถึงจะไม่ก่อหนี้หากเข้าสู่วิถีเกษตรกรรมยั่งยืน ซึ่งการตอบกลุ่มเป้าหมายข้างต้น จะได้จัดทำในรูปของ คู่มือ หลักสูตร ชุดความรู้ ที่สะท้อนให้เห็นตัวอย่างในหลากหลายบริบท ซึ่งขณะนี้ พื้นที่ศึกษากำลังดำเนินการต่อเนื่องตามความพร้อม เพื่อปรับใช้ เช่นกรณี แม่ฮ่องสอน กำลังพัฒนาเป็นหลักสูตรในศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านในพื้นที่ และพัฒนากรณีศึกษาเป็นแหล่งเรียนรู้ และศึกษาดูงาน

วัตถุประสงค์ที่ 2 เพื่อพัฒนาโจทย์วิจัยสู่การจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบายจากผลงานวิจัย เพื่อท้องถิ่น ที่สอดคล้องกับปัญหาด้านเกษตรยั่งยืน สามารถวิเคราะห์ตามตัวชี้วัดที่กำหนดไว้ ดังนี้

- 1) รายงานผลการสังเคราะห์ ฯ นโยบายเกษตรยั่งยืน และการดำเนินการตามนโยบาย ได้เชื่อมกับฐานข้อมูลระดับประเทศ ได้แก่มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) มูลนิธิชีววิถี ที่ได้วิเคราะห์นโยบายอย่างสม่ำเสมอ รายละเอียดนโยบายที่เกี่ยวข้องกับประเด็นศึกษา ได้เสนอไว้ในส่วนที่ 2
- 2) รายงานสถานการณ์ปัญหาด้านการเกษตร และบทบาท/ ความสำคัญของเกษตรยั่งยืน ได้นำเสนอในส่วนที่ 1 และส่วนที่ 2 เพื่อให้เห็นบริบทของพื้นที่ศึกษา ได้แก่ ภาคเหนือตอนบน 1 (เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง และแม่ฮ่องสอน) และภาคอีสานตอนกลาง นอกจากปัญหาแล้วยังวิเคราะห์ศักยภาพ และโอกาส ของพื้นที่ศึกษาร่วมด้วย
- 3) ฐานข้อมูลด้านหน่วยงาน/ องค์กรที่เกี่ยวข้องในการขับเคลื่อนงานเกษตรยั่งยืน ได้นำเสนอในส่วนที่ 2 และแยกเป็นฐานข้อมูลองค์กรที่เกี่ยวข้อง ตามที่กรณีศึกษาระบุ
- 4) ประเด็นย่อยที่ต้องมีการสังเคราะห์สู่ข้อเสนอเชิงนโยบาย และทิศทางการสร้างความรู้เพิ่ม (โจทย์วิจัยที่จำเป็น) เพื่อเตรียมจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบาย

กระบวนการสังเคราะห์สู่โมเดล ที่ได้เลือกประเด็น "การออกจากหนี้ และตลาดทางเลือกนั้น" หาก ใส่ตัววิกฤติที่เป็นทางออกทางเลือกในระดับนโยบาย เพื่อตอบนโยบายการแก้ไขปัญหา อธิบายให้ได้ว่า งานแบบนี้มีชุดความรู้อะไรบ้าง อยู่ที่ไหน อยู่กับใคร ใครจะเป็นผู้ถ่ายทอด ก็สามารถนำไปเคลื่อนกับนโยบายระดับต่าง ๆ ได้ อย่างไรก็ตามโครงการฯ ได้ประมวลความต้องการพัฒนาระดับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสู่ข้อเสนอเชิงนโยบายในโอกาสต่าง ๆ ทั้งในเวทีนำเสนองาน เวทีภาคี เวทีในพื้นที่ศึกษา โดยมีข้อเสนอ ดังนี้

- การทำงานกับ อบต. โดยผลักดันนโยบายท้องถิ่น ให้เป็น อบต.เกษตรยั่งยืน ในระดับการขยายผล โดยใช้กระบวนการแผนชุมชนพึ่งตนเอง
- ระบบส่งเสริมของรัฐที่เป็นอยู่ จะสามารถสนับสนุนและการขยายผล ระบบและวิถีเกษตรกรรมยั่งยืนในสังคมไทยได้หรือไม่ อย่างไร

- การสืบทอดอาชีพเกษตรกรรมสู่เยาวชน คนรุ่นใหม่ เพื่อพิสูจน์ว่า เกษตรกรรมยั่งยืนสามารถพัฒนาเป็นอาชีพที่อยู่ได้ หรือ “วิถีคนรุ่นใหม่สามารถยืนอยู่บนฐานเกษตรกรรมยั่งยืนได้”
 - ความร่วมมือของภาคีต่างๆ ทูทางสังคมหรือภาคีที่เกิดจากการทำงาน (คน ความรู้ ความเป็นเครือข่าย สถาบัน) เพียงพอต่อการสนับสนุนและการขยายผลวิถีเกษตรกรรมยั่งยืนในระดับท้องถิ่นและประเทศหรือไม่
- นอกจากนี้ การพัฒนาข้อเสนอเชิงนโยบายของการพัฒนาตลาดทางเลือกในสังคมไทย น่าที่จะพิจารณาในประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง อาทิเช่น
- กลไกการสนับสนุนทางนโยบาย เช่น เงินกู้การปรับเปลี่ยนระบบการผลิต การสนับสนุนงบประมาณดำเนินการ หรือ การเปิดพื้นที่สำหรับเป็นตลาดทางเลือกของชุมชน เป็นต้น
 - การสนับสนุนช่องทางการสื่อสารข้อมูลหรือการประชาสัมพันธ์ เพื่อขยายการรับรู้เรื่องตลาดทางเลือกให้กับกลุ่มผู้บริโภคส่วนใหญ่ในสังคม
 - การปรับบทบาทของภาครัฐสู่การเป็นหน่วยงานสนับสนุน (Supporter) ภาคประชาชนแทนการแสดงบทบาทผู้ปฏิบัติ (Actor) เพื่อมาแข่งขันกับภาคประชาชน เช่น กรณีของการให้การรับรองมาตรฐานสินค้าอินทรีย์ หรือ นโยบายเกษตรอินทรีย์ของประเทศ ฯลฯ
 - การสนับสนุนทรัพยากรของภาครัฐในการพัฒนาและสถาปนาองค์ความรู้พื้นบ้านขึ้นมาอธิบายกับสังคม เช่น การสนับสนุนงบประมาณสำหรับการวิจัยหรือยกระดับในเชิงวิชาการให้กับนักวิชาการหรือภาคประชาชน ฯลฯ

วัตถุประสงค์ที่ 3 เพื่อพัฒนาระดับ องค์ความรู้ คนรู้ สู่ความเป็นวิชาการ **สามารถวิเคราะห์ตามตัวชี้วัดที่กำหนดไว้ ดังนี้**

- 1) ทำเนียบนักวิชาการที่เกี่ยวข้อง และสนับสนุนด้านเกษตรยั่งยืน ได้จัดทำเฉพาะนักวิชาการที่เกี่ยวข้องจากฐานงานวิจัย ที่โครงการวิจัยระบุว่าเป็นที่ปรึกษาโครงการเป็นหลัก
- 2) ประเด็นย่อยที่สามารถพัฒนาและยกระดับสู่ความเป็นวิชาการ

งานวิชาการ หมายถึงงานเขียนเพื่ออธิบายเรื่องที่ผู้เขียนได้ศึกษาค้นคว้า หรือแสดงความคิดเห็น ให้คำแนะนำ หรือข้อคิด ข้อเตือนใจ โดยมีทฤษฎี หรือหลักการอย่างใดอย่างหนึ่งสนับสนุน มีแหล่งข้อมูล แหล่งอ้างอิง และวิธีการค้นคว้าที่เป็นระบบ ในการนำเสนอผู้เขียนอธิบายเนื้อหา และขยายความอย่างชัดเจน เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องนั้นได้ ส่วนภาษาที่ใช้ส่วนใหญ่มักเป็นภาษาระดับทางการ ⁽²⁷⁾

จากความหมายดังกล่าว กระบวนการสังเคราะห์ความรู้ในโครงการวิจัยนี้ ถือเป็นกระบวนการแรกที่สามารถนำข้อมูลความรู้ที่ได้ ไปดำเนินการต่อใน 3 เรื่อง ได้แก่ 1. การประมวลสรุปให้เห็นรูปร่างหน้าตาที่ชัดเจน จนสามารถนำไปปรับใช้ได้ ที่เรียกว่า "โมเดล" (อาจจะเป็นแบบสมการ ชาร์จ หรือ แบบ Input-Process-Product ดังได้นำเสนอไปในงานชิ้นนี้) 2. การนำไปสู่ข้อเสนอเชิงนโยบาย โดยอาจใช้รูปธรรมที่ชัดเจนจากโมเดลที่ได้ ไปเป็นฐานในการทำข้อเสนอต่อภาค

ส่วนต่าง ๆ ทั้งรัฐ และอปท ที่เกี่ยวข้อง และ 3. นำข้อค้นพบจากการสังเคราะห์ ไปเทียบเคียงกับ แนวคิดทฤษฎีต่าง ๆ และสามารถใช้ทฤษฎีทางสังคมมาอธิบายเพื่อยกให้เป็น “วิชาการ” ได้ เช่น ความสัมพันธ์และบทบาทหญิงชาย (Gender relations) กระบวนการกลุ่มและการมีส่วนร่วม (Collective action) การเรียนรู้เชิงสังคม (Social learning) นวัตกรรมทางเทคโนโลยี (Technological innovation) ความมั่นคงทางอาหาร (Food security) คุณค่าและความเชื่อ (Value and belief systems) ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค (Interdependence) เป็นต้น

มีการพูดถึงการยกระดับสู่การเป็นวิชาการในหลายเวที หรือการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ แต่มีคำถามถึงความจำเป็นถึงการยกระดับสู่ความเป็นวิชาการ ว่าจะคุ้มค่าหรือไม่ ควรเป็นจุดเน้นของ กระบวนการขับเคลื่อนในช่วงนี้ไหม มีความไม่แน่ใจในข้อมูลความรู้ที่จะสามารถยกระดับสู่วิชาการ เพราะการสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ผ่านมานั้น ไม่ได้วางประเด็นการขึ้นโจทย์ ที่ให้ทะลุความรู้ ในบางเรื่องที่สามารถตอบโจทย์ที่จะยกระดับสู่การเป็นวิชาการได้ เพราะเป็นการสนับสนุนตามความต้องการของชุมชนเป็นหลัก ที่จะตอบปัญหาในระดับชุมชนเท่านั้นในเบื้องต้น

3) มีทิศทางการทำงาน ทีมงาน เพื่อพัฒนายกระดับ องค์ความรู้ คนรู้ สู่ความเป็นวิชาการ ต่อเนื่องอย่างชัดเจนในอนาคต อย่างน้อย 1 เรื่อง (ได้โจทย์วิจัยเกี่ยวกับเรื่องนี้)

แม้ว่าจะไม่ชัดเจนในการขึ้นโจทย์ยกระดับสู่วิชาการ ในประเด็นนี้สิน แต่ในระยะต่อไป ทีมงานหลักที่น่าจะเป็นแกนในการยกระดับโจทย์แบบนี้ได้น่าจะเป็นทีมวิชาการที่เป็นอาจารย์ใน มหาวิทยาลัยของแต่ละภาค เช่น ศูนย์วิจัยเกษตรยั่งยืน MCC มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ISAC เชียงใหม่ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม เป็นต้น ซึ่งประเด็นหลักจะเกี่ยวเนื่องกับประเด็นเคลื่อนได้แก่ ความมั่นคงด้านอาหาร และการจัดการพันธุกรรมพื้นบ้านโดยมีชุมชนเป็นฐาน

นอกจากนี้ มีข้อเสนอเกี่ยวกับโจทย์วิจัยสู่ความเป็นวิชาการ ในเรื่องตลาดทางเลือก ดังนี้

- การศึกษารูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกร/ชุมชน ผู้บริโภค ภาคเอกชน และภาครัฐ ในมิติอื่นๆ ที่นอกเหนือไปจากความสัมพันธ์เชิงเศรษฐกิจและสังคม เช่น ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ความสัมพันธ์เชิงวัฒนธรรม เป็นต้น

- การศึกษาในเชิงเศรษฐศาสตร์เพื่อให้เห็นถึงผลประโยชน์ในมิติเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมทั้งระดับจุลภาคและมหภาคของระบบตลาดทางเลือกเพื่อนำมาเปรียบเทียบกับตลาดในกระแสหลัก โดยใช้เครื่องมือทางเศรษฐศาสตร์คำนวณออกมาเป็นหน่วยวัดเดียวกันที่สามารถเปรียบเทียบกันได้ ซึ่งผลการศึกษาน่าจะนำไปเป็นข้อมูลสำหรับภาครัฐในการลงทุนหรือการสนับสนุนระบบตลาดทางเลือกในประเทศต่อไป

- ศึกษาการจัดการตลอดห่วงโซ่อุปทานของระบบอาหารทางเลือก ตั้งแต่การผลิตทุกขั้นตอนไปจนถึงผู้บริโภคคนสุดท้าย เปรียบเทียบการจัดการระบบอาหารของธุรกิจอาหารขนาดใหญ่ของประเทศ เพื่อให้เห็นถึงศักยภาพและความเป็นไปได้ในการเข้ามาเป็นทางเลือก ไปจนการเปลี่ยนระบบอาหารของประเทศในอนาคต

■ การวิเคราะห์คุณค่าทางโภชนาการของผลผลิตและอาหารแปรรูปที่มีอยู่ในตลาด
ทางเลือก รวมถึงผลดีที่เกิดขึ้นต่อสุขภาพทั้งทางร่างกายและจิตใจเมื่อผู้บริโภคมีการปรับเปลี่ยนวิถี
การบริโภคมาสู่ระบบอาหารทางเลือก ฯลฯ

วัตถุประสงค์ที่ 4 เพื่อกำหนดเป้าหมายและวิสัยทัศน์ในการขับเคลื่อนงานเกษตรยั่งยืน และ
บทบาทของ CBR ในขบวนขับเคลื่อน

1) มีเป้าหมายและวิสัยทัศน์ร่วมทวิภาคในการขับเคลื่อนงานเกษตรยั่งยืนในช่วง 5 ปี (ปี
2554 –58)

เป้าหมายและประเด็นขับเคลื่อนของภาคอีสานคือ ความมั่นคงทางด้านอาหาร (เน้น
พันธกรรมพืชที่เชื่อมโยงไปสู่อธิปไตยด้านอาหาร) การสร้างความรู้และพัฒนาเครือข่าย การเชื่อม
ประเด็นเกษตรยั่งยืนสู่แผนชุมชนพึ่งตนเอง การใช้ประเด็นสุขภาพและวิถีพุทธเพื่อเคลื่อนงาน และ
ระบบธรรมาภิบาล ส่วนภาคเหนือ คือ ความมั่นคงทางด้านอาหาร (เน้นหลักนิเวศหลายวัฒนธรรม)
การสร้างกลไกเครือข่าย การใช้มาตรฐานเกษตรอินทรีย์เป็นเครื่องมือ การขยายตลาด การแสวงหา
แหล่งทุนจากภาครัฐมาขับเคลื่อนงาน การสร้างภูมิคุ้มกัน และระบบธรรมาภิบาล

กลไกในการทำงานร่วมกันนั้น จะประกอบด้วย 2 ส่วนหลักที่จะเคลื่อนไปด้วยกัน คือ
งานวิจัยและงานพัฒนา ซึ่งจะใช้กลไกเดิมที่มีอยู่ ได้แก่ ระดับภาค มีกลไกทั้ง 2 ภาค เคลื่อนงานอยู่
แล้ว คือ กลไกกลางสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภาคเหนือและอีสาน สามารถเป็นกลไกหลักในการ
จัดการในประเด็นเคลื่อนหลัก “ความมั่นคงด้านอาหาร” ซึ่งอาจมีกิจกรรมเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยน
เรียนรู้ เช่น เวทีทวิภาค ที่สามารถรื้องานพัฒนาเข้ามาร่วมด้วย

ส่วนกลไกระดับประเทศนั้น มี มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) เป็นแกนหลัก ที่
สามารถจัดกิจกรรมโดยเชื่อมกับภาคอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็น สข สกว สสส พอช ฯลฯ เพื่อจัดกิจกรรม
หรือเวทีระดับประเทศในประเด็นเคลื่อนหลัก ซึ่งเป็นการทำงานต่อเนื่อง

สำหรับบทบาท CBR นั้น บทบาทหลักคือการสนับสนุนทุนวิจัยที่เกี่ยวข้องในประเด็นร่วม
ซึ่งในระดับทวิภาคมีกลไกวิเคราะห์ทิศทางการขึ้นโจทย์ ที่สามารถตอบประเด็นเคลื่อนหลัก (Theme)
ของภาคได้อยู่แล้ว ทั้งที่หวังผลในด้านความรู้ คน กลุ่ม เครือข่าย และองค์กรสนับสนุน เช่น การ
สนับสนุนจาก อปท. หน่วยงานเกษตรยั่งยืนในพื้นที่ ซึ่งมีพื้นที่รูปธรรมหลายแห่งให้เรียนรู้และกำลัง
ดำเนินการวิจัยอยู่ก็มีหลายโครงการ

5.2 สรุปและวิเคราะห์ผลการสังเคราะห์สู่โมเดล

1) โมเดล “การออกจากหนี้ด้วยวิถีเกษตรกรรมยั่งยืน”

วิเคราะห์หนี้สินเกษตรกร

จากการศึกษาสภาพหนี้ของเกษตรกรพบว่า เกษตรกรทุกรายมีหนี้สินก่อนการปรับเปลี่ยน
สู่เกษตรกรรม สาเหตุของหนี้คือ การลงทุนด้านเกษตร การศึกษาบุตร และการอุปโภคบริโภค

ตามลำดับ จุดเปลี่ยนสู่เกษตรยั่งยืนนั้น จุดร่วมสำคัญได้แก่ ความล้มเหลวหรือขาดทุนจากเกษตรเคมี ปัญหาสุขภาพ ความต้องการลดต้นทุนการผลิต และการสนับสนุนจากองค์กร หน่วยงาน ไม่มีเกษตรกรคนใดระบุอย่างชัดเจนว่าที่เปลี่ยนมาทำเกษตรยั่งยืนเพื่อต้องการปลดหนี้ แต่เกษตรกรเกือบทั้งหมดมองว่า “หนี้เป็นเหตุแห่งทุกข์ ต้องหาทางออกจากหนี้ให้ได้” และกระบวนการออกจากหนี้ของเกษตรกรนั้น จะมีลักษณะร่วมคือ เป็นแบบค่อยเป็นค่อยไป บนวิถีพอเพียงตามหลักการเกษตรกรรมยั่งยืน ที่ไม่เอาเปรียบธรรมชาติและทรัพยากร พยายามรักษาความสมดุลของผลที่อยากให้เกิดทั้งด้าน เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

กระบวนการและขั้นตอนออกจากหนี้

กระบวนการออกจากหนี้ทำพร้อมๆ กับกระบวนการปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมยั่งยืน ซึ่งในช่วง 1-3 ปีแรก นั้นเกษตรกรจะมีหนี้สินเพิ่มจากเดิม เพราะมีการกู้เงินเพิ่มเพื่อลงทุน โดยเกษตรกรในภาคอีสานจะยืมเงินมาลงทุนมากกว่าภาคเหนือมาก ทั้งนี้เพราะเป็นระบบเกษตรน้ำฝนที่ปลูกข้าวเป็นหลัก เมื่อหันมาทำเกษตรยั่งยืนจึงจำเป็นต้องปรับที่นา เพื่อเพิ่มความหลากหลายของพืช-สัตว์ และทำกิจกรรมอื่น ๆ เช่น การทำคันทนาให้ใหญ่ขึ้นเพื่อปลูกต้นไม้บนคันทนา ลงทุนขุดสระน้ำ แล้วปลูกผักสวนครัวรอบสระ เลี้ยงปลา หมู ไก่ ลงทุนซื้อวัว-ควาย หรือบางคนเกิดความมั่นใจในเกษตรยั่งยืน จนกู้เงินมาซื้อที่ดินเพิ่ม เป็นต้น ส่วนภาคเหนือเกษตรกรส่วนใหญ่มีระบบการผลิตที่หลากหลายอยู่ก่อนแล้ว เพราะสภาพพื้นที่เป็นทั้งที่ราบ ที่ดอน และที่สูง จึงเป็นสวนผสมผสานมีทั้งข้าว พืชผัก พืชไร่ ไม้ผล

ขั้นตอนการออกจากหนี้ 1) กระบวนการทบทวนทุกข์ โดยการหยุดคิด เรียนรู้สาเหตุการเกิดหนี้ 2) เรียนรู้เพื่อปรับเปลี่ยนแนวคิด เช่น ดูกาน/ ลองผิดลองถูก/ ทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น/ หาความรู้เพิ่มเติม และปรับใช้ความรู้ 3) การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเพื่อลดรายจ่าย โดยการบริโภคแบบเท่าทัน/ ปรับระบบการผลิต : เช่น วางแผนการผลิต/ ปรับชนิดพืชให้สอดคล้องกับพื้นที่และศักยภาพ/ ปรับทักษะ/ ลดการพึ่งพาปัจจัยการผลิต (ลดซื้อสารเคมี/ เพิ่มเทคนิคการจัดการฟาร์ม) 4) การเพิ่มรายได้ : หารายได้เพิ่ม หาราชชีพเสริม 5) แสวงหาตลาดทางเลือกเพื่อให้มีรายได้มาใช้จ่ายและใช้หนี้ 6) หาเพื่อนและขยายกลุ่ม (องค์กรผู้ผลิต/ ผู้บริโภค/ ภาค) 7) แสวงหา/ เลือกการสนับสนุนจากหน่วยงาน/ องค์กรที่เกี่ยวข้อง

โมเดลการออกจากหนี้

จากการสังเคราะห์หาตัวร่วมหลักของกรณีศึกษาทั้ง 2 ภาค สามารถสรุป โมเดล "การออกจากหนี้ด้วยวิถีเกษตรกรรมยั่งยืน" = “การปรับแนวคิด + ยุทธศาสตร์” (Software) + “องค์ประกอบที่จำเป็น” (Hardware)

โดย “การปรับแนวคิด + ยุทธศาสตร์” ประกอบด้วย 4 เรื่อง คือ 1) การปรับแนวคิด วิธีคิด ทักษะที่ สามารถนำไปสู่การปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ ตั้งแต่ทัศนคติต่อ “หนี้สิน” รวมถึงกระบวนการออกจากหนี้ 2) ยุทธศาสตร์ลดรายจ่าย ลดรายจ่ายด้านการผลิต การดำรงชีวิตและ

รายจ่ายทางสังคม 3) ยุทธศาสตร์เพิ่มรายได้ ได้แก่ รายได้ทั้งในและนอกภาคการผลิต 4) ยุทธศาสตร์การสร้างควมยั่งยืน

ในขณะที่ “องค์ประกอบที่จำเป็น” ประกอบด้วย 4 ส่วน คือ 1) มีทุนภายในที่ดี 2) มีกลุ่มเครือข่าย 3) มีการสนับสนุนที่ดี ทั้งด้านความรู้ บัณฑิตการผลิต และจิตใจ ในเวลาที่เหมาะสม 4) มีนโยบายที่เอื้อ นโยบายพักชำระหนี้ เกษตรอินทรีย์ อาหารปลอดภัย เศรษฐกิจพอเพียง หมู่บ้านสปก. ธนาคารอาหารชุมชน กลุ่มจังหวัด ฯลฯ

ผลที่เกิดขึ้นในกระบวนการออกจากหนี้

เกษตรกรสามารถจัดการหนี้ได้ แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ 1) ปลดหนี้ได้ มีร้อยละ 31 ของกรณีศึกษาทั้งหมด พบว่าเป็นกลุ่มที่มีหนี้ไม่เกิน 50,000 บาท มีระยะเวลาปลดหนี้อยู่ระหว่าง 1-3 ปี 2) ลดหนี้ได้ มีร้อยละ 55 ของกรณีศึกษาทั้งหมด พบว่า เป็นกลุ่มที่มีหนี้อยู่ระหว่าง 70,000 - 530,000 บาท (ต่ำสุด-สูงสุด) ปริมาณหนี้สินอยู่ในระดับปานกลางถึงมาก ระยะเวลาที่ปรับมาทำเกษตรยั่งยืนได้ประมาณ 7 ปี 3) คงหนี้หรือไม่ก่อหนี้เพิ่ม มีร้อยละ 14 ของกรณีศึกษาทั้งหมด พบว่าเกษตรกรกลุ่มนี้มีหนี้อยู่ระหว่าง 50,000 - 578,000 บาท (ต่ำสุด-สูงสุด) ซึ่งสูงกว่าอีก 2 กลุ่มข้างต้น เนื่องจากมีหนี้เดิมมากส่วนหนึ่ง และยังคงลงทุนทำเกษตรยั่งยืนเพิ่มอีกด้วย

2) โมเดล “ตลาดทางเลือก”

จากการตรวจสอบแนวคิด ทฤษฎี และปฏิบัติการ “ตลาดทางเลือก” ในพื้นที่ ที่มวิจัยและผู้เกี่ยวข้องมีข้อสรุปว่า ประเด็นเน้นการสังเคราะห์สู่โมเดล คือ “ตลาดทางเลือกในฐานะสิ่งจูงใจเข้าสู่เกษตรยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อยและทางเลือกสำหรับผู้บริโภค” และเหตุผลที่เลือกประเด็นนี้แม้งานวิจัยจะมีเพียง 8 เรื่อง แต่สามารถทำเป็น Model ได้ เพราะมี Action ต่อเนื่องโดยเครือข่ายเกษตรทางเลือกระดับต่าง ๆ จนถึงปัจจุบัน คือ 1) ตลาดเป็นแรงจูงใจหลักแก่เกษตรกร ในช่วงการเข้าสู่เกษตรยั่งยืน ก่อนที่จะมีการเรียนรู้ร่วมสู่การสร้างแรงบันดาลใจในวิถีเกษตรกรรมยั่งยืน 2) ตลาดเป็นสะพานเชื่อมสู่ผู้บริโภคในเมือง ที่สามารถสร้างพลัง เกษตรยั่งยืนมากขึ้น 3) เป็นทางออกในแง่รายได้เพื่อปลดเปลื้องหนี้สิน

โดยกำหนดรูปแบบตลาดเพื่อถอดโมเดล 2 กรณี ได้แก่ ภาคเหนือ “การจัดการตลาดหลากหลายรูปแบบเพื่อออกจากหนี้สิน” และภาคอีสาน “การจัดการตลาดนัดทางเลือก”

2.1) โมเดลตลาดทางเลือกภาคเหนือ

“ตลาดทางเลือกหลากหลายรูปแบบโดยเกษตรกรภาคเหนือ” ซึ่งการศึกษาในส่วนนี้มุ่งเน้นให้เกิดการพัฒนากระตือรือร้นความรู้ ในการจัดการตัวเองของเกษตรกร โดยมุ่งเน้นไปที่ประเด็นหลักสองประการ คือ 1) การจัดการตลาดทางเลือกโดยเกษตรกร เพื่อให้ได้รูปแบบ/วิธีการ (Model) ที่สามารถนำไปปรับใช้และขยายผล 2) กระบวนการพัฒนาตลาดทางเลือกในแต่ละรูปแบบที่เหมาะสมกับชุมชน โดยสังเคราะห์จากผลการศึกษาดูงาน CBR และงานพัฒนาต่อเนื่องในพื้นที่ รวมถึงการศึกษา Case จำนวน 10 ราย ที่เป็นกรณีศึกษาของโมเดล การออกจากหนี้ โดยตั้งคำถามเพิ่ม

และจัดสนทนากลุ่ม แม้ว่ากรณีศึกษาจะมีเพียง 10 ราย แต่ก็สามารถเป็นตัวแทนที่ดีได้เพราะมาจาก 3 เครือข่ายหลักในพื้นที่ ซึ่งการทำงานด้านตลาดนั้น ทั้งหมดทำผ่านกลุ่มและเครือข่ายเป็นหลัก จึงมีกฎระเบียบ การจัดการร่วมที่ชัดเจน และทำผ่านกลไกมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ทั้งระดับภาค และระบบประเทศ

การพัฒนาให้เกิดตลาดทางเลือกโดยการจัดการของเกษตรกร จำเป็นต้องมีองค์ประกอบที่สำคัญสองส่วน คือ กระบวนการดำเนินงานอย่างมีประสิทธิภาพและปัจจัยเงื่อนไขที่สนับสนุนการดำเนินการเหล่านั้น นั่นคือ หากพิจารณาในแนวทางการวิเคราะห์ระบบทั่วๆ ไป ที่มีปัจจัยนำเข้า (Input) การดำเนินการ (Process) และผลที่เกิดขึ้น (Output) ทำให้สามารถสังเคราะห์เป็น “รูปแบบ/วิธีการ (Model)” ของการจัดการตลาดทางเลือก โดยมีรายละเอียด ดังนี้

ปัจจัยนำเข้า (Input) ประกอบไปด้วย 5 ส่วนสำคัญๆ คือ 1) การพัฒนาแนวคิดและอุดมการณ์ที่เกี่ยวข้อง 2) การสนับสนุนองค์ความรู้และประสบการณ์ที่เกี่ยวข้อง 3) การพัฒนาเครือข่ายผู้ผลิตผู้บริโภค 4) การพัฒนาระบบการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ และ 5) การสนับสนุนด้านงบประมาณและสถานที่

กระบวนการ (Process) ประกอบไปด้วย 4 ส่วนสำคัญๆ คือ 1) การปรับเปลี่ยนวิธีคิดของเกษตรกร 2) การปรับวิถีการผลิตจากเดิมมาสู่แนวทางเกษตรกรรมยั่งยืน 3) การเลือกทำตลาดในรูปแบบที่เหมาะสมกับผลผลิต และผสมผสานตลาดหลายๆ รูปแบบที่เหมาะสมกับบริบทพื้นที่และสอดคล้องกับทุนเดิมของชุมชน (ได้แก่ ทุนธรรมชาติ ทุนกายภาพ ทุนการเงิน ทุนมนุษย์ และทุนทางสังคม) ทั้งนี้ รูปแบบที่เหมาะสมอาจเป็นรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งเป็นหลัก หรือ การผสมผสานตลาดหลายๆ รูปแบบก็ได้ 4) การพัฒนาตลาดทางเลือกในแต่ละรูปแบบอย่างมีประสิทธิภาพ โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งสามารถสรุปกระบวนการพัฒนาตลาดทางเลือกใน 2 รูปแบบ คือ รูปแบบขายตรงผ่านตลาดนัด (ในชุมชน – นอกชุมชน) และ รูปแบบขายส่งผ่านร้านค้า

ผลที่เกิดขึ้น (Output) จากการการจัดการตลาดทางเลือกโดยเกษตรกรมีหลายมิติด้วยกัน อาทิเช่น ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคมวัฒนธรรม ด้านสิ่งแวดล้อม 1) ผลตอบแทนด้านเศรษฐกิจ นั่นคือการจะชำระหนี้ได้ เกษตรกรควรทำการตลาดในหลายรูปแบบ กล่าวคือ มักใช้ตลาดนัดเป็นรายได้สำหรับค่าใช้จ่ายประจำวันเพื่อหยุดหนี้ แล้วทำการชำระหนี้ที่มีอยู่ผ่านการทำตลาดค้าส่งในแต่ละปี 2) เกิดแรงจูงใจด้านเกษตรกรรมยั่งยืน 3) พื้นฟูและอนุรักษ์วัฒนธรรมอาหารท้องถิ่นรวมถึงพันธุกรรมพื้นบ้าน 4) เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน 5) เกิดรูปแบบตลาดและการบริโภคที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ นอกเหนือจากผลที่เกิดขึ้นข้างต้นแล้ว การจัดการตลาดทางเลือกโดยเกษตรกรยังช่วยเสริมสร้างระบบอาหารที่เป็นธรรม เชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค รวมทั้งเป็นการยกระดับคุณภาพชีวิตของสังคมโดยรวม

2.2) โมเดลตลาดนัดทางเลือกภาคอีสาน

ความสำคัญ/ หลักการ

ณ ปัจจุบันภาคอีสาน มีตลาดนัดที่ดำเนินการต่อเนื่องอยู่ 4 แห่ง ได้แก่ ตลาดนัดสีเขียว มหาสารคาม ตลาดม้านีน ตลาดโรงพยาบาลมหาสารคาม และตลาดนัดสีเขียวจังหวัดยโสธร โดยมีหลักการที่สำคัญคือ การเปิดพื้นที่ขายตรงระหว่างผู้ผลิตกับผู้บริโภค เป็นการสร้างรูปแบบเศรษฐกิจ แนวใหม่ที่จะทำให้เกิดความร่วมมือและการเกื้อกูลกันในการสร้างวิถีการผลิตและการบริโภคที่ไม่ทำลายสุขภาพ สิ่งแวดล้อม สังคม สอดคล้องกับวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่น มีการร่วมมือกันระหว่างองค์กร ภาคประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชน หน่วยงานภาครัฐ ภาคประชาสังคม และนักวิชาการท้องถิ่น โดยใช้พื้นที่สาธารณะในเมืองเพื่อกิจกรรมทางสังคมและการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างภาคชุมชนเมืองและชนบท อีกทั้งยังเป็นการสร้างทางเลือกสินค้าที่ปลอดภัยให้กับผู้บริโภค ให้คนในเมืองได้ปรับเปลี่ยนวิถีคิด และหันมาสนับสนุนด้วยการซื้อผลผลิตจากไร่นาเกษตรกรโดยตรง

ดังนั้นต้องมีการสร้างอัตลักษณ์ของตลาด ได้แก่ 1) อัตลักษณ์เชิงปฏิบัติการ/ วิถีการผลิต ที่มุ่งเน้นการผลิตที่ไม่ใช้สารเคมี องค์ความรู้เชิงเทคนิคที่ส่งผลให้เกษตรกรสามารถสร้างรายได้และลดรายจ่ายในระบบการทำการเกษตรได้ และมีการสร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง 2) อัตลักษณ์เชิงเป้าหมาย ที่สมดุลระหว่างสิ่งแวดล้อม สังคม และเศรษฐกิจ 3) อัตลักษณ์ในเชิงวิถีคิด ที่มองระบบการทำการเกษตรกรรมยั่งยืนที่ไม่ทำลายระบบสิ่งแวดล้อม เน้นระบบการผลิตที่พึ่งพาตนเอง ลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอก ใช้องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น มาพัฒนาและต่อยอดให้มีความเหมาะสมกับระบบนิเวศท้องถิ่น

รูปแบบตลาดนัด

มีองค์ประกอบหลักในการสร้างและจัดการตลาดนัดคือ ด้านการผลิตและมาตรฐาน ด้านการตลาด ด้านผู้บริโภค และองค์กรสนับสนุน/ พี่เลี้ยง

ด้านการผลิตและมาตรฐาน มีการสร้างอัตลักษณ์ของผู้ผลิตให้จัดการระบบการผลิตที่ปลอดภัยต่อตนเองและสภาพแวดล้อม มีคุณธรรมและร่วมรับผิดชอบต่อสังคม ต้องมีกลุ่มผู้ผลิตที่ชัดเจน หากเป็นสมาชิกเครือข่ายฯ ในพื้นที่ด้วยก็สามารถใช้กลไกเครือข่ายในการจัดการร่วม มีกลุ่มผู้ค้าเพียงพอในการจัดการตลาด บนฐานการใช้ข้อมูลความรู้ในการวางแผนผลิตทั้ง ชนิด ปริมาณ และคุณภาพ มีการจัดการเพื่อให้สามารถรวบรวมผลผลิตที่หลากหลายเพื่อเข้าสู่ตลาด ทั้งที่ผลิตเอง และรวบรวมผลผลิตจากแหล่งอาหารธรรมชาติ เช่น ป่าชุมชน ป่าหัวไร่ปลายนา รวมถึงการรวบรวมผลผลิตจากเครือข่ายและเพื่อนบ้านละแวกใกล้เคียงการจัดการการผลิตมีความสัมพันธ์อย่างยิ่งกับจำนวนแรงงานในครอบครัว เพราะครัวเรือนเกษตรมีแรงงานน้อย จึงต้องมีการจัดสรรบทบาทหน้าที่ของสมาชิกในครัวเรือนให้ลงตัว

ด้านการตลาด สร้างอัตลักษณ์ของการบริหารจัดการตลาดที่เน้นให้สมาชิกและคณะกรรมการได้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ เน้นความโปร่งใส ตรวจสอบได้ มีการจัดหาสถานที่ที่

เหมาะสม กำหนดวันเวลาที่ชัดเจน มีกลไกการจัดการร่วมอาจทำในรูปของกรรมการด้านต่าง ๆ สร้างกฎระเบียบที่ชัดเจน (ที่ปรับปรุงได้) เช่น การเก็บค่าสมาชิก (เป็นรายได้ในการจัดการตลาด) การแต่งกาย มีการประชาสัมพันธ์เพื่อสร้างความเข้าใจให้กับผู้บริโภค เช่น การแจกแผ่นพับ มีป้ายเครือข่ายตลาดนัดที่แสดงเงื่อนไขของสินค้าที่อนุญาตให้นำมาขาย มีการจัดการราคาที่เป็นธรรมระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค และสุดท้ายคือการสร้างมาตรฐานของสินค้าที่นำมาจำหน่ายร่วมกัน โดยมีกลไกการควบคุมตรวจสอบกระบวนการผลิตผ่านกระบวนการกลุ่มเป็นสำคัญ

ด้านผู้บริโภค สร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มผู้บริโภคคือ การสร้างความตระหนักในการบริโภคอาหารที่ปลอดภัย ปรับเปลี่ยนทัศนคติในการบริโภค คาดหวังให้ผู้บริโภคได้เข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น เพราะตลาดนัดเป็นการคิดริเริ่มโดยเกษตรกรและองค์กรสนับสนุน ต้องสร้างกิจกรรมให้ผู้บริโภคมีส่วนร่วมให้ได้ โดยใช้การประชาสัมพันธ์สร้างความเข้าใจ การจัดกิจกรรมเยี่ยมชมฟาร์ม วงแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เป็นต้น

องค์กรสนับสนุน/ พี่เลี้ยง เป็นการจัดการความร่วมมือของภาคี แต่ต้องมีองค์กร หรือกลุ่มองค์กรที่เป็นเจ้าภาพหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงการจัดตั้งตลาดที่องค์กรต้องเป็นผู้เอื้ออำนวยให้เกิดการพูดคุยของผู้เกี่ยวข้องเพื่อวางแผนงานในการจัดหาสถานที่ จัดการการผลิต ตลาด มาตรฐาน ตลอดจนร่วมดำเนินกิจกรรมที่จำเป็น หางบประมาณ หากภาคีร่วมสนับสนุน แต่กระบวนการจัดการที่ยั่งยืนต้องมีกลยุทธ์ที่จะดึงผู้บริโภค และผู้ผลิต มาร่วมจัดการให้มากที่สุด ในระยะต่อไป นอกจากนี้ องค์กรสนับสนุนต้องหนุนให้เกิดการสร้างอัตลักษณ์ด้านต่าง ๆ ร่วมด้วย เช่น กระบวนการกลุ่ม เน้นการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรในฐานะผู้สร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อพัฒนาและยกระดับองค์ความรู้ การสร้างพื้นที่สาธารณะ โดยการผลักดันช่องทางสื่อสารสาธารณะต่อสาธารณชน สร้างพื้นที่ของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค ระหว่างเกษตรกรกับเกษตรกร และระหว่างภาคชนบทและภาคชุมชนเมือง เป็นต้น

ผลที่เกิดขึ้น

ผลจากการดำเนินการตลาดนัดสีเขียว ได้แก่ 1) การสร้างรายได้ประจำให้กับครอบครัวเกษตรกร กลุ่มเกษตรกรที่ผลิตเปลี่ยนกันเข้ามาจำหน่ายผลผลิตในตลาดแห่งนี้มีรายได้เฉลี่ยซึ่งหักค่าใช้จ่ายอยู่ที่ 700-1,000 ต่อสัปดาห์ 2) การสร้างสัมพันธ์กับการรวมกลุ่มของคนชุมชน เพื่อจัดกระบวนการเรียนรู้ในเชิงการพัฒนารูปแบบการผลิต การทำธุรกิจร่วมกัน 3) การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างการจัดการผลผลิตและการตลาด เป็นโรงเรียนฝึกหัดเกี่ยวกับการจำหน่าย และการบริการที่เป็นธรรมตลอดจนถึงการจัดการผลผลิต ให้แก่เกษตรกรที่นำผลผลิตมาจำหน่าย 4) การพัฒนาความสัมพันธ์ของสมาชิกในครัวเรือน โดยกระตุ้นให้สมาชิกในครอบครัวมีกิจกรรมร่วมกันมากขึ้น 5) การสร้างกระบวนการเรียนรู้แก่เยาวชน เนื่องจากตลาดนัดสีเขียวจัดขึ้นทุกวันอาทิตย์ ซึ่งเป็นวันหยุดราชการทำให้ลูกหลานของเกษตรกรหลายรายได้ใช้โอกาสนี้มาช่วยพ่อแม่ขายของและช่วยงานด้านอื่นๆ

3) ปัจจัยและกลไกสำคัญของความสำเร็จ

โมเดลทั้ง 2 เรื่อง คือ “การออกจากหนี้ด้วยวิถีกษตรกรรมยั่งยืน” และ “ตลาดทางเลือกในฐานะสิ่งจูงใจสู่ตลาด SA และทางเลือกสำหรับผู้บริโภค” นั้น มีความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก เพราะตลาดฯ มีเป้าหมายเพื่อรายได้ในการออกจากหนี้ร่วมด้วย เป็นหนึ่งในยุทธศาสตร์การออกจากหนี้ และหากมองการออกจากหนี้ในวิถีกษตรกรรมยั่งยืน จะพบว่า กระบวนการปรับแนวคิด หรือ “กระบวนการทัศน์” เป็นหัวใจสำคัญที่สุดในการออกจากหนี้ เพราะหากปรับแนวคิดได้ จะเกิดความต่อเนื่องและยั่งยืนในวิถีกษตรกรรมยั่งยืน ถ้าใจได้ การแสวงหาทางออก หาความรู้ หาตลาด หาเพื่อนก็จะตามมาเอง แต่กระบวนการปรับแนวคิดนั้นยากยิ่ง ในภาวะปัจจุบัน ดังนั้นกระบวนการขยายผลเกษตรกรรมยั่งยืน จึงอาจเริ่มที่การใช้ “ตลาดทางเลือก” เป็นสิ่งจูงใจในการนำเกษตรกรให้เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้เกษตรกรรมยั่งยืน เพราะเกษตรกรทุกคนมีหนี้สิน ต้องการนำเงินมาชำระหนี้ให้ได้ ก่อน รายละเอียดในเชิงกระบวนการทัศน์และกระบวนการสู่เกษตรกรรมยั่งยืน นั้นผลการศึกษาสอดคล้องกับการศึกษาของรศ.ดร.นันทิยา และ รศ.ดร.ณรงค์ หุตานวัตร มีรายละเอียดในหน้า 39-42

ส่วนปัจจัยและกลไกสำคัญอื่น ๆ ได้แก่ การพัฒนากลุ่มและเครือข่ายเกษตรกรระดับต่าง ๆ การสนับสนุนจากหน่วยงาน องค์กรที่เกี่ยวข้องในเวลาที่เหมาะสม เช่น ความรู้ เงินทุน ปัจจัยการผลิต การลงทุนในระบบน้ำ การจัดการดิน เป็นต้น และ การให้ความสำคัญในช่วงปรับเปลี่ยน เช่น กองทุนเพื่อการศึกษาบุตรแก่เกษตรกรที่ทำเกษตรยั่งยืน การพักชำระหนี้เป็นกรณีพิเศษ การสนับสนุนด้านการตลาดทางเลือก เป็นต้น

5.3 ข้อเสนอแนะ

1) ต่อการนำโมเดลไปใช้ประโยชน์

กลุ่มเป้าหมายหลักที่สามารถนำโมเดลที่กล่าวมาข้างต้นไปปรับใช้ น่าจะเป็น “เกษตรกรรายย่อย” ที่มีวิธีการผลิตแบบพืชสวนพืชไร่เป็นหลัก ยังไม่ได้ครอบคลุมถึงเกษตรกรในกลุ่มที่เป็น “ประมง” “ปศุสัตว์” หรือแม้แต่ “เกษตรกรรายย่อยในระบบพืชเชิงเดี่ยว เช่น ชวนาภาคกลาง ชาวสวนยาง ชาวสวนปาล์ม เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การนำโมเดลเหล่านี้ไปใช้งาน ก็มักจะใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพภายใต้เงื่อนไขและเวลาหนึ่งๆ หากเงื่อนไขหรือเวลาเปลี่ยนไป ย่อมต้องปรับ แต่ง เพิ่มเติม หรือ คัดสรรสำเร็จขึ้นมาใหม่ให้เหมาะสมต่อไป

โมเดล อาจจะให้เห็นองค์ประกอบ หรือปัจจัย ที่ต้องมี ต้องสร้าง ต้องจัดการที่ชัดเจน เห็นความสัมพันธ์ เชื่อมโยงและระบบย่อย ๆ ในแต่ละองค์ประกอบ แต่สิ่งที่สำคัญที่สุดคือ วิธีการและกระบวนการ นำโมเดลไปใช้ ว่าใครเป็นผู้กำกับ (Who?) ทำอย่างไรในแต่ละเรื่องแต่ละขั้นตอน (How to?) ใช้เครื่องมืออะไร (งานวิจัย หรืองานพัฒนา ?) ทั้ง 3 ส่วนนี้ เป็นเงื่อนไข/ ปัจจัยต่อผลสำเร็จจากการนำโมเดลไปใช้ในแต่ละพื้นที่

ดังนั้นควรมีการนำโมเดลที่ได้ ไปออกแบบการนำเสนอใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมายเฉพาะ เช่น การจัดทำเป็นหลักสูตรระยะสั้นอบรมแก่เกษตรกร การทำเป็นคู่มือการออก

จากนี้ด้วยวิถีเกษตรกรรมยั่งยืนแก่เกษตรกร การทำเป็นชุดความรู้หรือคู่มือการทำงานสำหรับ
หน่วยงาน อปท.ในการหนุนเกษตรกร คู่มือเกษตรกรรุ่นใหม่ไม่ก่อกวน คู่มือสำหรับนักศึกษาสาขา
เกษตรกรรมในการทำเกษตรยั่งยืน คู่มือสำหรับองค์กรหนุนการสร้างตลาดทางเลือก เป็นต้น

3) ต่อการวางบทบาท/ ตำแหน่งแห่งที่ ของ CBR ในการขับเคลื่อนงานเกษตรยั่งยืน

ด้วยงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีเป้าหมายหลักในการ “เสริมพลังอำนาจแก่ชุมชน”
(Empowerment) ทั้งที่เป็นทั้งพลังที่เกิดจากความรู้ พลังบุคคล พลังกลุ่ม-เครือข่าย รวมถึงพลังภาคี
CBR ที่ผ่านมามีหลายพื้นที่ใช้ CBR เป็นเครื่องมือในการทบทวนการขับเคลื่อนงานเกษตรยั่งยืน ของ
องค์กร ของกลุ่ม ของเครือข่าย ของชุมชน ของอำเภอ ของจังหวัด หรือแม้กระทั่งของภาค สู่การก้าว
ข้ามปัญหาต่าง ๆ ให้สามารถปรับการทำงานสู่เป้าหมาย “ผ่านโจทย์วิจัยเพื่อท้องถิ่น” รวมถึงการสร้าง
ชุมชนใหม่ ๆ สู่การขยายงานเกษตรกรรมยั่งยืนร่วมด้วย

ดังนั้นงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นประเด็นเกษตรกรรมยั่งยืน จะต้องเดินคู่ไปกับการพัฒนาต่อไป
ในการแก้ปัญหาที่ต้องใช้เวลา และความรู้ที่มากขึ้น ซึ่งงานพัฒนาอย่างเดียวยาจหาคำตอบไม่ได้ หรือ
ให้สามารถสร้างคุณภาพเข้าไปสู่สายพานการพัฒนาให้มากขึ้น ให้มีโจทย์วิจัยที่ยกระดับ มี
เป้าหมายที่ชัดเจนในประเด็นขับเคลื่อนที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางนโยบาย และสร้างความเข้าใจ
งานเกษตรยั่งยืนแก่สาธารณะ เพื่อให้เกิดการขยายผลให้มากขึ้นได้ในอนาคต

บรรณานุกรม

- (1) สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2551. แผนการลงทุนในแผนปฏิบัติการไทยเข้มแข็ง 2555 สาขาการบริหารจัดการน้ำและการเกษตร
- (2) สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2551. กรอบยุทธศาสตร์การพัฒนากาณฉบับสมบูรณ์
- (3) สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานกระทรวงศึกษาธิการ. 2550. รายงานการพัฒนาคณของประเทศไทย ปี 2550 ของโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ ประจำประเทศไทย.สำนักงานทดสอบทางการศึกษา
- (4) <http://board.dserver.org/s/stamon>
- (5) www.sathai.org. มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย). 2553.
- (6) <http://www.doae.go.th/project%20of%20king/project4.2.htm>(กรมส่งเสริมการเกษตร)
- (7) วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ บรรณาธิการ. 2550. เกษตรกรรมทางเลือก ความหมาย ความเป็นมา และเทคนิควิธี.สมัชชาเกษตรกรรมทางเลือกครั้งที่ 2; มหกรรมเกษตรและอาหารปลอดภัยสาพิษ.
- (8) มหกรรมเกษตรกรรมยั่งยืน: พื้นฟูวิถีชีวิตไท เพื่ออธิปไตยของชาติ(เกษตรกรรมยั่งยืน วิถีเกษตรเพื่อความเป็นไท), 2552
- (9) ไพบุลย์ เสงสุวรรณ และคณะ. 2552. รูปแบบและเทคนิคเกษตรยั่งยืน : องค์ความรู้และประสบการณ์จากเกษตรกรในพื้นที่โครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย.สมัชชาเกษตรกรรมทางเลือกครั้งที่ 3; มหกรรมเกษตรกรรมยั่งยืน. พื้นฟูวิถีชีวิตไท เพื่ออธิปไตยของชาติ.
- (10) รศ.ดร.นันทิยา และรศ.ดร.ณรงค์ หุตานุวัตร. 2546. กระบวนทัศน์ กระบวนการเกษตรกรรมยั่งยืน
- (11) กิ่งกร นรินทรกุล ณ อยุธยา. 2551. ข้อเสนอเชิงยุทธศาสตร์เกษตรกรรมยั่งยืน. เอกสารประกอบการประชุมเตรียมข้อเสนอประเด็น "เกษตรและอาหารในยุควิกฤต" มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย)
- (12) ศจินทร์ ประชาสันต์. 2551. รายงานการดำเนินงานโครงการพัฒนาข้อเสนอสมัชชาสุขภาพแห่งชาติ 2551 ประเด็น "เกษตรและอาหารในยุควิกฤต". มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย)
- (13) www.prachatai.com/journal/2009/03/20460 (สำนักข่าวประชาไท)
- (14) สำนักงานสถิติแห่งชาติ.มิถุนายน 2547. กระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร
- (15) เพิ่มศักดิ์ มกรานนท์. 2553. ธรรมชาติ
- (16) www.udon108.com/board/index.php?topic=42744.35;wap2

- (17) สำนักงานสถิติแห่งชาติ. เมษายน 2553
- (18) สวท.ขอนแก่น. 9 ธันวาคม 2553
- (19) www.corehoononline.com/index.php?...id... (กฟก.)
- (20) หนังสือพิมพ์บ้านเมือง. จันทร์ที่ 28 เมษายน 2551 09:34:34 น. [ข่าวทั่วไป](#)
- (21) www.baac.or.th/content-news.php?content_id=011246
- (22) www.siamturakij.com/home/news/display_news.php?news_id..
- (23) www.stockwave.in.th/top-headline/9099-news-070410.html (กรม.)
- (24) www.sathai.org/knowledge/10_dept/004-PilotProjectResearch4.htm
- (25) เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคอีสาน และ สำนักงานปฏิบัติงานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) . 2552 . “ตลาดอาหารท้องถิ่น : ขบวนการเคลื่อนไหว อธิปไตยอาหารของชุมชน” , หน้า 33-34
- (26) ฉลาดชาย รมิตานนท์ . 2553 . เวทีเสวนาวิชาการ “วิถีเกษตรกรรมยั่งยืน : การพัฒนาฝ่าวิกฤติ” ในงานสมัชชาวิชาการเกษตรกรรมยั่งยืน วันที่ 22 มีนาคม 2553 เวลา 10.30 - 12.30 น. ณ ห้องประชุม อาคารพิทยพัฒน์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
- (27) ลลิตา กิตติประสาน . 2537. "การอ่านงานวิชาการ" ในเอกสารการสอนชุดวิชาการอ่านภาษาไทย หน่วยที่ 815. หน้า 435-487 . พิมพ์ครั้งที่ 2 มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

ภาคผนวก 1
สรุปย่อเวที และกิจกรรม โครงการวิจัย

ตารางภาคผนวก1-1 สรุปย่อเวที/ กิจกรรม โครงการวิจัยระยะที่ 1 (กันยายน 2552 – เมษายน 2553)

ครั้งที่	วันที่/ สถานที่จัด/ จำนวนผู้เข้าร่วม	สาระสำคัญ
1	ประชุมทีมวิจัยและที่ปรึกษา (เหนือ) • 5 พฤศจิกายน 2552 • ณ ศูนย์วิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิต ม.เชียงใหม่ • ผู้เข้าร่วม 11 คน	- ทบทวนความหมายของ Model การปรับใช้และการขยายผล คือระดับของการใช้กันเองของเครือข่าย และระดับของการใช้เชิงนโยบาย การยกระดับสู่ภาคีใหม่ ๆ เช่น ผู้ว่า อบต (เร็วขึ้น) - หา Input จากข้างนอกได้อย่างไร - ระยะเวลาในการเรียนรู้ร่วมกันของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการนำเอาเครือข่าย/ภาคีมาร่วมมือตั้งแต่ต้นเพื่อขยายฐาน เช่น ระดับจังหวัด เพื่อรองรับหรือเตรียมข้อมูลเพื่อส่งต่อเชิงนโยบาย - การขยายผลต้องดูกลไกของการประสานงาน (ระดับจังหวัด) กลไกที่ทำโดยรัฐไม่ค่อยดี - จุดร่วมคือการทำความเข้าใจกับคนในพื้นที่ให้ชัดเจน ปัญหาของเราคือสิ่งที่เราต้องการทำกับพื้นที่และนโยบายไม่เหมือนกันทำให้ขยับยาก - การเลือกประเด็นที่จะสังเคราะห์สู่ Model เช่น นโยบาย (การขยายผลไปสู่ นโยบายท้องถิ่น) ตลาด การปรับตัวของเกษตรกรต่อการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจและลภาวะโลกร้อน ระบบอาหารท้องถิ่นกับภาวะโลกร้อน พันธุกรรมพืชที่สอดคล้องกับเรื่องของสิทธิชุมชน หรือการรับรองสิทธิทางปัญญา วิถีชีวิตของคนรุ่นใหม่สามารถอยู่ได้ด้วยเกษตรกรรมยั่งยืน และกระบวนการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน โดยรัฐ เป็นต้น
2	ประชุมทีมวิจัยเหนือและเครือข่ายเกษตรทางเลือก แม่ฮ่องสอน (ทีมอีสานร่วม) • 12-13 พย. 2552 • ณ ศูนย์เครือข่ายปราชญ์ฯ อ.ขุนยวม จ.แม่ฮ่องสอน • ผู้เข้าร่วม 30 คน	- ชี้แจงและสร้างความเข้าใจโครงการ นำเสนอ Social Mapping งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ในประเด็นย่อย โครงการ พื้นที่ ปี - ระดมความคิดใน 5 เรื่อง ได้แก่ ปัญหาในการขับเคลื่อน SA ไทย ประเด็นที่อยากถอดสู่ Model ฐานข้อมูลที่ควรมี นโยบายและภาคี SA ข้อจำกัดของภาคีความร่วมมือ และการดำเนินการต่อเนื่อง - ดูงาน SA พื้นที่ขุนยวม และ Home Stay
3	ประชุมกับที่ปรึกษา (เหนือ) • 16 พย.2552 • ณ ศูนย์วิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิต ม. เชียงใหม่	- ทบทวนเรื่องการแตกประเด็นย่อยในโมเดล “การปลดหนี้ด้วยวิถีเกษตรกรรมยั่งยืน” ยุทธศาสตร์ต่าง ๆ โดยแบ่งเป็นช่วงปรับเปลี่ยนการวิเคราะห์แบบวิจัยเชิงสถาบัน - การแลกเปลี่ยนด้าน “ Free trade” ในฐานะทางเลือกสู่รายได้แก่

ครั้งที่	วันที่/ สถานที่จัด/ จำนวนผู้เข้าร่วม	สาระสำคัญ
	ผู้เข้าร่วม 5 คน	เกษตรกรในช่วงปรับเปลี่ยน ที่มีการทำงานเป็นกลุ่มอยู่แล้ว และผลผลิตยังไม่ถึงระดับเกษตรกรอินทรีย์
4	ประชุมทีมวิจัยภาคอีสานและภาคเหนือ 7 ธันวาคม 2552 - ณ บ้านกุดร่อง จ.มหาสารคาม - ผู้เข้าร่วม 11 คน	- ทบทวนโครงการ ทบทวนความเข้าใจเรื่องโมเดล ให้ตรงกัน เลือกประเด็นการสังเคราะห์ และเลือก กรณีศึกษา - ประเด็น “ปลดหนี้” เลือกได้ 20 กรณี ส่วนใหญ่กระจายอยู่ในอีสานตอนกลาง - ประเด็นตลาดเลือก “ตลาดนัด” ที่เห็นผลชัดเจนแล้วที่มหาสารคาม และยโสธร - แตกประเด็นย่อยเบื้องต้น กำหนดบทบาทที่ปฏิบัติการทำงาน และจัดสรรงบประมาณ - ทีมจากเหนือลงไปคุยกับ Case ที่ยโสธร (ร่วมกับโหนดฯ) และอุบลราชธานี
5	ประชุมทีมวิจัย และหารือที่ปรึกษา (เหนือ) 14 ธันวาคม 2552 - ณ ศูนย์วิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิต ม.เชียงใหม่ - ผู้เข้าร่วม 5 คน	- ช่วงบ่ายแลกเปลี่ยนความก้าวหน้าของงาน ที่ได้ไปร่วมแลกเปลี่ยนที่อีสาน แยกประเด็นเบื้องต้นเพื่อนำไปหารือที่ปรึกษาในช่วงเย็น - แตกประเด็นย่อยเรื่องหนี้สิน เพื่อหลอมกรอบจากอีสาน เหนือ ได้ 9 ประเด็นหลัก เช่น ความคิด ความเชื่อ การปรับตัว การวางแผนการผลิต ยุทธศาสตร์ด้านตลาด โครงสร้างหนี้ รายได้ และบุคลิกภาพ - ได้ประเด็นย่อยเบื้องต้น
6	ประชุมทีมวิจัยภาคอีสานสังเคราะห์ ประเด็นหนี้สิน 29 มกราคม 2553 - ณ บ้านกุดร่อง จ.มหาสารคาม - ผู้เข้าร่วม 8 คน	- สังเคราะห์ข้อมูลจากกรณีศึกษา 22 ราย เพื่อหาประเด็น และประเด็นที่แตกต่างในการออกจากหนี้สิน - กำหนดกรอบในการสังเคราะห์จัดกลุ่ม ตามผลที่สามารถปลดหนี้ได้ เป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ ปลดหนี้ได้ ปลดหนี้ และหนี้ไม่เพิ่ม - ประมวลเบื้องต้น แต่ยังไม่ตัดสินใจว่าจะเป็น Model ได้ไหม
7	เวทีถอดบทเรียน “ตลาดนัดสีเขียว” ภาคอีสาน 11-12 กพ. 2553 - ณ บ้านกุดร่อง จ.มหาสารคาม - ผู้เข้าร่วม 43 คน	- ถอดบทเรียนตลาดนัดสีเขียวโดยมีผู้เกี่ยวข้องด้านจัดการตลาด ผู้ผลิต มาร่วมถอดบทเรียน - กำหนดกรอบเนื้อหาในการถอดอย่างชัดเจน ประชุมทีมวิทยากร สร้างความเข้าใจ เตรียมทีมก่อนจัดเวที - ใช้การแบ่งกลุ่มย่อย 4 กลุ่ม 4 ตลาด ของ จ.ยโสธร และจ.มหาสารคาม - นำเสนอกลุ่มใหญ่ สรุปภาพรวม เดิมเต็ม สรุปบทเรียนเวที
8	ประชุมทีมวิจัยภาคเหนือวิเคราะห์ สังเคราะห์ ประเด็นหนี้สิน 17 กุมภาพันธ์ 2553	- ทบทวนงานถอด “ออกจากหนี้ด้วยวิถีเกษตรกรรมยั่งยืน” ความเข้าใจต่อโมเดลที่ควรจะเป็นได้หลังจากลงไปถอด Case - แบ่งกลุ่ม 3 เครือข่าย (ลงเหนือ แม่ฮ่องสอน และลี้) สังเคราะห์โมเดลแต่ละที่ (ร่วมกับ Case ที่มาวันนี้)

ครั้งที่	วันที่/ สถานที่จัด/ จำนวนผู้เข้าร่วม	สาระสำคัญ
	- ณ ISAC - ผู้เข้าร่วม 24 คน	- นำเสนอผลการสังเคราะห์ข้อมูล และเติมเต็ม สรุปภาพรวม - ประมวลผลการดำเนินงานต่อกลุ่มเป้าหมายที่อยากสื่อสาร วิธีการสื่อสาร และแผนการทำงานต่อเนื่อง
9	ประชุมทีมวิจัยภาคเหนือ อีสานวิเคราะห์ สังเคราะห์ ประเด็นหนี้สิน และตลาด • 26 - 27 เม.ย. 2553 • ณ สถานีเกษตรหลวง อินทนนท์ อ.จอมทอง • ผู้เข้าร่วม 19 คน	- แบ่งกลุ่มย่อย สังเคราะห์ข้อมูล ใน 2 ประเด็น 2 ภาค (4 Model) - นำเสนอกลุ่มใหญ่ ให้ข้อเสนอแนะระหว่างภาค - ประมวลสรุปตามข้อเสนอแนะ - จัดทำสื่อเพื่อเตรียมนำเสนอในเวทีใหญ่ ต่อที่ปรึกษาผู้ทรงคุณวุฒิ และภาคีที่เกี่ยวข้อง - เยี่ยมชมพื้นที่วิจัย CBR ที่บ้านแม่กลางหลวง อ.จอมทอง
10	เวทีใหญ่เปิดรับความคิดเห็นต่อ Model หนี้สินและตลาด • 28 เมษายน 2553 • ณ โรงแรมศิรินาถ อ.เมือง จ.เชียงใหม่ • ผู้เข้าร่วม 32 คน	- นำเสนอ โมเดล “การออกจากหนี้ด้วยวิถีเกษตรกรรมยั่งยืน” ภาค อีสานและ ภาคเหนือเปิดรับความคิดเห็นจากที่ปรึกษาและภาคี - นำเสนอ โมเดล “ตลาดแรงจูงใจสู่เกษตรยั่งยืนและทางเลือกสำหรับผู้บริโภค” ภาคเหนือและ ภาคอีสานเปิดรับความคิดเห็นจากที่ปรึกษาและภาคี - แนวทางการนำข้อเสนอไปปรับปรุงงานให้สมบูรณ์ขึ้น

ตารางภาคผนวก 1-2 สรุปย่อเวที โครงการวิจัย ระยะที่ 2 (พฤษภาคม 2553 – กุมภาพันธ์ 2554)

ครั้งที่	วันที่/ สถานที่จัด/ จำนวนผู้เข้าร่วม	สาระสำคัญ
1	ประชุมทีมวิจัยภาคเหนือ • 5 พฤษภาคม 2553 • ณ ศูนย์วิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิต ม.เชียงใหม่ • ผู้เข้าร่วม 7 คน	- รู้สึกอย่างไรกับเวทีนำเสนอผลงานวิจัย เมื่อวันที่ 26-28 เม.ย.53 (ประเมินความพึงพอใจ เราทำได้ดีหรือยัง การตอบรับจากผู้เข้าร่วม...) - รู้สึกอย่างไรต่อข้อเสนอ (ดีไหม เข้าใจไหม อย่างไร ควรหาคนหลากหลายมุมมองเพิ่มไหมในเวทีต่อไป) - เราจะนำข้อเสนอใดไปปรับใช้ได้บ้าง ทำไม อย่างไร <u>ผลการประเมิน (เช่น)</u> - เห็นความแตกต่างระหว่างภาคเหนือกับภาคอีสาน ต้องใช้พลังเยอะ การรวบรวมรอบไว้ก่อน คิดต่อยากขึ้น - ประเด็นหนี้สินมีหลายเรื่อง จัดกลุ่มยาก เมื่อนำประเด็นบางอย่างมากำหนด เช่น เกษตรกรแต่ละคนมีหลายแปลง บริบทพื้นที่แตกต่างกัน จำนวนหนี้สินไม่สามารถกำหนดได้ว่า หนี้สินมากน้อยรุนแรงต่างกันไหม บางคนมีหนี้หลักหมื่นก็อาจจะรุนแรง

ครั้งที่	วันที่/ สถานที่จัด/ จำนวนผู้เข้าร่วม	สาระสำคัญ
		เพราะโอกาสการออกจากหนี้มีน้อย (ที่สูง) แต่บางคนมีหนี้หลัก แสนยังบอกว่าไม่มาก เป็นต้น - และการแลกเปลี่ยนหนี้สินนั้นการนำข้อมูลมาแชร์ร่วมกันในวันที่ 26 พฤษภาคมนั้นค่อนข้าง <u>การขยับต่อประเด็นหนี้สิน</u> - ขาดข้อมูลทั่วไปของ case เช่น ปริมาณ/โครงสร้างของหนี้สิน/ที่มาของรายได้ในการปลดปล่อยหนี้สิน บริบทที่เกี่ยวข้อง (ซึ่งมีในกรอบคำถามอยู่แล้ว แต่ไม่ได้ถาม) - นำเอาข้อเสนอในเวที ๒๘ เมษายน มาเพิ่มเติมข้อมูล - ได้เพิ่ม case ในบางประเด็น - คู่มือการจัดการในแต่ละยุทธศาสตร์ (3 ยุทธศาสตร์) - หนี้สินแต่ละยุทธศาสตร์ มีนโยบายอะไรเข้ามาสนับสนุนบ้าง <u>การขยับต่อประเด็นตลาด</u> - Model ตลาดทางเลือกของภาคเหนือจะถอดในฐานยุทธศาสตร์ในการปลดหนี้ให้กับเกษตรกรที่มีหลากหลายรูปแบบขึ้นอยู่กับชนิดของสินค้า เกษตรกรจะเป็นผู้ตัดสินใจเลือกตลาดที่เหมาะสม - น่าจะเชิญคนที่ทำงานด้านตลาดอื่น ๆ มาร่วมด้วย เชิงยกระดับตลาดที่มีมากขึ้น เช่น ธุรกิจเพื่อสังคม เน้นคนทำธุรกิจในประเทศ - การใช้ข้อมูลคนนอก ได้จุดเปลี่ยนให้คิด ส่วนเรื่องการปฏิบัติการขึ้นอยู่กับพื้นที่ - นักวิชาการที่เชิญเข้ามาบางครั้งทำให้เราสับสนบ้าง แต่เป็นเรื่องที่ดี เราจะได้รู้ว่า คนอื่นคิดอย่างไร เข้าใจว่าอย่างไร บางครั้งก็คิดเหมือนเรา แต่การสื่อสารของเรายังไม่สามารถสร้างความเข้าใจให้เขาได้ อีกทั้งเป็นการตอกย้ำให้เรามั่นใจ ได้สะกิดให้ได้คิด นำไปปรับงานได้ แต่การตัดสินใจสุดท้ายเป็นของเรา - ยกระดับ คือ หาเพื่อนเพิ่ม โดยนำเขามาร่วมวิพากษ์วิจารณ์ - ตลาด มีอยู่ 2 ประเด็นที่น่าจะศึกษาในเชิงลึก คือ 1) รูปแบบตลาด มีอะไรบ้าง และต้องมีรูปแบบอะไรอีกที่ต้องเพิ่มเติม คุณลักษณะของรูปแบบตลาด (เอกลักษณ์ ปัจจัยเอื้อ ผลประโยชน์ที่ได้รับทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม) 2) การจัดการตลาดแต่ละรูปแบบเป็นอย่างไร นำ 5P มาวิเคราะห์ ใน 3 มุมมอง คือ บทบาทของชาวบ้าน(ผู้ผลิต) บทบาทของหน่วยงานสนับสนุน และบทบาทของผู้บริโภค <u>ตอบ “อะไร ทำไม อย่างไร ได้อะไร ใครทำ”</u>

ครั้งที่	วันที่/ สถานที่จัด/ จำนวนผู้เข้าร่วม	สาระสำคัญ
		- พิสูจน์ว่าตลาดทางเลือกสามารถปลดปล่อยหนี้สินได้ - ยกกระตือรือร้นที่มาร่วม โดยเฉพาะผู้บริโภค - เพิ่มข้อมูลด้านนโยบายการตลาด
2	ประชุมที่มววิจัย ภาคเหนือ • 3 มิถุนายน 2553 • ณ ศูนย์วิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิต ม.เชียงใหม่ • ผู้เข้าร่วม 9 คน	- หาหรือทิศทางการดำเนินงานในระยะต่อไป - กำหนดแผนปฏิบัติงานระยะที่ 2 <u>ข้อสรุปรูปแบบของผลการสังเคราะห์ “ออกจากหนี้ด้วย SA”</u> 1. หลักสูตรของศูนย์เรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้าน เรื่องการออกจากหนี้สิน 2. หลักสูตรการฝึกอบรมให้ลูกค้า ธกส. 3. Model สำหรับ คนรุ่นใหม่ที่ยากจะทำเกษตรยั่งยืนเป็นอาชีพ (วางแผนฟาร์มอย่างไรให้เป็นอาชีพได้โดยไม่ก่อหนี้) 4. Model สำหรับเกษตรกรทั่วไป ที่อยากปรับวิถีเกษตรสู่เกษตรยั่งยืนให้ออกจากหนี้สินได้ 5. Model อาจแตกต่างกันหลากหลายได้ อาจเป็นเพียง 1 กรณีศึกษาก็ได้ แต่ต้องมีความชัดเจนว่า สามารถออกจากหนี้ ด้วยวิถีเกษตรยั่งยืนได้จริง <u>ข้อสรุปตลาดภาคเหนือ</u> ทำ Model ตลาด ในฐานะ “ยุทธศาสตร์ออกจากหนี้สิน” ซึ่งเป็นการสะท้อนการเลือกรูปแบบตลาดที่หลากหลายของกรณีศึกษา ซึ่งการจัดการตลาดนั้นทำในระดับเครือข่ายเป็นสำคัญ ได้แก่ เครือข่ายเกษตรทางเลือก จ.แม่ฮ่องสอน (4 กรณีศึกษา) เครือข่ายลุ่มน้ำลี้ จ.ลำพูน (4 กรณีศึกษา) เครือข่ายลงเหนือ จ.เชียงใหม่ (2 กรณีศึกษา) รูปแบบที่เห็นชัดเจนในแบบสอบถามด้านหนี้สิน (จะใช้ Case เดียวกัน) มี 2 แบบ คือตลาดนัด และตลาดขายส่ง แต่พบว่าตลาดสำคัญอีก 2 แบบ คือตลาดในฟาร์ม และตลาดในชุมชน ซึ่งข้อมูลด้านการตลาดส่วนใหญ่ ยังไม่ปรากฏในแบบสอบถามต้องถามเพิ่ม <u>ภาคอีสาน</u> ได้ถอดสังเคราะห์ชัดเจนมากแล้ว โดยถอดเฉพาะรูปแบบ “ตลาดนัด” ในฐานะที่เป็นทางเลือกของผู้บริโภคในเมือง และการเชื่อมเมืองกับชนบท และสัญลักษณ์ของตลาดในอุดมคติของตลาดทางเลือกในสังคมบริโภคนิยม งานที่เหลือตามที่ได้รับข้อเสนอแนะนั้น น่าจะเป็นงานเขียนเพื่อการสื่อสาร ส่วน Model นั้นค่อนข้างชัดเจนแล้ว - ได้มีการกำหนดแผนกิจกรรมในช่วงที่ 2 และกำหนดผู้รับผิดชอบ เวลา - การจัดทำฐานข้อมูล ในเวลาที่เหลืออยู่จะทำได้เพียงฐานข้อมูลที่เกี่ยวข้องเนื่องจากโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นด้านเกษตรยั่งยืนเท่านั้น ที่มีอยู่รวม 98 โครงการ เหนือ อีสาน และร่วมกันกำหนดกรอบเนื้อหาของข้อมูลที่จะจัดเก็บ โดยมีคุณภัทรา มาน้อย เป็นผู้รับผิดชอบหลัก

ครั้งที่	วันที่/ สถานที่จัด/ จำนวนผู้เข้าร่วม	สาระสำคัญ
3	ประชุมทีมวิจัยเหนือ อีสาน 17 มิถุนายน 2553 - ที่ สายฤดีโฮมสเตย์ อ.เชียงคาน จังหวัดเลย - ผู้เข้าร่วม 8 คน	- เล่าสู่กันฟังหลังเจอกันวันที่ 28 เม.ย. 53 แต่ละภาคทำอะไรไปแล้วบ้าง - ทบทวนแผนงานระยะที่ 2 ของโครงการ - เป้าหมายสุดท้ายของงาน Model - Model ที่ต้องทำต่อเนื่อง 2 Model - งานฐานข้อมูล และงาน Social Mapping - วางแผนช่วงต่อไป เนื้อหางาน/ บทบาท/ แผนปฏิบัติ <u>ข้อสรุปสำคัญของภาคเหนือ</u> 1) <u>เรื่องการจัดทำฐานข้อมูล</u> กรอบเนื้อหาของข้อมูลที่จะจัดเก็บ มี 7 ประเด็น ดังนี้ - จัดทำฐานข้อมูลงานวิจัยท้องถิ่น ประเด็นเกษตรกรรมยั่งยืน (สกว.) <u>ผู้รับผิดชอบคุณอรุณี</u> - จัดทำทำเนียบนักวิจัย ประกอบด้วย – รูปภาพ (เอาเท่าที่หาได้เฉพาะหัวหน้าโครงการ) - ข้อมูลส่วนตัว ชื่อ ,เบอร์โทร, ที่อยู่,อีเมลล์ - หน่วยงานสังกัด- ความเชี่ยวชาญเฉพาะ <u>ผู้รับผิดชอบ คุณอิษฏ์</u> - รวบรวมบทคัดย่อเกี่ยวกับโครงการวิจัย <u>ผู้รับผิดชอบ คุณอิษฏ์</u> - รวบรวมแหล่งเรียนรู้ที่เกิดจากงาน CBR <u>ผู้รับผิดชอบ แยกตามพื้นที่ โหนด/ ภาค</u> - รวบรวมฟาร์มต้นแบบงานวิจัย เกิดฟาร์มต้นแบบที่ไหนบ้าง <u>ผู้รับผิดชอบ แยกตามพื้นที่ โหนด/ ภาค</u> - เครือข่ายที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย <u>ผู้รับผิดชอบ ตามพื้นที่ โหนด/ ภาค</u> - ข้อเสนอต่อหัวข้องานวิจัยใหม่ <u>ผู้รับผิดชอบ ตามพื้นที่ โหนด/ ภาค</u> 2) <u>เรื่อง โมเดล “ออกจากหนัด้วยวิถีเกษตรยั่งยืน”</u> ข้อมูลต้องชัดเจนว่าในเชิงปริมาณตามข้อเสนอในวันที่ 28 เม.ย.53 เช่น ข้อมูลโครงสร้างหนี้ และที่มาของรายได้ว่ามาจากไหน และเพิ่มเนื้อหาเกี่ยวกับคนที่มาหนุนให้ออกจากหนี้ เข้ามาแล้วทำอย่างไร ใช้วิธีอะไร ภาคอีสานอาจจะเพิ่มกรณีศึกษาที่บ้านดอนหมู จ.อุบลราชธานี เป็นกรณีการออกจากหนี้ที่เชื่อมกับหน่วยงาน ธกส. ส่วนภาคเหนือเพิ่มพื้นที่แม่ทา เพราะมีความชัดเจนมากที่สุดกรณีคนรุ่นใหม่ทำเกษตรยั่งยืนโดยไม่ก่อหนี้ ดังนั้นต้องเก็บข้อมูลเพิ่ม โดยเน้น KNOW HOW 3) <u>เรื่อง โมเดล “การจัดการตลาดทางเลือกเพื่อปลดหนี้ของเกษตรกร”</u> มีเป้าหมายเพื่อออกจากหนี้สินเป็นสำคัญ โดยจะใช้ข้อมูลจาก 10 เคส ที่เก็บในช่วงที่ 1 เพื่อหา Model การออกจากหนี้ ซึ่งดูในรายละเอียดพบว่าข้อมูลบางส่วนยังไม่ครบถ้วน จึงมีข้อเสนอแนะให้เก็บข้อมูลเพิ่ม โดยมีคุณ ชิตัญญา เป็นหลักในการจัดการ ซึ่งเน้นรูปแบบตลาดนัด และกรณีตลาดค้าส่ง และตลาดนัดเป็นหลัก <u>ข้อสรุปสำคัญของภาคอีสาน</u>

ครั้งที่	วันที่/ สถานที่จัด/ จำนวนผู้เข้าร่วม	สาระสำคัญ
		<u>1) เรื่องโมเดล “ออกจากหนี้”</u> - ไม่มั่นใจในประเด็นที่วิเคราะห์ออกมา แต่คิดว่าจะเติมเรื่องวัฒนธรรม และการปรับวิธีคิด - งานในเชิงปริมาณเป็นสิ่งที่ยืนยันความน่าเชื่อถือ - เน้นการสร้างกระแสทางนโยบาย คาดว่าจะตอบปัญหาในเรื่องปฏิรูปประเทศไทยอย่างไร - ส่วนเครือข่าย ภาคอีสานมีกรณีศึกษามาก จึงยังไม่มั่นใจ และยังไม่จัดเวทีพูดคุยกัน แต่จะทำต่อเนื่องไปเลย <u>สรุป</u> ในเชิงเนื้อหาที่ได้รับข้อเสนอแนะจากเวทีนำเสนอผลงานในวันที่ 28 เมษายน นั้น ภาคอีสานยังไม่มีมีการดำเนินงานต่อเนื่อง แต่มีการพูดคุยกับเครือข่ายต่างๆ อย่างไม่เป็นทางการ <u>2) เรื่องโมเดลตลาดนัด</u> ต้องเก็บข้อมูลเพิ่มเติม โดยเฉพาะข้อมูลเกี่ยวกับผู้บริโภค อาจจะนำงานของคุณอรุณีมาดูเป็นตัวอย่างได้ เช่น งานที่เคยทำงานวิจัยในปี 2551 ในเว็บไซต์ของ สกว. - นอกจากนี้ยังมีข้อสรุปเรื่องการบริหารจัดการโครงการ การใช้งบฯ โครงการ กำหนดปฏิทินงานในระยะที่ 2 และกำหนดบทบาทของทีมวิจัย
4	ประชุมทีมวิจัยภาคเหนือ ● 23 มิถุนายน 2553 ● ณ ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อชุมชนมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ● ผู้เข้าร่วม 7 คน	<u>ประเด็นหารือ</u> - แผนปฏิบัติการต่อเนื่อง ระยะ 2 ของแต่ละพื้นที่ แม่ฮ่องสอน / เชียงใหม่ / ลำพูน - กรอบการเขียนรายงานโครงการวิจัยฉบับสมบูรณ์ - ชี้แจงเรื่องข้อสรุปการแลกเปลี่ยนร่วมกันระหว่างภาคเหนือ-อีสาน (แนบไฟล์ครับ) - รายงานความก้าวหน้าการดำเนินงานในแต่ละ Model <u>ผลการหารือเรื่องการเขียนรายงาน</u> 1) รูปแบบของรายงาน - คาดว่ารายงานจะมีเนื้อหาหลากหลาย เสนอว่าควรแยกเล่ม หรือไม่ โดยแยกกระบวนการดำเนินงาน รวบรวมข้อมูล และผลการดำเนินงานหรือเนื้อหา (ซึ่งจะทำในรูปของคู่มือพร้อมใช้งาน) - ในส่วนของเนื้อหาหลัก ที่เป็น Model นั้น ควรแยกประเด็นหนี้สิน และประเด็นตลาด (แยกเล่ม) 2) บทบาทการเขียนรายงาน - เนื้อหาโดยภาพรวมทั้งหมด คุณอรุณี เป็นผู้รับผิดชอบ - Model ที่ 1 การออกจากหนี้ ผู้รับผิดชอบหลักคุณอาภา ทีมช่วยคุณสุภาพรรณ และคุณศิริขวัญ - Model ที่ 2 ตลาดทางเลือกสำหรับผู้บริโภค ผู้รับผิดชอบหลัก

ครั้งที่	วันที่/ สถานที่จัด/ จำนวนผู้เข้าร่วม	สาระสำคัญ
		คุณชิตนัฏฐา ทีมช่วย คุณภัทรา คุณเสาวดี คุณแสนสะอาด - Model ที่ 3 คนรุ่นใหม่ที่ไม่ก่อกวนฯ ผู้รับผิดชอบหลักคุณอรุณี ทีมช่วย คุณกิตติศัพท์ โดยเบื้องต้นเลือกแม่ฮ่องสอน 2 กรณี (คุณสาคร/ คุณกบ) เชียงใหม่ 1 กรณี (คุณเพิก) - งานฐานข้อมูล / ทำเนียบนักวิชาการด้านเกษตรกรรมยั่งยืน / SM ผู้รับผิดชอบหลักคุณภัทรา ทีมช่วยคุณอรุณี และ NODE ที่มีโครงการวิจัยเกี่ยวกับประเด็นเกษตรกรรมยั่งยืน 3) กรอบการเขียนรายงาน (ข้อตกลงร่วม) - ตอบโจทย์กระบวนการออกจากหนี้สินให้ชัดเจน และสามารถนำไปปรับใช้ได้จริง - หลังจากลงพื้นที่แล้ว ให้แต่ละคนที่ได้รับหน้าที่เป็นตัวหลักของแต่ละ Model ออกแบบกรอบการเขียนรายงานเบื้องต้น และเวียน Mail ให้ทีมช่วยกันเติมเต็ม <u>ภายในวันที่ 10 กรกฎาคม 2553</u>
5	เวทีเก็บข้อมูลเคส และเครือข่ายลุ่มน้ำลี้ จ.ลำพูน (เหนือ) ● 12 กรกฎาคม 2553 ● ณ ศูนย์เรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้าน บ.อุดมพัฒนา ต. ศรีวิชัย อ.ทุ่งหัวช้าง จ.ลำพูน ● ผู้เข้าร่วม 15 คน	- ทหารเรือการจัดงานสมัชชาเกษตรทางเลือก จ.แม่ฮ่องสอน และชวนทีม ลำพูนเข้าร่วมงาน - หาข้อสรุปในการจัดทำฐานข้อมูล ที่สรุปว่าจะเก็บ เฉพาะโครงการวิจัยเกษตรทางเลือก 2 ภาค และผลที่เกิดขึ้น เช่น ประวัตินักวิจัย บทคัดย่อ ทำเนียบนักวิชาการ/ ผู้รู้ แหล่งเรียนรู้ ฟาร์มต้นแบบ โดยเก็บเท่าที่มีอยู่ก่อน มีคุณภัทรา มาน้อย รับผิดชอบ - ถอดบทเรียน “การสนับสนุนจากหน่วยงาน” กรณีของเครือข่ายลุ่มน้ำลี้ ผ่านโครงการ CBR และศูนย์เรียนรู้ของเครือข่าย - การสัมภาษณ์เคสเพิ่มเติม โดยทีมวิจัย โดยแบ่งเป็น 2 ทีม ดังนี้ 1) ทีมตลาด ได้แก่ คุณชิตนัฏฐา คุณภัทรา คุณสุภาพรรณ 2) ทีมหนี้สิน ได้แก่ คุณอาภา คุณศิริขวัญ คุณอินจันทร์ และคุณกิตติศัพท์
6	ประชุมทีมวิจัยภาคเหนือ ● 16 สิงหาคม 2553 ● ณ ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อชุมชน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ● ผู้เข้าร่วม 7 คน	<u>ประเด็นพิจารณา/ บทสรุป</u> 1) การวิเคราะห์กระบวนการนำเงินไปใช้หนี้ อาจไม่ใช้เงิน เป็นก้อน มาเป็นตัวตั้ง แต่ให้พิจารณาจากรายได้ทั้งหมดว่ามีอะไร และที่เปอร์เซ็นต์ โดยแบ่งเป็นในภาคการเกษตรและนอกการเกษตร 2) การวิเคราะห์จะเป็นแบบ Whole Farm / วิเคราะห์ครอบครัว/ อธิบายรายรับรายจ่ายแบบเป็นเปอร์เซ็นต์ เพราะโดยธรรมชาติแล้วชาวบ้านจะเอารายได้มารวมกันอยู่แล้ว (เก็บโดยไม่แยกว่า รายได้จากอันนี้จะนำไปจ่ายอันไหน) ในกรณีที่สามารถลดรายจ่ายที่จำเป็นลงได้ ก็จะทำให้สามารถใช้หนี้ได้มากขึ้น 3) กรณีประเด็นคนรุ่นใหม่ จะมี คุณอรุณี และ คุณกิตติศัพท์เป็น

ครั้งที่	วันที่/ สถานที่จัด/ จำนวนผู้เข้าร่วม	สาระสำคัญ
		ผู้รับผิดชอบโดยมี 3 กรณี คือ เพิก (แม่ทา เชียงใหม่) กบ และสาคร (ขุนยวมแม่ฮ่องสอน) หากได้ที่อื่นมาเพิ่มอีก เช่นที่ ลำพูน ก็อาจเป็นประโยชน์มากขึ้น เพราะกลุ่มเป้าหมายหลักที่จะใช้ประโยชน์คือ วิทยาลัยเกษตรภาคเหนือ 4) ประเด็นหน่วยงาน การวิเคราะห์ใช้ฐานการทำงานขององค์กรเป็นตัวตั้ง แต่อาจยังไม่ถึงเรื่องของการวิเคราะห์ทิศทางที่เหมาะสม ทั้งนี้จะประมวลว่ามีหน่วยงานอะไรเข้ามา และเข้ามาสนับสนุนเรื่องอะไร ใช้กระบวนการอะไรในการสนับสนุน เพื่อนำไปสู่การนำเสนอภาพรวม แล้ววิเคราะห์ว่า องค์กรเข้ามาถูกจุดหรือไม่ ทั้งนี้จะยกกรณีเด่นๆ ขึ้นมาประกอบ กรณีที่ชัดเจนที่สุดอาจจะเป็นที่บ้านดอนหมู จ.อุบลราชธานี ซึ่งจะนำไปหารือที่มออีสานในวันที่ 21- 24 สค.53 ซึ่งทีมจะไปประชุมที่กรุงเทพฯ 5) ควรมีการนำเสนอเทคนิคเด่นๆที่มี เช่น กรณีลิ ในเรื่องการผลิตลำไย ฝาคีรีในประเด็นการผลิตไม้ผลเมืองหนาว (การตัดแต่งกิ่ง การขยายพันธุ์) คุณสาคร ป้าตอง เรื่องการวางแผนการผลิตให้สอดคล้องตลาด เป็นต้น กรณีความรู้ด้านเทคโนโลยีเกษตรยั่งยืนที่ใช้นั้น ให้เลือกเฉพาะที่เด่น ๆ ที่เป็นปัจจัยเอื้อให้เกิดความยั่งยืนด้านการผลิต โดยเฉพาะ ที่ใช้ทดแทนปุ๋ยเคมีและยาเคมี <u>แผนการทำงานระยะต่อไป</u> - สิ้นเดือนสิงหาคม ส่งร่างรายงาน DRAFT แรก - การจัดสัมมนา จะจัดขึ้นที่ จ.แม่ฮ่องสอน ในวันที่ 10 -11 กพ.54 โดยจัดที่ อ.ขุนยวม ใช้งบประมาณของโครงการบางส่วน และมีงบประมาณจาก พอช. 60,000 บาท เราจะเป็นหน่วยจัดการข้อมูลส่งให้ สกว. เป็นผู้ดำเนินการ
7	ประชุมทีมวิจัยภาคเหนือ ● 2 ตุลาคม 2553 ● ณ ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อชุมชนมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ● ผู้เข้าร่วม 5 คน	- หารือเรื่องการจัดเวทีนำเสนอผลงานวิจัยครั้งที่ 2 กำหนดที่โรงแรมศิรินาฎกาเด็นส์ จ.เชียงใหม่ ผู้เข้าร่วมจากทั้ง 2 ภาค เน้นภาคีภาคเหนือในการเติมเต็มข้อมูล เป้าหมายผู้เข้าร่วม 50 คน - กำหนดบทบาททีมในการจัดเวที เช่น ผู้ดำเนินรายการ ทีมบันทึก ทีมจับประเด็น อาหารสถานที่ การเงิน ประสานงานผู้เข้าร่วม เป็นต้น - ติดตามความก้าวหน้าการเขียนรายงานฉบับสมบูรณ์ - รายละเอียดด้านการเงินของโครงการ (รายจ่าย-คงเหลือ) - การเข้าร่วมงานเวทีสัมมนาเกษตรทางเลือกที่แม่ฮ่องสอน โดยร่วมกับงานพัฒนาศักยภาพทีมกลไกกลางภาคเหนือ
8	เวทีสังเคราะห์ข้อมูลประเด็น “การออกจากหนี้สินด้วยวิถี	- มีการออกแบบเวที เป็นการแบ่งกลุ่มย่อยในการถอดกรณีศึกษา กลุ่มละ 2-3 เคส จำนวน 6 กลุ่ม 13 กรณีศึกษา โดยใช้เวลา 1 วันแรก

ครั้งที่	วันที่/ สถานที่จัด/ จำนวนผู้เข้าร่วม	สาระสำคัญ
	เกษตรกรรมยั่งยืน” อีสาน 13-14 ตค. 2553 - ณ ศูนย์นิเวศชุมชน บ้านกุดร่อง ต.ขามเรียง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม - ผู้เข้าร่วม 38 คน	ตามกรอบเนื้อหาที่กำหนด ใช้เครื่องมือ เส้นแบ่งเวลา - หลังจากนั้นให้แต่ละกลุ่มมานำเสนอวงใหญ่ แลกเปลี่ยน เติมเต็ม - ทีมกลางสรุปภาพรวม “การออกจากหนี้ด้วยวิถีเกษตรกรรมยั่งยืน” กรณีศึกษาภาคอีสาน แล้วให้ผู้ทรงคุณวุฒิวิพากษ์ เติมเต็ม - ทีมวิจัยภาคอีสานนำข้อมูลที่ได้ไปสังเคราะห์ เติมเต็ม กับข้อมูลจากแบบสอบถามเดิม ทำเป็น Model และงานเขียนต่อไป - การใช้กรณีศึกษาในการทำ Model ที่ตั้งไว้เดิม 22 เคส สรุปว่าใช้ได้จริง 13 เคส
9	ลงพื้นที่ถอดเคสเพิ่ม โมเดล “คนรุ่นใหม่ไม่ก่อหนี้” เหนือ 17 ตค.2553 - สหกรณ์การเกษตรแม่ทาจำกัด อ.แม่ออน จ.เชียงใหม่ - ผู้ร่วม 5 คน	- ถอดกรณีศึกษา 2 กรณี ได้แก่ นายยุทธศักดิ์ ปานน้อย และนายอาภากร เครื่องเงิน ตามกรอบคำถามที่กำหนดเดิม - เยี่ยมชมฟาร์มกรณีศึกษา สอบถามเพิ่มเติมและบันทึกภาพ - ใช้เครื่องมือ Time Line ในการถอดเคส นายยุทธศักดิ์ เพราะมีข้อมูลเดิมอยู่มากแล้ว เลย์เน้นเส้นทางหนี้และการออกจากหนี้ โดยการวางแผนฟาร์ม และแผนชีวิตที่เหมาะสม - ศึกษาข้อมูลการจัดการตลาดของสหกรณ์การเกษตรยั่งยืนแม่ทาจำกัด รวมถึงการจัดการองค์กร-สมาชิก-เงินกู้และการออมทรัพย์
10	นำเสนอผลงานและวางแผน เคลื่อนงานโน้ตเกษตร ยั่งยืนอีสาน 14 พย.2553 - ณ ห้องประชุมพิพิธภัณฑน์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม - ผู้เข้าร่วม 43 คน	- กล่าวชี้แจงความเป็นมาและวัตถุประสงค์ของการจัดเวที - จากนั้นเป็นการฟังแนวคิด นโยบายเรื่องความมั่นคงทางอาหาร การเปลี่ยนแปลงของโลกปัจจุบันส่งผลต่อความมั่นคงทางอาหารอย่างไร กรอบการวิเคราะห์เรื่องความมั่นคงทางอาหาร - แนวคิด FAO-แผนพัฒนาของสภาพัฒนาฯ ฉบับที่ 11- นโยบายพัฒนาในพื้นที่ภาคใต้ - พ.ร.บ. อาหารแห่งชาติ โดย คุณสุภา ไยเมือง และ คุณอุบล อยู่หว่า - นำเสนอผลงานศึกษาวิจัยเรื่องความมั่นคงทางอาหารและงานตัวชี้วัด โดย นายสุเมธ ปานจำลอง และ คุณพรพิศรา คลังภูเขียว อยู่ 2 ชั้น คือ จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ประเด็นอธิปไตยทางอาหาร และ งานศึกษาดัชนีตัวชี้วัดความมั่นคงภาคอีสาน การระดมแนวทางการศึกษาหรือพัฒนาความรู้ในการสร้างความมั่นคงทางอาหารในอีสาน - ช่วงบ่ายเป็นการหารือแนวทางการทำงานร่วมกัน และแผนปฏิบัติการทำงานเรื่องความมั่นคงทางอาหาร
11	เวทีใหญ่นำเสนอผลงานวิจัย ของโครงการครั้งที่ 2 20 พย. 2553 - ณ โรงแรมศิรินาถการ์เด้นส์ อ.เมือง จ.เชียงใหม่	- เป็นการนำเสนอผลงานครั้งที่ 2 โดยแบ่งเป็น “ออกจากหนี้” 3 ส่วน (เหนือ อีสาน คนรุ่นใหม่) ในภาคเช้า และเรื่องตลาดทางเลือก (เหนือ-อีสาน) สุดท้ายเป็นการกำหนดแนวทางการเคลื่อนงานร่วมกัน โดยให้แต่ละเครือข่ายที่เข้าร่วมนำเสนอสิ่งที่ตนเองทำอยู่ - ได้รับข้อเสนอแนะจากผู้เข้าร่วมที่หลากหลาย ทั้ง กรณีศึกษาเอง ภาคีที่เข้าร่วม นักวิชาการ ผู้ทรงคุณวุฒิ และที่ปรึกษาโครงการ

ครั้งที่	วันที่/ สถานที่จัด/ จำนวนผู้เข้าร่วม	สาระสำคัญ
	ผู้เข้าร่วม 56 คน	- ทีมงานได้เรียนรู้วิธีการ กระบวนการทำงานร่วมกันในเวทีใหญ่ - มีทิศทางในการสร้างโมเดล ที่ตอบกลุ่มเป้าหมายที่ชัดเจน
12	ประชุมทีมวิจัยภาคเหนือ 22 พฤศจิกายน 2553 - ณ ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อชุมชนมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ - ผู้เข้าร่วม 4 คน	- ทบทวนและประมวลข้อเสนอจากเวที วันที่ 20 พย.53 เพื่อส่งต่อไปยังผู้เกี่ยวข้อง เพื่อพิจารณาจัดการต่อเนื่องต่อไป - ออกแบบเวทีนำเสนอผลงาน ในงานสมัชชาเกษตรทางเลือกที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน เพื่อสร้างการเรียนรู้ในพื้นที่ - ติดตามความก้าวหน้าในการเขียนรายงานฉบับสมบูรณ์ ปัญหาอุปสรรคที่พบ และทางออก (เฉพาะในกรณีภาคเหนือ)
13	ประชุมทีมวิจัยภาคเหนือ 12 มกราคม 2554 - ณ ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อชุมชนมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ - ผู้เข้าร่วม 8 คน	- ติดตามความก้าวหน้าของการเตรียมข้อมูลเพื่อนำเสนอในงานสมัชชาฯ ที่เป็นเอกสารประกอบเวทีวิชาการในงาน - การเชิญผู้เกี่ยวข้องเข้าร่วม จากอีสาน เหนือ และประมาณการงบประมาณ และชี้แจงเงินคงเหลือในโครงการ - ทีมวิจัยทุกคน สรุปสิ่งที่ได้เรียนรู้จากการร่วมโครงการวิจัย ในการพัฒนาระดับ ปัญหาในการดำเนินงานร่วมกันและข้อเสนอแนะ เพื่อนำเสนอในรายงานฉบับสมบูรณ์ร่วมด้วย
14	เวทีสมัชชาเกษตรทางเลือก จ.แม่ฮ่องสอน ครั้งที่ 2 23-24 กพ. 2554 - ณ ศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน อ.ขุนยวม จ.แม่ฮ่องสอน - ผู้เข้าร่วม 129 คน	- นำเสนอผลการจัดทำโมเดล “ออกจากหนี้ด้วยวิถีเกษตรกรรมยั่งยืน” กรณีภาคเหนือ เพื่อสร้างการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับภาคีที่หลากหลาย ทั้ง จ.แม่ฮ่องสอน ภาคเหนือ แลภาคอีสาน - แลกเปลี่ยนทิศทางการทำงานร่วมกัน ในจุดเน้น ปี 2554-56 “ความมั่นคงด้านอาหาร” ในระดับประเทศ ภาค และจังหวัดแม่ฮ่องสอน - เป็นการสร้างเครือข่าย 2 ภาค และประเทศ โดยมีภาคีสนับสนุนงบประมาณในการจัดงานได้แก่ พอช. กลไกกลาง CBR-N และภาคีเครือข่ายความรู้ มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) มหาวิทยาลัยชีวิต มูลนิธิศุภนิมิต เป็นต้น
		-

ภาคผนวก 2

แนวคำถามประกอบการสัมภาษณ์เกษตรกร “การออกจากหนี้ด้วยวิถีเกษตรกรรมยั่งยืน”

โครงการพัฒนาและยกระดับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นประเด็นเกษตรกรรมยั่งยืน :

Model เพื่อการปรับใช้และขยายผล

พื้นที่เก็บข้อมูล

วัน/เดือน/ปี การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้เก็บข้อมูล

หมายเหตุ

1. สามารถปรับเปลี่ยน/เพิ่มเติมได้ตามความเหมาะสม
2. ดูกรอบเนื้อหาโดยภาพรวมประกอบ
3. ดูข้อมูลมือสองก่อน (โดยเฉพาะส่วนที่ 1) เพื่อประหยัดเวลาและสามารถถามประเด็นสำคัญได้มากขึ้น

แนวคำถามประกอบการสัมภาษณ์เชิงลึกเกษตรกร “การออกจากหนี้ด้วยวิถีเกษตรยั่งยืน”

ส่วนที่ 1: บริบทที่เกี่ยวข้อง (ตัวเกษตรกร ฟาร์ม ครอบครัว กลุ่ม/ ช่าง ชุมชน)

ส่วนที่ 2: กระบวนการปรับเปลี่ยน จุดเปลี่ยน ผู้ชักชวน ผู้สนับสนุน

ส่วนที่ 3: ยุทธศาสตร์ออกจากหนี้สิน (วิธีการออกจากหนี้สิน)

ส่วนที่ 4: ภาวการณ์สนับสนุน

ส่วนที่ 5: สรุปปัจจัยภายในและภายนอกที่เอื้อ และเป็นอุปสรรคในการออกจากหนี้

ส่วนที่ 1: บริบทที่เกี่ยวข้อง

1.1 บริบทของเกษตรกร

- 1) เพศ อายุ สถานะ การศึกษาในระบบ การเรียนรู้อื่น ๆ อบรม ดูงาน ฯลฯ
- 2) บทบาทในชุมชน และสังคม (เป็นประธาน กรรมการ คณะทำงาน ด้านใดบ้าง เมื่อใด)
- 3) ระบบความเชื่อและคุณค่า เช่น เคารพต่อธรรมชาติ (ecology) เช่น เชื่อว่า SA คือ ธรรมชาติ เชื่อในความเป็นหุ้นส่วน (partnership)
- 4) บุคลิกภาพ (สังเกต) เช่น การใฝ่รู้ ลองทำ สรุปผล การเรียนรู้ด้วยตนเอง การคิดเชิงบวก

1.2 บริบทของฟาร์ม

- 1) จำนวนแปลงเกษตร พื้นที่ การใช้ที่ดิน เอกสารสิทธิ
- 2) สภาพพื้นที่ (ที่ราบ ดอน สูง) ที่ตั้งฟาร์ม (ห่างจากบ้านเท่าใด)
- 3) แปลงเกษตรโดยรอบ เป็นเกษตรแบบไหน
- 4) แหล่งน้ำที่ใช้ (แม่น้ำ ลำคลอง สระน้ำ บาดาล) วิธีการจัดการน้ำ ความพอเพียง

- 5) การจัดการดิน
- 6) ระบบการปลูกพืช (ก่อนทำ SA/ หลังทำ)
- 7) เป้าหมายการผลิต (เป็นอาชีพ/ รายได้หลัก หรือ บริโภคเหลือขาย)

1.3 บริบทของครอบครัว

- 1) จำนวนสมาชิกทั้งหมดในครอบครัว คนที่ช่วยงานฟาร์มได้
- 2) ภาระในครอบครัว การเรียนของลูก (กี่คน – ชั้นไหน – เรียนที่ไหน) คนแก่ (สุขภาพ)
- 3) การทำงานนอกภาคเกษตรของสมาชิกครอบครัว รายได้
- 4) ความสัมพันธ์ของคนในครอบครัว ระบบการตัดสินใจในการผลิต การบริโภค
- 5) วิธีคิด/ การมีส่วนร่วมของสมาชิกครอบครัวในการทำ SA

1.4 บริบทของกลุ่ม/ เครือข่าย

- 1) เกษตรกรเป็นสมาชิกของกลุ่ม/ ช่าย ด้านเกษตรยั่งยืน อะไรบ้าง
- 2) ข้อมูลกลุ่ม/ ช่าย ประวัติการก่อตั้ง จำนวนสมาชิก กิจกรรมกลุ่ม กระบวนการทำงาน ที่หนุน SA เช่น การผลิต การตลาด การเรียนรู้ ฯลฯ
- 3) ผู้ริเริ่มและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการก่อตั้งเครือข่ายมีใครบ้าง มีบทบาทอย่างไร

1.5 บริบทของชุมชน

- 1) ขนาดชุมชน/ เผ่าพันธุ์ ระยะห่างจากเมือง
- 2) ประวัติศาสตร์ร่วมของชุมชน
- 3) รายได้หลักของคนในชุมชน สภาวะหนี้สินเฉลี่ยต่อคน สาเหตุของหนี้สิน (ประเมินสภาวะหนี้สินของ Case อยู่ในระดับใดเทียบกับคนอื่น ๆ ในชุมชน)
- 4) ชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คน ได้แก่ วิธีการกิน การอยู่ ค่านิยม ความเชื่อ ความเป็นชุมชน ระดับบริโภคนิยม
- 5) ระบบการผลิตทางการเกษตร และเป้าหมายการผลิต จำนวนผู้ทำ SA ในชุมชน
- 6) สภาพทางสังคม การเมือง และวัฒนธรรมในชุมชนอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับประเด็นศึกษา
- 7) ปัญหาที่ทำให้เกิดหนี้สิน/ ศักยภาพของคนในชุมชนที่สามารถนำไปสู่การปลดปล่อยหนี้สิน

1.6 บริบทด้านหนี้สิน

- 1) จำนวน/ โครงสร้างหนี้สิน

รายการ	ก่อนปรับสู่ SA	ช่วงก่อนอยู่ตัว (1-3 ปี)	ช่วงอยู่ตัว – ปัจจุบัน
1. จำนวนหนี้สิน (บาท)			
2. แหล่งที่กู้			
3. วัตถุประสงค์การกู้**			
4. การชำระคืน (บาท)			

5. ที่มาของรายได้ใช้หนี้			

****วัตถุประสงค์การกู้** (โครงสร้างหนี้ของครัวเรือน) เช่น 1. ลงทุนระบบการผลิต 2. อุปโภค และบริโภค 3. การศึกษาของลูกหลาน 4. สุขภาพ 5. ภาษีสังคม

2) ทศตติต่อหนี้สิน

- ก่อนเข้าสู่ SA หลังทำ SA มีการเปลี่ยนแปลงหรือไม่ ด้วยเงื่อนไขปัจจัยใด

ส่วนที่ 2: กระบวนการปรับเปลี่ยน จุดเปลี่ยน ผู้ชักชวน ผู้สนับสนุน

1) การก่อตัวของความคิด ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ภาวภายในและภายนอก

2) การวางแผนการผลิตในระยะแรก

3) แหล่งที่มาของความรู้ วัสดุ และตลาด :

- ความรู้
- ปัจจัยการผลิต
- ตลาด
- การเงิน : ธกส กองทุนหมู่บ้าน เอกชน
- แรงงาน (ครัวเรือน)
- พื้นที่ (ในการจัดการ)

4) กระบวนการปรับเปลี่ยน (ทำอย่างไร กิจกรรม)

5) การปรับเปลี่ยน ประเภท เปลี่ยนทั้งหมด และทยอยเปลี่ยน

ตัวอย่าง กระบวนการผลิตในช่วงเปลี่ยนผ่านก่อนระบบจะอยู่ตัว (เสถียร)

- การเรียนรู้ “ด้วยตนเอง” ผ่านการปฏิบัติ (แสวงหาความรู้-ลองทำ-สรุปผล -ปรับใช้)
- ความหลากหลายของกิจกรรมฟาร์ม การผลิตพืช-สัตว์-ประมง
- ทักษะ และความชำนาญเฉพาะเรื่อง เนื่องจากเกษตรกรมีปฏิสัมพันธ์กับผู้บริโภค
- อะไรที่เป็นตัวยึดเหนี่ยว

ส่วนที่ 3: ยุทธศาสตร์ออกจากหนี้สิน (กระบวนการ/ วิธีการออกจากหนี้สิน)

1) มีการจัดการด้านต่าง ๆ ดังต่อไปนี้หรือไม่ จัดการอย่างไร (กระบวนการ/ วิธีการ) ผลที่เกิดขึ้นเป็นอย่างไร วิธีคิดมาจากไหน เช่น

- การวางแผนการผลิตในปัจจุบัน (การเลือกชนิดพืชสัตว์ ที่เหมาะสม ขายได้)
- กระบวนการตัดสินใจของครัวเรือน ในการวางแผน การผลิตเพื่อปลดหนี้ สร้างรายได้ที่มั่นคง (การอธิบายการถ่ายทอดองค์ความรู้สู่ลูกหลาน)
- การรวมกลุ่ม เช่น วิสาหกิจชุมชน สหกรณ์

- การวางแผนตลาดที่หลากหลาย เช่น ตลาดอิสระ ตลาดชุมชน เกษตรพันธะสัญญา ตลาดริมทาง
 - การสร้างเครือข่ายตลาด (เครือข่ายผู้บริโภค)
การสร้างมูลค่าเพิ่ม/ การแปรรูป 2 V : value creation, value addition (repackaging, food processing)
 - แนวปฏิบัติการลดรายจ่าย เปลี่ยนวิถีบริโภคได้
 - กองทุนสนับสนุนทั้งภายใน (การออมของสมาชิก) และภายนอก (จากหน่วยงาน/ บริจาค)
 - อื่น ๆ (ระบุ)
- 2) วิถี (วิธีคิด วิธีปฏิบัติ) เกษตรกรรมยั่งยืนนำไปสู่จัดการหนี้อย่างไร นำไปสู่การพัฒนาตลาดอย่างไร หรือ ตลาดนำไปสู่การพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างไร

ส่วนที่ 4: ภาวคิที่สนับสนุน

- 1) มีใครบ้าง สนับสนุนด้านใด อะไร ด้วยกระบวนการวิธีการใด และในช่วงเวลาใด
- 2) บทบาทของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR)
 - CBR เข้ามาในช่วงเวลาใด ทำไมจึงอยากทำวิจัย
 - เรามีบทบาทอย่างไรในงานวิจัย
 - ผลของการทำวิจัยเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างไร (คน-กลุ่ม-ชาย-ความรู้-การขยายผล)
 - ฯลฯ
- 3) ท่านคิดว่าการสนับสนุนจากภาคีมีส่วนสำคัญในการนำไปสู่การสร้างรายได้ การปลดหนี้ หรือการปรับวิธีคิด การใช้ชีวิตหรือไม่ ทำไม
- 4) หากจะทำให้การปลดหนี้มีประสิทธิภาพมากขึ้นภาคีไหน ควรสนับสนุนอะไรบ้าง ณ ช่วงเวลาใด

ส่วนที่ 5: สรุปปัจจัยภายในและภายนอกที่เอื้อ และเป็นอุปสรรคในการออกจากหนี้ (เฉพาะกรณีนี้เท่านั้น)

- 1) ปัจจัยภายใน (ตนเอง ครอบครัว กลุ่ม ชุมชน) ที่เอื้อ หรือเป็นอุปสรรคต่อการปลดปล่อยหนี้สิน มีอะไรบ้าง อย่างไร
- 2) ปัจจัยภายนอก (เช่น ตลาด ผู้บริโภค หน่วยงาน นโยบาย กฎหมาย ความรู้ ฯลฯ) ที่เอื้อ หรือเป็นอุปสรรคต่อการปลดปล่อยหนี้สิน มีอะไรบ้าง อย่างไร
- 3) สำหรับกรณีของท่าน ท่านคิดว่า “หัวใจของการหลุดพ้นจากหนี้สินคืออะไร”
- 4) ท่านอยากเสนอ “แนวทางการออกจากหนี้” แก่เพื่อนเกษตรกร อย่างไร